

ISSN 2617-7544; eISSN 2617-7552

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Психология және әлеуметтану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия психологии и социологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Psychology & Sociology

№2 (97)

Алматы
«Қазақ университеті»
2026

ХАБАРШЫ

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТАНУ СЕРИЯСЫ

№2 (97) маусым

04. 05. 2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16504-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Адилова Эльнур Темиркановна,

PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Телефон: +7 747 6318311

e-mail: jps@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Аймағанбетова О.Х., бас редактор, психол.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Шеденова Н.У., бас редактордың орынбасары, әлеум.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Нурмаханбетов А.Л., бас редактордың орынбасары, психол.ғ.д., профессор м.а. (Қазақстан)

Абдирайымова Г.С., әлеум.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Джаманбалаева Ш.Е., әлеум.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Мадалиева З.Б., психол.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Мынбаева А.К., пед.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Баймолдина Л.О., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Мамбеталина А.С., психол.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Қудайбергенова С.К., психол.ғ.к., аға оқытушы (Қазақстан)

Кылышбаева Б.Н., әлеум.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Бурханова Д.К., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Колева И., пед.ғ.д., профессор (Болгария)

Сангера Б., PhD, профессор (Ұлыбритания)

Агаджанян В., PhD, профессор (АҚШ)

Фей С., PhD, профессор (АҚШ)

Ядама Г.Н., PhD, профессор (АҚШ)

Ечевская О.Г., әлеум.ғ.к., доцент (Ресей)

Хазратова Н.В., психол.ғ.д., профессор (Польша)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Қайратова І.Қ., аға оқытушы (Қазақстан)

Психология және әлеуметтану сериясы журналының негізгі тақырыптары – теориялық, эксперименттік және практикалық-қолданбалы сипаттағы өзекті психологиялық, әлеуметтік-психологиялық жұмыстар, сонымен қатар әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс саласындағы жұмыстар

Жоба менеджері

Гульмира Шахкозова

Телефон: +7 701 724 2911

e-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 18083

Пішімі 60x84/8. Көлемі 14,5 б.т. Тапсырыс № 3567.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
ПСИХОЛОГИЯ

Section 1
PSYCHOLOGY

Раздел 1
ПСИХОЛОГИЯ

R. Berkinbay¹, F. Sakhiyeva², A. Kukubayeva³,
S. Berdibayeva^{1*}, A. Garber⁴

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

³A. Myrzakhmetov Kokchetau University, Kokchetau, Kazakhstan

⁴Rehabilitation Clinic “Reinhardshöhe”, Bad Wildungen, Hessen, Germany

*e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITY IMPULSIVENESS AND EMOTIONAL DISTRESS DURING ONLINE SHOPPING IN THE MODERN GENERATION

Impulsive online shopping among young people is becoming increasingly common in the digital environment and may lead to financial and psychological problems. The aim of this study is to identify the relationship between emotional distress (depression, anxiety, stress), personality impulsivity, and impulsive online purchasing behavior among youth. The scientific and practical significance lies in understanding the psychological mechanisms of impulsive consumption to develop preventive interventions. The methodology includes a cross-sectional quantitative design using the DASS-21, Barratt Impulsiveness Scale (BIS-11), and Richmond Compulsive Buying Scale (RCBS). The sample consisted of 102 students aged 18–21 years. The results showed that emotional distress is positively correlated with personality impulsivity but has no direct statistically significant relationship with impulsive online purchases. Regression analysis revealed that personality impulsivity is the only significant predictor of impulsive purchases ($\beta = .51, p \leq .001$), explaining 26% of the variance. Mediation analysis demonstrated that depression symptoms have a significant indirect effect on impulsive buying through personality impulsivity, indicating full mediation. The scientific value of this study is the empirical demonstration that personality impulsivity serves as the central psychological mechanism underlying impulsive online shopping, while depression influences consumer behavior indirectly through self-regulation processes. The practical significance includes recommendations for developing self-regulation training, digital literacy programs, and psychological interventions aimed at improving impulse control among young consumers.

Keywords: impulsive purchasing behavior, online shopping, personal impulsiveness, emotional distress, self-control, digital environment, youth.

Р.М. Беркінбай¹, Ф.А. Сахиева², А.Х. Күкубаева³,
С.Қ. Бердибаева^{1*}, А.И. Гарбер⁴

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

³А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

⁴«Reinhardshöhe» оңалту клиникасы, Бад-Вильдунген, Гессен, Германия

*e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru

Қазіргі жастардың онлайн-сатып алу кезіндегі импульсивтілігі мен эмоциялық дистрессі арасындағы өзара байланысы

Цифрлық ортадағы импульсивті сатып алу мінез-құлқы жастардың арасында жиі байқалады. Бұл жастардың тек қаржылай мәселелері емес, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін. Зерттеудің мақсаты – жастардың эмоциялық дистресс (стресс, мазасыздық, депрессия), тұлғалық импульсивтілік деңгейі мен онлайн-сатып алу кезіндегі импульсивті мінез-құлқының арақатынасын айқындау. Импульсивті сатып алудың психологиялық механизмдерін түсіндіру арқылы психопрофилактикалық шараларды әзірлеу мүмкіндігі – зерттеудің ғылыми және практикалық маңызын көрсетеді. Зерттеудің әдіснамалық негізі DASS-21 (депрессия, мазасыздық және стресс шкаласы), Барратттың BIS-11 импульсивтілік шкаласы және Ричмондтың RCBS компульсивті сатып алу шкаласы әдістемелері пайдаланылған сандық дизайнды бірізгілік зерттеу. Зерттеуге 18-21 жас аралығындағы 102 студент қатысты. Нәтижелер эмоциялық дистрестің тұлғалық импульсивтілікпен оң мәнді байланыс көрсететінін; бірақ импульсивті онлайн-сатып алумен тікелей статистикалық маңызды байланысы жоқ екенін көрсетті. Регрессиялық талдау импульсивтілік сатып алудың жалғыз маңызды предикторы

($\beta = .51$, $p \leq .001$) болып, дисперсияның 26%-ын түсіндіретінін анықтады. Медиациялық талдау депрессия симптомдарының тұлғалық импульсивтілік арқылы импульсивті сатып алуға айтарлықтай деңгейде жанама ықпал ететінін көрсетті, бұл толыққанды медиацияны білдіреді. Бұл зерттеудің ғылыми құндылығы – тұлғалық импульсивтілік импульсивті онлайн-сатып алудың негізінде жатқан орталық психологиялық механизм екенін, ал депрессия өзін-өзі реттеу процестері арқылы тұтынушылық мінез-құлыққа жанама әсер ететінін эмпирикалық түрде дәлелденуінен көрінеді. Практикалық маңызы – жас тұтынушыларда импульсивті бақылауды жақсартуға бағытталған өзін-өзі реттеу тренингтерін, цифрлық сауаттылық бағдарламалары мен психологиялық интервенцияларды өзірлеу бойынша ұсыныстарды қамтиды.

Түйін сөздер: импульсивті сатып алу, онлайн-сатып алу, тұлғалық импульсивтілік, эмоциялық дистресс, өзін-өзі бақылау, цифрлық орта, жастар.

Р.М. Беркінбай¹, Ф.А. Сахиева², А.Х. Кукубаева³,
С.К. Бердибаева^{1*}, А.И. Гарбер⁴

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³Кокшетауский университета имени А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

⁴Реабилитационная клиника «Reinhardshöhe», Бад-Вильдунген, Гессен, Германия

*e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru

Взаимосвязь импульсивности личности и эмоционального дистресса при онлайн покупках у современного поколения

Импульсивные онлайн-покупки среди молодежи становятся все более распространенными в цифровой среде и могут приводить к финансовым и психологическим проблемам. Цель данного исследования – выявить взаимосвязь между эмоциональным стрессом (депрессией, тревожностью, стрессом), личностной импульсивностью и импульсивным поведением при онлайн-покупках среди молодежи. Научное и практическое значение заключается в понимании психологических механизмов импульсивного потребления для разработки профилактических мер. Методология включает поперечное количественное исследование с использованием шкалы DASS-21, шкалы импульсивности Барратта (BIS-11) и шкалы компульсивных покупок Ричмонда (RCBS). В выборку вошли 102 студента в возрасте 18–21 года. Результаты показали, что эмоциональный стресс положительно коррелирует с личностной импульсивностью, но не имеет прямой статистически значимой связи с импульсивными онлайн-покупками. Регрессионный анализ показал, что личностная импульсивность является единственным значимым предиктором импульсивных покупок ($\beta = 0,51$, $p \leq 0,001$), объясняя 26% дисперсии. Анализ опосредования показал, что симптомы депрессии оказывают значительное косвенное влияние на импульсивные покупки через личностную импульсивность, что указывает на полное опосредование. Научная ценность этого исследования заключается в эмпирическом доказательстве того, что личностная импульсивность служит центральным психологическим механизмом, лежащим в основе импульсивных онлайн-покупок, в то время как депрессия влияет на потребительское поведение косвенно через процессы саморегуляции. Практическая значимость включает рекомендации по разработке тренингов по саморегуляции, программ цифровой грамотности и психологических вмешательств, направленных на улучшение контроля над импульсами у молодых потребителей.

Ключевые слова: импульсивное покупательское поведение, онлайн-покупки, личностная импульсивность, эмоциональный дистресс, самоконтроль, цифровая среда, молодежь.

Introduction

Currently, impulsive purchasing behavior in the digital environment is a common problem among young people and can have potentially negative consequences for their well-being. In psychological science, impulsive purchases are defined as unplanned, spontaneous acquisitions of products under the influence of a strong internal urge, which most often occur without regard to long-term goals (Rook & Fisher, 1995). The online space is characterized by easy access, personalized, targeted advertising,

and social influence, which can create conditions conducive to impulsive behavior.

In Kazakhstan, we see a picture of strong infrastructure, including consumer loans, installment plans, and online shopping platforms, that, by removing financial and geographical barriers, stimulate impulsive consumption. More than half of all bank consumer loans are interest-free installment plans (TALAP, 2024). Many marketplaces, such as Kaspi and Wildberries, actively use this tool. Psychologically, this can be perceived as ‘not a loan’, which reduces awareness in consumption and in-

creases the likelihood of impulsive purchases. Supporting this, the report ‘Analysis of the Problem of Over-indebtedness of the Population in the Republic of Kazakhstan’ (TALAP, 2024) points out a problem: the commission charged to the seller is embedded in the product price for all buyers, which distorts market value and encourages consumption. In Kazakhstan, as in the rest of the world, digital behavior is on the rise. According to studies by Akhmetova, Kozhankulova, and Kim (2022), young people in Kazakhstan report spending more time on social media (65.4% of respondents) and frequently using delivery apps (58.7%). This creates an environment that constantly generates consumer stimuli (Akhmetova et al., 2022).

The goal of our research is to identify the psychological determinants of impulsive behavior among the modern generation during the online shopping to develop theoretical and practical recommendations to increase consumer awareness and improve the psychological well-being of contemporary youth.

The following tasks are set within the scope of the study:

- Are emotional experiences a psychological determinant of impulsive purchases?
- Does an increase in personal impulsiveness, such as a lack of self-control, lead to impulsive online shopping?
- How can psychological interventions influence increasing awareness in online consumption and generally reduce the level of impulsive online purchases among modern youth?

We hypothesize that the influence of emotional distress on impulsive online purchasing behavior is mediated by trait impulsivity. It is assumed that trait impulsivity is positively related to impulsive online shopping behavior and that impulsive online shopping behavior is positively related to emotional distress.

Literature review

Modern consumer behavior, particularly among the younger generation, is undergoing significant changes due to digitalization and the transformation of social relations. Impulsive online purchases are a prominent phenomenon among youth, making them an important subject for study. The goal of this theoretical analysis is to review the results of recent empirical research regarding the psychological determinants of impulsive online purchases among young people and to analyze the situation among Kazakhstani youth.

Low self-control is one of the stable predictors of impulsive shopping behavior. In many foreign studies examining impulsivity, the theoretical basis is the Theory of Planned Behavior by I. Ajzen (1991). For example, in the study by Bosnjak et al. (2020), the Theory of Planned Behavior is used, where self-control is a manifestation of behavioral control that can either facilitate or hinder the execution of an action. Here, low self-control is the inability to restrain immediate impulses in pursuit of long-term goals, indicating a direct connection between this phenomenon and impulsive purchases (Baumeister, 2002).

In recent studies, it is worth highlighting the work of Nyrhinen et al. (2024), who modified the classic Theory of Planned Behavior by excluding ‘intention’ as an essential mediator between attitudes and behavior. Instead, they proposed a new model where the components of planned behavior are behavioral control, attitude, and subjective norm. Additionally, the study’s authors indicate that, according to this model, impulsive behavior is more prevalent among the most active young people aged 18 to 29 who consume digital media and social media. The study identified a direct and positive relationship between low self-control and a tendency toward impulsive online purchases among Finnish youth aged 18–29 (Nyrhinen et al., 2024).

These results are reflected in the studies by Wang et al. (2022), which indicate that self-control is negatively associated with impulsive shopping behavior in digital commerce and that this relationship is partially mediated by negative emotions. The research by Xie et al. (2025) deepens these observations, showing that self-control is not only a predictor but also a mediator of the relationship between personality traits and impulsive purchases. The authors found that when self-control increases, traits such as conscientiousness and agreeableness can predict impulsive purchases, whereas when self-control decreases, neuroticism and extraversion can positively predict impulsive purchases. This means that a deficit in self-control is one of the main factors that drives vulnerability to marketing stimuli in the marketing environment.

A significant number of studies examine the influence of basic personality traits on impulsive consumption within the Big Five model. Among personality traits, neuroticism was consistently correlated with impulsive purchases. In a study conducted in Portugal during the COVID-19 pandemic, neuroticism was positively associated with all types of consumer behavior examined, including impulsive, compulsive, and panic buying (Aquino and

Lins, 2023). The authors refer to the personality trait neuroticism as a ‘joker’, reflecting a tendency to experience negative emotions, and they argue that individuals seek to alleviate these emotions through shopping.

Wang et al. (2022) also confirmed that neuroticism is positively related to impulsive purchases, both directly and indirectly: in impulsive purchases, the study found increased negative emotions.

Tomar et al. (2023), in their study among Indian youth, emphasize that impulsive purchases are a reaction to external stimuli and can develop into compulsive behavior, a response to chronic internal negative experiences. The Richmond Scale (RCBS; Ridgway et al., 2008) was used in the study, and as a result, it was found that among Indian youth with compulsive buying disorder, the impulsive component contributes more significantly to explaining the variance than the obsessive-compulsive component.

In their work, Trubnikov and Garber (2019) analyze the psychological foundations of attitudes toward money and consumption. They analyzed Western psychologists’ classifications of individuals’ attitudes toward money and consumption and demonstrated that money can serve not only as a medium of exchange but also as a psychological symbol of security, power, love, and freedom (Trubnikov & Garber, 2019). This means that shopping can become a way to cope with stress or loneliness. Purchases can fulfill the need for power and prestige, enhancing status and self-assertion. Additionally, this research revealed that when forming entitlement levels and consumption norms, a factor involves the influence of the reference group and a person’s social status (Trubnikov & Garber, 2019).

Although psychological traits can predispose individuals to impulsive online shopping, the digital environment is the strongest catalyst for action. The study by Akhmetova, Kozhamkulova, and Kim (2022) shows a significant increase in consumer stimuli, including greater time spent on social media and more frequent use of delivery apps (Akhmetova et al., 2022).

In another study by Nurkhanova et al. (2025), the concept of the ‘third place’ by R. Oldenburg is used to understand the online environment as a space for online shopping, where shopping and entertainment centers have become the main places for socialization. In this context, 44% of respondents in the study reported making more spontaneous purchases (Nurkhanova et al., 2025). Currently, we observe that marketplaces and social networks have become the ‘third place,’ where the functions of shopping and entertainment centers are seamlessly

integrated, and shopping has become part of social interaction and leisure activities.

A study on impulsive behavior among Kazakhstani student youth was conducted as part of a survey by Bogatyreva, Bogorodskaya, and Osipova (2024). In the survey, 70.6% of participating students admit to making impulsive purchases; results also show that, upon realizing their spontaneous spending, some students report experiencing negative emotions (Bogatyreva et al., 2024). Moreover, the report “Analysis of the Population’s Debt Problem in the Republic of Kazakhstan” by the Center for Applied Research «TALAP» (2024) provides data indicating a link between irrational consumer behavior and catastrophic growth in the population’s debt levels. According to these data, 86% of the working-age population have loans, and 90% of them have loans exceeding 1 million tenge, which directly points to the accumulation of small, including impulsive, expenditures.

The analysis conducted allows for a comprehensive understanding of the psychological determinants of impulsive behavior among the modern generation and demonstrates the relevance of this research in Kazakhstan. Among the psychological determinants, self-control plays a key role by mitigating impulsiveness, a personality trait that influences susceptibility to targeted advertising and social influence. Studies show that emotional states, especially negative ones, significantly contribute to the development of impulsive shopping behavior. The aim of this study is to examine the influence of negative emotions (emotional distress) and the level of impulsiveness (a measure of self-control) on impulsive buying behavior.

Materials and methods

This study aims to identify the psychological determinants of impulsive online purchases among the young generation. The main research question is to explore the relationship between impulsive buying, emotional distress, and personality impulsivity. The following hypothesis was proposed: personality impulsivity is positively associated with impulsive online shopping behavior, and, at the same time, impulsive online shopping behavior is positively associated with emotional distress.

The study used a quantitative, cross-sectional design.

According to the selection criteria, 102 students (N=102) participated in the study, who, according to previous research, are more susceptible to impulsive online purchases and impulsive behavior:

- The participants' ages ranged from 18 to 21 years.

- The group of participants has a moderate level of emotional distress without pronounced extreme deviations (based on the obtained results), which allows the study to be conducted within the set research objectives.

- Informed consent for participation in the study was obtained from all participants, in accordance with the study's goals, as well as consent for the processing of personal data, including participants' personal information and age.

The study used the following psychodiagnostics tools, which are valid for the research objectives:

- The Barratt Impulsiveness Scale–Brief (BIS-Brief; Steinberg et al., 2013)

- Richmond Compulsive Buying Scale (RCBS; Ridgway et al., 2008)

- The Depression Anxiety and Stress Scale (DASS; Lovibond & Lovibond, 1995)

All data for the study were collected through a survey administered via Google Forms.

This study is one of the first investigations into the psychological determinants of impulsive online shopping behavior and has significant practical importance in increasing awareness of online consumption and reducing the level of impulsive online purchases among the modern generation.

Results and discussion

A statistical analysis was conducted on a sample of 102 participants to study the psychological determinants of impulsive purchases among the modern generation. No missing values were identified

during the analysis; the full sample (valid N=102) was used in all analyses. Primary data processing was performed in Excel; statistical data analysis was carried out using JASP 0.95.4 (Apple Silicon). The data analysis includes descriptive statistics, normality tests, correlation analysis, regression analysis and mediation analysis.

The study examined impulsiveness (the Barratt Impulsiveness Scale, BIS-11; Barratt, 1959, 1995), levels of depression, stress, and anxiety (DASS-21 scales; Lovibond & Lovibond, 1995), as well as the dependent variable of impulsive buying behavior (the Richmond Compulsive Buying Scale, RCBS; Ridgway et al., 2008).

According to the conducted descriptive statistics, all examined variables demonstrate sufficient variability. The skewness indicators ranged from 0.042 to 0.523, and the kurtosis indicators ranged from -0.873 to 0.282, which do not exceed acceptable limits and indicate a moderate deviation from normality. Additionally, a visual inspection using a Q-Q plot revealed clear asymmetry and a platykurtic distribution, which are characteristic of psychometric data in non-clinical samples. For this reason, the decision was made to use non-parametric tests. The descriptive statistics data are presented in Table 1.

The spread of indicators indicates sufficient variability in the sample, which allows for correlation and regression analysis.

Based on the results of the study, the level of psycho-emotional distress in the sample can be characterized as moderate, while indicators of impulsivity and compulsive buying behavior demonstrate significant inter-individual variability.

Table 1
Descriptive statistics of data for the DASS-21, BISS-11, and RCBS scales (N=102)

Variable	M	SD	Min	Max	Skewness	Kurtosis
Stress (DASS-21)	10.19	3.85	1	21	.05	.01
Anxiety (DASS-21)	7.81	3.77	0	19	.31	.28
Depression (DASS-21)	6.97	3.76	0	19	.52	.16
Impulsivity (BIS-11)	30.89	5.60	19	46	.37	.03
Compulsive Buying (RCBS Total)	19.38	8.53	6	38	.18	-.87
RCBS Compulsivity	8.53	4.49	3	19	.43	-.78
RCBS Impulsivity	10.85	4.90	3	21	.04	-.83

Note. M = mean; SD = standard deviation.

Given moderate deviations from normality and possible uneven distribution across subscales, the decision was made to use Spearman’s rank correlation coefficient. During the correlation analysis, the relationships between the DASS-21 scores and impulsivity, impulsive buying behavior, and personal impulsivity, as measured by the BIS-11 general impulsivity scale, and impulsive buying behavior, as measured by the Richmond Compulsive Buying Scale, were examined. The obtained data are presented in Table 2.

Based on the results of the correlation analysis, impulsive shopping behavior indicators on the RCBS scale do not have a significant relationship with emotional distress, in the form of stress indicators ($r = .19, p \geq .05$), anxiety ($r = 0.11; p \geq .05$), and stress ($r = 0.07; p \geq .05$). No direct significant relationships between emotional states and impulsive shopping behavior were identified. A significant correlation was found between the overall impulsivity indicators (BISS-11) and the impulsive shopping indicators on the RCBS scale ($r = .49, p \leq .001$).

Table 2
Spearman Correlations Among Study Variables (N=102)

Variable	1	2	3	4	5
1. Depression	-				
2. Anxiety	.57***	-			
3. Stress	.61***	.56***	-		
Impulsivity (BIS-11)	.42***	.21*	.32**	-	
RCBS Impulsivity	.19	.11	.07	.49***	-

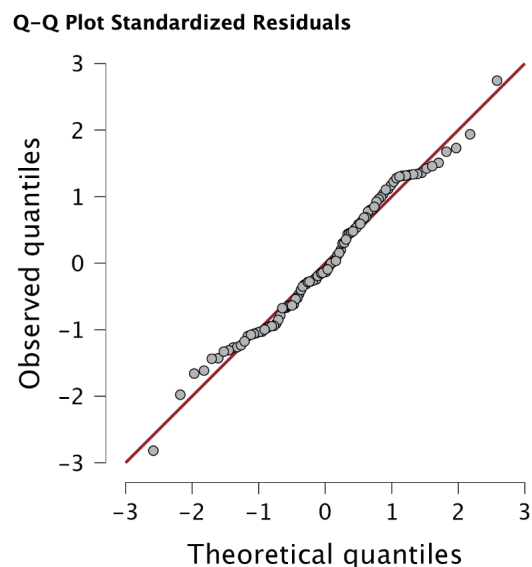
Note. Spearman’s ρ reported. $p \leq .05^*$, $p \leq .01^{**}$, $p \leq .001^{***}$.

When analyzing the relationship between the overall impulsivity level and the DASS-21 scales, a positive correlation was found between depression scores and the overall impulsivity level ($r = .42, p \leq .001$). Thus, it can be assumed that impulsivity acts as a more direct psychological mechanism of online shopping behavior, while depression, anxiety, and stress are indirectly related to shopping behavior through personality impulsivity.

To examine the relationship between impulsive shopping behavior and psychological determinants, multiple regression analysis was used. The dependent variables were indicators of impulsive shopping behavior on the RCBS scale, and the psychological determinants included stress, anxiety, emotional distress, and overall impulsiveness.

Before interpreting the regression model, the statistical assumptions of linear regression were checked. This involved assessing the normality of the residuals’ distribution. The standardized residuals ranged from -2.82 to 2.74, which does not exceed the critical threshold of ± 3 and indicates the absence of significant outliers. The Q–Q plot analysis of the standardized residuals showed their proximity to a normal distribution, as seen in Figure 1.

Figure 1
Normal Q–Q Plot of Standardized Residuals for the Multiple Regression Model

Note. The distribution of standardized residuals is approximately normal.

According to the Q-Q Plot, the distribution of residuals relative to the predicted values did not indicate heteroscedasticity. This indicates the correctness of the model interpretation and that the as-

sumptions of linear regression were not violated at a significant level, thereby confirming the reliability of the regression analysis results. The regression analysis results are presented in Table 3.

Table 3
Multiple Regression Determining RCBS Impulsivity (N= 102)

Determinant	B	SE B	β	t	p
Intercept	-2.33	2.53	-	-0.92	.360
BIS-11 Total	0.45	0.08	.51	5.40	< .001
Depression	0.06	0.16	.05	0.36	.717
Anxiety	0.11	0.15	.09	0.75	.456
Stress	-0.18	0.15	-.14	-1.19	.238

Note. B = Unstandardized Coefficient; SE (B) = Standard Error of B; β = Standardized Coefficient.
Model summary: $R^2 = .26$, Adjusted $R^2 = .23$, $F(4, 97) = 8.72$, $p \leq .001$.

The constructed model explains 26% of the variance in impulsive online shopping behavior ($R^2 = .26$, Adjusted $R^2 = .23$, $F(4, 97) = 8.72$, $p \leq .001$), which corresponds to a moderate effect size. Regression analysis results showed that impulsivity personality (BIS-11) is the only statistically significant predictor ($\beta = .51$), making a substantial contribution to explaining the variation in the dependent variable. Indicators of emotional distress did not demonstrate an independent direct contribution to the model ($p \geq .05$).

This allows for viewing personal impulsiveness as a key psychological determinant of impulsive online shopping behavior. At the same time, it was hypothesized that emotional distress might influence this indirectly through increasing impulsiveness. To test this hypothesis and clarify the mechanism of the identified relationships, a mediational analysis was conducted.

The results of the mediative model partially confirmed the proposed hypotheses. As shown in Table 4, personality impulsiveness continues to exert a statistically significant influence on impulsive online purchases ($\beta = .51$, $p \leq .001$), whereas the direct effects of stress, anxiety, and depression indicators remain statistically insignificant ($p > .05$).

At the same time, depressive symptoms showed a significant positive influence on the level of personality impulsivity ($\beta = .37$, $p = .007$), unlike stress and anxiety indicators (see Table 5). The analysis of indirect effects revealed that the impact of depression on impulsive online shopping is mediated through personality impulsivity ($\beta = .19$, $p = .012$), indicating full mediation (see Table 5). The indirect effects of stress and anxiety were not statistically significant.

Table 4
Standardized coefficients of the structural model (N= 102)

Predictor	Criterion	β	SE	p	95% CI
BIS-11	RCBS	.51	.08	$\leq .001$	[.35, .65]
Stress	RCBS	-.14	.12	.255	[-.39, .10]
Anxiety	RCBS	.09	.12	.461	[-.14, .31]
Depression	RCBS	.05	.13	.721	[-.22, .28]
Stress	BIS-11	.09	.14	.542	[-.18, .37]
Anxiety	BIS-11	-.08	.13	.518	[-.32, .18]
Depression	BIS-11	.37	.14	.007	[.08, .62]

Note. β – standardized coefficient; SE – standard error; CI – confidence interval.

Table 5
Standardized Indirect Effects ($N=102$)

Way	β	SE	p	95% CI
Stress \rightarrow BIS-11 \rightarrow RCBS	.04	.07	.551	[-.09, .20]
Anxiety \rightarrow BIS-11 \rightarrow RCBS	-.04	.07	.524	[-.18, .09]
Depression \rightarrow BIS-11 \rightarrow RCBS	.19	.07	.012	[.04, .33]

Note. Standardized indirect effects are shown. CI – 95% confidence interval.

Thus, the results obtained clarify the initial conclusions: emotional distress overall does not have a direct impact on impulsive online shopping behavior; however, depressive symptoms contribute to an increase in personality impulsivity, which, in turn, predicts a tendency toward impulsive online shopping.

These results are consistent with the assumption that negative affect reduces self-regulation and increases the tendency for impulsive reactions (Billieux et al., 2008). However, within the scope of this study, this mechanism was empirically confirmed primarily for depressive symptoms.

Conclusion

The aim of this study was to identify the psychological determinants of impulsive online purchasing behavior among young people, specifically the relationship between emotional distress (depression, anxiety, stress), personality impulsivity, and impulsive buying. A quantitative cross-sectional design was employed, involving 102 students aged 18–21 years. The methods included the DASS-21 scale, the Barratt Impulsiveness Scale (BIS-11), and the Richmond Compulsive Buying Scale (RCBS). Data analysis comprised descriptive statistics, Spearman correlation analysis, multiple regression, and mediation analysis.

In the first stage, correlation analysis did not reveal any statistically significant relationships between impulsive purchasing behavior indicators (RCBS) and components of emotional distress depression ($r = .19$, $p \geq .05$), anxiety ($r = .11$, $p \geq .05$), and stress ($r = .07$, $p \geq .05$). Thus, no direct linear relationships between emotional states and impulsive online purchases were found. At the same time, a pronounced positive correlation was identified between overall personality impulsivity (BIS-11) and impulsive purchases ($r = .49$, $p \leq .001$), indicating a significant role of impulsivity as an individual psychological characteristic of consumer behavior.

Additional analysis of the relationships between impulsivity measures and the DASS-21 scales revealed a significant positive correlation between depression and the level of personality impulsivity ($r = .42$, $p \leq .001$), while the connections with anxiety and stress were less pronounced. This suggests that emotional distress may be indirectly related to consumer behavior through personality mechanisms of self-regulation. Trait impulsivity stands out as the main psychological factor influencing impulsive online shopping. In the regression analysis, it was the sole significant predictor, accounting for a large portion of the variance in impulsive buying behavior. The high standardized effect ($\beta = .51$) and the large effect size ($f^2 = .35$) suggest that impulsivity is not just one of many factors but a key explanatory element in the model.

To test the hypothesis of a possible indirect mechanism, a mediational analysis was conducted. Its results clarified the identified patterns. Personal impulsivity maintains a stable and statistically significant influence on impulsive online purchases, while the direct effects of depression, anxiety, and stress remain insignificant. At the same time, depressive symptoms show a significant positive impact on the level of personal impulsivity, and their indirect effect on impulsive online purchases through impulsivity is statistically significant. This indicates full mediation: the influence of depressive symptoms is realized solely through an increase in personal impulsivity. For anxiety and stress, such a mechanism of empirical confirmation was not obtained.

Personality impulsivity is the central psychological mechanism underlying impulsive online shopping among youth. Emotional distress, particularly depression, does not directly trigger impulsive purchases but may increase vulnerability to impulsive buying by elevating trait impulsivity. These findings support a hierarchical model in which emotional distress influences maladaptive consumer behavior indirectly through self-regulatory personality traits.

The results can be applied in: (1) university psychoeducation programs to increase awareness of impulsive online shopping risks; (2) digital literacy courses teaching self-regulation strategies; (3) psychological counseling for young people with problematic buying behavior; (4) the development of preventive interventions focusing on impulse control training (e.g., delayed gratification exercises, budgeting skills). Future research should test this mediation model using longitudinal designs and structural equation modeling (SEM) with larger, more diverse samples.

Limitations

The problem of impulsive shopping behavior is an under-researched area in Kazakhstani psychology. This study is among the first to address this issue. Because of this, the research is limited to a cultural context and a single age group. The cross-sectional design used in this study does not allow for causal conclusions. Additionally, because self-report methods were used, there is a risk of systematic error. A promising direction is to test a mediational model using structural equation modeling (SEM) and to expand the sample size.

Author Contributions

Berkinbay Rakhilya – Conceptualization (ideas, formulation of research goals), Investigation (conducting the research process, data collection), Writing – original draft (preparation and writing of the initial manuscript), Formal analysis (application of statistical methods).

Sakhiyeva Farida – Methodology (development of research methodology), Validation (verification of reproducibility of results), Writing – review & editing (critical review and revision of the manuscript).

Kukubayeva Asiya – Supervision (oversight and leadership of research activity), Resources (provision of study materials and tools), Writing – review & editing.

Berdibayeva Sveta – Project administration (management and coordination of research planning), Funding acquisition (obtaining financial support), Writing – review & editing.

Garber Alena – Data curation (data management, cleaning, and maintenance), Visualization (preparation and presentation of data, figures, tables), Writing – review & editing.

References

- Ahmetova, Z.B., Kozhamkulova, Zh.T., & Kim, I.A. (2022). Transformatsiya povedeniya potrebitelei v usloviyakh tsifrovizatsii ekonomiki na osnove kolichestvennogo analiza [Transformation of consumer behavior in the context of economic digitalization based on quantitative analysis]. *Vestnik universiteta «Turan»*, 4, 116–129.
- Aquino, S.D., & Lins, S. (2023). The personality puzzle: A comprehensive analysis of its impact on three buying behaviors. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1179257. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1179257>
- Baumeister, R.F. (2002). Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 28(4), 670–676. <https://doi.org/10.1086/338209>
- Billieux, J., Van der Linden, M., & Rochat, L. (2008). The role of impulsivity in actual and problematic use of the mobile phone. *Applied Cognitive Psychology*, 22(9), 1195–1210. <https://doi.org/10.2174/157340012803520522>
- Bogatyreva, A.K., Bogorodskaya, O.G., & Osipova, E.N. (2024). Problema impulsivnykh onlain-pokupok sredi studentov [The problem of impulsive online purchases among students]. *Vestnik Kazakhstansko-Amerikanskogo Svobodnogo Universiteta*, 81–86.
- Bosnjak, M., Ajzen, I., & Schmidt, P. (2020). The theory of planned behavior: Selected recent advances and applications. *Europe's Journal of Psychology*, 16(3), 352–367. <https://doi.org/10.5964/ejop.v16i3.3107>
- Lovibond, P.F., & Lovibond, S.H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335–343.
- Nurhanova, B., Gyundogdu, A., Karazhanov, N., & Doszhanova, A. (2025). Almaty qalasyndaghy sauda zhane oïyn-sauyq ortalyqtaryndaghy demalys qyzmetinin aleumettik-madeni negizderi [Socio-cultural foundations of leisure activities in shopping and entertainment centers of Almaty]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya: Sotsiologicheskie i politicheskie nauki*, 92(4), 184–203.
- Nyrhinen, J., Sirola, A., Koskelainen, T., Munnukka, J., & Wilska, T.-A. (2024). Online antecedents for young consumers' impulse buying behavior. *Computers in Human Behavior*, 153, 108–129. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.108129>
- Ridgway, N.M., Kukar-Kinney, M., & Monroe, K.B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622–639.
- Rook, D.W., & Fisher, R.J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305–313. <https://doi.org/10.1086/209452>
- Steinberg, L., Sharp, C., Stanford, M.S., & Tharp, A.T. (2013). New tricks for an old measure: The development of the Barratt Impulsiveness Scale–Brief (BIS–Brief). *Psychological Assessment*, 25(1), 216–226. <https://doi.org/10.1037/a0030550>
- Talap Center for Applied Research. (2024, February). Analiz problemy zakreditovannosti naseleniya v Respublike Kazakhstan [Analysis of the problem of population indebtedness in the Republic of Kazakhstan] (Report). <https://talap.org/media/newspapp/news/files/analiz-problemyi-zakreditovannosti-naseleniya-v-rk.pdf>

Tomar, R.S., Tomar, D., & Tomar, V.S. (2023). Impulsive buying among youth: A dominating component of compulsive buying behavior. *Indian Journal of Marketing*, 8–23. <https://doi.org/10.17010/ijom/2023/v53/i10/171988>

Trubnikov, V.P., & Garber, A.I. (2019). Psikhologicheskii analiz osnovnykh faktorov, vliyayushchikh na otnoshenie cheloveka k dengam [Psychological analysis of the main factors influencing attitudes toward money]. *The Journal of Psychology and Sociology*, 69(2), 259–268.

Wang, Y., Pan, J., Xu, Y., Luo, J., & Wu, Y. (2022). The determinants of impulsive buying behavior in electronic commerce. *Sustainability*, 14(12), 7500. <https://doi.org/10.3390/su14127500>

Xie, P., Huang, C., Xu, T., & Cui, J. (2025). How personality traits influence impulsive buying through the sequential mediation of family dynamics and self-control. *Scientific Reports*, 15(1), 16423. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-94564-3>

Information about the authors:

Berkinbay Rakhilya – Doctoral student in the Department of General and Applied Psychology at Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: rahilya2310@gmail.com).

Sakhiyeva Farida – Phd, Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: farida777-84@mail.ru).

Kukubayeva Assiya – Doctor of Psychological Science, Professor, A. Myrzakhmetov Kokchetau University (Kokchetau, Kazakhstan, e-mail: kukubaeva_2011@mail.ru).

Berdibayeva Sveta (corresponding author) – Doctor of Psychological Science, Professor, Department of General and Applied Psychology at Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru).

Garber Alena – Dr. Phd, Associate Professor, Rehabilitation Clinic “Reinhardshöhe” (Bad Wildungen, Hessen, Germany, e-mail: alena.garber@gmx.de).

Авторлар туралы мәлімет:

Беркінбай Рахилия Меңдіғалиқызы – жалпы және қолданбалы психология кафедрасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: rahilya2310@gmail.com).

Сахиева Фарида Әбубақирқызы – Phd, қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент, Қазақстан, e-mail: farida777-84@mail.ru).

Қукубаева Асия Хайрушевна – психология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті (Көкшетау, Қазақстан, e-mail: kukubaeva_2011@mail.ru).

Бердибаева Света Кыдырбековна (автор-корреспондент) – психология ғылымдарының докторы, жалпы және қолданбалы психология кафедрасы профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru).

Гарбер Алёна Ильинична – Phd, қауымдастырылған профессор, «Reinhardshöhe» оңалту клиникасы (Бад-Вильдунген, Гессен, Германия, e-mail: alena.garber@gmx.de).

Сведения об авторах:

Беркінбай Рахилия Меңдіғалиқызы – докторант Phd кафедрасы обцей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: rahilya2310@gmail.com).

Сахиева Фарида Абубакировна – Phd, ассоциированный профессор, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова (Шымкент, Казахстан, e-mail: farida777-84@mail.ru).

Қукубаева Асия Хайрушевна – доктор психологических наук, профессор Кокиетауского университета имени Абая Мырзахметова (Кокшетау, Казахстан, e-mail: kukubaeva_2011@mail.ru).

Бердибаева Света Кыдырбековна (автор-корреспондент) – доктор психологических наук, профессор кафедры обцей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: berdibayeva.sveta1@mail.ru).

Гарбер Алёна Ильинична – доктор Phd, ассоциированный профессор, реабилитационная клиника «Reinhardshöhe» (Бад-Вильдунген, Гессен, Германия, e-mail: alena.garber@gmx.de).

Келіп түсті: 27 желтоқсан 2025 жыл
Қабылданды: 17 мамыр 2026 жыл

FTAMP 15.41.25

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269722>**А.С. Иргалиев^{1*}**, **Т.Н. Черняева²**, **Ж.С. Исмагулова³**¹Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан²Н.Г. Чернышевский атындағы Саратов ұлттық зерттеушілік мемлекеттік университеті, Саратов, Ресей³М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

*e-mail: asylbek_78@mail.ru

ЖОО БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КОРРЕЛЯТТАРЫ: БАҚЫЛАУ ЛОКУСЫ ЖӘНЕ КОПИНГ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Мақалада қазіргі цифрлық қоғам мен цифрлық білім беру ортасы жағдайында тұлға дамуының негізгі процестерінің бірі болып табылатын цифрлық әлеуметтену мәселесі қарастырылады. Мәдени-тарихи және әлеуметтік-когнитивтік парадигмалар контекстінде ЖОО білім алушыларының цифрлық әлеуметтену феномені ерекше өзектілікке ие. Жүргізілген зерттеу ЖОО білім алушыларының цифрлық әлеуметтенушілік ерекшеліктерін – бақылау локусы көрсеткіштері мен копинг-стратегиялар арасындағы өзара байланысын айқындайды. Зерттеудің мақсаты – педагогикалық ЖОО студенттерінің цифрлық әлеуметтену деңгейінің интерналдылық / экстерналдық және мінез-құлық копинг-стратегияларын таңдау түрлерін көрсеткіштерімен корреляциялық өзара байланыс сипатын анықтау. Зерттеуге 1-2 курстың 178 студенті қатысты. Зерттеу барысында сауалнама әдістері (А.С. Иргалиевтің сауалнамасы), психодиагностикалық әдістемелер (Дж. Роттер және Д. Амирхан тесттері), деректерді өңдеудің статистикалық әдістері (альфа Кронбах коэффициенті, сипаттамалық статистика, Пирсон, Стьюдент критерийі және т.б.) SPSS пакетін қолдану арқылы пайдаланылды. Алынған нәтижелер цифрлық әлеуметтенгендіктің проактивті мінез-құлықтың маңызды ресурсы екенін дәлелдейді. Цифрлық ортаға интеграцияланудың жоғары деңгейі «Мәселелерді шешу» белсенді стратегиясымен ($r = 0,372$) және интерналды бақылау локусымен оң корреляцияланатыны анықталды. Цифрлық әлеуметтену компенсаторлық сипатқа ие емес және «Мәселелерді шешуден қашу» механизмдермен байланысты емес, керісінше когнитивті трансформациялау арқылы тұлғаның бейімделу әлеуетін кеңейту құралы болып табылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы цифрлық білім беру орталарын жобалауда және ЖОО студенттерін психологиялық сүйемелдеу бағдарламаларын әзірлеуде қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Түйін сөздер: цифрлық әлеуметтену, цифрлық орта, цифрлық сәйкестілік, бақылау локусы, копинг-стратегиялар, жоғары оқу орының білім алушылары.

A. Irgaliyev^{1*}, T. Chernyaeva², Zh. Ismagulova³¹West Kazakhstan Innovative and Technological University, Uralsk, Kazakhstan²Saratov National Research State University named after N.G. Chernyshevsky, Saratov, Russia³West Kazakhstan University named after M. Utemisov, Uralsk, Kazakhstan

*e-mail: asylbek_78@mail.ru

Psychological correlates of digital socialization of university students: locus of control and coping strategies

This article examines digital socialization, a key process in personal development in today's digital society and digital educational environment. The phenomenon of digital socialization of university students has become particularly relevant within the context of cultural-historical and socio-cognitive paradigms. This study identifies the characteristics of digital socialization among university students and its relationship with locus of control indicators and coping strategies. The aim of the study was to determine the nature of the correlation between the level of digital socialization, internality/externality, and the types of coping strategies chosen by students in pedagogical universities. A total of 178 first- and second-year students participated in the study. The study utilized survey methods (A.S. Irgaliyev's questionnaire), psychodiagnostic methods (J. Rotter and D. Amirkhan's test methods), and statistical data processing methods (Cronbach's alpha coefficient, descriptive statistics, Student's t-test, etc.) using the SPSS package. The results demonstrate that digital socialization is a significant resource for proactive behavior. A high level of integration into the digital environment was found to positively correlate with the active "Problem Solving" strategy ($r = 0.372$) and internal locus of control. Digital socialization is

not compensatory in nature and is not associated with problem avoidance mechanisms, serving as a tool for expanding the adaptive potential of the individual through the cognitive transformation of the situation. The practical significance of the study lies in the potential application of the results in the design of digital educational environments and psychological support programs for university students.

Keywords: digital socialization, digital environment, digital identity, locus of control, coping strategies, university students.

А.С. Иргалиев^{1*}, Т.Н. Черняева², Ж.С. Исмагулова³

¹Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан

²Саратовский национальный исследовательский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского, Саратов, Россия

³Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова, Уральск, Казахстан

*e-mail: asylbek_78@mail.ru

Психологические корреляты цифровой социализованности обучающихся вуза: локус контроля и копинг-стратегии

В статье рассматривается проблема цифровой социализации являющейся одной из ключевых процессов развития личности в современных условиях цифрового общества и цифровой образовательной среды. Феномен цифровой социализации обучающихся вуза в контексте культурно-исторической и социально-когнитивной парадигм приобрел особую актуальность. Проведенное исследование определяет особенности цифровой социализованности обучающихся вуза и ее взаимосвязь с показателями локуса контроля и копинг-стратегиями. Цель исследования – определить характер корреляционной взаимосвязи уровня цифровой социализованности с интернальностью / экстернальностью и типами выбора копинг-стратегий поведения студентов педагогических вузов. В исследовании приняли участие 178 студентов 1-2 курсов. В исследовании использовались методы анкетирования (опросник А.С. Иргалиева), психодиагностические методики (тестовые методики Дж. Роттера и Д. Амирхана), статистические методы обработки данных (коэффициент альфа Кронбаха, описательная статистика, критерий Стьюдента и др.) с использованием пакета SPSS. Полученные результаты доказывают, что цифровая социализованность выступает значимым ресурсом проактивного поведения. Выявлено, что высокий уровень интеграции в цифровую среду положительно коррелирует с активной стратегией «Разрешение проблем» ($r = 0,372$) и интернальным локусом контроля. Цифровая социализация не носит компенсаторного характера и не связана с механизмами избегания проблем, являясь инструментом расширения адаптивного потенциала личности через когнитивную трансформацию ситуации. Практическая значимость исследования заключается в возможности применения результатов при проектировании цифровых образовательных сред и программ психологического сопровождения студентов вуза.

Ключевые слова: цифровая социализация, цифровая среда, цифровая идентичность, локус контроля, копинг-стратегии, обучающиеся вуза.

Кіріспе

Қарқынды үдемелі цифрлық ортаның даму жағдайында тұлғаны әлеуметтендіру мәселесі өзекті проблемалардың алдыңғы қатарын жатады. Ақпарат көлемінің ауқымдылығы және икемді бейімделу қажеттілігі жоғары кәсіптік білім беру жүйесінің алдына студенттердің қазіргі заманғы буынының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу міндетін қояды. Білім беру міндеттерінен басқа ЖОО-дың алдында болашақ маманның тұлғалық дамуы міндеті түр. Бұл қарым-қатынастың цифрлық мәдениетін, әлеуметтік жауапкершілікті (онлайн ортада), дербестікті және ұтқырлықты (цифрлық көмекшілер мен ЖИ қызметтерінің спектрінде), стресске төзімділікті және эмоциялық интеллек-

тіні, сыни ойлау дағдыларын (аналитикалық, алгоритмдік, жобалық және т.б.) дамыту.

Цифрлық әлеуметтенуді біз жеке адамның цифрлық технологиялар арқылы онлайн-контексте алатын әлеуметтік тәжірибесін меңгеру, осы тәжірибені аралас (онлайн/оффлайн) шындықта жаңғырту және нақты тұлғаның бір бөлігі ретінде цифрлық бейнені қалыптастыру процесі ретінде қарастырамыз (Иргалиев, 2023).

Цифрлық әлеуметтену процесі және оның өнімі ретінде цифрлық бірегейлікті қалыптастыру қазіргі адам үшін өмірдің ажырамас бөлігі. Бұл ретте цифрлық әлеуметтену тұлғаның әлеуметтік бейімделуінің түрлі нәтижелерге әкелетін көп аспектілі процесс. Цифрлық кеңістік виртуалды өзін-өзі ұсыну, цифрлық ортада өзіндік бірегейлікті іздеу, қарқынды цифрлық комму-

никация, сондай-ақ осыған байланысты тәуекелдер – жауапкершілік шекарасын бұлыңғырлау, шындықтан қашу, өзін-өзі оқшаулау мәдениетін қалыптастыру және т.б. сияқты ерекше мінез-құлық паттерндерін қалыптастырады (Bovill, Livingstone, 2001; Lupton, 2014; Усакова, 2023).

XXI ғасырдағы тұлғаның әлеуметтік-мәдени дамуының негізгі факторларының бірі – бұл білім беру онлайн-платформаларын, әлеуметтік желілерді, мессенджерлер мен гибридік оқыту нысандарын қамтитын цифрлық орта. Қазіргі заманғы жағдайларда цифрлық орта тек қана инструменталды функцияда емес, ол әлеуметтік өзара іс-қимылдың, бірегейлік пен өзін-өзі реттеудің жаңа нысандарын қалыптастыратын дербес әлеуметтік-мәдени кеңістік мәртебесіне ие. Ашық цифрлық кеңістік нақты және виртуалды әлемнің сипаттамаларын біріктіретін көп факторлы цифрлық әлеуметтену тетіктерін іске қосады (Чубаров, 2024).

Әдебиеттерге шолу

«Цифрлық әлеуметтендіру» термині қазіргі заманғы психологиялық ғылым үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылады, бірақ сонымен қатар ол сипаттайтын феномендер аралас ұғымдар мен тұжырымдамалар шеңберінде белсенді түрде зерттелуде. Осы феноменді зерттеу шеңберінде шетелдік және отандық зерттеулерде «онлайн-әлеуметтендіру», «интернет әлеуметтендіру», «кибер әлеуметтендіру», «виртуалды әлеуметтендіру», «e-socialization», «цифрлық әлеуметтендіру» сияқты терминдер пайдаланылады (Янковский, 2012; McCuddy, 2018; Лучинкина, 2015; Gruman&Saks, 2018; Мудрик, 2019; Иргалиев, 2024). Терминологиялық алуан түрлілікке қарамастан, бұл тұрғыларды ортақ мәдени-тарихи контексті біріктіреді, оның шеңберінде цифрлық орта тұлғаның әлеуметтік-сандық бірегейлігін қалыптастыру кеңістігі ретінде қарастырылады (Жилина және т.б., 2020).

Жастардың цифрлық әлеуметтену процесін зерттеудің маңызды аспектісі цифрлық орта қалыптастыратын тәуекелдер мен паттерндерді зерделеу болып қала береді. Мысалы, пайда болған «жатын бөлме мәдениеті» термині, жастар бір бөлмеден шықпай-ақ өздерін цифрлық онлайн ортада (Bovill&Livingstone, 2001) іске асыру үшін белсенді тұтынушылар мен медиа-контентті қайта шығарушылар болып табылады. Тағы бір проблема – цифрлық мінез-құлықтың қалыптасқан паттерны ретінде цифрлық кейіпкер

жасау. Виртуалды өзін-өзі ұсыну – бұл онлайн кеңістікте өзімді сезінуді және өзімді көрсетуді қалыптастыру тәсілі, өз дененді кибергонизациялау (Lupton, 2014).

Цифрлық әлеуметтену процесінде бірегейлікті іздеу проблемаларын зерттеу киберкеңісте өзіндік құрастыру мүмкіндіктерін зерделеуге, виртуалды әлеуметтік кеңістікте мен бейнесінің жаңа шекараларын, нақты және сандық тұлғаның арақатынасын іздеуге бағытталған (Солдатов және т.б., 2022). Бірқатар жұмыстарда мәдени-тарихи парадигма аясында цифрлық әлеуметтену процесінде тұтас гибридік сәйкестікті қалыптастыруға ықпал ететін түрлі әлеуметтік-мәдени практикалар мен онлайн-кеңістіктердің маңыздылығының өсуі байқалады. Бұл конвергенттік (аралас) шындық атрибуты (Солдатов және т.б., 2021).

Цифрландыру жеке адамды жасына қарамастан, «өзін-өзі жобалау» деп аталатын онлайн кеңістікте өзін-өзі көрсету және өзін-өзі құрастыру дағдыларын меңгеруге ынталандырады (Кондакова және т.б., 2019). Цифрлық әлеуметтену проблемасы студенттік жаста ерекше өзектілікке ие болуда. ЖОО-да оқу кезеңі қарқынды кәсіби және тұлғалық өзін-өзі айқындаумен, әлеуметтік рөлдердің кеңеюімен және цифрлық ресурстарды білім беру және коммуникативтік мақсаттарда белсенді пайдаланумен сипатталады. Қашықтықтан және аралас оқыту жағдайында, әсіресе пандемия кезеңінде өзектендірілген цифрлық орта білім беру өзара іс-қимылының басым кеңістігіне айналды. Бұл ретте зерттеулер парадоксалды жағдайды көрсетеді: цифрлық технологиялар жағдайында өскен ұрпақ өкілдері өнімді оқыту және өзін-өзі реттеу үшін цифрлық құзыреттіліктің жеткілікті деңгейіне ие бола бермейді (Мешкова, 2021). Бұл тұрғыда цифрлық әлеуметтендірудің нәтижелілігін дәлелдейтін жеке факторларды талдау қызығушылық туғызады. Мұндай факторларға жеке тұлғаның цифрлық ортамен өзара іс-қимылының сипатын және цифрлық тәуекелдер мен стрессорларды игеру тәсілдерін, сондай-ақ онлайн-кеңістіктегі субъектілік дәрежесін айқындайтын бақылау локусы мен копинг-стратегиялар жатады.

Білім алушының цифрлық әлеуметтену деңгейінің оның жоғары оқу орнының оқу процесіндегі табыстылығына ықпалы мәселелері әртүрлі аспектілерде қаралады.

L.K. Fortova & A.M. Yudina (2023) жоғары білім беру жүйесінде тұлғаның цифрлық әлеуметтендіру әдіснамасын талдауға тырысты.

Студенттердің цифрлық ортада әлеуметтенуіне цифрлық контентті, ресурстарды және онлайн білім беру сервистерін жасау нысандары, әдістері, құралдары елеулі әсер етеді. Зерттеуде цифрлық білім беру ортасының оң және теріс аспектілері талданады, студенттің тұлғасын сәтті цифрлық әлеуметтендіруді және оның жоғары оқу орнының әлеуметтік-білім беру ортасында тұрақты дамуын қамтамасыз ететін технологиялар ұсынылған.

S.R. Fajri және басқалары (2024) цифрлық әлеуметтендірумен білім беру процесінде цифрлық сауаттылықты қалыптастыру арқылы болып жатқан киберсоциализацияны түсінеді. Олардың 2014 жылдан 2024 жылға дейін жүргізген талдауы білім беру парадигмасында классикалықтан цифрлыққа айтарлықтай ілгерілеуді және ХХІ ғасырдың білім беру жүйесінде кибер-әлеуметтендіру мен цифрлық сауаттылықты ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетті. Цифрлық сауаттылық сыни және шығармашылық қарым-қатынасқа ықпал етеді, техникалық дағдыларды дамытады, онлайн қарым-қатынас этикасын, онлайн қауіпсіздік және интернетті жауапкершілікпен пайдалану дағдыларын меңгереді. Сондай-ақ білім беру жүйесін ғылыми құрылымдауды қамтамасыз етуді және онлайн ортада студенттердің әлеуметтік және психологиялық проблемаларын шешу қызметтерін құруды талап ететін кибербуллинг және ақпараттың құпиялылығы проблемалары атап өтіледі.

A. Stornaiuolo (2018) әлеуметтік медиамен өзара әрекеттесу контекстінде студенттердің цифрлық әлеуметтену динамикасын зерттейді. Берік қарым-қатынастың маңыздылығы, жақындық мәселесі және жасөспірімдердің онлайн ортада тұтынушы ретіндегі позициясының салдары анықталады. Онлайн ортада проблемалары мен ойларымен бөлісетін басқа адамдарды табуға деген ұмтылыс «тиісті қашықтықты» жасау қажеттілігіне негізделген. Бұл қашықтық оларға бір жағынан достық және жақын қарым-қатынасты дамытуға, екінші жағынан, осы байланыстардың шектеулілігі мен ықтимал қауіп-қатерді сезінуге мүмкіндік береді. Цифрлық жақындықты дамытуға кедергі келтіретін факторлардың бірі – ақпаратты үшінші тұлғалар ала алатын интернет жұртшылығы. Тұтастай алғанда, бұл жеке ақпаратты таратуда цифрлық қауіпсіздік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі.

J. Smith & B. Hewitt (2015) цифрлық әлеуметтену процесінде жастардың құндылық бағдарларының өзгерістерін зерттеді. Олар

жастардың цифрлық әлеуметтенуі интернетті пайдаланудағы техникалық жетістіктерді олардың жетілу және мәртебені мойындау жолдары туралы түсініктерімен үйлестірудің түрлі тәсілдерін қамтитынын анықтады. Интернет ресурстарына регламенттелген (шектеулі) қолжетімділік жағдайында өскен жастар оны нақты, өзекті міндеттерді шешу үшін, мысалы, мектеп тапсырмаларын шешу үшін пайдалануды үйренді. Интернетке шексіз қолжетімділігі бар жастарда бұл ресурсты оқумен байланысты емес қызметте жиі пайдалана отырып, оған неғұрлым ұқыпты қарайды. Бірақ олар ересек өмірге тез бейімделе отырып, ықтимал онлайн тәуекелдерге сенімдірек және прагматикалық қарайды. Зерттеу барысында оқу процесінің барлық қатысушылары үшін интернетке шексіз қолжетімділікті қамтамасыз ету қажеттігі, жастардың тәуекелдерді басқару қабілетін дамытуда оларға қолдау көрсетудің маңыздылығы атап өтілді. Осының бәрі білім берудегі цифрлық әлеуметтенудің нәтижелі болуына ықпал етеді.

V. Pertsev & E. Kashina (2023) цифрлық әлеуметтендірудің білім берудің қазіргі заманғы проблемаларына әсерін талдайды: мұғалімдер мен оқушылар арасындағы технологиялық алшақтық; білім беруді дараландыру; білім берудегі көрнекі және мәтіндік мәдениеттер арасындағы алшақтық; цифрлық теңсіздік; геймификация және ақпараттық шу. Цифрлық әлеуметтендірудің жетекші нысаны желілік бірегейлікті қалыптастыру болып табылады деген қорытынды жасалды. Жаңа буын цифрлық адамның мінсіз бейнесін жасауға бағытталған өзінің бейресми білім беру стратегияларын дамытады және бақылайды. Білім беру процесін құру кезінде жаңа ұрпақ үшін цифрлық әлеуметтену дәуірінің сұраныстарына жауап беретін білім беру практикаларын іздеу маңызды.

M. Podbolotova & V. Dmitrieva (2021) студенттердің нәтижелі цифрлық әлеуметтенуінің негізгі факторы ретінде әртүрлі білім беру медиа контенті (когнитивті, конструктивті, шығармашылық, конформистік және т.б.) арқылы цифрлық құзыреттілікті дамыту қажеттілігін қарастырады.

H.T. Gebremariam, P. Dea, M. Gonta (2024) әлеуметтік желілердегі (SNS) тұлғааралық коммуникация мотивтерін (ICM) талдау арқылы жоғары сынып оқушыларының цифрлық әлеуметтенуін зерттеді. Бұл зерттеу әлеуметтік медианың халықаралық студенттердің әлеуметтену процесін жеңілдетудегі артықшылықтарын

анықтады. Дидактикалық міндеттерден басқа, цифрлық білім беру платформасы қарым-қатынас орнатудағы өзара әрекеттесу және коммуникация мәселелерін қарастырады. Цифрлық әлеуметтену кезінде жыныстық рольге негізделген әлеуметтік желілерді пайдаланған кезде тұлғааралық коммуникация мотивтерінде ешқандай айырмашылықтар жоқ екені анықталды.

Л. Пак (2021) жоғары білім беру архитектурасындағы студенттердің цифрлық ұрпағының әлеуметтену ерекшеліктерін зерттеу жүргізді. Студенттердің цифрлық әлеуметтенуінің сәтті болуының негізгі шарттары ретінде келесілер анықталды: студенттер өмірінің әлеуметтік-мәдени және онлайн тәуекелдерін білу; олардың цифрлық ортадағы онлайн ойлауы мен мінез-құлқының ерекшеліктері; мұғалімдердің ақпараттық құзыреттілігін арттыру; білім беру процесіне қатысушылар арасындағы нақты әлемдегі және виртуалды қарым-қатынасты үйлестіру; және студенттердің стреске ақпараттық төзімділігін дамыту. Студенттерді цифрлық әлеуметтену бағдарламасы ретінде ол бірқатар білім блоктарын ұсынады: ақпараттық қоғамдағы өзгерістер тұжырымдамалары туралы әлеуметтік білім; нақты және виртуалды ақпараттық кеңістіктегі әлеуметтік коммуникациялар; цифрлық қоғамның қиындықтары мен тәуекелдерін шешудегі студенттік агенттік.

Студенттерді цифрлық әлеуметтену аясында кәсіби бағытталған интернет желілерінің және әртүрлі кәсіби онлайн тәжірибелердің халықаралық білім беру қауымдастығының әлеуетін зерттеу маңызды (Chvanova et al., 2023). Кәсіби желілерді кеңейту, кәсіби қауымдастықтардан ақпарат пен ресурстарға қол жеткізу және болашақ мамандардың кәсіби бейінін жақсарту тетіктерін әзірлеу үшін цифрлық әлеуметтенудің әлеуеті айтарлықтай. Сондай-ақ, халықаралық кәсіби қауымдастық шеңберінде онлайн білім беру және практикалық оқыту (фриланс, онлайн тағылымдамалар және онлайн жұмысқа орналасу) мүмкіндіктерін қоса алғанда, кәсіби цифрлық әлеуметтену мүмкіндіктерін қарастыру маңызды.

М. Knissarina & А. Syzdykbayeva (2023) зерттеуінде кәсіптік даярлық жағдайында білім алушылардың цифрлық әлеуметтенуінің ерекшеліктері зерделенген. Цифрлық кеңістіктегі студенттердің әлеуметтік-жауапты мінез-құлқының нәтижелі цифрлық әлеуметтенуі үшін үлкен рөл белгіленді. Авторлар университеттің сапалы цифрлық білім беру бағдарламалары арқылы студенттердің корпоративтік әлеуметтік

жауапкершілігі мен жеке әлеуметтік жауапкершілігін имплементациялау үшін идеялар мен құралдарды қолдану қажеттілігін анықтады. Нәтижелі цифрлық әлеуметтендірудің бір шарты ретінде әлеуметтік жауапкершілік деңгейін арттыру үшін, оның ішінде цифрлық ортада студенттердің өзін-өзі басқару жүйесін дамыту жөніндегі мақсатты жұмыстың қажеттілігі айқындалған.

К. Khalid (2025) цифрлық әлеуметтену көрсеткіштері үшін психометриялық валидацияны әзірлеуді ұсынды. Цифрлық әлеуметтендіру қазіргі заманғы әлеуметтік серпін контекстінде цифрлық өзара іс-қимыл арқылы дағдыларды, мінез-құлық нормалары мен модельдерін алу процесі ретінде қарастырылады. Авторлар 7 фактор бойынша 32 тармақтан тұратын шкаланы ұсынады: цифрлық азаматтық және этика, ойлау сыншылдығы және медиа сауаттылық, эмоциялық өзін-өзі реттеу және эмпатия, әлеуметтік ықпал және қысым, жаһандық байланыс және мәдени алмасу, рухани және діни дүниетаным. Әзірлеушілердің пікірінше, цифрлық әлеуметтену шкаласы зерттеушілерге жастар ортасында салауатты цифрлық өзара іс-қимылдың дамуын бағалау және қолдау үшін маңызды ақпарат береді.

М.А. Golovchin (2022) цифрлық әлеуметтену шеңберінде онлайн-темпераменттің көрініс белгілеріне негізделген интернет-пайдаланушылардың мінез-құлық модельдерінің өзіндік типологиясын ұсынады. Жіктеу 4 типті қамтиды: энтузиаст/скептик (контентке сенім/сенімсіздік), тәуелді/автономды (интернет-тәуелділік дәрежесі), оппортунист/идеалист (интернетті алдау мақсатында пайдалану), агрессор/толерантты (онлайн ортада агрессия мен төзімділік дәрежесі). Осы типтер белгілерінің комбинациялары пайдаланушылардың жалпы түрін анықтайды: бейімделетін, алмастыратын, пассивті. Осының барлығы дүлей сандық әлеуметтену мен желілік аккультурация нәтижелерін көрсетеді.

I.V. Komarova (2014) ақпараттық кеңістіктің кенеюімен, цифрлық коммуникацияның жаңа нысандары мен құралдарының пайда болуымен бірегейлік, өзіндік ерекшелігі, даралығы, цифрлық әлеуметтенудің өзгермелі жағдайларына оңай бейімделу қабілеті, жоғары әлеуметтік ұтқырлық, өзін-өзі дамытуға әзірлік пен қабілеттілік, шешім қабылдаудағы дербестік және оның нәтижелері үшін жауапкершілік, өзін-өзі оң бағалауы және онлайн әлеуметтік өзара іс-қимылдағы қиындықтарды енсеруге дайындығы.

G. Ya. Grevtseva (2022) білім беру ортасында тұлғаны цифрлық әлеуметтендірудің ерекше-

ліктерін талдай отырып, жоғары оқу орындарының студенттерін цифрлық әлеуметтендірудің мәдени мәнін, тиімді нысандарын, әдістері мен құралдарын ашуға тырысады. Автор әлеуметтік-мәдени және рефлексивті-бағалау технологияларын қолдануға негізделген тиімді цифрлық білім беру ортасының сипаттамаларын ұсынады.

А.С. Тишкова (2023) цифрлық ортада әлеуметтену және өзін-өзі сәйкестендіру қажеттілігі тұлғаның цифрлық белсенділігі арқылы іске асырылатынын көрсете отырып, интернетте нәтижелі әлеуметтеніп келе жатқан қазіргі жастардың сипаттамасын ұсынды. Қазіргі жастардың цифрлық әлеуметтенуі мен белсенділігінің маркерлері ретінде мыналар көрсетіледі: цифрлық белсенділік, цифрлық ортада өзін-өзі сәйкестендіру қажеттілігі, цифрлық технологияларды қолдану арқылы өзінің жеке әлеуетін іске асыру, ақпараттық сауаттылық, цифрлық мәдениеттің әлеуметтік және құндылықтарын игеру, цифрлық технологияларды игерудің жоғары дәрежесі, ақпаратты қабылдаудың жоғары жылдамдығы және онлайн кеңістікте өнімді коммуникацияға қабілеттілік.

Материалдар мен әдістер

Цифрлық әлеуметтендіруді бағалаудың психологиялық шкаласының ішкі үйлесімділігін анықтау үшін альфа Кронбах коэффициенті есептелді. г-Пирсон корреляциясының параметрлік әдісі, Стьюденттің t-өлшемі және сызықтық регрессия пайдаланылды. Статистикалық өңдеу IBM Statistical Package for the Social Science 23 пакетінің көмегімен жүргізілді.

Зерттеудің іріктелмесін жоғары оқу орындарының студенттері құрады. Зерттеуге педагогикалық мамандықтардың 1-2 курсының 178 студенті (n = 178) қатысты. Зерттеу қатысу еркіндігі және құпиялылық (анонимділік) қағидаттарын сақтай отырып, топтық форматта жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты – студенттердің цифрлық әлеуметтену деңгейінің субъективті бақылау локусымен және копинг-стратегиялармен өзара байланысын анықтау, нәтижелі цифрлық әлеуметтендірудің психологиялық предикторларын анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Цифрлық әлеуметтену деңгейін диагностикалау әдістемесінің сенімділігін бағалау;
2. Цифрлық әлеуметтену деңгейінің бақылау локусының типтерімен және копинг-стратегиялардың түрлерімен өзара байланысын талдау;

3. Цифрлық әлеуметтендірудің әртүрлі деңгейіндегі студенттер топтарын параметрлік салыстыруды жүргізу;

4. Регрессиялық талдаудың көмегімен цифрлық әлеуметтендірудің тұлғалық предикторларын анықтау.

Зерттеу объектісі: ЖОО білім алушыларының заманауи цифрлық орта жағдайына цифрлық әлеуметтенудің психологиялық ерекшеліктері мен ресурстары.

Зерттеу пәні – білім алушылардың цифрлық әлеуметтенуінің нәтижелігін қамтамасыз ететін психологиялық корреляттары (бақылау локусы және копинг-стратегиялар).

Зерттелетін психологиялық параметрлерді диагностикалау үшін келесі әдістемелер пайдаланылды: «Білім беру процесінде білім алушылардың цифрлық әлеуметтену деңгейін диагностикалау» сауалнамасы (құрастырушы-автор А.С. Иргалиев), Дж. Роттердің «Бақылау локусының шкаласы» әдістемесі және Д. Амірханның «Копинг-стратегиялар индикаторы» әдістемесі.

Зерттеу болжамдары:

H1: Білім алушылардың цифрлық әлеуметтену көрсеткіштері мен субъективті бақылау локусы деңгейі (интерналдық) арасында оң өзара байланыс бар.

H2: «Проблемаларды шешу» копинг-стратегиясы цифрлық әлеуметтендірудің жоғары деңгейінің маңызды предикторы (факторы).

H3: Білім алушылардың цифрлық әлеуметтенуі копинг-стратегиялармен таңдаулы байланысқа ие: ол белсенді когнитивтік стратегиялармен («проблемаларды шешу» және «әлеуметтік қолдау іздеу») байланыстырады және эмоционалды бағытталған стратегияларға («проблемаларды болдырмау») әлсіз тәуелді.

H4: Цифрлық әлеуметтену деңгейі жоғары білім алушылар проблемаларды өз бетінше шешу мен әлеуметтік қолдау іздеуді үйлестіретін белсенді копинг-механизмдер кешенін пайдалануға бейім.

Нәтижелер мен талқылау

Жеті шкаладан тұратын құрастырушы А.С. Иргалиевтің «Білім беру процесінде білім алушылардың цифрлық әлеуметтену деңгейін диагностикалау» пайдаланылған сауалнамасының сенімділігі мен ішкі үйлесімділігін бағалау үшін Кронбах альфасы коэффициенті негізінде талдау жүргізілді (1-3-кесте).

1-кесте

«Білім беру процесінде білім алушылардың цифрлық әлеуметтену деңгейін диагностикалау» сауалнамасының сенімділік статистикасы (Кронбах α)

Кронбах альфасы	Стандартталған элементтерге негізделген Кронбах альфасы	Элемент саны
0,975	0,978	7

2-кесте

«Білім беру процесінде оқушылардың цифрлық әлеуметтену деңгейінің диагностикасы» сауалнамасының элементтерара-лық корреляциялық матрицасы (Кронбах α)

	1-ші шкала «Цифрлық әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде қарым-қатынас жасау»	2-ші шкала «Оқу іс-әрекетінде цифрлық технологияларды пайдалану»	3-ші шкала «Цифрлық ортада қарым-қатынас жасау мәдениет туралы білім»	4-ші шкала «Шығармашылық дағдылардың дамуы»	5-ші шкала «Сыни тұрғысынан ойлау қабілеті»	6-шы шкала «Әртүрлі цифрлық технологияларды қолдану тәжірибесі»	7-ші шкала «Онлайн қарым-қатынаста өзін-өзі бақылау және өзін-өзі реттеу қабілеті»
1-ші шкала «Цифрлық әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде қарым-қатынас жасау»	1,000	,904	,910	,926	,830	,826	,843
2-ші шкала «Оқу іс-әрекетінде цифрлық технологияларды пайдалану»	,904	1,000	,866	,868	,830	,852	,825
3-ші шкала «Цифрлық ортада қарым-қатынас жасау мәдениет туралы білім»	,910	,866	1,000	,931	,865	,796	,844
4-ші шкала «Шығармашылық дағдылардың дамуы»	,926	,868	,931	1,000	,862	,810	,851
5-ші шкала «Сыни тұрғысынан ойлау қабілеті»	,830	,830	,865	,862	1,000	,879	,926
6-шы шкала «Әртүрлі цифрлық технологияларды қолдану тәжірибесі»	,826	,852	,796	,810	,879	1,000	,938
7-ші шкала «Онлайн қарым-қатынаста өзін-өзі бақылау және өзін-өзі реттеу қабілеті»	,843	,825	,844	,851	,926	,938	1,000

2-кестеден көрініп тұрғандай, шкалалар бойынша Кронбах α көрсеткіштері 0,899-дан 0,932-ге дейін. Сауалнамадағы жеті шкаланың әрқайсысы жалпы баллға айтарлықтай және шамамен тең үлес қосады. Жалпы құрылымнан ауытқып кететін «әлсіз» шкалалар анықталған жоқ. 4-ші шкала, «Шығармашылық дағдыларды дамыту», жалпы баллға ең жоғары үлес қосады ($r = 0,932$). «Артық» эле-

менттерді талдау (Alpha if Item Deleted) кез келген шкаланы жою жалпы Альфаны арттырмайтынын, керісінше 0,969-0,973 деңгейінде қалатынын көрсетті. 0,86-0,93 аралығындағы көрсеткіштер әр шкаладағы дисперсияның 86-93%-ы тесттегі басқа шкалалармен түсіндірілетінін көрсетеді. Бұл цифрлық әлеуметтену компоненттерінің тығыз байланысты екенін растайды.

3-кесте

«Білім беру процесіндегі оқушылардың цифрлық әлеуметтену деңгейінің диагностикасы» (Кронбах альфасы) сауалнамасы бойынша жалпы балға қатысты тармақтардың статистикасы

	Элемент алынып тасталғанда шкаланың орташа көрсеткіші	Элемент алынып тасталғанда шкала дисперсиясы	Пункт пен қорытынды арасындағы түзетілген корреляция	Квадратталған көптік корреляция коэффициенті	Элемент алынып тасталғанда Кронбах альфасы
1-ші шкала «Цифрлық әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде қарым-қатынас жасау»	64,000	142,390	,927	,908	,969
2-ші шкала «Оқу іс-әрекетінде цифрлық технологияларды пайдалану»	65,167	159,933	,908	,866	,973
3-ші шкала «Цифрлық ортада қарым-қатынас жасау мәдениет туралы білім»	64,833	148,245	,926	,898	,969
4-ші шкала «Шығармашылық дағдылардың дамуы»	65,231	138,102	,932	,909	,970
5-ші шкала «Сыни тұрғысынан ойлау қабілеті»	66,321	143,415	,918	,887	,970
6-шы шкала «Әртүрлі цифрлық технологияларды қолдану тәжірибесі»	68,987	158,350	,899	,908	,973
7-ші шкала «Онлайн қарым-қатынаста өзін-өзі бақылау және өзін-өзі реттеу қабілеті»	66,462	141,888	,923	,933	,970

Осылайша, А.С. Иргалиевтің сауалнамасының ішкі сәйкестігін тексеру жоғары сенімділігін (Кронбахтың $\alpha \sim 0,97$) және өлшенген құрылымның біртектілігін көрсетті. Барлық кіші шкалаларда жоғары дискриминативтілік индекстері бар (жалпы баллмен корреляция $> 0,89$), бұл сауалнамамен алынған жалпы баллды одан әрі корреляция және регрессиялық талдау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Пирсон корреляция коэффициентін (r) пайдалану негізде статистикалық деректерді өңдеу зерттеу айналымы арасындағы бірқатар маңызды байланыстарды анықтады (4-кесте).

Цифрлық әлеуметтену көрсеткіші мен «Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы арасында ($r = 0,372$; $\rho < 0,05$) қалыпты күштің статистикалық мәні бар оң корреляциясы белгіленді. Бұл нәтиже субъектінің цифрлық ортаға кірігуінің жоғары деңгейі қиын өмірлік жағдай-

ларды еңсерудің бейімделу, сындарлы тәсілдерін таңдаумен байланысты деп болжауға мүмкіндік береді. Осы контексте цифрлық әлеуметтендіру субъектінің ақпарат іздестіру және іс-қимылдарды жоспарлау мүмкіндіктерін кеңейтетін құралдық ресурс ретінде болуы мүмкін.

Цифрлық әлеуметтендірудің «Әлеуметтік қолдау іздеу» ($r = 0,256$; $\rho = 0,137$) және «Проблемалардан қашу» ($r = 0,134$; $\rho = 0,442$) стратегияларымен байланысы статистикалық маңыздылық деңгейіне жеткен жоқ, бұл цифрлық ортаның копинг-мінез-құлық репертуарына әсерінің таңдаулы сипатын көрсетеді.

«Проблемаларды шешу» және «Әлеуметтік қолдау іздеу» ($r = 0,415$; $\rho = 0,05$) стратегиялары арасында неғұрлым айқын оң байланыс анықталды. Бұл сыртқы әлеуметтік ресурстарды тартумен ахуалды қайта құру жөніндегі белсенді күш-жігердің үйлесімділігін айғақтайды.

4-кесте

Зерттеу айнымалыларының корреляциялық талдау нәтижелері (Пирсон r коэффициенті)

		Цифрлық әлеуметтену көрсеткіші	«Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы	«Әлеуметтік қолдауды іздеу» копинг стратегиясы	«Проблемалардан қашықтау» копинг стратегиясы»	Субъективті бақылау локусы
Цифрлық әлеуметтену көрсеткіші	Пирсон корреляциясы	1	,372*	,256	,134	,263
	Көрсеткіш (екі жақты)		,028	,137	,442	,128
«Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы	Пирсон корреляциясы	,372*	1	,415*	-,094	,397*
	Көрсеткіш (екі жақты)	,028		,013	,590	,018
«Әлеуметтік қолдауды іздеу» копинг стратегиясы	Пирсон корреляциясы	,256	,415*	1	,285	,074
	Көрсеткіш (екі жақты))	,137	,013		,097	,674
«Проблемалардан қашықтау» копинг стратегиясы	Пирсон корреляциясы	,134	-,094	,285	1	-,190
	Көрсеткіш (екі жақты)	,442	,590	,097		,273
Субъективті бақылау локусы	Пирсон корреляциясы	,263	,397*	,074	-,190	1
	Көрсеткіш (екі жақты)	,128	,018	,674	,273	

*. Корреляция 0,05 (екі жақты) деңгейінде маңызды.

«Проблемалардан қашықтау» ($r = 0,134$; $\rho = 0,442$) стратегиясының цифрлық әлеуметтендірумен және басқа да копинг-стратегиялармен маңызды байланыстарының жоқтығы анықталды. Бұл цифрлық ортадағы жоғары белсенділік эскапизмнің нысаны болып табылады деген гипотезаны жоққа шығарады, респонденттердің мінез-құлық құрылымында осы бейімсіздік стратегиясының дербестігін растайды.

Субъективті бақылау локусы (интерналдық) мен «Проблемаларды шешу» стратегиясы ($r = 0,397$; $\rho = 0,05$) арасында елеулі оң корреляция анықталды. Алынған деректер субъектінің өмірдегі маңызды оқиғаларды бақылауға өзінің қабілеттілігіне сенімділігі біріктірудің белсенді нысандарын тандаудың болжамы болып табылады деген классикалық ұғымдарға сәйкес келеді.

Алынған деректерді қорыту цифрлық әлеуметтендіру субъектілік пен тұлғаның бейімделу әлеуетінің жалпы құрылымына енгізілген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ол интерналдық бақылау локусымен және белсенді проблемалық бағытталған копингпен тікелей байланысты анықтайды. Осылайша, зерттелетін іріктемедегі цифрлық әлеуметтендіру компенса-

торлық сипатта емес (шындықтан қашу), өмірлік сын-кәтерлермен сындарлы өзара іс-қимылдың модераторы болып табылады.

Цифрлық әлеуметтену деңгейі әртүрлі білім алушылардың субъективті бақылау локусы мен копинг-стратегияларын айырмашылықтарды анықтау үшін тәуелсіз іріктеме үшін Стьюденттің t -критерийі пайдаланылды. Нәтижелері 5-кестеде берілген.

Стьюденттің t -критерийлерінің негізінде топтарды салыстыру нәтижелері (5 кесте) цифрлық әлеуметтену деңгейі бойынша сыналудың терең саралануын анықтады ($t = -7,484$; $\rho < 0,001$). Осы топтың «Проблемаларды шешу» ($\rho = 0,010$) стратегиясы бойынша неғұрлым жоғары статистикалық көрсеткіштер фактісі корреляциялық талдаумен ($r = 0,372$) расталады. Бұл цифрлық әлеуметтендіру жеке адамның оқшауланған параметрі емес, құрал-саймандық ресурс ретінде көрініс табатынын дәлелдеуге мүмкіндік береді. Цифрлық ортаға нәтижелі интеграцияланған субъектілер ақпаратты іздеу және алгоритмдерді құрылымдау дағдыларын өмірлік міндеттерді шешу процесіне ауыстыруға бейім.

5-кесте

Цифрлық әлеуметтену деңгейінің бақылау локусымен және копинг-стратегиялармен өзара байланысы (орташа теңдік үшін Стьюденттің t-критерийі)

Көрсеткіш	Цифрлық әлеуметтендірудің төмен деңгейі (M±SD), n = 11	Цифрлық әлеуметтендірудің жоғары және орташадан жоғары деңгейі (M±SD), n = 167	t-критерийі	P-мағынасы
Цифрлық әлеуметтену көрсеткіші	35,00±0,00	69.50±4,47	-7,484	<0,001
Субъективті бақылау локусы	2,00±0,00	6,00±1,90	-2,045	0,010
«Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы	13,00±0,00	24,00±3,60	-2,045	0,059
«Әлеуметтік қолдауды іздеу» копинг стратегиясы	12,00±0,00	20,56±5,20	-1,597	0,131
«Проблемалардан қашықтау» копинг стратегиясы	23,00±0,00	20,44±4,72	0,527	0,606

Интерналдық, проблемаларды шешу және әлеуметтік қолдау іздеу арасындағы анықталған корреляциялық алаң орнықты психологиялық бейінді қалыптастырады. Топтар арасындағы бақылау локусындағы елеулі айырмашылықтар ($\rho = 0,059$) цифрлық белсенділіктің өз өмірі үшін жауапкершілікті қабылдаумен байланысты екенін көрсетеді.

«Проблемаларды шешу» және «Әлеуметтік қолдауды іздеу» ($r = 0,415$) стратегияларының синергиясы белсенді үйлесімділік өзіндік когнитивтік күштерді де, әлеуметтік тәжірибені, оның ішінде цифрлық тәжірибені де пайдалана білуді қамтитынын көрсетеді.

«Проблемалардан қашу» стратегиясы топтар арасында елеулі айырмашылықтарды көрсетпегені ($\rho = 0,606$) және цифрлық әлеуметтендірумен байланысы жоқ екені назар аударарлық жайт. Бұл цифрлық технологияларды осы іріктемеде пайдалану компенсаторлық немесе эскапистік сипатқа ие емес деген маңызды қорытынды. Цифрлық кеңістік проблемалардан «қашу» үшін емес, оларды шешу үшін пайдаланылады.

Сызықтық регрессия негізінде цифрлық әлеуметтену деңгейінің ауыспалылармен өзара байланысы айқындалған (6-кесте).

6-кесте

Цифрлық әлеуметтену және ауыспалы деңгейлердің сызықтық регрессия коэффициенттерінің көрсеткіштері

Үлгі	Стандартталмаған коэффициенттер		Стандартталған коэффициенттер	t	Маңыздылығы
	B	Стандартты қате	Бета / Beta		
Константа	32,611	16,947		1,924	,064
Субъективті бақылау локусы	1,149	1,185	,176	,970	,340
«Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы	,900	,624	,288	1,442	,160
«Әлеуметтік қолдауды іздеу» копинг стратегиясы	,189	,493	,074	,383	,704
«Проблемалардан қашықтау» копинг стратегиясы	,471	,482	,174	,977	,336

а. Тәуелді ауыспалы: Цифрлық әлеуметтену көрсеткіші

Регрессиялық талдау барысында жеке тұлғалық сипаттамалардың цифрлық әлеуметтену деңгейіне әсер ету моделі құрылды. Регрессиялық модельдегі константаның мәні 32,611 құрады. Бұл респонденттерде зерттелетін тұлғалық

сипаттамалар мен ортақ копинг стратегияларына тәуелсіз, белгілі бір базалық деңгейдегі цифрлық әлеуметтенушілікті көрсетеді және ол ортаның сыртқы факторларымен байланысты болуы мүмкін.

Регрессияның теңдеуі келесідей болды:
 $C\Delta D^{*1} = 32,6 + 1,15 \times C\text{БД}^{*2} \times 0,9 \times ПШС^{*3} + 0,47 \times ПҚС^{*4} + 0,19 \times \text{ӘҚІС}^{*5} / L\text{DS}^{*1} = 32,6 + 1,15 \times L\text{SC}^{*2} \times 0,9 \times P\text{RS}^{*3} + 0,47 \times P\text{AS}^{*4} + 0,19 \times S\text{SS}^{*5}$.

*Ескертпе: ЦӘД*¹ – цифрлық әлеуметтену деңгейі; СБД*² – субъективті бақылау деңгейі; ПШС*³ – проблемаларды шешу стратегиясы; ПҚС*⁴ – проблемалардан қашықтау стратегиясы; ӘҚІС*⁵ – әлеуметтік қолдауды іздеу стратегиясы. / Note: LCS*¹ – level of digital socialization; LSC*² – level of subjective control; PRS*³ – problem-resolution strategy; PAS*⁴ – problem-avoidance strategy; SSS*⁵ – social support-seeking strategy.*

Стандартталған β коэффициенті айнымалылардың өзара әсер етуін көрсетті:

1. «Проблемаларды шешу» копингі ($\beta = 0,288$): модельдегі ең күшті көрсеткіш, бұл оның нәтижелі цифрлық әлеуметтенудің басты факторы ретіндегі мәнін растады.

2. Субъективті бақылау локусы ($\beta = 0,176$) ықпал ету күші бойынша екінші орында орналасқан. Бұл интерналдықтың цифрлық әлеуметтену деңгейіне оң үлес қосатынын көрсетеді. Алайда интерналдылық копинг-стратегиялармен салыстырғанда қосалқы рөл атқарады: ол ішкі тұлғалық негіз ретінде қызмет атқарады.

3. «Проблемалардан қашықтау» копингі ($\beta = 0,174$) іс жүзінде маңыздылық дәрежесі бойынша бақылау локусына тең.

4. «Әлеуметтік қолдауды іздеу» копингі ($\beta = 0,074$) осы модельде ең әлсіз ықпалға ие.

Ең көп стандартталған үлесті «Проблемаларды шешу» (0,288) стратегиясы қосады, бұл корреляциялық талдаудың бұрын алынған деректерін растайды.

Қорытынды

Статистикалық талдау негізінде зерттеудің ұсынылған болжамдары туралы мынадай ғылыми қорытындыларды тұжырымдауға болады:

Н1: Цифрлық әлеуметтену мен интерналдылықтың өзара байланысы. Ішінара расталды (статистикалық тенденция деңгейінде). Корреляциялық талдау оң байланысты ($r = 0,263$) көрсетті, алайда ол $p < 0,05$ мәнінің шегіне жетпеді. Бұл ретте топтарды салыстыру орташа мәндерде ($M = 6,0$ және $M = 2,0$) $\rho = 0,059$ мәндік деңгейімен елеулі сандық алшақтықты анықтады. Бақылаудың интерналды локусы цифрлық әлеуметтену үшін қолайлы фон болып табылады деген қорытынды жасауға болады, бірақ жалғыз шарт емес. Өз қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілікті

алатын білім алушылар цифрлық орта мен цифрлық ресурстарды белсенді меңгереді.

Н2: «Проблемаларды шешу» копинг стратегиясы цифрлық әлеуметтендірудің предикторы ретінде. Толық расталды. Маңызды оң корреляция анықталды ($r = 0,372$; $\rho = 0,010$). Белсенді копинг әрекеті шынымен де цифрлық әлеуметтенудің драйвері болып табылады. Цифрлық кеңістік әлеуметтік тәжірибені кеңейтуге/жаңартуға, өзін-өзі дамытуға оңтайлы әлеуетке ие.

Н3: Цифрлық әлеуметтенудің копинг-стратегиялармен байланыстың таңдаулылығы. Толық расталды. Деректер айқын диспозицияны көрсетеді: цифрлық әлеуметтену «Проблемаларды шешу» когнитивтік стратегиясымен едәуір байланысты және «Проблемалардан қашықтау» ($r = 0,134$; $\rho = 0,442$) эмоционалды-бағдарланған стратегиясымен статистикалық сенімді байланысы жоқ. Цифрлық әлеуметтену процесі аспаптық-рационалды сипатқа ие. Цифрлық белсенділік – шындықтан «қашу» формасы деген аңыз жоққа шығарылады. Керісінше, тұлғаның бейімделу әлеуеті кеңейеді.

Н4: Белсенді копинг-механизмдерді кешенің пайдалану. Ішінара расталды. Талдау «Проблемаларды шешу» және «Әлеуметтік қолдау іздеу» ($r = 0,415$) копинг стратегиялар арасындағы күшті корреляцияны анықтады. Цифрлық әлеуметтену деңгейі жоғары топта екі көрсеткіш бойынша да орташа балл жоғары, алайда айырмашылықтарға тек «Проблемаларды шешу» стратегиясы ғана қол жеткізді. Цифрлық ортада әлеуметтенген білім алушылар шынында да тұлғалық және әлеуметтік ресурстарды кешенді пайдалануға жиі ұмтылады, алайда олардың ең басты ерекшелігі – проблемалық жағдайды конструктивті түрде өзгертуге бағытталған дербес когнитивтік белсенділіктің басымдылығы.

Сонымен, эмпирикалық зерттеу барысында келесі негізгі психологиялық корреляттар анықталды:

1. Когнитивтік-әрекеттік коррелят: «Проблемаларды шешу» стратегиясы ($r = 0,372$; $\rho < 0,05$) цифрлық әлеуметтендірудің жетекші психологиялық корреляты. Бұл цифрлық органы білім алушылар рекреацияға арналған кеңістік ретінде емес, проактивті мінез-құлықты іске асыруға арналған аспаптық алаң ретінде игереді деген болжамды растайды.

2. Субъектілік-реттеуші корреляты: цифрлық бейімделу деңгейі мен субъективті бақылау локусы (интерналдық) арасында едәуір байланыс анықталды. Өз қызметінің нәтижелері үшін

жауапкершілік сезімі дамыған білім алушылар цифрлық әлеуметтендірудің неғұрлым жоғары көрсеткіштеріне ие.

3. Бейімделу механизмдерінің таңдаушылық корреляты: цифрлық әлеуметтендірудің психологиялық құрылымы таңдаушылықпен сипатталады, ол ұтымды когнитивтік стратегиялармен тығыз байланысқан және іс жүзінде қорғаныстың эмоционалды-пассивті нысандарымен («проблемалардан қашықтау») байланыспайды.

Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері мынадай теориялық және практикалық қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Цифрлық әлеуметтендірудің аспаптық рөлі. Цифрлық әлеуметтендіру оқшауланған құрылым емес, белсенді іс-әрекет пен мінез-құлық стратегиялар жүйесінің функционалдық құрамдас бөлігі. Ол мәселелерді шешуге дайындықпен тікелей корреляциясы бар – бұл «цифрлық саналылықты» онлайн ортадағы жеке бейімделу ресурсы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

2. Цифрлық фактордың жоғары дискриминативтілігі. Іріктемені әлеуметтену деңгейі бойынша топтарға бөлу ($\rho < 0,001$) копинг стратегияларындағы айырмашылықтарды статистикалық тұрғыдан растады. Бұл адамдар арасындағы «цифрлық алшақтық» – тек цифрлық ресурстарды иелену дағдыларының айырмашылығы ғана емес, сонымен қатар психологиялық ұстанымдардың айырмашылығы екенін дәлелдейді.

3. Цифрлық ортаның құрылымдылығы. Цифрлық әлеуметтендіру деңгейі үйлесімді мінез-құлықтың белсенді стратегияларын таңдауды айқындайтын маңызды факторы.

4. Субъективті бақылау локусы цифрлық әлеуметтендірудің негізі ретінде. Субъективті бақылаудағы айырмашылықтар үрдісі ($\rho = 0,059$) интерналдардың цифрлық шынайылықты белсендірек игеретінін және оны әлеуметтік бейімделу үшін пайдаланатынын көрсетеді.

5. Бейімділіктің жеке профилі. Проблемаларды шешу, әлеуметтік қолдау іздеу және

интерналдық арасындағы маңызды корреляциялардың үйлесімі – субъектіліктің (бақылау локусы) дәстүрлі де, қазіргі заманғы технологиялық (цифрлық) құралдармен де нығайтылатын «бейімделгіш тұлға профилінің» қалыптасуын көрсетеді.

6. Субъектілік шарттылық. Проблемаларды шешуге дайындық бақылаудың ішкі локусымен тығыз байланысты, бұл стратегияны жеке бейімделу құрылымында орталық буынға айналдырады.

7. Ресурстардың конвергенциясы. Цифрлық әлеуметтену деңгейі жоғары топта «Проблемаларды шешу» деңгейі де едәуір жоғары ($\rho = 0,010$), ал олардың арасындағы корреляция оң ($r = 0,372$). Цифрлық орта өмірлік проблемаларды шешу қабілетінің «күшейткіші» ретінде пайдаланылады.

8. Копинг-ресурстарды саралау. «Проблемалардан қашу» стратегиясының цифрлық әлеуметтену мен бақылау локусымен маңызды корреляцияларының болмауы осы іріктемедегі цифрлық орта бейімделмеген психологиялық қорғау тетігі ретінде пайдаланылмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Алынған деректер жеке адамның жалпы өміршеңдігі мен бейімделу әлеуетін арттыру құралы ретінде цифрлық құзыреттерді дамытуға бағытталған студенттерді психологиялық қолдау бағдарламаларын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Авторлардың үлесі

Иргалиев Асылбек Сапарғалиұлы – қолжазба жобасы, зерттеу тұжырымдамасы мен дизайны, нәтижелерді талдау және түсіндіру, деректер жинау, статистикалық талдау.

Черняева Татьяна Николаевна – қолжазба жобасы, зерттеу тұжырымдамасы мен дизайны;

Исмагулова Жанар Сансызбайқызы – деректер жинау, сауалнамалардың аудармасы, нәтижелерді талдау және түсіндіру;

References

- Bovill, M., & Livingstone, S. (2001). Bedroom Culture and the Privatization of Media Use. *Children and Their Changing Media Environment*, 193-214. <https://doi.org/10.4324/9781410605184-16>.
- Chubarov, I.M., Popova, T.A., & Sentsova, K.A. (2024). Cifrovoy Drugoj: problemy identichnosti v paradigme iskusstvennogo intellekta [The digital other: problems of identity in the artificial intelligence paradigm]. *International Research Journal*, 3(141). <https://doi.org/10.23670/IRJ.2024.141.54>
- Chvanova, M.S., Kiseleva, I.A., & Anurieva, M.S. (2023). Identification of the pedagogical potential of Internet socialization of youth in the international professional community. *Perspektivy nauki i obrazovaniya – Perspectives of Science and Education*, 65 (5), 447-462. <https://doi.org/10.32744/pse.2023.5.26>.

Fajri, S.R., Fajri, N., Sarnita, F., Fitriani, H., Bago, A.S., Kerti Nitiasih, P., & I Gede Wawan Sudatha. (2024). Digital Literacy Dan Cyber Socialization In The Context Of 21st Century Education: A Systematic Review. *International Journal of Applied Science and Sustainable Development (IJASSD)*, 6(2), 76-91. <https://doi.org/10.36733/ijassd.v6i2.9078>.

Fortova, L.K., & Yudina, A.M. (2023). Metodologija cifrovoj socializacii lichnosti [Methodology of Digital Socialization of Personality]. *Bulletin of Vladimir State University named after A.G. and N.G. Stoletovs. Series: Pedagogical and Psychological Sciences*, 55, 63-70. https://vestnik-pedagog.vlsu.ru/jour/article/view/196?locale=en_US

Gebremariam, H.T., Dea, P., & Gonta, M. (2024). Digital socialization: Insights into interpersonal communication motives for socialization in social networks among undergraduate students. *Heliyon*, 10(20). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39507>.

Golovchin, M.A. (2022). Manifestations of digital socialization among young people: Findings of a pilot survey of high school students. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 15(5), 237-256. <https://doi.org/10.15838/esc.2022.5.83.13>

Grevtseva, G.Ya. (2022). Cifrovaja socializacija lichnosti v obrazovatel'noj srede [Digital Socialization of a Person in Educational Environment]. *Bulletin of the South Ural State University. Education Sciences*, 14, 40-49. <https://doi.org/10.14529/ped220104>

Gruman, J.A., & Saks, A.M. (2018). E-socialization: The Problems and the Promise of socializing Newcomers in the Digital Age. *The Brave New World of eHRM 2.0*. Information Age Publishing. 111-139.

Irgaliyev, A.S. (2024). Analysis of digital socialization concepts: indicators and criteria of digital socialization. *The Journal of Psychology and Sociology*, 3(90), 18-29. <https://doi.org/10.26577/JPoS.2024.v90.i3.02>

Jankovskaja, L.V. (2012). Virtual'naja socializacija lichnosti [Virtual socialization of personality]. *Bulletin of the Polotsk State University. Series E: Pedagogical sciences*, 7, 169-176. <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-sotsializatsiya-lichnosti/viewer>

Khalid, K., Aftab, N., Ahmed, M., Khan, Z., & Muzaffar Janjua, M. (2025). Development and psychometric validation of the digital socialization scale. *Cogent Psychology*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23311908.2025.2455805>.

Knissarina, M., Syzdykbayeva, A., Ramazanova, D., & Togaibayeva, A. (2023). Digital socialization of students in the conditions of professional training. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 2(143), 195-202. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-143-2-195-202>

Komarova, I.V. (2014). Socialization of a teenager's personality in interactive learning. *International Journal of Experimental Education*, 2, 124-126. <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=4649>.

Kondakov, A.M., & Kostyleva A.A. (2019). Cifrovaya identichnost', cifrovaya samoidentifikaciya, cifrovoj profil': postanovka problemy [Digital Identity, Digital Self-identification, Digital Profile: Statement of the Problem]. *Bulletin of PF University. Series: Informatization of Education*, 3, 207-218. <https://doi.org/10.22363/2312-8631-2019-16-3-207-218> (In Russian).

Luchinkina, A.I. (2015). Model' psihologicheskogo soprovozhdenija processa internet-socializacii lichnosti [A model of psychological support for the process of online socialization of a personality]. *Perspectives of Science and Education*, 2(14), 118-123. <http://journal.wordpress.com/archive15/15-02/>

Lupton, D. (2014). *Digital Sociology*. London, 236. <https://doi.org/10.4324/9781315776880>.

McCuddy, T. (2018). Online Socialization and Delinquency: Expanding the Study of Peer Influence in Criminology. UMSL Libraries: *Dissertations*. 737. <https://irl.umsl.edu/dissertation/737>

Meshkova, L.N. (2021). Sovremennaya tsifrovaya sreda kak sredstvo sotsiokul'turnogo stanovleniya lichnosti podrostka [Modern digital environment as a means of socio-cultural formation of a teenager's personality]. *Context and Reflection: Philosophy of the World and Human Being*, 10(4A), 23-32. <https://doi.org/10.34670/AR.2021.62.17.003>

Mudrik, A.V. (2019). Gruppy sverstnikov v kiberprostranstve [Peer groups in cyberspace]. *Electronic scientific journal "Homo Cyberus"*, 1(6). http://journal.homocyberus.ru/peer_groups_in_cyberspace

Pak, L.G. (2021). Socializacija cifrovogo pokoleniya studencheskoj molodezhi v arhitektonike vysshego obrazovaniya: teoretiko-prikladnoj aspekt [Socialization of the digital generation of student youth in the architectonics of higher education: theoretical and applied aspect] *Vestnik of Orenburg State Pedagogical University. Electronic Scientific Journal*, 1(37), 190-204. <https://doi.org/10.32516/2303-9922.2021.37.16>

Pertsev, V., Kashina, E., Balashova, I., Geleta, I., Tonkikh, A., & Filonova, A. (2023). Impact of digital socialization on School Education: problems and solutions. *Revista Conrado*, 19(91), 252-258 <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/2948>.

Podbolotova, M., Dmitrieva, V., Reznikova, R., Grishaeva, Y., & Tkacheva, Z. (2021). Digital socialization of students by means of educational media. *SHS Web of Conferences*, 98. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219805015>.

Smith, J., Hewitt, B., & Skrbiš, Z. (2015). Digital socialization: young people's changing value orientations towards internet use between adolescence and early adulthood. *Information, Communication & Society*, 18(9), 1022-1038. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1007074>.

Soldatova, G.U., Chigarikova, S.V., & Ilyukhina, S.N. (2022). Predstavleniya o real'nom i virtual'nom prostranstvakh kak chast' aktual'noi kartiny mira podrostkov i roditelei v tsifrovom obshchestve: vozmozhnosti adaptatsii [Ideas about real and digital worlds as part of the current worldview of adolescents and parents in a digital society: possibilities for adaptation]. *Vestnik of Saint Petersburg University. Psychology*, 12(3), 226-248. <https://doi.org/10.21638/spbu16.2022.301>

Soldatova, G.U., & Voyskunskiy, A.Y. (2021). Sotsial'no-kognitivnaya kontseptsiya tsifrovoy sotsializatsii: Novaya ekosistema i sotsial'naya evolyutsiya psikhiki [Socio-Cognitive Concept of Digital Socialization: A New Ecosystem and Social Evolution of the Mind]. *Psychological Journal of the Higher School of Economics*, 18(3), 431-450. <https://doi.org/10.17323/1813-8918-2021-3-431-450> (In Russian).

Stornaiuolo, A. (2017). Contexts of Digital Socialization: Studying Adolescents' Interactions on Social Network Sites Commentary on Zizek. *Human Development*, 60(5), 233-238. <https://doi.org/10.1159/000480341>.

Tishkova, A.S. (2023). Osobennosti cifrovoj socializacii sovremennoj molodezhi: teoreticheskij jekskurs [Features of digital socialization of modern youth: a theoretical digression]. *Human Capital*, 12(180), 212-219. <https://doi.org/10.25629/HC.2023.12.19>

Uskova, E.V. (2023). Podrostok v cifrovoj srede: patterny i riski [Teenager in a Digital Environment: Patterns and Risks]. *Theory and Practice of Social Development*, 27, 82-89. <https://doi.org/10.24158/tpor.2023.2.11>

Zhilina, A.A., & Selivanova, O.A. (2020). Formirovanie social'noj identichnosti lichnosti podrostka v processe onlajn-socializacii: postroenie teoreticheskoy modeli [The formation of teenagers social identity in the process of online socialization: building a theoretical model.]. *World of Science. Pedagogy and psychology*, 3(8) <https://mir-nauki.com/PDF/30PDMN320.pdf>.

Авторлар туралы мәлімет:

Иргалиев Асылбек Сапарғалиұлы (корреспонденттік автор) – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті (Орал, Қазақстан, e-mail: asylbek_78@mail.ru).

Черняева Татьяна Николаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогикалық психология және психодиагностика кафедрасының доценті, Н.Г. Чернышевский атындағы Саратов ұлттық зерттеушілік мемлекеттік университеті (Саратов, Ресей, e-mail: cherniaeva@inbox.ru).

Исмагулова Жанар Сансызбайқызы – М. Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан университетінің педагогика және психология білім беру бағдарламасының аға оқытушысы (Орал, Қазақстан, e-mail: ismagulova_zs@mail.ru).

Information about the authors:

Irgaliyev Assylbek (corresponding-author) – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of pedagogy and psychology, West Kazakhstan Innovation and Technological University (Uralsk, Kazakhstan, e-mail: asylbek_78@mail.ru).

Chernyaeva Tatyana – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Psychology and Psychodiagnostics, Saratov National Research State University named after N.G. Chernyshevsky (Saratov, Russia, e-mail: cherniaeva@inbox.ru).

Ismagulova Zhanar – Senior lecturer of the educational program of pedagogy and psychology, West Kazakhstan University named after M. Utemisov (Uralsk, Kazakhstan, e-mail: ismagulova_zs@mail.ru).

Сведения об авторах:

Иргалиев Асылбек Сапарғалиевич (автор-корреспондент) – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры педагогики и психологии, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет (Уральск, Казахстан, e-mail: asylbek_78@mail.ru).

Черняева Татьяна Николаевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогической психологии и психодиагностики, Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского (Саратов, Россия, e-mail: cherniaeva@inbox.ru).

Исмагулова Жанар Сансызбаевна – старший преподаватель образовательной программы педагогика и психология, Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова (Уральск, Казахстан, e-mail: ismagulova_zs@mail.ru).

*Келіп түсті: 23 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 19 мамыр 2026 жыл*

FTAMP 15.41.47

<https://doi.org/10.26577/JPSS20269723>А.А. Исаханова^{1*}, Н.А. Белесова¹, М. Акназарова¹,А. Нұрқанат¹, А. Беркімбай²¹Astana IT University, Астана, Қазақстан²Бостон университеті, Уиллок білім беру және адами даму колледжі, Бостон, АҚШ

*e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫ ЖӘНЕ ДЕНЕ БІТІМІНЕ ҚАТЫНАСЫ: ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫН ТАЛДАУ

Жасөспірім шақ – адам өміріндегі ерекше бір кезең: дене де, жан да, қоғамдағы орын да бір мезгілде өзгереді. Осы толқыған кезде жеке тұлға өз болмысын, соның ішінде өзінің сыртқы келбетіне деген көзқарасын қалыптастырады. Зерттеу жасөспірімнің дене бітімін қабылдауы мен өзіне-өзі баға беруі арасындағы өзара тәуелділікті зерделеуге арналған. Зерттеу мақсаты: 11-16 жас арасындағы жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы мен дене бейнесінің байланысын анықтау, жыныс, жас, отбасы құрамы сияқты факторлардың осы байланысқа тигізетін ықпалын бағалау. Зерттеу Эриксонның тұлғалық сәйкестік теориясы мен Фестингердің әлеуметтік салыстыру теориясы аясында дамыту психологиясының теориялық базасын эмпирикалық деректермен толықтырады. Қазақстандық жасөспірімдер арасында бұл тақырып бойынша бұрын жинақталмаған жаңа мәліметтер алынды. Зерттеуге 115 жасөспірім ($M = 13.47$, $SD = 1.58$; 51.3% қыздар) қатысты. Розенберттің өзін-өзі бағалау шкаласы ($\alpha = 0.88$) мен Скугаревский және Сивуханың дене бейнесі сауалнамасы ($\alpha = 0.92$) қолданылды. Деректер Пирсон корреляциясы, сызықтық регрессия, Стьюдент t-критерийі және ANOVA арқылы талданды. Дене бейнесі мен өзін-өзі бағалау арасында статистикалық мәнді күшті теріс байланыс анықталды ($r = -0.715$, $p < 0.001$). Дене бейнесі өзін-өзі бағалаудың 51.1%-ын болжайды ($R^2 = 0.511$, $F = 117.32$, $p < 0.001$). Жыныс, жас, отбасы құрамының тікелей әсері байқалмады ($p > 0.05$), дегенмен қыздарда ($M = 28.85$ vs. $M = 26.96$, $p = 0.073$) және үлкен жастағы жасөспірімдерде ($r = 0.167$, $p = 0.074$) дене бітімін сыни бағалауға бейімділік байқалды. Дене бітімін жағымсыз қабылдау жасөспірімнің өзіне-өзі төмен баға беруінің басты себебі болып табылады. Когнитивті-мінез-құлықтық терапия, өзін-өзі қабылдауға үйрету тренингтері, ата-аналармен жұмыс, медиасауаттылықты дамыту бағыттарын қамтыған психологиялық қолдау бағдарламаларын мектеп деңгейінде жүзеге асыру қажет. Нәтижелер Қазақстан мектептері мен педагог-психологтарға арналған кешенді алдын алу және араласу бағдарламаларын жасауға негіз бола алады.

Түйін сөздер: өзін-өзі бағалау, дене бейнесі, жасөспірімдер, отбасылық жағдай, жыныс, жас, әлеуметтік факторлар, психоэмоционалдық жағдай, психологиялық көмек.

A. Issakhanova^{1*}, N. Belesova¹, M. Aknazarova¹,A. Nurkanat¹, A. Berkimbay²¹Astana IT University, Astana, Kazakhstan²Boston University, Wheelock College of Education and Human Development, Boston, USA

*e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz

Self-esteem and body image in adolescents: relationship analysis

Adolescence is characterized by substantial physiological, psychological, and social changes during which personal and social identity are formed. An important aspect of this process is the relationship between body image perception and adolescents' self-esteem. The aim of the study was to identify the relationship between self-esteem and body image in adolescents aged 11-16 and to examine the influence of sociodemographic factors (gender, age, family status) on these indicators. The research expands the theoretical base of developmental psychology by providing empirical data on mechanisms of self-perception formation in adolescence within the frameworks of Erikson's identity theory and Festinger's social comparison theory. New data were obtained on the association between body image and self-esteem in a Kazakhstani adolescent population. A quantitative study was conducted with 115 adolescents ($M = 13.47$, $SD = 1.58$; 51.3% female). Measures used: Rosenberg Self-Esteem Scale ($\alpha = 0.88$) and

the Skugarevsky & Sivukha Body Image Questionnaire ($\alpha=0.92$). Statistical analyses included Pearson correlation, multiple linear regression, Student's t-test, and ANOVA. Results showed a strong, statistically significant negative correlation between body image and self-esteem ($r=-0.715$, $p<0.001$). Body image accounted for 51.1% of the variance in self-esteem ($R^2=0.511$, $F=117.32$, $p<0.001$). The effects of gender, age, and family status were not statistically significant ($p>0.05$), although there was a trend toward more critical body perception among girls and older adolescents. Negative body perception is a key predictor of low self-esteem in adolescents. Development of psychological support programs is needed to promote positive body image via cognitive-behavioral therapy, self-acceptance trainings, parental work, and media-literacy development.

Keywords: self-esteem, body image, adolescents, family factors, gender, age, social factors, psycho-emotional state, psychological support.

А.А. Исаханова^{1*}, Н.А. Белесова¹, М. Акназарова¹,
А. Нұрқанат¹, А. Беркімбаев²

¹Astana IT University, Астана, Қазақстан

²Бостонский университет, Колледж образования и развития человека Уиллок, Бостон, США

*e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz

Самооценка и образ тела подростков: анализ взаимосвязи

Подростковый возраст характеризуется значительными физиологическими, психологическими и социальными изменениями, в процессе которых формируется личная и социальная идентичность. Важным аспектом этого процесса является взаимосвязь между восприятием собственного тела и уровнем самооценки подростков. Цель исследования: выявление взаимосвязи между самооценкой и образом тела у подростков 11-16 лет, исследование влияния социально-демографических факторов (пол, возраст, семейное положение) на эти показатели. Исследование расширяет теоретическую базу психологии развития, предоставляя эмпирические данные о механизмах формирования самовосприятия в подростковом возрасте в контексте теории идентичности Эриксона и теории социального сравнения Фестингера. Получены новые данные о взаимосвязи образа тела и самооценки в казахстанской популяции подростков. Количественное исследование с участием 115 подростков ($M=13.47$, $SD=1.58$; 51.3% девочек). Использованы шкала самооценки Розенберга ($\alpha=0.88$) и опросник образа тела Скугаревского и Сивухи ($\alpha=0.92$). Статистический анализ: корреляционный анализ Пирсона, множественная линейная регрессия, t-критерий Стьюдента, ANOVA. Выявлена статистически значимая сильная отрицательная корреляция между образом тела и самооценкой ($r=-0.715$, $p<0.001$). Образ тела объясняет 51.1% вариативности самооценки ($R^2=0.511$, $F=117.32$, $p<0.001$). Влияние пола, возраста и семейного положения незначимо ($p>0.05$). Негативное восприятие тела является ключевым предиктором низкой самооценки подростков. Необходима разработка программ психологической поддержки через когнитивно-поведенческую терапию, тренинги самопринятия, работу с родителями и развитие медиаграмотности. Результаты обосновывают создание комплексных превентивных программ для образовательных учреждений Казахстана.

Ключевые слова: самооценка, образ тела, подростки, семейное положение, гендер, возраст, социальные факторы, психоэмоциональное состояние, психологическая поддержка.

Кіріспе

Жасөспірімдік шақ – адам баласының өміріндегі ең күрделі кезеңдердің бірі. Бұл жылдарда тек дене ғана өзгеріп қоймайды: жасөспірім өз орнын қоғамда, тобастарының арасында, тіпті өз отбасында іздейді. «Мен кімін?», «Мені қалай қабылдайды?», «Мен басқалардан несімен ерекшеленемін?» – осы сұрақтар жасөспірімнің санасын толтырады, кейде ашық айтылмайды, бірақ ішкі тіршілікті анықтайды. Э. Эриксон (1968) бұл кезеңді тұлғалық сәйкестікті іздеу кезеңі деп атады: жасөспірім өзін-өзі тануға, өзінің ерекшелігін мойындауға тырысады.

Осы іздеу процесінде дене бейнесі – жасөспірімнің өз денесін қалай қабылдайтыны, сезінетіні, бағалайтыны – айрықша маңызды рөл атқарады. Жыныстық жетілу кезеңінде дене өзгерістері тез жүреді, бұл өзгерістер жасөспірімнің назарын өзіне тартады. Бой, салмақ, тері, бет-әлпет – бәрі де өзін-өзі бағалаудың объектісіне айналады. Сыртқы келбетіне қанағаттанатын жасөспірім өзіне сенімдірек, ал өзінің дене бітімін «жетіспейтін», «дұрыс емес» деп қабылдайтын жасөспірім өзіне деген сенімін жоғалтады.

Бұл процеске сырттан келетін ықпал да аз емес. Отбасы, мектептегі достар, бұқаралық

ақпарат құралдары – барлығы да жасөспірімнің «мен қандаймын?» деген сауалына жанама жауап береді. Ата-аналардың ескертпелері немесе мақтауы, сынып достарының мысқылы немесе жылы қолдауы, интернеттегі сүзгіден өткен сурет-бейнелер – осылардың бәрі бала санасында із қалдырады. Festinger (1954) әлеуметтік салыстыру теориясы бойынша адам өзіне баға берер кезде «эталон» іздейді, сол эталонмен өзін таразылайды. Жасөспірімдер үшін мұндай эталон болып тобастары немесе бұқаралық ақпарат құралдарындағы идеалдандырылған бейнелер жиі табылады.

Медиа мен әлеуметтік желілердің ықпалы соңғы онжылдықта ерекше тереңдей түсті. Instagram, TikTok сияқты платформаларда күн сайын миллиондаған «сәнді», «мінсіз» кескіндер тарайды. Бұл кескіндердің басым бөлігі өңделген, сүзгіден өткен, бірақ оны ажырата алмайтын жасөспірім сол бейнені «нормаға» айналдырады. Fardouly & Vartanian (2016) жүйелі шолуында медиадағы мінсіз дене бейнелерінің жасөспірімдердің, әсіресе қыздардың, өз денесіне наразылығымен тікелей байланысты екені дәлелденген.

Ғылыми әдебиетте өзін-өзі бағалау мен дене бейнесінің тығыз байланысы жан-жақты зерттелген. Алайда Қазақстанда, оның ішінде Астана қаласында осы тақырыпты арнайы қарастырған эмпирикалық жұмыстар аз. Ал мәдени ерекшелік – отбасының жасөспірімге берер хабарламасы, сұлулыққа қатысты жергілікті нормалар, тәрбие дәстүрі – зерттеу нәтижесіне айтарлықтай ықпал ете алады (Swami et al., 2010). Сондықтан осы зерттеу жергілікті деректерге сүйене отырып жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты – 11-16 жас аралығындағы жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы мен дене бейнесінің өзара байланысын анықтау, сондай-ақ жыныс, жас, отбасы құрамы сияқты факторлардың бұл байланысқа тигізетін ықпалын сараптау. Осы мақсаттан туындайтын негізгі гипотеза: дене бейнесін жағымсыз қабылдаған жасөспірімдерде өзін-өзі бағалау деңгейі де төмен болады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: алынған деректер Қазақстан мектептеріндегі психологиялық қолдау бағдарламаларын жасауда, ата-аналарды оқытуда және медиасауаттылықты дамытуда пайдаланылуы мүмкін. Жасөспірімдерге уақытылы психологиялық көмек көрсету оларды болашақтағы депрессия, тамақтану бұзылыстары, мазасыздық сияқты

проблемалардан сақтай алады (Stice & Shaw, 2002).

Әдебиеттерге шолу

Зерттеудің теориялық тірегі екі психологиялық тұжырымдамаға сүйенеді: Э. Эриксонның тұлғалық сәйкестік теориясы (1968) мен Леон Фестингердің әлеуметтік салыстыру теориясы (1954).

Эриксон тұжырымдамасы бойынша жасөспірімдік кезең – шамамен 12-ден 18 жасқа дейін – тұлғалық сәйкестікті қалыптастырудың маңызды сатысы. Бұл сатыда жасөспірім «Мен кімін?» деген негізгі сауалға жауап іздейді. Ол өзінің жеке және әлеуметтік ерекшелігін, мұрат-мақсатын, денесін, сезімдерін тани бастайды. Эриксонның пайымдауынша, осы кезеңді жасөспірім қаншалықты табысты өтетіні оның өзі туралы тұжырымдамасын, өзіне деген сенімін, болашаққа деген бағытын анықтайды. Дене бейнесі сол тұжырымдаманың маңызды бөлігі ретінде – жасөспірім өз денесін «лайықты» немесе «жетіспейтін» деп бағалауы – жалпы өзін-өзі бағалауға тікелей ықпал етеді (Erikson, 1968).

Фестингердің (1954) әлеуметтік салыстыру теориясы адамның өзін-өзі бағалауда сырттан «өлшем» іздейтінін түсіндіреді. Нақты критерий болмаған жерде адам өзін басқалармен салыстырады. Жасөспірімдер үшін бұл салыстыру – күнделікті тіршіліктің бір бөлігі. Ол сынып достарымен, ағайын-туыстарымен, соңғы жылдары бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер ұсынатын кейіпкерлермен өзін таразылайды. «Жоғарыға» бағытталған салыстыру – яғни өзін «жақсырақ» деп есептелетіндермен таразылау – денеге наразылық пен өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне алып келеді (Festinger, 1954; Fardouly & Vartanian, 2016).

Өзін-өзі бағалау – жеке тұлғаның өз мүмкіндіктерін, маңыздылығын, лайықтылығын жалпылама қабылдауы (Rosenberg, 1965). Бұл – бекер сезім немесе уақытша күй емес, тұлғаның тұрақты психологиялық сипаттамасы. Жасөспірімдік кезеңде өзін-өзі бағалау ерекше серпімді: ол сыртқы ықпалға тез жауап береді, бірақ сол кезеңде қалыптасқан ұстаным ересек шаққа дейін созылуы мүмкін.

Rosenberg (1965) өзін-өзі бағалаудың «айналадағылардың бізді қалай қабылдайтынына» тікелей байланысты екенін атап өтті. Маңызды тұлғалардың – ата-аналар, мұғалімдер, достар – баға берулері мен ескертпелері жасөспірім-

нің ішкі «бағамына» айналады. Осы тұрғыдан алғанда, өзін-өзі бағалауды дамыту тек жеке ішкі жұмыс емес, сонымен қатар әлеуметтік процесс.

Дене бейнесі (body image) – тек «өзімді қалай көремін?» деген қарапайым сұрақтың жауабы емес. Cash (2004) бұл ұғымды бірнеше деңгейге бөледі: перцептивті (өзін қалай «көреді»), когнитивті (дене туралы сенімдер мен ойлар), аффективті (денеге деген эмоциялар) және мінез-құлықтық (жасырыну, болдырмау, тексеру сияқты іс-әрекеттер). Жыныстық жетілу кезінде жасөспірімнің денесіне бөтен де, өзінің де назары артады, бұл дене бейнесінің мазмұны мен маңыздылығын арттырады.

Жасөспірімдерде дене бейнесіне ықпал ететін факторлар кешенді. Ең алдымен, жыныстық жетілу барысында болатын тез физикалық өзгерістер жасөспірімді өз денесіне баса назар аударуға мәжбүр етеді. Ұл балаларда бұлшықет, дауыс, бой өзгерсе, қыз балаларда пішін, салмақ, тері мәселелері алдыңғы қатарға шығады. Бұл өзгерістердің барлығы да «норма» мен «идеалдан» ауытқу сезімін тудыруы мүмкін (Murphy et al., 2007).

Дене бейнесі мен өзін-өзі бағалаудың байланысы

Ғылыми деректер бір бағытты нұсқайды: дене бейнесі мен өзін-өзі бағалаудың арасы тығыз. Clay, Vignoles мен Dittmar (2005) жүргізген мета-талдауда 77 зерттеу бойынша бұл байланыс $r=0.50-0.60$ деңгейінде расталды. Tiggemann (2005) жасөспірім қыздарда денеге қанағаттанбаудың өзін-өзі бағалауды болжаудың ең сенімді көрсеткіші екенін анықтады. Paxton et al. (2006) бойлық зерттеуінде 11-12 жастағы теріс дене бейнесі 14-15 жаста өзін-өзі бағалаудың төмендеуін болжайтыны дәлелденді.

Дене бейнесінің психологиялық салдары да зерттеліп, ол депрессия, мазасыздық, тамақтану бұзылыстарының дамуымен байланысты екені анықталды (Stice & Shaw, 2002). Thompson et al. (1999) «трипартиттік ықпал ету моделін» ұсынды: ата-аналар, тобастар және медиа – үшеуі де жасөспірімнің дене бейнесіне бір мезгілде ықпал ете отырып, теріс психологиялық нәтижелердің тәуекел факторы болады. Rodgers мен Chabrol (2009) зерттеуінде дене бейнесінің перфекционизм мен тамақтану бұзылыстары арасындағы медиатор рөлі дәлелденді.

Отбасы, тобастар және медианың рөлі

Отбасы – жасөспірімнің денеге деген алғашқы көзқарасын қалыптастырушы орта. Neumark-Sztainer et al. (2006) 4746 жасөспірімді қамтыған

Project EAT зерттеуінде отбасылық қолдау мен жылы қарым-қатынастың сау дене бейнесімен және жоғары өзін-өзі бағалаумен байланысты екенін растады. Керісінше, ата-аналардың салмақ, пішін немесе сыртқы келбет туралы жасайтын сыни ескертпелері балада теріс дене бейнесінің дамуына ықпал етеді (Smolak et al., 1999). Балалар ата-аналардың тамақтану мен сыртқы келбетке деген көзқарасын байқап, оны үлгі ретінде қабылдайды.

Жасөспірімдік кезеңде тобастардың ықпалы артады. Ferguson et al. (2011) дәлелдегендей, сыртқы келбет туралы мысқылдау немесе кекету – тобастарынан келетін осы теріс ықпал – дене бейнесінің нашарлауы мен өзін-өзі бағалаудың төмендеуінің мықты болжаушысы. Jones (2004) жасөспірімдер өздерін тобастарымен үнемі салыстыратынын, ал «жоғарыға» бағытталған салыстыру тікелей өзін-өзі бағалауға нұқсан тигізетінін анықтады.

Медиа мен әлеуметтік желілердің рөлі соңғы жылдары ерекше өзекті болды. Fardouly мен Vartanian (2016) жүйелі шолуында бұқаралық ақпарат құралдарындағы идеалдандырылған дене бейнелерінің жасөспірімдердің, әсіресе қыздардың, өз денесіне наразылығымен байланысты екені дәлелденді. Tiggemann мен Slater (2022) Instagram, TikTok сияқты желілерде өткізілетін уақыт пен дене наразылығының оң байланысты екенін анықтады.

Гендерлік ерекшеліктер

Жасөспірім қыздар ұлдарға қарағанда өз денелеріне үлкен наразылық пен өзін-өзі бағалаудың төмендігін жиі көрсетеді (Ricciardelli & McCabe, 2001). Grabe et al. (2008) мета-анализінде 77 зерттеу бойынша қыздардың арық болу идеалына сай болуға бейімдірек екені анықталды, ал ұлдар бұлшықетті дене идеалына ұмтылды. Jones мен Crawford (2005) бұл айырмашылықты мәдени-әлеуметтік факторлармен – қыздарға «нәзіктік», ұлдарға «күштілік» нормаларымен – түсіндіреді.

Дегенмен соңғы зерттеулер гендерлік алшақтықтың тарылып бара жатқанын байқатады. Karazsia et al. (2017) мета-анализінде бұлшықетті ер дене бейнелерінің медиада кеңеюіне байланысты жасөспірім ұлдар арасында да дене наразылығының артып келе жатқаны анықталды. Бұл – қазіргі заманғы дене бейнесі зерттеулерінің назарына ілінген жаңа тенденция.

Қазақстандық контекст

Шетелдік ғылымда бұл тақырып жетерлік зерттелгенімен, Қазақстан жасөспірімдері ту-

ралы жинақталған эмпирикалық деректер аз. Мәдени ерекшелік – отбасының рөлі, гендерлік күтулер, жергілікті сұлулық нормалары – зерттеу нәтижелеріне ықпал ете алатын факторлар (Swami et al., 2010). Дала мен қала жасөспірімдерінің, жинақы отбасы мен толымсыз отбасы балаларының тәжірибесі де ерекшеленуі мүмкін. Осы зерттеу сол олқылықты жартылай толтыруға бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу кросс-секциялық сандық жобалауда орындалды. Кросс-секциялық тәсіл бір уақыт кесіндісінде өзін-өзі бағалау мен дене бейнесінің арасындағы байланысты, сондай-ақ жыныс, жас, отбасы құрамы сияқты демографиялық факторлардың ықпалын статистикалық жолмен бағалауға мүмкіндік береді.

Астана қаласының жалпы білім беру мекемелерінен 11-16 жас аралығындағы 115 жасөспірім зерттеуге тартылды ($M=13.47$, $SD=1.58$). Іріктеме мақсатты: зерттеу кіру шарттарын қанағаттандырған қатысушылар алынды. Жыныс бойынша: қыздар – 59 адам (51.3%), ұлдар – 56 адам (48.7%). Отбасы құрамы бойынша: екі ата-анасымен бірге тұрады – 79 адам (68.7%), бір ата-анасымен – 26 адам (22.6%), қамқоршылармен немесе туыстарымен – 10 адам (8.7%).

Зерттеуге кіру шарттары: 11-16 жас аралығы, жалпы білім беру мекемесінде оқу, ата-аналардың немесе заңды өкілдердің жазбаша келісімі, жасөспірімнің өз еркімен қатысуға ризашылығы. Зерттеуден шығару шарттары: клиникалық деңгейде диагноз қойылған психикалық бұзылулардың болуы; орыс тілін сауалнаманы толтыруға жеткілікті деңгейде меңгермеу.

Өлшем құралдары

1. Розенбергтің өзін-өзі бағалау шкаласы (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES, 1965) – ғаламдық өзін-өзі бағалауды өлшеудің ең кеңінен қолданылатын сауалнамасы. 10 тармақтан тұрады, 4 балдық Лихерт шкаласы бойынша толтырылады («мүлдем келіспеймін» – 1-ден «толық келісемін» – 4-ке дейін). Жалпы балл 10-40 аралығында; жоғары балл – жоғары өзін-өзі бағалауды білдіреді. Шкаланың орыс тіліндегі бейімделуі қолданылды. Осы зерттеудегі ішкі консистенция $\alpha=0.88$ болды, бұл жоғары сенімділікті растайды.

2. Скугаревский мен Сивуханың дене бейнесі сауалнамасы – дене бітімін қабылдаудың когнитивті, аффективті және мінез-құлықтық

аспектілерін бағалауға арналған 16 тармақты құрал. 4 балдық Лихерт шкаласы бойынша толтырылады. Жоғары балл дене бітімін неғұрлым жағымсыз қабылдауды білдіреді. Осы зерттеудегі ішкі консистенция $\alpha=0.92$ болды.

3. Демографиялық сауалнама – қатысушының жынысы, жасы, отбасы құрамы туралы мәліметтер жинауға арналды.

Деректер жинау мектеп сыныптарында зерттеушінің қатысуымен топтық тестілеу форматында жүзеге асырылды. Сауалнамаларды толтыру ұзақтығы орта есеппен 15-20 минутты құрады. Барлық сауалнамалар анонимді болды: қатысушыларға жеке атауы жоқ реттік код нөмірі берілді.

Бастапқы деректер Microsoft Excel бағдарламасына енгізілді: өткізілген мәндер тексерілді, Розенберг шкаласының кері тармақтары кодталды, әрбір қатысушы үшін жалпы балл есептелді. Статистикалық талдау IBM SPSS Statistics 26.0 бағдарламасында жүргізілді.

Пайдаланылған статистикалық әдістер:

- сипаттамалық статистика: орташа мән (M), стандартты ауытқу (SD), минимум, максимум;
- Кронбах альфасы: шкалалардың ішкі консистенциясын бағалау;
- Пирсон корреляциялық талдауы: өзін-өзі бағалау, дене бейнесі мен жас арасындағы байланысты бағалау;
- жай сызықтық регрессия: дене бейнесінің өзін-өзі бағалауды болжаудағы үлесін анықтау;
- бірнеше сызықтық регрессия: жыныс, жас, отбасы құрамының қосымша болжаулық рөлін бағалау;
- Стьюдент t-критерийі: ұлдар мен қыздарды салыстыру;
- бірфакторлы ANOVA: отбасы топтарын салыстыру.

Статистикалық маңыздылық деңгейі $p<0.05$ деп белгіленді.

Зерттеудің уақытша барысы

Дайындық кезеңі (ақпан 2025): зерттеу ди-зайны жасалды, психодиагностикалық құралдар таңдалды, этикалық мақұлдау алынды. Іріктеу кезеңі (наурыз 2025): мектептермен байланыс орнатылды, ата-аналар мен жасөспірімдерге хабарлама жіберілді, жазбаша келісімдер алынды. Деректер жинау кезеңі (наурыз – сәуір 2025): сынып бөлмелерінде топтық тестілеу өткізілді. Талдау кезеңі (сәуір – мамыр 2025): деректер өңделді, нәтижелер интерпретацияланды.

Этикалық аспектілер

Зерттеу Хельсинки декларациясы талаптарына сәйкес жүргізілді. Ата-аналардың немесе

занды өкілдердің жазбаша ақпараттандырылған келісімі, сонымен қатар жасөспірімдердің өздерінің ерікті қатысуға ризашылығы алынды. Кез келген уақытта ешқандай дәлел-себепсіз зерттеуден бас тарту мүмкіндігі туралы хабарлама берілді. Деректердің анонимділігі реттік код нөмірлері арқылы қамтамасыз етілді. Өзін-өзі бағалауы өте төмен немесе дене бітімін айқын жағымсыз қабылдаған жасөспірімдерге мектеп психологына жолдама берілді.

1-кесте

Негізгі айнымалылардың сипаттамалық статистикасы

Көрсеткіш	N	Өткізілді	Орташа	Медиана	Ст. ауытқу	Мин	Макс	W Шапиро-Уилк	p
Өзін-өзі бағалау	115	0	28.1	28	2.47	19	35	0.973	0.021
Дене бейнесі	115	0	8.77	5	9.34	0	48	0.825	<.001

Зерттелушілердің орташа жасы 13.47 жас (SD=1.58). Дене бейнесі бойынша орташа балл 27.89 (SD=9.24) – дене бітімін қабылдаудың орташа деңгейіне сәйкес келеді. Өзін-өзі бағалаудың орташа балы 29.74 (SD=5.87) – орташадан жоғары деңгей.

Корреляциялық талдау нәтижелері

2-кесте

Пирсонның корреляциялық талдауы

Айнымалы	Өзін-өзі бағалау	Дене бейнесі	Жасы
Өзін-өзі бағалау	1.000		
Дене бейнесі	-0.715***	1.000	
Жасы	-0.093	0.167	1.000

Ескертпе: *** $p < 0.001$

Пирсон корреляциясы дене бейнесі мен өзін-өзі бағалау арасында статистикалық мәнді күшті теріс байланыс бар екенін анықтады ($r = -0.715$, $p < 0.001$). Дене бітімін жағымсыз қабылдаған сайын жасөспірімнің өзіне-өзі берген бағасы төмендейді – бұл заңдылық таңқаларлықтай нақты.

Cohen (1988) жіктемесі бойынша $|r| > 0.50$ – күшті байланыс. Біздің нәтиже сол шекараны едәуір асады, бұл дене бейнесінің жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы үшін орталық маңызы бар екенін растайды.

Нәтижелер және талқылау

Шкалалардың сенімділігі

Екі өлшем құралы да жоғары ішкі консистенция көрсетті: Розенберг шкаласы $\alpha = 0.88$, дене бейнесі сауалнамасы $\alpha = 0.92$. Бұл Nunnally мен Bernstein (1994) ұсынған $\alpha > 0.80$ табалдырығынан асатын мән, яғни қолданылған құралдар осы іріктемеде толық өлшемдік жарамдылықты қанағаттандырады.

Жас пен дене бейнесі арасында $p = 0.074$ деңгейінде статистикалық маңыздылыққа жетпеген, бірақ бағытты тенденция байқалды: үлкен жастағы жасөспірімдерде дене бітімін сыни бағалауға бейімділік артады. Жас пен өзін-өзі бағалау арасындағы байланыс мардымсыз ($r = -0.093$, $p = 0.323$).

Регрессиялық талдау

3-кесте

Жай регрессиялық талдау нәтижелері

Моделі	R	R ²	Түзетілген R ²	F	p
1	0.715	0.511	0.507	117.32	<.0001

Предикторлар: дене бейнесі. Тәуелді айнымалы: өзін-өзі бағалау

4-кесте

Регрессиялық модель коэффициенттері

Предиктор	B	SE	β	t	p
Константа	42.21	1.52	-	27.78	<.0001
Дене бейнесі	-0.45	0.04	-0.715	-10.83	<.0001

Ескертпе: B – стандартталмаған коэффициент; SE – стандартты қате; β – стандартталған коэффициент

Жай регрессия дене бейнесінің өзін-өзі бағалаудың 51.1%-ын болжайтынын растады ($R^2=0.511$, $F(1,113)=117.32$, $p<0.001$). Стандартталған коэффициент $\beta=-0.715$ ($p<0.001$) күшті теріс байланысты айқын көрсетеді: дене бейнесінің балы бір стандартты ауытқуға артқан сайын өзін-өзі бағалаудың балы 0.715 стандартты ауытқуға төмендейді. Яғни зерттелушілер арасындағы өзін-өзі бағалаудың жартысынан аста-

мы олардың дене бітімін қабылдауымен тікелей байланысты.

Жыныс, жас, отбасы құрамын модельге қосқанда түсіндірілетін дисперсия тек 1.6%-ға ғана өсті (51.1%-дан 52.7%-ға дейін) және бұл өсім статистикалық мәнге жетпеді (F өзгерістер=1.25, $p=0.296$). Демек, өзін-өзі бағалаудың негізгі болжаушысы – дене бейнесі; демографиялық факторлардың үлесі іс жүзінде мардымсыз.

5-кесте

Бірнеше регрессиялық талдау

Моделі	R	R ²	Өзгерту R ²	F өзгертулер	p
1 (дене бейнесі)	0.715	0.511	0.511	117.32	<0.001
2 (+жынысы, жасы, отбасы)	0.726	0.527	0.016	1.25	0.296

Гендерлік айырмашылықтарды талдау

6-кесте

Дене бейнесі мен өзін-өзі бағалаудағы гендерлік айырмашылықтар

Айнымалы	Ұлдар (n=56) M (SD)	Қыздар (n=59) M (SD)	t	p	d Коэна
Дене бейнесі	26.96 (9.48)	28.85 (9.01)	-1.08	0.073	0.20
Өзін-өзі бағалау	30.18 (5.92)	29.32 (5.84)	0.78	0.438	0.15

Гендер бойынша статистикалық мәнді айырмашылық анықталмады – не дене бейнесінде ($t=-1.08$, $p=0.073$), не өзін-өзі бағалауда ($t=0.78$, $p=0.438$). Алайда қыздарда денені сыни бағалауға бейімділік байқалды ($p=0.073$), бірақ әсер мөлшері аз ($d=0.20$).

Бұл нәтижені қалай түсіндіруге болады? Бірінші мүмкіндік – мәдени контекст: қазақстандық жасөспірімдер ортасында гендерлік сұлулық стандарттарының айырмашылығы

батыс елдеріне қарағанда онша айқын болмауы мүмкін. Екінші мүмкіндік – өзгеріп жатқан тенденция: ұлдар арасында да бұлшықет идеалына сай болу қысымы артқанын соңғы зерттеулер (Karazsia et al., 2017) байқатады. Үшінші мүмкіндік – іріктеме мөлшерінің шектеулілігі: $n=115$ болғанда кішігірім айырмашылықтарды анықтауға статистикалық қуат жетіспейді.

Отбасы құрамының ықпалы

7-кесте

Отбасылық жағдайдың дене бейнесіне және өзін-өзі бағалауға әсері

Айнымалы	Екі ата-анасы (n=79) M (SD)	Бір ата-ана (n=26) M (SD)	Қамқоршылар (n=10) M (SD)	F	p
Дене бейнесі	27.51 (9.12)	28.96 (9.87)	28.70 (8.93)	0.35	0.706
Өзін-өзі бағалау	29.92 (5.74)	29.35 (6.42)	29.10 (5.68)	0.22	0.806

ANOVA отбасы құрамы бойынша топтарда не дене бейнесі ($p=0.706$), не өзін-өзі бағалау ($p=0.806$) бойынша мәнді айырмашылық жоқ екенін анықтады. Топаралық балл өзгерістері статистикалық маңыздылыққа жетпеді.

Бұл нәтиже алдын ала болжаммен сәйкес келмейді. Неге? Отбасы ресми құрылымы – толық/толымсыз – отбасылық ықпалдың тым жалпыланған өлшемі болуы мүмкін. Ата-аналармен қарым-қатынастың сапасы, үйдегі эмоциялық климат, дене-сыртқы келбет туралы ата-аналар жіберетін хабарламалар – осылар заттай өлшенсе, нәтиже өзгеше шығар еді (Neumark-Sztainer et al., 2006). Жасөспірімдік кезеңде, болжамды, тобастар мен медианың ықпалы отбасылық ресми құрылым ықпалынан басым болады (Fardouly & Vartanian, 2016). Бұған қоса, қамқоршылар тобының шағын мөлшері ($n=10$) статистикалық қуатты шектеуі мүмкін.

Зерттеудің негізгі тұжырымы: дене бейнесі жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауының ең маңызды болжаушысы болып табылады. Алынған нәтижелер Clay et al. (2005), Tiggemann (2005), Paxton et al. (2006) зерттеулерімен үндеседі. Біздің байланыс коэффициенті ($r=-0.715$) сол зерттеулерге қарағанда мықтырақ, бұл қазақтандық іріктемеде дене бейнесінің өзін-өзі бағалауға ықпалының ерекше айқын екенін байқауы мүмкін.

Теориялық тұрғыдан бұл нәтижелер Эриксонның (1968) тұлғалық сәйкестік теориясын нақты эмпирикалық деректермен бекітеді: дене бейнесі жасөспірімнің «мен» ұғымының орталық тірегіне айналады. Сонымен қатар Фестингердің (1954) тезисі де расталды: басқалармен салыстыруда «жеңіліп» жатқан жасөспірімдер – яғни өз дене бітімін «жетіспейтін» деп санайтындар – өзін-өзі бағалауда да төменгі позицияда болады.

Маңызды гендерлік және жас ерекшеліктерінің болмауы мынаны білдіреді: дене бейнесіне байланысты психологиялық мәселе 11-16 жастағы барлық жасөспірімдерге – жынысына, нақты жасына қарамастан – тең ортақ. Бұл мектеп деңгейіндегі психологиялық алдын алу бағдарламаларын тек «тәуекел тобына» ғана емес, жасөспірімдердің барлығына бірдей бағытталуы керек дегенді білдіреді.

Зерттеудің шектеулері де бар. Кросс-секциялық жобалау себеп-салдар байланысын тікелей дәлелдеуге мүмкіндік бермейді: дене бейнесі өзін-өзі бағалауды болжаса да, кері байланыс та болуы мүмкін, немесе екеуін де үшінші бір фак-

тор – мысалы, жеке тұлғалық ерекшеліктер немесе мектептегі психологиялық климат – анықтайтын болуы мүмкін. Іріктеме Астана қаласымен шектелген, ауылдық аймақтар мен басқа өңірлер кірмеген. Болашақ зерттеулерде бойлық жобалауды, аймақаралық салыстырмалы деректерді, сондай-ақ тобастар мен медиа ықпалын тікелей өлшейтін құралдарды қолдану нәтижелерді толықтырар еді.

Қорытынды

Осы зерттеу жасөспірімдердің дене бейнесі мен өзін-өзі бағалауы арасында статистикалық тұрғыдан мәнді, күшті теріс байланыс бар екенін дәлелдеді ($r=-0.715$, $p<0.001$). Регрессиялық талдау бойынша дене бейнесі өзін-өзі бағалаудың 51%-ын болжайды ($R^2=0.511$, $F=117.32$, $p<0.001$). Дене бітімін жағымсыз қабылдаған сайын жасөспірімнің өзіне-өзі берген бағасы соғұрлым төмен болады – бұл заңдылық зерттеудегі барлық жас пен жыныс топтарында бірдей байқалды.

Гендер бойынша статистикалық мәнді айырмашылық анықталмады, дегенмен қыздарда дене бітімін сыни бағалауға бейімділік байқалды ($p=0.073$). Бұл бір жағынан шетелдік зерттеулерге ішінара сәйкес, екінші жағынан қазақстандық мәдени контексте гендерлік айырмашылықтың батыс елдерінің деректеріндегідей айқын еместігін байқатуы мүмкін. Жасөспірімнің отбасы ресми құрылымы дене бейнесіне немесе өзін-өзі бағалауға тікелей статистикалық ықпал еткен жоқ. Дегенмен бұл отбасының рөлі маңызды емес дегенді білдірмейді: отбасылық байланыстың сапасы, эмоциялық жылулық, ата-аналар жасөспірімдерге жіберетін хабарламалар – осылар болашақ зерттеулерде заттай өлшенсе, нәтиже өзгеше шығуы ықтимал.

Зерттеудің теориялық үлесі мынада: Эриксонның тұлғалық сәйкестік теориясы мен Фестингердің әлеуметтік салыстыру теориясы Қазақстандық жасөспірімдер іріктемесінде эмпирикалық деректермен расталды. Дене бейнесі – бұл тек сыртқы бейненің мәселесі емес, жасөспірімнің «мен» ұғымының, тұлғалық сәйкестігінің ажырамас бөлігі. Оны назардан тыс қалдыру – психологиялық дамудың маңызды жасырын қауіп-қатерін елемеу дегенді білдіреді.

Зерттеудің практикалық ұсыныстары мынадай:

1. Мектеп деңгейіндегі кешенді бағдарламалар. Нәтижелер дене бейнесіне қанағаттанбауды

тек «тәуекел тобының» мәселесі емес, барлық жасөспірімдерге ортақ психологиялық қиындық ретінде тануды ұсынады. Сондықтан алдын алу бағдарламаларын жасөспірімдердің барлығына – жынысына, жасына, отбасы жағдайына қарамастан – бағыттау тиімдірек болмақ.

2. Когнитивті-мінез-құлықтық тәсіл. Когнитивті-мінез-құлықтық терапия элементтерін мектептегі психологиялық жұмысқа кіріктіру дене бейнесіне байланысты бұрмаланған ойларды түзетуге, өзін-өзі бағалауды нығайтуға мүмкіндік береді.

3. Медиасауаттылық. Жасөспірімдерге медиадағы кескіндердің өңделгенін, идеалдандырылғанын сыни тұрғыдан талдауды үйрету – дене бейнесіне байланысты теріс әлеуметтік салыстырудың алдын алудың тиімді жолы.

4. Ата-аналармен жұмыс. Ата-аналардың сыртқы келбет пен дене туралы жіберетін хабарламасы жасөспірімнің дене бейнесін қалыптастырады. Ата-аналарды осы тақырыпта ақпараттандыру – мектеп психологының маңызды міндеті.

5. Болашақ зерттеулер. Бойлық жобалауды, аймақаралық салыстырмалы деректерді, сон-

дай-ақ ауылдық аудандар мен мәдени азшылық топтарын қамтыған зерттеулер Қазақстандық контексте дене бейнесі мен өзін-өзі бағалаудың байланысы туралы толық бейне жасауға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, бұл зерттеу жасөспірімнің психологиялық саулығы үшін дене бейнесін дер кезінде оң бағытта қалыптастырудың шешуші маңызы бар екенін дәлелдейді. Осы бағытта мектеп психологтары, ата-аналар, мұғалімдер бірлесіп жұмыс жасаса, жасөспірімдер өздеріне деген сенімін нығайта алады, болашаққа деген ашық, сенімді, өзін мойындаған тұлға ретінде өсуге мүмкіндік алады.

Авторлардың үлесі

Исаханова Асель – тұжырымдама жасау, зерттеу, жазу – тексеру және редакциялау, ғылыми жетекшілік.

Белесова Нурсулу – мәліметтерді жетекшілеу, методология, визуализация.

Акназарова Меруерт – формальды талдау.

Нұрқанат Анель – деректер жинау.

Беркімбаев Ару – тұжырымдама жасау.

References

- Cash, T.F. (2004). Body image: Past, present, and future. *Body Image, 1*(1), 1-5. [https://doi.org/10.1016/S1740-1445\(03\)00011-1](https://doi.org/10.1016/S1740-1445(03)00011-1)
- Clay, D., Vignoles, V. L., & Dittmar, H. (2005). Body image and self-esteem among adolescent girls: Testing the influence of sociocultural factors. *Journal of Research on Adolescence, 15*(4), 451–477. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2005.00113.x>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Fardouly, J., & Vartanian, L. R. (2016). Social media and body image concerns: Current research and future directions. *Current Opinion in Psychology, 9*, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.005>
- Ferguson, C. J., Winegard, B., & Winegard, B. M. (2011). Who is the fairest one of all? How evolution guides peer and media influences on female body dissatisfaction. *Review of General Psychology, 15*(1), 11–28.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations, 7*(2), 117–140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Furnham, A., & Alibhai, N. (1983). Cross-cultural differences in the perception of female body shapes. *Psychological Medicine, 13*(4), 829–837.
- Grabe, S., Ward, L. M., & Hyde, J. S. (2008). The role of the media in body image concerns among women: A meta-analysis of experimental and correlational studies. *Psychological Bulletin, 134*(3), 460–476.
- Jones, D. C. (2004). Body image among adolescent girls and boys: A longitudinal study. *Developmental Psychology, 40*(5), 823–835.
- Jones, D. C., & Crawford, J. K. (2005). Adolescent boys and body image: Weight and muscularity concerns as dual pathways to body dissatisfaction. *Journal of Youth and Adolescence, 34*(6), 629–636.
- Karazsia, B. T., Murnen, S. K., & Tylka, T. L. (2017). Is body dissatisfaction changing across time? A cross-temporal meta-analysis. *Psychological Bulletin, 143*(3), 293–320.
- Murray, K., Rieger, E., & Byrne, D. (2007). The relationship between pairing exercise with eating and exercise dependence. *Body Image, 4*(2), 189–198.
- Neumark-Sztainer, D., Paxton, S. J., Hannan, P. J., Haines, J., & Story, M. (2006). Does body satisfaction matter? Five-year longitudinal associations between body satisfaction and health behaviors in adolescent females and males. *Journal of Adolescent Health, 39*(2), 244–251.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Paxton, S. J., Neumark-Sztainer, D., Hannan, P. J., & Eisenberg, M. E. (2006). Body dissatisfaction prospectively predicts depressive mood and low self-esteem in adolescent girls and boys. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 35(4), 539–549.

Ricciardelli, L. A., & McCabe, M. P. (2001). Children's body image concerns and eating disturbance: A review of the literature. *Clinical Psychology Review*, 21(3), 325–344.

Rodgers, R. F., & Chabrol, H. (2009). Parental attitudes, body image disturbance and disordered eating amongst adolescents and young adults: A review. *European Eating Disorders Review*, 17(2), 137–151.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.

Smolak, L., Levine, M. P., & Schermer, F. (1999). Parental input and weight concerns among elementary school children. *International Journal of Eating Disorders*, 25(3), 263–271.

Stice, E., & Shaw, H. E. (2002). Role of body dissatisfaction in the onset and maintenance of eating pathology: A synthesis of research findings. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(5), 985–993.

Swami, V. (2010). The attractive female body weight and female body dissatisfaction in 26 countries across 10 world regions: Results of the International Body Project I. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(3), 309–325.

Thompson, J. K., Heinberg, L. J., Altabe, M., & Tantleff-Dunn, S. (1999). *Exacting beauty: Theory, assessment, and treatment of body image disturbance*. American Psychological Association.

Tiggemann, M. (2005). Body dissatisfaction and adolescent self-esteem: Prospective findings. *Body Image*, 2(2), 129–135.

Tiggemann, M., & Slater, A. (2022). The role of social media in body image concerns among young women: A review. *Journal of Behavioral Addictions*, 11(2), 174–189.

Авторлар туралы мәлімет:

Исаханова Асель Алимахановна (корреспондент-автор) – PhD, Astana IT University университетінің қауымдастырылған профессоры (Астана, Қазақстан, e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz).

Белесова Нурсулу Абдиганпаровна – Astana IT University университетінің аға оқытушысы (Астана, Қазақстан, e-mail: N.belessova@astanait.edu.kz).

Акназарова Меруерт – Astana IT University университетінің оқытушысы (Астана, Қазақстан, e-mail: meruyert.aknazarova@astanait.edu.kz).

Нұрқанат Анель Нұрқанатқызы – Astana IT University университетінің аға оқытушысы (Астана, Қазақстан, e-mail: a.nurkanat@astanait.edu.kz).

Беркімбай Ару – Кеңес беру бағыты бойынша білім беру магистрі (Бостон, АҚШ, e-mail: aruber@bu.edu).

Information about the authors:

Issakhanova Assel (corresponding-author) – PhD, Associate Professor, Astana IT University (Astana, Kazakhstan, e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz).

Belessova Nursulu – Senior Lecturer, Astana IT University (Astana, Kazakhstan, e-mail: N.belessova@astanait.edu.kz).

Aknazarova Meruyert – Lecturer, Astana IT University (Astana, Kazakhstan, e-mail: meruyert.aknazarova@astanait.edu.kz).

Nurkanat Anel – Senior Lecturer, Astana IT University (Astana, Kazakhstan, e-mail: a.nurkanat@astanait.edu.kz).

Berkimbay Aru – Master of Education in Counselling (Boston, USA, e-mail: aruber@bu.edu).

Сведения об авторах:

Исаханова Асель Алимахановна (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор Astana IT University (Астана, Казахстан, e-mail: assel.issakhanova@astanait.edu.kz).

Белесова Нурсулу Абдиганпаровна – старший преподаватель Astana IT University (Астана, Казахстан, e-mail: N.belessova@astanait.edu.kz).

Акназарова Меруерт – преподаватель Astana IT University (Астана, Казахстан, e-mail: meruyert.aknazarova@astanait.edu.kz).

Нұрқанат Анель Нұрқанатқызы – старший преподаватель Astana IT University (Астана, Казахстан, e-mail: a.nurkanat@astanait.edu.kz).

Беркімбай Ару – магистр образования по направлению «Консультирование» (Бостон, США, e-mail: aruber@bu.edu).

Келіп түсті: 03 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 20 мамыр 2026 жыл

IRSTI 15.81.21

<https://doi.org/10.26577/JPSS20269724>

Z. Kenenbaeva , **A. Turkmenbaev*** ,
N. Musaeva , **E. Orozaliev**

K. Karasaev Bishkek State University, Bishkek, Kyrgyzstan

*e-mail: 1429523@list.ru

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SCHOOL DISENGAGEMENT

In the context of the transformation of the educational environment and the growing psychological vulnerability of adolescents, school disengagement has become an increasingly important multidimensional phenomenon associated with academic maladjustment. The aim of this study is to identify the psychological factors of school disengagement among secondary school students and to determine the mediating role of responsibility in the relationship between different types of academic motivation and school disengagement. The main focus of the research is the analysis of motivational and self-regulatory mechanisms underlying academic alienation. The scientific significance of the study lies in clarifying the role of responsibility as an internal self-regulatory mechanism within the structure of school disengagement. The practical significance is associated with the possibility of applying the findings in the development of psychological support and intervention programs for students. The methodology is based on a quantitative research design involving 352 students from grades 7–11. Validated instruments were used, including the Multidimensional School Engagement Scale, the Brief Academic Motivation Scale, and the Responsibility in Adolescents Questionnaire. Statistical analyses included correlation and mediation analyses conducted using Jamovi software and the MedMod module. The findings demonstrated that responsibility performs a significant mediating function in the relationship between intrinsic forms of academic motivation and school disengagement. The value of the study lies in expanding the understanding of school disengagement as a result of the interaction between motivational and self-regulatory factors, as well as in substantiating responsibility as a mechanism for the internalization of academic motivation. The practical implications suggest that the prevention of school disengagement should focus not only on fostering intrinsic motivation but also on developing students' responsibility and self-regulation skills.

Keywords: school disengagement, academic motivation, responsibility, self-regulation, mediation analysis, adolescents.

З.Т. Кененбаева, А.Р. Түркменбаев*,
Н.К. Мусаева, Э.С. Орозалиев

К. Қарасаев атындағы Бішкек мемлекеттік университеті, Бішкек, Қырғызстан

*e-mail: 1429523@list.ru

Мектептегі немқұрайлылықтың психологиялық факторлары

Білім беру ортасының трансформациялануы және жасөспірімдердің психологиялық осалдығының артуы жағдайында мектептегі немқұрайлылық мәселесі оқу бейімделмеушілігімен байланысты көпдеңгейлі құбылыс ретінде ерекше өзектілікке ие болып отыр. Зерттеудің мақсаты – жоғары сынып оқушылары арасындағы мектептегі немқұрайлылықтың психологиялық факторларын анықтау және академиялық мотивация түрлері мен мектептегі немқұрайлылық арасындағы байланыста жауапкершіліктің медиаторлық рөлін айқындау. Зерттеудің негізгі бағыты академиялық шеттелудің мотивациялық және реттеуші механизмдерін талдаумен байланысты. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы мектептегі немқұрайлылық құрылымындағы ішкі реттеуші механизм ретінде жауапкершіліктің рөлін нақтылауда көрінеді. Практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді оқушыларды психологиялық қолдау бағдарламаларын әзірлеу барысында пайдалану мүмкіндігімен анықталады. Зерттеу әдіснамасы 7–11-сыныптарда оқитын 352 оқушының қатысуымен жүзеге асырылған сандық зерттеу дизайнына негізделді. Зерттеуде Мектепке тартылудың көпөлшемді шкаласы, Академиялық мотивацияның қысқаша шкаласы және «Жасөспірімдердің жауапкершілігі» сауалнамасы сияқты валидетелген әдістемелер қолданылды. Статистикалық талдау Jamovi бағдарламасы мен MedMod модулін пайдалана отырып жүргізілген корреляциялық және медиаторлық талдауды қамтыды. Зерттеу нәтижелері жауапкершіліктің академиялық мотивацияның ішкі түрлері мен мектептегі немқұрайлылық арасындағы байланыста маңызды медиаторлық қызмет атқаратынын көрсетті. Зерттеудің құндылығы мектептегі немқұрайлылықты мотивациялық және реттеуші факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі

ретінде түсіндіруді кеңейтуде, сондай-ақ жауапкершілікті оқу мотивациясын интернализациялау механизмі ретінде негіздеуде жатыр. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы мектептегі немқұрайлылықтың алдын алу жұмыстары тек ішкі мотивацияны дамытуға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың жауапкершілігі мен өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталуы тиіс екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: мектептегі немқұрайлылық, академиялық мотивация, жауапкершілік, өзін-өзі реттеу, медиаторлық талдау, жасөспірімдер.

З.Т. Кененбаева, А.Р. Түркменбаев*,
Н.К. Мусаева, Э.С. Орозалиев

Бишкекский государственный университет имени К. Карасаева, Бишкек, Кыргызстан

*e-mail: 1429523@list.ru

Психологические факторы школьной безучастности

В условиях трансформации образовательной среды и роста психологической уязвимости подростков проблема школьной безучастности приобретает особую актуальность как многоуровневое явление, связанное с учебной дезадаптацией. Цель исследования – выявить психологические факторы школьной безучастности у учащихся старших классов и определить медиаторную роль ответственности в связи между типами академической мотивации и безучастностью. Основное направление работы связано с анализом мотивационных и регуляторных механизмов академического отчуждения. Научная значимость исследования заключается в уточнении роли ответственности как внутреннего регуляторного механизма в структуре школьной безучастности. Практическая значимость связана с возможностью использования результатов при разработке программ психологического сопровождения учащихся. Методология исследования основана на количественном дизайне с участием 352 учащихся 7–11-х классов. Использованы валидизированные методики: Многомерная шкала школьной вовлечённости, Краткая шкала академической мотивации и опросник «Ответственность у подростков». Статистический анализ включал корреляционный и медиаторный анализ с использованием программы Jamovi и модуля MedMod. Результаты показали, что ответственность выполняет значимую медиаторную функцию в связи между внутренними типами академической мотивации и школьной безучастностью. Ценность исследования заключается в расширении представлений о школьной безучастности как результате взаимодействия мотивационных и регуляторных факторов, а также в обосновании ответственности как механизма интернализации учебной мотивации. Практическое значение результатов состоит в том, что профилактика школьной безучастности должна быть направлена не только на развитие внутренней мотивации, но и на формирование ответственности и навыков саморегуляции у учащихся.

Ключевые слова: школьная безучастность, академическая мотивация, ответственность, саморегуляция, медиаторный анализ, подростки.

Introduction

In recent years, the problem of school disengagement among adolescents has gained particular significance due to its consequences for academic achievement, psychological well-being, and social adaptation. Adolescence (Grades 7–11) represents a critical stage in the development of learning motivation, self-regulation, and personal responsibility. At this age, school demands usually become higher. Students also begin to think about future careers, while relationships with teachers and peers often change. Because of these transitions, adolescents may become less interested in learning and less emotionally involved in school activities (Salmela-Aro, 2021).

School disengagement is more than just low engagement. It may include emotional distance from

school, weaker motivation, lower value placed on academic success, and a reduced sense of belonging at school (Reeve, 2025). Previous studies have linked disengagement with poorer academic results, absenteeism, conflicts with teachers, and higher anxiety and depressive symptoms. Some students also report that learning feels less meaningful (Raniti et al., 2022). Longitudinal studies indicate that adolescents exhibiting pronounced disengagement are more likely to demonstrate behavioural problems, disciplinary violations, and earlier intentions to leave school (Ong et al., 2022).

Recent meta-analyses have shown that engagement and disengagement mediate the relationship between socio-psychological conditions and academic performance. In particular, autonomy support and positive relationships with teachers foster intrinsic motivation and engagement, whereas the absence

of these conditions leads to decreased responsibility and diminished internal self-control (Mammadov et al., 2023). These findings confirm that personal and motivational factors play a key role in maintaining or undermining academic activity.

In recent years, special attention has been paid to psychological resources of self-regulation, among which responsibility is considered an internal mechanism of academic activity (Danilova et al., 2024). Insufficient development of responsibility and the compensatory nature of self-esteem are associated with a tendency to avoid effort, reliance on extrinsic motivation, and, ultimately, manifestations of school disengagement (Wang & Grolnick, 2024). Thus, the problem of disengagement requires analysis not only of external (socio-pedagogical) factors but also of internal psychological determinants that define adolescents' resilience to alienation from learning activities.

Purpose of the study: to identify the psychological factors of school disengagement among adolescents in Grades 7–11, as well as to determine the role of motivational maladaptation and responsibility in the formation of internal alienation from learning activities.

Literature review

The term school disengagement in contemporary psychological and pedagogical discourse corresponds to the English-language concept of school disengagement, which began to take shape in the 1980s within research on academic motivation and students' participation in the educational process. The foundations of the theoretical description of this phenomenon were laid by the American researcher John Finn, who proposed the Participation–Identification Model and demonstrated that a gradual decline in participation in school life leads to a loss of emotional attachment to school and increases the risk of premature school leaving. Later, researchers began to discuss disengagement alongside the concept of school engagement. Fredricks, Blumenfeld, and Paris (2004) described engagement as a construct with behavioural, emotional, and cognitive dimensions. From this perspective, disengagement refers to a decline in these forms of participation and involvement.

Educational and sociological research has also used related terms such as school alienation, academic disaffection, and disconnection from school. Although these terms are not identical, they describe similar tendencies, including lower participation in

school life, weaker emotional attachment to school, and reduced intrinsic motivation for learning. In Russian-language publications, these processes are often discussed under the broader label of school disengagement. During the last two decades, this topic has been studied mainly in relation to adolescent motivation, psychological well-being, and school adjustment. Findings from previous studies suggest that disengagement is linked to a combination of motivational, personal, and contextual factors. In a scoping review of longitudinal studies conducted between 2010 and 2020, Salmela-Aro (2021) reported that lower engagement and higher disengagement were associated with poorer academic outcomes, higher anxiety, and lower subjective well-being. The review also noted that adolescence is an important developmental period in which stable patterns of school involvement or withdrawal may emerge. For the present study, this is relevant because internal regulatory factors, including motivation, self-related attitudes, and responsibility, may help explain why some students remain engaged whereas others gradually withdraw from learning.

A study by Schnitzler, Holzberger, and Praetorius (2021) using latent profile analysis revealed the existence of stable clusters of students characterised by pronounced disengagement, low academic motivation, and lower levels of academic achievement. The authors stress that disengagement is a complex phenomenon accompanied by cognitive exhaustion and reduced emotional identification with school (Schnitzler et al., 2021).

In a meta-analysis by Tao, Wang, and Zhang (2022), it was shown that teacher support contributes to increased engagement and academic achievement through the formation of positive motivational orientations, indicating a mediated relationship between characteristics of the educational environment and school disengagement (Tao et al., 2022). Similar findings were reported in a meta-analysis by Mammadov, Cross, and Folsom (2023), which demonstrated that autonomy support from parents and teachers enhances students' self-regulation and reduces the likelihood of disengagement (Mammadov et al., 2023).

A significant contribution to understanding the internal motivational determinants of disengagement was made by Wang and Grolnick (2024), who, in a systematic review and meta-analysis grounded in Self-Determination Theory, showed that frustration of basic psychological needs—autonomy, competence, and relatedness—leads to increased extrinsic motivation and amotivation, which are key predic-

tors of school disengagement (Wang & Grolnick, 2024). These conclusions are supported by a meta-analysis by Howard et al. (2024), which found that a mismatch between students' basic psychological needs and the school environment increases the risk of emotional burnout and disengagement (Howard et al., 2024).

Contemporary conceptualisations further expand the understanding of disengagement through the contrasting concept of agentic engagement, which reflects students' active, agentic position in learning. In a review by Reeve (2025), disengagement is described not merely as a lack of interest but also as a decline in initiative and agency—that is, the capacity to influence one's own educational process (Reeve, 2025).

Recent population-based studies also confirm the association between disengagement and elevated psychological risks. For instance, data from an international analysis published in *Pediatrics* (2025) indicate that students demonstrating low academic engagement and pronounced disengagement are more likely to experience mental health problems, including depressive and anxiety disorders, making disengagement a significant indicator of adolescents' psychological maladjustment (Castillo et al., 2025).

Recent studies published between 2018 and 2025 indicate several recurring findings regarding school disengagement. First, disengagement includes cognitive, emotional, and behavioural components and should be assessed as a multidimensional construct. Second, lower intrinsic motivation, frustration of basic psychological needs (autonomy, competence, and relatedness), and weaker self-regulation are regularly associated with higher disengagement. Third, contextual school factors also matter. Teacher and parental autonomy support, emotionally supportive teacher–student relationships, and positive peer interaction are associated with lower disengagement levels, often through motivational pathways. Overall, current evidence suggests that school disengagement is a dynamic and multifactorial process shaped by the interaction between students' personal resources and characteristics of the educational environment.

In scientific research conducted in Russia, Kazakhstan, and Kyrgyzstan, the phenomenon of school disengagement has begun to receive scholarly attention relatively recently—primarily since the mid-2010s—following the integration of the concepts of engagement and disengagement into Russian-language psychology as indicators of students'

emotional and motivational well-being. One of the first systematic studies in this area was conducted by Osin and Rasskazova (2015), who conceptualised alienation from learning as a factor of academic burnout. The authors demonstrated that the combination of low academic motivation, experiences of meaninglessness of learning, and insufficient self-regulation forms a stable state of emotional and cognitive disengagement analogous to the Western concept of disengagement (Osin & Rasskazova, 2015).

Further development of this line of research is associated with the work of Fomina and Morosanova, who adapted a Russian-language version of the Multidimensional School Engagement Scale, confirmed its three-factor structure, and identified school disengagement as its opposing pole. Their studies showed that low levels of conscious self-regulation and personal responsibility are significant predictors of disengagement, while the dynamics of engagement largely depend on the development of regulatory skills and autonomy-oriented motivation (Morosanova et al., 2025; Fomina & Morosanova, 2020).

In parallel, a personality–motivational line of research has been developed. Lunkina and Gordeeva (2019) demonstrated that the structure of adolescents' self-esteem foundations determines the nature of their academic motivation: compensatory self-esteem is associated with external regulation and effort avoidance, whereas self-esteem grounded in competence and personal values is positively related to engagement and persistence in learning activities (Lunkina & Gordeeva, 2019). Extending this line of inquiry, Danilova et al. (2024) developed the Adolescent Responsibility Questionnaire, enabling empirical analysis of the relationships among responsibility, self-regulation, and tendencies toward disengagement (Danilova et al., 2024).

Thus, in Russian research, school disengagement is conceptualised as a complex psychological construct encompassing motivational, regulatory, and emotional components. Three interrelated trends are consistently identified: a decline in intrinsic motivation and perceived meaning of learning, deficits in self-regulation and responsibility, and emotional distancing from the learning process.

In Kazakhstan, interest in the problem of school disengagement has intensified in recent years in the context of educational system modernisation and increased attention to students' psychological well-being. The study by Winter et al. (2022) represents one of the first international projects to examine school engagement while accounting for cultural and organisational characteristics of Kazakhstani

schools. The authors proposed a contextually adapted model of school engagement incorporating social and cultural predictors of adolescents' participation in learning activities. It was found that low levels of emotional support from teachers and an emphasis on external (evaluative) regulation are associated with increased disengagement, whereas trusting relationships and a sense of classroom belonging reduce the risk of disengagement (Winter et al., 2022).

Recent analytical reports corroborate these trends. The UNICEF Kazakhstan report (2024) notes an increase in the number of students experiencing academic fatigue, declining learning motivation, and alienation from the school community, particularly in middle grades (UNICEF Kazakhstan, 2024). The authors emphasise the need to implement psychological services and programs aimed at restoring student engagement. The national report on the state of Kazakhstan's education system for 2023 (Taldau Centre, 2025) documents a downward trend in students' subjective satisfaction with the school climate and an increase in socio-emotional stress among students in transitional grades (National Report..., 2025).

In Kyrgyzstan, similar patterns are observed in a study by Jailobaeva et al. (2023), which demonstrates that deficits in interaction between schools, parents, and local communities contribute to decreased academic engagement and emotional disengagement among adolescents (Jailobaeva et al., 2023). According to the UN Annual Results Report 2023 for Kyrgyzstan (2024), levels of students' emotional engagement remain unstable: more than 40% of adolescents report a lack of interest in learning and dissatisfaction with the school climate (United Nations in Kyrgyzstan, 2024). A study conducted within the Schools2030 program (2024) showed that students who actively participate in school initiatives and project-based learning demonstrate higher levels of motivation and self-regulation, thereby reducing the risk of disengagement (Schools2030, 2024).

Overall, recent regional data from 2023–2025 indicate that school disengagement in Kazakhstan and Kyrgyzstan has a distinct socio-cultural specificity and is primarily associated with the quality of the school climate, the level of teacher support, and opportunities for students to exercise autonomy. In both countries, the need to implement comprehensive psychological support programs and to create school environments that foster participation, responsibility, and adolescents' emotional well-being is emphasised.

Synthesising the theoretical and empirical evidence presented, school disengagement can be conceptualised as the outcome of a complex interaction between motivational and personality-regulatory factors. A decline in intrinsic motivation and the predominance of external regulation create conditions for the loss of an agentic position in learning, whereas the development of responsibility promotes internal acceptance of academic demands and sustains activity even under unfavourable external conditions.

In this context, the present study conceptualises responsibility as a key psychological mechanism mediating the influence of different types of academic motivation on school disengagement. It is hypothesised that motivational maladaptation—characterised by high external motivation and low intrinsic (cognitive) motivation—reduces levels of responsibility, which in turn intensifies manifestations of disengagement.

This hypothesis was tested using mediation analysis, which made it possible to assess both direct and indirect relationships among academic motivation, responsibility, and school disengagement in adolescents from Grades 7–11.

Materials and methods

The study involved 352 middle and high school adolescents (students in Grades 7–11) aged 13 to 18 years. The sample was balanced by gender, comprising 178 boys and 174 girls. Participants were recruited using a convenience sampling strategy with the assistance of school administrations. Participation was voluntary and anonymous, and informed parental or legal guardian consent was obtained for each student.

Data collection was conducted online using the Google Forms platform, which ensured ease of administration and minimised organisational constraints. The average time required to complete the questionnaires was approximately 25 minutes. The use of Google Forms proved to be an efficient solution for adolescent assessment.

School disengagement ($\alpha = 0.856$) was assessed using the *Multidimensional School Engagement Scale* (Wang et al., 2019), adapted into Russian by T. G. Fomina and V. I. Morosanova (2020).

Academic motivation was measured using the *Short Academic Motivation Scale* (SAMS), developed by T. O. Gordeeva, O. A. Sychev, and E. N. Osin (2012). The instrument assesses cognitive (intrinsic) motivation ($\alpha = 0.880$), achievement mo-

tivation ($\alpha = 0.890$), introjected motivation ($\alpha = 0.876$), and external motivation ($\alpha = 0.862$).

Responsibility ($\alpha = 0.897$) was assessed using the *Adolescent Responsibility Questionnaire*, developed by E. E. Danilova, L. A. Begunova, A. G. Lisichkina, and D. A. Andreeva (2024).

Statistical analyses were performed using *Jamovi* version 2.6.26.0 (*The Jamovi Project*, 2024). At the preliminary stage, Pearson correlation analysis (r) was conducted to examine the direction and strength of associations among the main study variables—types of academic motivation, responsibility, and school disengagement. The correlation results confirmed the presence of statistically significant relationships consistent with the assumptions of the mediation model.

At the main stage, mediation analysis was conducted using the *MedMod* module (Mediation and Moderation Analysis) to test the hypothesis regarding the mediating role of responsibility in the relationship between different types of academic motivation and school disengagement.

In the model, four types of academic motivation—cognitive (intrinsic), achievement, introjected, and external—were specified as independent variables (X); responsibility was specified as the mediator (M); and school disengagement was specified as the dependent variable (Y). Direct, indirect,

and total effects were estimated using a bootstrap procedure with 5,000 resamples and bias-corrected (BCa) 95% confidence intervals. All coefficients are reported in standardised form (β). In interpreting the results, conventional criteria used in psychological research were applied: values of $p < 0.05$ were considered statistically significant, while values in the range of $0.05 \leq p < 0.10$ were interpreted as indicating a trend toward statistical significance, reflecting a weak but theoretically meaningful effect.

Results and discussion

At the first stage of data analysis, Pearson's correlation analysis was conducted to identify the direction and strength of relationships among the main study variables—types of academic motivation, responsibility, and school disengagement (see Table 1).

As shown by the data, a strong positive correlation was found between cognitive (intrinsic) motivation and achievement motivation ($r = 0.85$; $p < 0.001$), reflecting their shared internal orientation toward mastering learning activities. Introjected motivation was positively associated with both cognitive motivation ($r = 0.18$; $p < 0.01$) and external motivation ($r = 0.50$; $p < 0.001$), indicating a mixed structure of motivational sources among adolescents.

Table 1

Correlations between Types of Academic Motivation, Responsibility, and School Disengagement

	1	2	3	4	5
Cognitive motivation					
Achievement motivation	0.852***				
Introjected motivation	0.179**	0.143*			
External motivation	-0.285***	-0.233***	0.503***		
School disengagement	-0.152*	-0.190**	0.171**	0.419***	
Responsibility	0.456***	0.379***	0.247***	-0.055	0.206**

Note. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

External motivation demonstrated negative correlations with cognitive motivation ($r = -0.29$; $p < 0.001$) and achievement motivation ($r = -0.23$; $p < 0.001$), as well as a positive association with school disengagement ($r = 0.42$; $p < 0.001$), confirming its maladaptive nature.

School disengagement was negatively correlated with cognitive motivation ($r = -0.15$; $p < 0.05$)

and achievement motivation ($r = -0.19$; $p < 0.01$). In contrast, responsibility was positively associated with internal types of motivation—cognitive motivation ($r = 0.46$; $p < 0.001$), achievement motivation ($r = 0.38$; $p < 0.001$), and introjected motivation ($r = 0.25$; $p < 0.001$)—and negatively associated with external motivation ($r = -0.06$; $p > 0.05$), although this relationship was not statistically significant.

Thus, the correlation analysis confirmed that internal forms of academic motivation (cognitive and achievement motivation) are associated with higher levels of responsibility and lower levels of school disengagement, whereas external motivation is linked to opposite patterns. These findings provide a rationale for selecting responsibility as a mediator of the relationship between academic motivation and school disengagement.

At the next stage of analysis, a mediation model was constructed to test the hypothesis that responsibility functions as a psychological mediator between types of academic motivation and school disengagement. Table 2 and Figure 1 present the mediation results. The model was statistically significant. Cognitive motivation was positively associated with responsibility ($\beta=0.44$, $p<0.001$), whereas responsibility was negatively associated with school disengagement ($\beta= -0.32$, $p<0.001$). The indirect effect of cognitive motivation on disengagement through responsibility was significant ($\beta=0.14$, $p=0.002$). In contrast, the direct effect of cognitive motivation on disengagement was not significant ($p=0.689$), which suggests full mediation.

A similar pattern was observed for introjected motivation: it was positively associated with respon-

sibility ($\beta=0.19$; $p=0.006$) and indirectly influenced school disengagement through responsibility ($\beta=0.06$; $p=0.016$). The direct effect of introjected motivation on school disengagement was not statistically significant ($p=0.105$), suggesting a partially mediated effect.

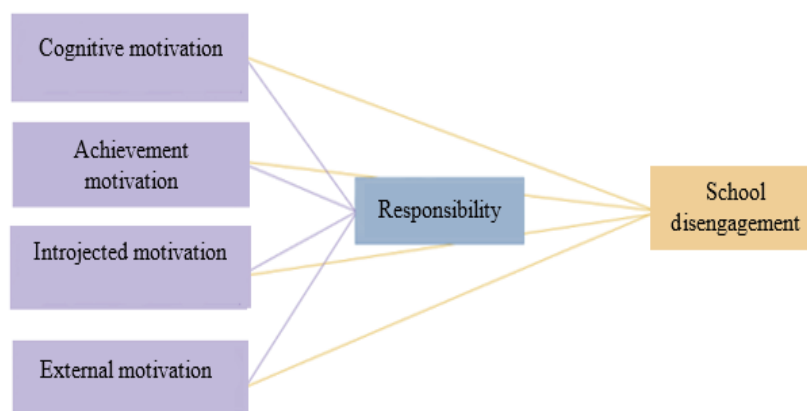
For achievement motivation and external motivation, the indirect effects were not statistically significant ($p>0.05$); however, direct effects in opposite directions were observed. Achievement motivation was negatively associated with school disengagement ($\beta= -0.23$; $p=0.027$), indicating its adaptive role: the drive for success promotes engagement in learning activities independently of responsibility levels. In contrast, external motivation exerted a positive direct effect on school disengagement ($\beta = 0.45$; $p < 0.001$), reflecting a maladaptive type of academic motivation based on external control and avoidance of punishment.

Thus, the results of the mediation analysis suggest that responsibility functions as a personal mechanism mediating the influence of internal and partially introjected motives on school disengagement. The higher the level of responsibility, the weaker the manifestations of disengagement, even in cases of reduced achievement motivation or increased external motives.

Table 2
Direct, Indirect, and Total Effects of Types of Academic Motivation on School Disengagement with Responsibility as a Mediator

Type	Effect	95% C.I. (a)		β	p
		Lower	Upper		
Indirect	cognitive motivation \Rightarrow Responsibility \Rightarrow school disengagement	0.0442	0.1892	0.1423	0.002
	achievement motivation \Rightarrow Responsibility \Rightarrow school disengagement	-0.0593	0.0445	-0.0096	0.781
	introjected motivation \Rightarrow Responsibility \Rightarrow school disengagement	0.0114	0.1084	0.0617	0.016
	external motivation \Rightarrow Responsibility \Rightarrow school disengagement	-0.0508	0.0316	-0.0106	0.649
Component	cognitive motivation \Rightarrow responsibility	0.1910	0.5679	0.4379	<.001
	responsibility \Rightarrow school disengagement	0.1926	0.4225	0.3248	<.001
	achievement motivation \Rightarrow responsibility	-0.1925	0.1446	-0.0295	0.780
	introjected motivation \Rightarrow responsibility	0.0547	0.3347	0.1899	0.006
Direct	external motivation \Rightarrow responsibility	-0.1645	0.1023	-0.0326	0.648
	cognitive motivation \Rightarrow school disengagement	-0.1429	0.2160	0.0446	0.689
	achievement motivation \Rightarrow school disengagement	-0.3317	-0.0204	-0.2293	0.027
	introjected motivation \Rightarrow school disengagement	-0.2396	0.0228	-0.1116	0.105
Total	external motivation \Rightarrow school disengagement	0.2844	0.5309	0.4524	<.001
	cognitive motivation \Rightarrow school disengagement	-0.0306	0.3371	0.1869	0.102
	achievement motivation \Rightarrow school disengagement	-0.3478	-0.0190	-0.2389	0.029
	introjected motivation \Rightarrow school disengagement	-0.1850	0.0880	-0.0499	0.486
	external motivation \Rightarrow school disengagement	0.2679	0.5282	0.4418	<.001

Figure 1
Structure of Mediating Relationships between Academic Motivation and School Disengagement with Responsibility as a Mediator

Overall, the results support the theoretical model, which posits that engagement in the learning process is sustained not only by intrinsic motivation but also by the development of responsibility as a component of self-regulation. A reduction in responsibility, however, increases the risk of disengagement even when externally expressed academic motivation is maintained.

These findings are consistent with contemporary perspectives on school disengagement as a multifactorial phenomenon emerging at the intersection of students' motivational and self-regulatory characteristics. According to Deci and Ryan's self-determination theory, intrinsic forms of academic motivation – cognitive and achievement-oriented – are associated with more stable engagement, whereas the predominance of external regulation is linked to increased risks of emotional burnout and school alienation (Reeve, 2025). Our findings were generally consistent with previous research. Cognitive motivation, and to a lesser degree introjected motivation, was indirectly related to lower school disengagement through higher responsibility, whereas external motivation showed a direct positive association with disengagement.

The mediating role of responsibility in the link between cognitive motivation and disengagement suggests that interest in learning may be more effective when it is accompanied by personal responsibility, such as completing tasks, meeting obligations, and understanding the consequences of one's actions. This interpretation corresponds with the results reported by Morosanova and Fomina, who highlighted the role of self-regulation and responsibility in sustaining academic involvement during

adolescence (Fomina & Morosanova, 2020). Partial mediation in the relationship between introjected motivation and disengagement may indicate that some adolescents combine external expectations with internally accepted responsibility. Similar results were described by Gordeeva and Sychev, who found that intrinsic and introjected motivation, together with self-regulation, were associated with higher academic engagement (Gordeeva et al., 2012). Achievement motivation also appeared to be a protective factor, as its direct negative association with disengagement remained significant after controlling for the mediator. This suggests that striving for success may support academic engagement independently of responsibility, which is consistent with earlier studies on mastery goals and engagement (Salmela-Aro, 2021; Wang & Grolnick, 2024).

Conversely, external motivation functions as a risk factor: its direct positive effect on disengagement reflects an orientation toward external rewards and punishments, which is associated with increased alienation and emotional exhaustion (Tao et al., 2022). The absence of a mediating effect of responsibility in this relationship supports the findings of Danilova et al., who reported a weak association between external motivation and components of personal self-regulation (Danilova et al., 2024).

In summary, our study extends existing knowledge on predictors of school disengagement by demonstrating that responsibility operates not merely as a personal resource but as a mechanism for internalising academic motivation, facilitating the shift from external to internal behavioural regulation. These results align with Salmela-Aro's (2021) conceptualisation of school engagement and disengage-

ment as dynamic states influenced by the interplay of personal and contextual factors (Salmela-Aro, 2021).

The practical implications of these findings suggest that interventions aimed at preventing school disengagement should target not only the enhancement of academic motivation but also the development of responsibility as a component of self-regulation – promoting skills such as planning, goal-setting, and adopting academic requirements as personally meaningful (Morosanova et al., 2025). The combination of intrinsic motivation and responsibility appears to be a critical condition for sustaining academic engagement during adolescence.

Conclusion

The present study has advanced the understanding of the psychological mechanisms underlying adolescent school disengagement, which can be considered not only a pedagogical issue but also a personal and motivational problem. The results of the empirical analysis confirmed that disengagement is not merely a lack of activity but reflects an internal conflict between external demands and the student's personal system of meanings. Disengagement arises when academic activities lose subjective significance and cease to be perceived as personally meaningful.

Within the structure of the identified determinants of school disengagement, the nature of academic motivation plays a central role. Internally oriented forms of motivation—cognitive and, to a lesser extent, introjected—contribute to the stability of engagement, whereas external motivation, driven by external pressure and control, exacerbates maladaptive outcomes. Achievement motivation occupies an intermediate position, sustaining engagement even in the presence of lower levels of internal self-regulation.

A key finding of the study was the confirmation of responsibility's mediating role as a psychological mechanism linking types of academic motivation to

school disengagement. Responsibility, understood as the capacity for self-regulation, commitment, and awareness of the consequences of one's actions, functions as a “bridge” between motivational drives and actual student behaviour. At high levels of responsibility, intrinsic motivation translates into sustained academic engagement, whereas insufficient responsibility prevents even strong motivational impulses from converting into effective participation in the learning process. Responsibility may be one factor involved in the internalisation of academic motivation. In the present sample, students with higher responsibility tended to rely more on personal commitment than on external pressure when regulating their learning behaviour.

From a practical perspective, the results underscore the necessity of comprehensive psycho-pedagogical programs that target not only the development of cognitive motivation but also the cultivation of responsibility as a central component of personal self-regulation. Supporting student autonomy and fostering goal-setting, planning, and self-monitoring skills may be considered effective strategies for preventing school disengagement.

Future research directions include expanding the empirical base and examining the influence of social context—particularly teacher support, school climate, and parental expectations—on the interaction between motivation and responsibility. It is also advisable to analyse gender and age differences in the manifestation of school disengagement and to validate the proposed models in longitudinal studies.

Author Contributions

Kenenbayeva Zubaida – *Conceptualization, Methodology, Investigation, Writing – original draft.*

Turkmenbayev Arystanbek – *Conceptualization, Methodology, Supervision, Writing – review & editing, Visualization.*

Musayeva Nurgul – *Conceptualization, Methodology, Supervision, Writing – review & editing.*

Orozaliev Eric – *Formal Analysis, Validation.*

References

- Castillo, F. B., Muñiz, E., Silver, E. J., Benenson, B., Valicenti-McDermott, M., & Stein, R. E. K. (2025). School disengagement among children with mental health conditions pre- and intra-COVID-19 pandemic. *Pediatrics*, *156*(5), e2024068387. <https://doi.org/10.1542/peds.2024-068387>
- Danilova, E. E., Begunova, L. A., Lisichkina, A. G., & Andreeva, D. A. (2024). Otvetstvennost' u podrostkov: razrabotka i aprobatsiya oprosnika [Responsibility in adolescents: Development and validation of a questionnaire]. *Voprosy psikhologii*, *3*, 87–101.

Fomina, T. G., & Morosanova, V. I. (2020). Adaptatsiya i validizatsiya shkal oprosnika «Mnogomernaya shkala shkol'noy vovlechnosti» [Adaptation and validation of the Multidimensional School Engagement Scale]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya Psikhologiya*, 14 (3), 194–213. <https://doi.org/10.11621/vsp.2020.03.09>

Gordeeva, T. O., Sychev, O. A., & Osin, E. N. (2012). Shkala akademicheskoy motivatsii: diagnostika tipov uchebnoy motivatsii studentov [Academic motivation scale: Diagnosing types of students' learning motivation]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie*, 1, 25–43.

Howard, J. L., Slemp, G. R., & Wang, J. L. (2024). A meta-analysis of autonomy, competence, and relatedness in education. *Journal of Educational Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/edu0000857>

Jailobaeva, K., Jailobaev, T., Baialieva, G., Ismanbaeva, R., Kirbasheva, D., & Adam, M.-A. (2023). Empowering parents and promoting school and teacher accountability and responsiveness: Case of Kyrgyzstan. *International Journal of Educational Development*, 103, 102899. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102899>

Lunkina, M. V., & Gordeeva, T. O. (2019). Osnovaniya samouvazheniya u podrostkov: diagnostika i svyaz' s akademicheskoy motivatsiey [Bases of self-esteem in adolescents: Assessment and relation to academic motivation]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie*, 2, 50–62. <https://doi.org/10.17759/pse.2019240204>

Mammadov, S., Cross, T. L., & Folsom, C. A. (2023). Parental and teacher autonomy support as predictors of student engagement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 35, 213–242. <https://doi.org/10.1007/s10648-022-09645-z>

Morosanova, V. I., Fomina, T. G., & Filippova, E. V. (2025). Osoznannaya samoregulyatsiya, shkol'naya vovlechnost', kachestvo prepodavaniya kak resursy blagopoluchiya i uspevaemosti [Conscious self-regulation, school engagement, and teaching quality as resources of well-being and academic achievement]. *Vestnik MGU. Seriya Psikhologiya*, 14(1), 55–77.

National Report on the State and Progress of the Education System of the Republic of Kazakhstan 2023. (2025). Astana: Taldau Centre.

Ong, A. D., Robles, T. F., & Greenfield, P. M. (2022). School disengagement trajectories and psychological outcomes. *Developmental Psychology*, 58(9), 1684–1697. <https://doi.org/10.1037/dev0001321>

Osin, E. N., & Rasskazova, E. I. (2015). Otchuzhdenie ot ucheby kak prediktor vygoraniya u uchashchikhsya [Alienation from learning as a predictor of student burnout]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie*, 4, 57–74. <https://doi.org/10.17759/pse.2015200406>

Raniti, M. B., et al. (2022). School connectedness and mental health among adolescents: A longitudinal study. *BMC Public Health*, 22(1), 14364. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14364-6>

Reeve, J. (2025). A review of student engagement and agentic engagement research. *Contemporary Educational Psychology*, 72, 102237. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2025.102237>

Salmela-Aro, K. (2021). Studies on student engagement in adolescence: A scoping review. *Educational Psychology Review*, 33(3), 1145–1168. <https://doi.org/10.1007/s10648-020-09572-x>

Schnitzler, K., Holzberger, D., & Praetorius, A. (2021). All better than being disengaged: Student engagement patterns and achievement. *European Journal of Psychology of Education*, 36, 627–652. <https://doi.org/10.1007/s10212-020-00500-6>

Schools2030. (2024). Exploring school-based education stakeholders' perspectives: Kyrgyzstan. Bishkek.

Sidorenko, E. A. (2018). Motivatsiya uchebnoy deyatel'nosti starshikh shkol'nikov [Motivation of learning activity among senior school students]. *Psikhologiya i obrazovanie*, 2, 23–31.

Tao, S., Wang, H., & Zhang, Y. (2022). Teacher support, student engagement, and academic achievement: A meta-analysis. *Learning and Instruction*, 81, 101619. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101619>

UNICEF Kazakhstan. (2024). Country office annual report 2023. Astana: UNICEF.

United Nations in Kyrgyzstan. (2024). Annual results report 2023. Bishkek: UN Kyrgyzstan.

Wang, M. T., & Grolnick, W. S. (2024). Self-determination theory in education: A systematic review and meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 36(2), 587–610. <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09730-1>

Winter, L., Hernández-Torrano, D., McLellan, R., Almukhambetova, A., & Brown-Hajdukova, E. (2022). A contextually adapted model of school engagement in Kazakhstan. *Current Psychology*, 41(4), 2479–2495. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00758-5>

Information about the authors:

Kenenbayeva Zubaida Toleevna – PhD student at K. Karasaev Bishkek state university (Bishkek, Kyrgyzstan, e-mail: kenenbayeva_z@mail.ru).

Turkmenbayev Arystanbek Remezhanovich – PhD student at K. Karasaev Bishkek state university (Bishkek, Kyrgyzstan, e-mail: 1429523@list.ru).

Musayeva Nurgul Kuseinova – candidate of philosophical sciences, associate professor at K. Karasaev Bishkek state university (Bishkek, Kyrgyzstan e-mail: musaeva_nurqul@mail.ru).

Orozaliev Eric Sadykovich – candidate of philosophical sciences, professor at K. Karasaev Bishkek state university (Bishkek, Kyrgyzstan e-mail: eorozaliev@bhu.kg).

Авторлар туралы мәлімет:

Кененбаева Зубайда Толеевна – Қ. Карасаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің PhD докторанты (Бішкек, Қырғызстан, e-mail: kenenbayeva_z@mail.ru).

Түркменбаев Арыстанбек Ремезханович – Қ. Карасаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің PhD докторанты (Бішкек, Қырғызстан, e-mail: 1429523@list.ru).

Мусаева Нургуль Кусейновна – философия ғылымдарының кандидаты, Қ. Карасаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің доценті (Бишкек, Қырғызстан, e-mail: musaeva_nurqul@mail.ru).

Орозалиев Эрик Садыкович – философия ғылымдарының кандидаты, Қ. Карасаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің профессоры (Бишкек, Қырғызстан, e-mail: eorozaliev@bhu.kg).

Сведения об авторах:

Кененбаева Зубайда Толеевна – докторант Кыргызского государственного университета имени К. Карасаева (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: kenenbaeva_z@mail.ru).

Туркменбаев Арыстанбек Ремезанович – докторант Кыргызского государственного университета имени К. Карасаева (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: 1429523@list.ru).

Мусаева Нургуль Кусейнова – кандидат философских наук, доцент Кыргызского государственного университета имени К. Карасаева (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: musaeva_nurqul@mail.ru).

Орозалиев Эрик Садыкович – кандидат философских наук, профессор Кыргызского государственного университета имени К. Карасаева (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: eorozaliev@bhu.kg).

Келіп түсті: 02 қаңтар 2026 жыл

Қабылданды: 28 сәуір 2026 жыл

FTAMP 15.81.21

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269725>

А.К. Мынбаева^{1*}, **Б.А. Аринова¹**, **К.Ш. Молдасан¹**,
Д.Д. Шевелева², **Н. Әсілбек¹**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
²«Өркен» балалардың әл-ауқатын қорғау жөніндегі ұлттық ғылыми-практикалық институты,
Алматы, Қазақстан
*e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КАПИТАЛЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ: АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ САУАЛНАМАЛАРДЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ БЕЙІМДЕЛУІН САЛЫСТЫРУ

«Психологиялық капитал» (PsyCap) жаңа феноменін зерттеудің өзектілігі студенттің психикалық денсаулығын және оның тұлғалық тұрақты дамуын сақтау қажеттілігімен байланысты. Зерттеу 2022 жылы В. Маралов, М. Кудак және О. Смирнованың психологиялық капитал сауалнамасының орыс тіліндегі нұсқасын және 2007 жылы F. Luthans, C.M. Youssef және B.J. Avolio дайындаған «PsyCap-24» ағылшын тіліндегі нұсқасын қазақ тіліне бейімдеу және валидттеуге арналған. Тұлғаның дамуы және оның кәсіби әлеуеті адамның өзіндік тиімділігі, тұрақтылығы және сенімділігі детерминацияланатын индивидтің психологиялық капиталына байланысты болады. Зерттеудің мақсаты – «PsyCap» сауалнамасының ағылшын және орыс тілдеріндегі нұсқаларының бейімдеу және валидтеу сапасын бағалап және салыстыра отырып, оларды қазақ тіліне бейімдеу. Мақалада бейімдеу және валидтеу нәтижелері көрсетіледі. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы студенттердің психологиялық капиталы туралы кеңейтілген эмпирикалық мәліметтердің алғаш рет Қазақстанда алынуымен қорытындыланады. Зерттеу ғылыми-практикалық тұрғыда құнды және еліміздегі психодиагностиканың дамуына үлес қосады. Психометриялық зерттеуде орыс тіліндегі нұсқасын бейімдеу үшін Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінен, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінен және Оңтүстік Қазақстан педагогикалық институтынан барлығы 647 студент (N = 647) қатысты. Бұл сұрыптау кездейсоқ таңдалған екі іріктеуге бөлініп көрстелді: N = 447 –EFA (барлаушы-зерттеуші факторлық талдау) N = 200 –CFA (расташушы факторлық талдау). Қайта тестілеуге 115 студент қатысты. Алынған нәтижелер В. Маралов, М. Кудак және О.Смирнованың орыс тіліндегі нұсқасының уақыттық тұрақтылығының әлсіздігін байқатады. Қазақ тіліне бейімделген ағылшын тіліндегі нұсқасы тұлғаның жеке психологиялық капиталын өлшеу үшін сенімді және валидті болып табылады. Нәтижелердің практикалық маңызы Қазақстандық студенттердің психологиялық капиталы бойынша алынған деңгейлердің біртұтастығына байланысты сипатталады. Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері PsyCap-24 ағылшын тіліндегі тестінің қазақ тіліндегі нұсқасын студенттердің тұлғалық психологиялық капиталын бағалаудың валидтік құралы ретінде қолдануға болатынын көрсетті.

Түйін сөздер: психологиялық капитал, өзіндік тиімділік, тұрақтылық, оптимизм, үміт, психодиагностика, психометрия.

A. Mynbaeva^{1*}, B. Arinova¹, K. Moldassan¹,
D. Sheveleva², N. Assilbek¹

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan
²«Orken» National Scientific and Practical Institute for the Protection of Children's Welfare,
Almaty, Kazakhstan
*e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz

Diagnosis of Students' Psychological Capital: Comparing the Adaptation of the English and Russian Questionnaires into the Kazakh Language

The study on the new phenomenon of "psychological capital" (PsyCap) is important and necessary in order to preserve the mental health of the student's personality and its sustainable development. This study adapts and validates the Russian version of the 2022 psychological capital questionnaire by

C.M. Youssef, and B.J. Avolio in 2007, into the Kazakh language. Personal development and professional potential depend on a person's self-efficacy, resilience, and optimism, which are determined by an individual's psychological capital. The purpose of the study is to adapt the "PsyCap" questionnaire into Kazakh by assessing the quality of adaptation and validation, comparing the English and Russian versions. The article presents the results of the adaptation and validation. The scientific and practical significance of the study lies in the expansion of empirical data on students' psychological capital, and the first data has obtained in Kazakhstan. The study has scientific and practical value and contributes to the development of psychodiagnostics in the country. 647 students (N = 647) from Al-Farabi Kazakh National University, Abai Kazakh National Pedagogical University, and South Kazakhstan Pedagogical Institute participated in the psychometric study on the adaptation of the Russian-language version. This sample was randomly divided into two groups: N = 447 for exploratory factor analysis (EFA) and N = 200 for confirmatory factor analysis (CFA). A total of 115 students participated in the retest. The results show that the Russian-language version of the test by V. Maralov, M. Kudak, and O. Smirnova, in our translation and adaptation, has weak stability over time. The English-language version, adapted into Kazakh, is reliable and valid for measuring an individual's psychological capital. The practical significance of the results is obtaining a comprehensive picture of the levels of psychological capital of students in Kazakhstan. Overall, the results of the study demonstrate that the Kazakh version of the English-language PsyCap-24 test can be used as a valid instrument for assessing the psychological capital of students' personalities.

Keywords: psychological capital, self-efficacy, resilience, optimism, hope, psychodiagnostics, psychometrics

А.К. Мынбаева^{1*}, Б.А. Аринова¹, К.Ш. Молдасан¹,
Д.Д. Шевелева², Н. Әсілбек¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Национальный научно-практический институт защиты благополучия детей «Өркен»,
Алматы, Казахстан

*e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz

Диагностика психологического капитала студентов: сравнение адаптации английского и русского опросника на казахский язык

Актуальность исследования нового феномена «психологического капитала» (PsyCap) связана с необходимостью сохранения психического здоровья личности студента и его устойчивым развитием. Исследование посвящено адаптации и валидации русского варианта опросника психологического капитала В. Маралова, М. Кудака, О. Смирновой 2022 года и английской версии «PsyCap-24», разработанного F. Luthans, C.M. Youssef и B.J. Avolio в 2007 году, на казахский язык. Развитие личности и его профессиональный потенциал зависят от самооценки, устойчивости, оптимизма человека, которые детерминируются психологическим капиталом индивида. Цель исследования – адаптировать опросник «PsyCap» на казахский язык, оценить качество адаптации и валидации, сравнив английскую и русскую версию. В статье приводятся результаты адаптации и валидации. Научная и практическая значимость работы заключается в расширении эмпирических данных о психологическом капитале студентов, и впервые полученных данных в Казахстане. Исследование имеет научно-практическую ценность и вносит вклад в развитие психодиагностики в стране. В психометрическом исследовании по адаптации русскоязычной версии приняли участие 647 студентов (N = 647) Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахского национального педагогического университета им.Абая, Южно-Казахстанского педагогического института. Данная выборка была случайным образом разделена на две выборки: N = 447 – для проведения EFA (разведывательного факторного анализа), N = 200 – для CFA (конфирматорного факторного анализа). В ретесте приняло участие 115 студентов. Результаты показывают: русскоязычная версия теста В. Маралова, М. Кудака, О. Смирновой в нашем переводе и адаптации имеет слабую устойчивость ко времени. Англоязычная версия в адаптации на казахский язык является надежной и валидной для измерения психологического капитала личности. Практическое значение результатов связано с получением целостной картины уровней психологического капитала студентов Казахстана. В целом, результаты исследования демонстрируют, что казахская версия англоязычного теста PsyCap-24 может быть использованы как валидный инструмент для оценки психологического капитала личности студентов.

Ключевые слова: психологический капитал, самооценка, устойчивость, оптимизм, надежда, психодиагностика, психометрия.

Кіріспе

Әлемдегі және қоғамдағы өзгерістерге орай тұлғаның кәсіби және оқу қызметіндегі қиындықтарды жеңе алуында психологиялық тұрақтылық пен оптимизм, адамның орнықты кәсіби сапалық нәтижелері маңызды болып табылады. Адамның оптимизм, өміршендік, өзіне деген сенімділік пен үмітке қатысты позитивті жағдайын 2007 жылы F. Luthans, C.M. Youssef және B.J. Avolio сияқты авторлар «Психологиялық капитал» деп атады. Ал 2022 жылы В. Маралов, М. Кудака және О. Смирнова студенттердің психологиялық капиталын өлшеудің орыстілді нұсқасын жасады (Маралов және т.б., 2022).

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін біздің елімізде психометрияның дамуы, психодиагностика және сауалнамалардың шетелдік әдістемелерін қазақ тіліне бейімдеу қолға алына бастады. Мысалы, М.Жолдасова және т.б. (2020) әріптестер Бектің депрессияны бағалау сауалнамасын (IDS) қазақшаға бейімдесе, Л. Қасым, О.Х. Аймағанбетова және басқалар (2021) Ш. Шварцтың құндылық бағыттарын өлшеуге арналған сауалнаманы қазақ тіліне икемдеген. Л. Лимашева және т.б. (2025) PUMP мобильді телефонын проблемалық пайдалану сауалнамасын (PUMP), сол сияқты, А.С. Ахметова (2016) – өміршендік тестін, А. Қасымжанова мен Қ. Ахан (2023) – Оксфордтың бақыт туралы сауалнамасын, ал Ж.К. Айдосова мен А.М.Ким (2023) – Бар-Онның эмоционалдық интеллектінің қысқартылған сауалнамасын (EQI) қазақ тіліне аударып, қолданысқа бейімдеді.

Сонымен қатар қазақстандық зерттеушілер шетелдік тестерді орыс тіліне де аударып, қазақстандық іріктемеге бейімдеп отыр. Мысалы, Г.Сланбекова мен М.Кабакова (2014) – ажырасуға бейімделу шкаласын, М.М. Умуркулова және т.б. (2020) – студенттердің психологиялық жағдайын өлшейтін сауалнаманы (The Student Well-Being Process Questionnaire) қазақшаға бейімдеген. Қазіргі уақытта қазақ тілін еркін меңгерген жаңа буын жастары өсіп келе жатқандықтан жаңа психометрикалық әдістемелерді қазақ тіліне аудару, бейімдеу және валидтеу қажеттігі туындауда.

Зерттеудің мақсаты – «Психологиялық капитал» сауалнамасын қазақ тіліне бейімдеп, оның валидтілігі мен сенімділігін анықтау, ағылшын және орыс тіліндегі нұсқаларымен салыстыра отырып бейімдеу сапасын бағалау.

Әдебиеттерге шолу

«Психологиялық капитал» ұғымын алғаш рет 2007 жылы F. Luthans, C.M. Youssef және B.J. Avolio енгізіп, «бұл – жеке тұлғаның дамуының жағымды психологиялық күйі, ол мынадай төрт компонентпен сипатталады деп пайымдады: 1) адам күрделі тапсырмаларды орындау үшін жауапкершілік алып, күш-жігер жұмсай алатынына деген сенімділігі (өзіне деген сенім, өзін-өзі тиімді сезіну); 2) қазіргі және болашақ табысқа деген оң көзқарасы (оптимизм); 3) мақсаттарға жету жолында табандылық танытып, қажет болған жағдайда сол жолдарды өзгерте алу қабілеті (үміт); 4) проблемалар мен қиындықтарға тап болғанда, табысқа жету үшін төзімділік танытып, қайта қалпына келіп, тіпті бұрынғыдан да жоғары нәтижеге жетуге ұмтылуы». – деп түсіндірді (Маралов және т.б., 2022; Luthans et al, 2007). Жеке тұлғаның психологиялық капиталын дамыту адамның психикалық денсаулығын әлеуметтік, өндірістік және қоғамдық тұрақсыздық жағдайында сақтап қалуына, кәсіби қызмет барысында психологиялық тұрақтылық танытуына, болашаққа үмітпен қарауына, нәтижеге қол жеткізуіне және кәсіби тиімділігін жоғары деңгейде реттей алуына мүмкіндік береді.

Ф. Люфанс және т.б. (2007) тұғырлары ұйымдастырушылық және позитивті психологияда қарастырылады. Басқа психолог А.Баккер феноменді түсіну үшін төрт шкаланың біреуін өзгерте отырып, «үмітті» тұлғаның «өзін-өзі бағалауы» шкаласына жылжытады, сөйтіп ресурстық тұғырларды ерекше акцентпен атап көрсетеді. А.Дайнеко (2024) айтқандай, психологиялық капиталды зерттеу ұйымдастырушылық-мінезқұлық пен кәсіби іс-әрекет және еңбек психологиясына байланысты болады. Біздің ойымызша, екі теория-тұғырдың да күшті жақтары: ресурстардың жинақталу маңыздылығын адамның және ұйымдардың мойындауы, бұл деген болашаққа бағыттылық; тұлғаның және ұйымның ресурстық тұғырды нығайтуға тырысуы; феноменнің өлшемділігі және тестерді әзірлеу мен шкалаларды жалпы көрсеткіштерге кіріктіру. Теория мен практиканың тәуекел аймақтары, даму мүмкіндіктері немесе бағыттары: тұлғаның психологиялық капиталы мен ұйымның арасындағы байланысты іздеу қиындығы, әрі қарай инвестицияны жоспарлау үшін адами капиталды дамыту; мәдени бейімделуде және капиталды дамыту стратегияларындағы «жекелікті-ұжым-

дылықты» ескеру; профессиограммада, маманның кәсіби бағдарында және т.б феноменді бағалаудың пайда болу мүмкіндігі.

Студенттердің бойында психологиялық капиталды дамыту олардың өмірлік маңызды дағдыларын, кәсіби бейімделу қабілетін арттыруға ықпал етеді. Д.Гуптаның (2025) бағалауы бойынша психологиялық капитал PIES – психологиялық, интеллектуалдық, эмоционалдық және әлеуметтік капиталдар аясындағы адамның төрт негізгі капиталының бірі ретінде сипатталады. «Психологиялық капитал» ұғымы позитивті психологияға негізделген ұйымдастырушылық психология саласында зерттеледі және оның теориялық негізіне сүйенеді.

Венгриялық ғалым М. Lehoczky (2013) жүргізген зерттеулерге сүйенсек, жеке тұлғаның психологиялық капиталы жұмыс іздеу барысындағы табыстылықпен, жалақы деңгейімен және мансаптық қанағаттанумен өзара тығыз байланысты. Сауд Арабиясындағы зерттеушілер – N.S. Alkahtani, M.M. Sulphey және әріптестері (2020) психологиялық капитал мен жұмыс орнындағы әл-ауқат пен қызметкердің жұмысқа тартылуы арасындағы байланысты қарастырған. М. Asbari, A. Prasetya және басқа да авторлар (2021) психологиялық капитал мен креативтілік арасындағы өзара байланысты зерттеген. Ал D. Vilarino del Castillo және E. Lopez-Zafra (2022) өздерінің шолу мақаласында психологиялық капиталдың шығармашылық, денсаулық, еңбек өнімділігі, ұйым ішіндегі климат, жұмысқа қанағаттану және көшбасшылықпен байланысын қарастырған әлемдік зерттеулерді жүйелеп берген.

Психологиялық капиталды (ПсиКап) өлшеу мақсатында жоғары оқу орындарының студенттеріне бейімделген орысша нұсқа негізінде зерттеу жүргізілді (Маралов, т.б., 2022, 175). Орыс тіліндегі нұсқаны бейімдеу бойынша зерттеудің аралық нәтижелерімен таныстырамыз. Сауалнаманың бұл нұсқасы қазақ тіліне екі аудармашы тарапынан аударылды. Кейін үшінші аудармашы нұсқалардың негізінде біріккен нұсқаны дайындады, ол жобаның жұмыс тобымен талқыланып, нақтылаудан өтті. Бұдан бөлек, сауалнаманың ағылшын тіліндегі түпнұсқасын қазақ тіліне бейімдеу және аудару бойынша жеке зерттеу жүргізілді.

Материалдар мен әдістер

Бейімделу әдістемені жаңа жағдайларда қолданудың сәйкестігін қамтамасыз етудегі іс-шаралар кешені болып табылады. (Митина,

2013) Зерттеу дизайнына келесі кезеңдер кіреді: феноменнің теориялық ережелерін үйрену; олардың нұсқаулықтары мен әдістеменің аудармасы; жүргізілген әдістеменің психометриялық талдауы; әдістемені стандарттау. Практикалық зерттеу жүргізу үшін көптеген елдерде айрықша танымал болған Ф. Люфанс және т.б авторлардың «Психологиялық капитал» түсінігі «PsyCap-24» (2007) таңдалды. «PsyCap-24» сауалнамасының ағылшын тіліндегі нұсқасы әлемнің 40-дан астам тіліне аударылған. Сонымен қатар оның студенттерге бейімделген, қайта өңделген орыс тіліндегі баламасы (Маралов және т.б., 2022) таңдап алынды.

Сауалнаманы аудару және валидтеу үшін 2025 жылы MindGarden компаниясынан рұқсат алынды. Сауалнамаларды валидтеу және бейімдеу процедурасы Халықаралық Тест Комиссиясының (International Test Commission, 2017) ұсынымдарына сәйкес жүргізілді. Статистикалық талдау әдістер арқылы сауалнамалардың валидтілігі анықталды. Аталған әдістердің нәтижелері Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ – Этикалық комитеті тарапынан мақұлданды.

Әдістеменің тікелей аудармасы бір-біріне тәуелсіз екі аудармашымен жүргізілді, одан кейін үшінші аудармашы сауалнаманы жинақтап, аударма жұмысшы тобымен пікірталаста талқыланды. «Психологиялық капитал» әдістемесінің орыс тіліндегі нұсқасын бейімдеуді жалпы сұрыптауға 647 человек (N = 647) адам қатысты. Зерттеуге қатысатын респонденттерді таңдау осы зерттеудің мақсаттары және репрезентативтілік ұстанымын ескере отырып жүзеге асырылды. Таңдаудың негізгі өлшемдері жасы, жынысы, білімдік мәртебесі, мәдени және тілдік ерекшеліктері (әдістеме тілін меңгеруі) және қатысуға еріктілік болып саналды. Бейімделу нәтижелерінің шынайылығы мен жүйелі қателіктерді азайтуды қамтамасыз етуде кездейсоқ сандардың генераторын қолдану және кездейсоқ таңдау рәсімі қолданылды.

Әдістеменің психометриялық сипатын, құрылымдық келісушілікті бағалау моделін тексеру үшін келесі әдістер пайдаланылды:

– эксплораторлық факторлық талдау (EFA) – латенттік құрылымды табу мақсатында және әдістемелік пункттердің факторларға қалай топтасатынын анықтауда қолданылады. Аталған әдістемені қолданудың қажеттілігі ұсынылған теориялық үлгінің эмпирикалық құрылымға сәйкестігін орнату мақсатында зерттеу нәтижесінде алынған эмпирикалық мәліметтермен негізделеді. Факторлық талдау теориялық

үлгіге әсер ететін мәдени-арнайы өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді.

– растаушы факторлық талдау (CFA) – алынған факторлық құрылымның тұрақтылығын және келісімділігін тексеру үшін қолданылды. Аталған әдісті таңдау алынған үлгінің жобалық валидтілігін растау ғана емес, сол сияқты оны қайта шығарудың қажеттілігін негіздеу;

– Колмогоров-Смирнов және Шапиро-Уилк өлшемдері статистикалық әдістердің дұрыс іріктелуі және ауытқушылықты табу мақсатында нәтижелерді интерпретациялауға әсер ететін мәліметтердің бірқалыпты бөлінуін тексеру үшін қолданылды;

– Спирменнің рангтік корреляциясының коэффициенті – шкалалар арасындағы өзара байланысты және конвергенттік валидтілік пен сенімділікті бағалау үшін қолданылады. Бұл әдіс шығарындыларға біршама тұрақты және дұрыс емес бөлінулері бар талдау мәліметтеріне дәл келеді.

Нәтижелер мен талқылау

Психодиагностикалық зерттеу Farabi University, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің және ОҚПИ-ның (N=647) 647 студенті қатысты. Аталған іріктеу кездейсоқ таңдалып, N = 447 – EFA (ШФТ шолушы факторлық талдау), N = 200 CFA (растаушы факторлық талдау) сияқты екіге бөлінген талдаудан тұрады.

Әдістемені бейімдеудің алғашқы кезеңінде зерттелетін психологиялық құбылыстардың құрылымын алдын ала болжамсыз, яғни түпнұсқа сауалнаманың құрылымын ескермей, латентті факторларды анықтау мақсатында шолушы факторлық талдау (exploratory factor analysis, EFA) жүргізілді. Бұл процедураның мақсаты- мәдениетаралық айырмашылықтарды және зерттелетін ұғымдарды қабылдау ерекшеліктерін анықтау болды.

1-кесте

Іріктеудің әлеуметтік-демографиялық (жалпы, EFA, CFA)

	Жалпы психометриялық эксперимент	Шолушы факторлық талдау (EFA) Эксплораторлық факторлық талдау іріктемесі	Растайтын факторлық талдау (CFA) Растаушы факторлық талдау іріктемесі
Адамдардың жалпы саны	647	447	200
Әйелдер	562 (86,86%)	384 (85,9%)	178 (89%)
Еркектер	85 (13,14%)	63 (14,1%)	22 (11%)
Студенттердің орташа жасы	18,5	18,46	18,61

Крайзер-Майер-Олкин (КМО) коэффициенті – 0,921 деңгейінде болып, таңдаманың факторлық талдауға жарамдылығының жоғары екенін көрсетті. Сонымен қатар, Бартлеттің сферикалықтығы критерийі де ($\chi^2(276) = 6257,336, p < 0,001$) статистикалық жағынан мәнді, бұл зерттелетін айнымалылар арасында елеулі өзара байланыстардың бар екенін дәлелдейді.

Зерттеудің EFA нәтижелері бойынша үш латенттік фактор анықталды. Олар бірігіп жалпы дисперсияның 59,658% түсіндіреді. Сауалнаманың барлық 24 тармағының факторлық жүктемесі 0,5-тен жоғары көрсетті. Айналдырудан кейін әрбір фактордың жалпы дисперсияға қосқан үлесі келесідей бөлінді:

- 1-фактор (Өзін тиімді сезіну) – 26,89% дисперсияны түсіндіреді;

- 2-фактор (Төзімділік) – 19,30% дисперсияны түсіндіреді;

- 3-фактор (Үміт) – 13,46% дисперсияны түсіндіреді.

2- кестеде сауалнама сұрақтарының факторлық жүктемелері көрсетілген.

3-кестеде – Маралов және т.б.(2022) сауалнамасы бойынша сұрақтардың шкалаларға бөлінуі берілген.

Факторлық талдау модельдің үш нақты факторға бөлінетінін көрсетті. Сауалнама құрылымы мынадай (кесте 3).

2-кесте

М. Маралов, М. Құдақа және О. Смирнова (2022) психологиялық капитал сауалнамасы бойынша сұрақтардың факторлық жүктемелері

Сұрақтар	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Q23	0,817		
Q24	0,801		0,104
Q19	0,765	-0,109	0,136
Q22	0,761		0,203
Q16	0,725		0,144
Q17	0,723		0,297
Q8	0,655		0,334
Q10	0,650	-0,154	0,333
Q11	0,647	-0,105	0,175
Q15	0,640		0,281
Q6	0,555	-0,104	0,490
Q13	0,521		0,384
Q21		0,813	
Q12		0,789	
Q7	0,131	0,777	-0,140
Q9		0,756	
Q5		0,748	-0,197
Q20	-0,211	0,732	
Q14		0,716	
Q18		0,679	
Q1	0,319		0,840
Q3	0,351		0,821
Q2	0,339		0,792
Q4	0,489	-0,122	0,503

Факторларды экстракциялау әдісі: басты компоненттер әдісі

Айналдыру әдісі: Кайзер нормализациясымен Varimax

а. Айналдыру 5 итерациядан кейін

3-кесте

В. Маралов, М. Құдақа және О. Смирнова (2022) сауалнамасы бойынша сұрақтардың шкалаларға бөлінуі

	1-шкала (Тиімділік)	2-шкала – бұл шкала тек кері бағытталған сұрақтардан тұрады.	3-шкала (Болашаққа сенім / Оптимистік көзқарас)
C23	Мен тіпті қиын тапсырмаларды да жақсы деңгейде орындай алатын қабілеттілігіме сенемін.	C21 Мен біліміммен байланысты қиындықтарды (оқуда, өмірде, тұрмыстық жағдайларда) жеңуге дайын емеспін.	C1 Мен білім алуға байланысты мақсаттарыма жететініме сенімдімін
C24	Мен өртүрлі ақпарат көздерімен (кітап, мақала, интернет және т.б.) жұмыс істеу дағдыларын қажет ететін оқу тапсырмаларын орындау кезінде өзімді сенімді сезінемін .	C12 Менің бастаған оқу жұмысымды соңына дейін жеткізуге көбінесе ерік-жігерім жетпейді.	C3 Мен өзіме және болашағыма сенемін.

1-шкала (Тиімділік)	2-шкала – бұл шкала тек кері бағытталған сұрақтардан тұрады.	3-шкала (Болашаққа сенім / Оптимистік көзқарас)
C19 Мен оқудағы әртүрлі қиындықтарды жеңе аламын, өйткені менің оларды (мектепте) жеңуде бұрыннан тәжірибем бар.	C7 Әдетте, семинарларда немесе практикалық сабақтарда оқу мәселелерін талқылауға қатысқан кезде мен өзімді сенімсіз сезінемін.	C2 Мен оқу жұмысын қалауым мен жігеріме сәйкес орындаймын .
C22 Оқу жұмысында сәтсіздікке ұшыраған кезде, мен қайтадан оң нәтижелерге қол жеткізуге тырысамын.	C9 Оқудағы сәтсіздіктермен бетпебет келгенде, мен болашақта бәрі жақсы жаққа өзгеретініне сенімділік таныта алмаймын .	C4 Әдетте, оқу үдерісінде туындайтын күйзелістік жағдайларға сабырлылық танытамын .
C16 Мені оқудағы қиындықтар қорқытпайды.	C5 Орындалған тапсырманы оқытушыға (жобаны, курстық жұмысты) ұсынғанда өзімді сенімсіз сезінемін.	
C17 Мен өз білімімнің саласы және өз білімімді дамыту бойынша өзіме мақсат қойып, оған қол жеткізе аламын.	C20 Оқу жұмысымда кездесетін кез-келген сәтсіздік немесе нәтижеге қол жеткізе алмаудың ешқандай «жарқын» жағымды жақтары жоқ.	
C8 Оқу жұмысымның тиімділігі төмендеп бара жатқанын білгенде, мен туындаған мәселелерді шешудің жаңа жолдарын табамын.	C14 Мен көбінесе оқу тапсырмаларын кейінге қалдырамын.	
C10 Қысқа мерзім аралығында көп орындау қажет болған кезде мен оқудағы жоғары жүктемелерге төтеп бере аламын.	C18 Оқудағы сәтсіздіктер, мысалы, қанағаттанарлықсыз бағалар немесе емтихандағы сәтсіздіктер мені ренжітеді және үмітсіздікке жетелейді.	
C11 Мен аудитория алдында баяндама (хабарлама) жасағанда өзімді сенімді сезінемін.		
C15 Менің бүгінгі оқу жетістіктерім болашақта да орын алады деп сенемін.		
C6 Егер мен оқу тапсырмаларын орындауда қиналсам, оларды орындаудың жаңа тәсілдерін таба аламын.		
C13 Мен болашаққа, жұмысқа орналасу мүмкіндігіне, жаныма жақын және қабілетіме қарай жұмыс таңдауыма оптимистік көзқараспен қараймын.		

Одан кейін алынған шкалалардың ішкі келісімділігі мен сенімділігі тексерілді. Бұл үшін

Кронбах-альфа коэффициенті мен Макдональд-омега қолданылды (4-кесте).

4-кесте

α-Кронбах және ω-Макдональд критерийлері бойынша шкалаларды тексеру

Шкалалар N = 447	α-Кронбах	ω
Тиімділігі	0,922	0,922
Тұрақсыздық	0,892	0,891
Оптимизм	0,871	0,876

Растайтын факторлық талдау (CFA) жүргізу

Растайтын факторлық талдауға 200 адамнан тұратын іріктеме алынды (1-кесте). Алынған үш факторлы модель растаушы факторлық талдаудан өтті.

Деректердің қалыпты таралу заңына сәйкестігін бағалау үшін Лилиефорс түзетуімен Колмогоров-Смирнов критерийі қолданылды. Таралудың қалыптылығын тексеру әр шкала үшін жеке жүргізілді. Үш шкаланың барлығында да Колмогоров-Смирнов критерийі бойынша қалыпты емес бөлу тіркелді (5-кесте).

Модельді одан әрі тексеру және нақтылау үшін WLSMV (Weighted Least Squares Mean

and Variance adjusted) бағалау әдісі қолданылған растаушы факторлық талдау жүргізілді. Бұл әдіс реттілік шкалаларымен (мысалы, Лайкерт шкаласы) жұмыс жасағанда анағұрлым қолайлы және $N \geq 200$ болған жағдайда үлестірімнің қалыптылығын бұзуға төзімді:

Растаушы факторлық талдау 200 адамнан тұратын жаңа деректер үлгісінде өткізілді. Мұндай талдауды жаңа іріктемеде өткізу қажет, себебі кездейсоқтыққа тәуелділіктің алдын алу керек, яғни нақты бір іріктемеге тән кездейсоқ ерекшеліктерге модельдің шамадан тыс бейімделу қаупін болдырмау үшін (1-сурет, 5-кесте).

5-кесте

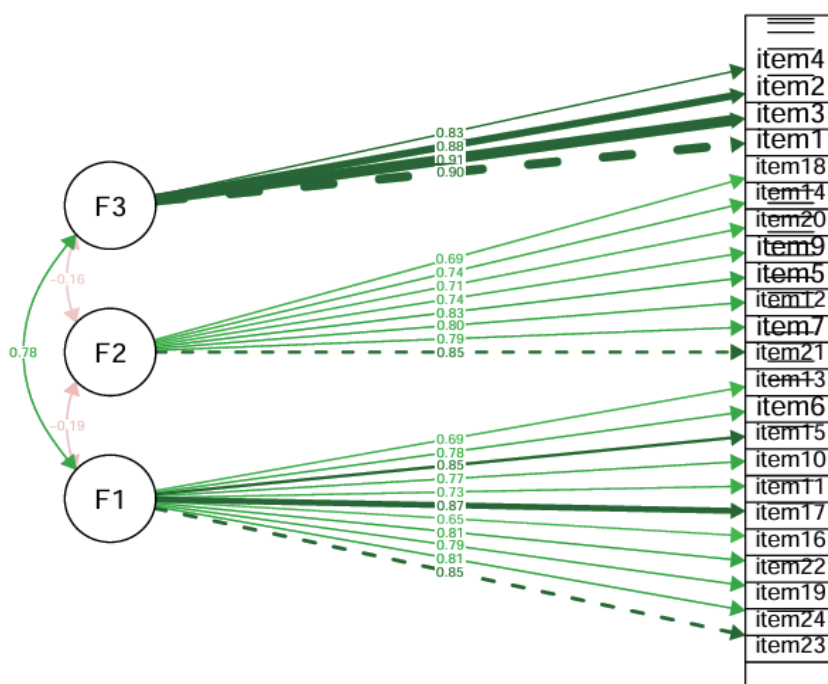
Қалыпты үлестіруді тексеру

	Қалыпты үлестіру критерийі					
	Колмогоров-Смирнов ^а			Шапиро-Уилк критерийі		
	Статистика	Еркіндік дәрежесі	Мәні	Статистика	Еркіндік дәрежесі	Мәні
Шкала1	0,082	200	0,002	0,943	200	0,000
Шкала2	0,084	200	0,002	0,974	200	0,001
Шкала3	0,167	200	0,000	0,837	200	0,000

а. Лилефорстың маңыздылығын түзету

1-сурет

Сауалнама құрылымы және сұрақтардың факторлар бойынша бөлінуі (орыс тіліндегі сауалнаманы бейімдеу Пси Кап (Маралов, т.б., 2022)

6-кесте

Алынған модельдің сәйкестік көрсеткіштері

Индекстер	Алынған мәндер	Статистикалық нормалар
CFI	0,801	CFI/ TLI > 0,95 – өте жақсы
TLI	0,779	CFI/ TLI > 0,90 – қолайлы
RMSEA	0,135	RMSEA/ SRMR < 0,05 – өте жақсы
SRMR	0,073	RMSEA/ SRMR < 0,08 – қолайлы
Модельдің сәйкестігін бағалау	(χ^2) – 582.25 Еркіндік дәрежесі (df) – 227 p < 0,001	

Үш факторлы модельде (көрсетілген сызбаға қараңыз) Фактор 1 мен Фактор 3 арасында > 0.7-тен жоғары деңгейде өзара байланыс бар екені байқалады, сондай-ақ, бұл екі фактор Фактор 2-мен кері корреляцияда. Бұл – қисынды жағдай, себебі Фактор 2 тек кері тұжырымдалған сұрақтардан тұрады.

Жалпы қорытынды: алынған мәліметтер модельдің деректермен нашар сәйкестігін көрсетеді. Сауалнама құрылымы валидті емес және оны психодиагностикалық мақсатта қолдануға болмайды.

Сауалнама құрылымы:

- Фактор 1: 23, 24, 19, 22, 16, 17, 8, 10, 11, 15, 6, 13

- Фактор 2: 21, 12, 7, 9, 5, 20, 14, 18

- Фактор 3: 1, 3, 2, 4

Алынған психодиагностикалық құралдың сенімділігі мен валидтілігін тексеру

Психодиагностикалық құралдың конвергенттік валидтілігін бағалау үшін келесі стандартталған әдістемелер қазақ тіліне аударылып, қолданылды:

1. Өзіндік тиімділікті анықтау тесті (Д. Маддукс, және М. Шеер, Р. Л. Кричевскийдің жетекшілігімен Л. Бояринцева ұсынған нұсқасы);

2. Қысқа өміршеңдік шкаласының орысша нұсқасы (М.В. Алфимова, В.Е. Голимбет);

3. Диспозициялық оптимизмнің диагностикасы, сауалнаманың жарамдылығы мен сенімділігі – ТДО-П сауалнамасы (Т.О. Гордеева, О.А. Сычев, Е.Н. Осин).

Зерттеу үлгісі 277 адамды құрады (N = 277). Жарамдылығын тексермес бұрын, алынған мәліметтер Лилиефорс түзетілген Колмогоров-Смирновтың критерийін қолдана отырып, бөлудің қалыпты жағдайына тексерілді (7-кесте).

7-кестеде көрініп тұрғандай, барлық шкалалар қалыпты емес үлестірімге ие. Сондықтан «Психологиялық капитал» әдістемесі мен жоғарыда аталған әдістемелердің нәтижелері арасындағы өзара байланысты талдау үшін Спирменнің рангілік корреляция коэффициенті қолданылды. Конвергенттік валидтілік нәтижелері 8-кестеде берілген.

7-кесте

Қалыпты үлестіруді тексеру

	Қалыпты үлестіру критерийлері					
	Колмогорова-Смирнов ^a			Шапиро-Уилк критерийі		
	Статистика	Ст	мәні	Статистика	Ст	мәні
«Тиімділік» шкаласы	0,073	277	0,001	0,966	277	0,000
«Тұрақсыздық» шкаласы	0,085	277	0,000	0,953	277	0,000
«Оптимизм» шкаласы	0,131	277	0,000	0,900	277	0,000

a. Лилиефорс мәнін түзету

8-кесте*Сауалнама шкалалары мен өзіндік тиімділік, өміршеңдік және оптимизм әдістері арасындағы корреляциялық талдау*

	Өзіндік тиімділікті анықтау тесті (Д.Маддукс, және М.Шеер)	Қысқа өміршеңдік шкаласының орыс тіліндегі нұсқасы (М.В. Алфимова, В.Е.Голимбет)	Диспозициялық оптимизмнің диагностикасы, ТДО-П сауалнамасының жарамдылығы мен сенімділігі (Т.О. Гордеева, О.А. Сычев, Е.Н. Осин)
Шкала 1 (Тиімділік)	0,262**		
Шкала 2 (Тұрақсыздық)		-0,418**	
Шкала 3 (Оптимизм)			0,401**

Корреляция 0,01 деңгейінде маңызды

Жалпы алғанда, корреляция бар, бірақ ол төмен. Әсіресе, «Тиімділік» шкаласында. Егер 0,05 деңгейін алсақ, көрсеткіштер сәл жоғары болады.

Психодиагностикалық құралдың сенімділігін тексеру

Алынған психодиагностикалық құралдың сенімділігін тексеру үшін қайта қолдану әдісі (ретест) пайдаланылды. Бірінші және екінші өткізу аралығы 45 күн болды – бұл халықаралық стандартқа сәйкес (4 аптадан кем емес және 6 айдан аспауы тиіс).

Сенімділікті тексеру үлгісі 115 адамды құрады (N = 115). Деректердің қалыпты таралу заңына сәйкестігін бағалау үшін екі статистикалық критерий қолданылды:

Колмогоров-Смирнов (Лиллиефорс түзетуімен) және Шапиро-Уилк критерийлері қолданылды. Статистикалық талдау нәтижесінде кейбір шкалаларда қалыпты үлестірімнен ауытқулар анықталды.

Осыны ескере отырып, бірінші және екінші нәтижелер арасындағы байланысты талдау үшін Спирменнің рангілік корреляция коэффициенті қолданылды. Нәтижелер 9-кестеде көрсетілген.

9-кестеден көріп отырғанымыздай, әдістеменің уақытқа төзімділігі аса жоғары емес. Бұл тестке қатысушылардың жауаптары өртүрлі факторлардың әсерінен өзгеруі мүмкін екенін білдіреді, сондықтан олардың бойында осы сипаттамалардың қаншалықты айқын көрінетінін нақты бағалау қиын.

9-кесте*Сауалнаманың бірінші және екінші қолданылуы арасындағы корреляциялық талдау нәтижелері (ПсиКап – Маралова, т.б., 2022)*

Бастапқы	Екінші	Фактор 1 Тиімділік	Фактор 2 Тұрақсыздық	Фактор 3 Оптимизм	Жалпы балл
Фактор 1 Тиімділік		0,242; p = 0,01			
Фактор 2 Тұрақсыздық			0,201; p = 0,05		
Фактор 3 Оптимизм				0,092 (маңызды емес)	
Жалпы балл					0,202; p = 0,05

F. Luthans, C.M. Youssef u B.J. Avolio (2007) ұсынған ағылшын тіліндегі сауалнаманы тексеру

Сол сияқты ағылшын тіліндегі әдістемені валидациялау жүргізілді. Бұған 656 адам қатысты, алынған әдістеме тиімділігі 400 респондентте тексерілді. Олардың ішінде 349 (87,25%) – әйелдер, 51 (12,75%) – ерлер.

Психодиагностикалық құралдардың алынған нұсқасы жоғары сенімділікке ие және көрсетілген психологиялық құрылымдарды дәл өлшейді.

Төрт шкаланың үшеуі (альфа Кронбаха, омега Макдональда бойынша ішкі келісімділіктің жоғары көрсеткіштерін көрсетті. Диагональды өлшенген ең кіші квадраттар әдісі арқылы жүргізілген растаушы факторлық талдау модельдің

сәйкестік индекстерінің жоғары екенін көрсетті, бұл құралдың құрылымдық валидтілігінің жарамдылығын көрсетеді.

Алынған деректерге сүйене отырып, қазақтандық іріктемеге бейімделу барысында алынған F. Luthans, С. М. Youssef және В. J. Avolio сауалнамасының ағылшын тіліндегі нұсқасы бойынша сауалнаманың жаңа құрылымы психологиялық капиталды өлшеудің сенімді және жарамды құралы болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Тиімділік шкаласы бойынша қатысушылардың көпшілігі (51,75%) *орта деңгей* көрсетті, бұл олардың өз қабілеттеріне деген сенімділігі мен қойылған мақсаттарға жету мүмкіндіктерінің қалыпты деңгейде екенін білдіреді. Сонымен қатар, 22,5% респонденттер жоғары деңгей көрсетіп, өз мүмкіндіктеріне деген айқын сенімділікті білдірсе, 25,75%-да тиімділік деңгейі төмен болды, бұл өз қабілеттеріне күмәндану мен өзін-өзі төмен бағалауға бейімділігін көрсетуі мүмкін.

Тұрақтылық шкаласы бойынша да орта деңгей (43,5%) басым. 30,5% респонденттер жоғары нәтижелер көрсетті, бұл қиындықтарды еңсере білу мен ішкі тепе-теңдікті сақтай алу қабілетінің жоғары екенін білдіреді. Ал 26% қатысушыларда төмен тұрақтылық деңгейі анықталды, бұл стресс жағдайларына бейімделу қиындықтары мен төмен күйзеліске төзімділікті көрсетуі мүмкін.

Үміт шкаласы бойынша: 88,25% қатысушы жоғары деңгей көрсетті, бұл олардың мақсатқа беріктілігі, мақсатқа жету жолдарын таба білуі және болашағына сенімділігі жоғары екенін білдіреді. Тек 1,75% қатысушылар ғана төмен үміт деңгейін көрсетті, бұл осы іріктеме үшін ерекшелік ретінде қарастырылуы мүмкін.

Талқылау. PsyCap-24 сауалнамасы 46 тілге аударылған. Бейімділік және валидизация келесі елдерде жүргізілген: Испания, Германия, Оңтүстік Африка, Бразилия, Сауд Арабиясы және т.б. (Djourova, т.б., 2019 (Испания); Gorgens-Ekermans, Herbert, 2013, (Оңтүстік Африка); Cid, Martins, т.б., 2020 (Бразилия); Alkahtani, т.б., 2021 (Сауд Арабиясы).

Қорытынды

«Психологиялық капитал» әдістемесінің орысша нұсқасы сынақтан өткен жоқ. Растау-

шы факторлық талдау көрсеткіштері модельдің сәйкестігінің әлсіз екендігін байқатады, бұл алынған сауалнаманың құрылымы сенімді емес екенін білдіреді. Қайта тестілеу нәтижелері әдістеменің уақыт өте тұрақты емес екенін көрсетті. Осыған байланысты, бұл модель аталған психологиялық сипаттамаларды диагностикалау үшін қолдануға жарамсыз деп есептеледі.

Керісінше, F. Luthans, С.М. Youssef и В. J. Avolio, (2007) жасаған ағылшын тіліндегі нұсқасы сауалнаманың қазақстандық іріктемеге бейімделген нұсқасы – психологиялық капиталды өлшеуге арналған сенімді және валидті құрал болып табылады. Осылайша, қазақстандық іріктемеге бейімделу барысында алынған F.Luthans, С.М. Youssef және В. J. Avolio сауалнамасының ағылшын тіліндегі нұсқасы психологиялық капиталды өлшеуге арналған сенімді және валидті құрал болып табылады.

Студенттер іріктемесі негізінде жүргізілген диагностика нәтижесінде «Тиімділік» шкаласы бойынша қатысушылардың 51,75%-ы орташа деңгей көрсетті; «Тұрақтылық» шкаласы бойынша да 43,5%-ы орташа деңгей көрсетті; Ал «Үміт» шкаласы бойынша 88,25% қатысушы жоғары деңгей көрсетті.

Бұл нәтижелерді студенттік іріктемемен, респонденттердің жастығымен және олардың болашаққа сеніммен, үмітпен қарауымен түсіндіруге болады. Дегенмен, олар әлі де жас маман ретінде тек орташа деңгейдегі тиімділік пен тұрақтылықты көрсетіп отыр.

Қаржыландыру

Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырған зерттеу жобасының нәтижелері негізінде дайындалды (грант №АР23488243 «Қазақстан және әлемдегі білім берудегі психодиагностиканың дамуы: мәдениетаралық талдау және валидация алгоритмін құру»).

Алғыс білдіру

Тест авторларына сауалнаманы бейімдеуге рұқсат бергені үшін алғыс айтамыз. Осы зерттеуге қосқан үлесі үшін п.ф.д., профессор З.Б. Мадалиеваға алғысымызды білдіреміз. Авторлар сауалнамаға қатысушыларға алғыс білдіреді.

Авторлардың үлесі

А. Мынбаева – зерттеу тұжырымдамасы мен дизайны, нәтижелерді талдау және түсіндіру;

Б. Әрінова – қолжазба жобасы, нәтижелерді талдау және түсіндіру, сауалнамалардың аудармасы;

К. Молдасан – қолжазба жобасы, деректер жинау, сауалнамалардың аудармасы;

Д. Шевелева – қолжазба жобасы, статистикалық талдау.

Н. Әсілбек – деректер жинау, сауалнамалардың аудармасы; Барлық авторлар нәтижелерді қарап шығып, қолжазбаның соңғы нұсқасын мақұлдады.

References

Aidossova, Z. K., Kim, A. M., Khon, N. N., & Sadvakasova, Z. M. (2023). Translation and adaptation of youth version of the Bar-On emotional quotient: short (EQi: Short-RU): testing internal consistency, convergent validity, and test-retest reliability. *The Journal of Psychology and Sociology*, 85(2), 4–13. <https://doi.org/10.26577/JPSS.2023.v85.i2.01>

Akhmetova, A.S. (2016). Test zhiznestoykosti: sootnosheniye russko i kazakhsko yazychnykh versiy na kazakhskoy vyborke [Resilience test: the ratio of Russian- and Kazakh-language versions on the Kazakh sample]. *Kazan Pedagogical Journal*, 4 (117), 134-139.

Alkahtani, N.S., Sulphay, M. M., Delany, K., & Elneel Adow, A. H. (2020). The influence of psychological capital on workplace wellbeing and employee engagement among Saudi workforce. *Humanities and Social Sciences Reviews*, 8(5), 188-200. <https://doi.org/10.18510/hssr.2020.8522>

Asbari, M., Prasetya, A. B., Santoso, P. B., & Purwanto, A. (2021). From creativity to innovation: The role of female employees' psychological capital. *International Journal of Social and Management Studies*, 2(2), 66-77. <https://doi.org/10.5555/ijosmas.v2i2.18>

Daineko, V.V. (2024). Psikhologicheskiy kapital i smyslozhiznennyye oriyentatsii kak faktory pozitivnogo organizatsionnogo povedeniya [Psychological Capital and Life-Purpose Orientations as Factors of Positive Organizational Behavior]. Abstract of a PhD Dissertation. Moscow, Higher School of Economics. 40. <https://www.hse.ru/sci/diss/919681016>

Djourova, N., Rodriguez, I., & Lorente-Prieto, L. (2019). Validation of a modified version of the Psychological Capital Questionnaire (PCQ12) in Spain. *Revista Interamericana de Psicología Ocupacional*, 37(2), 93-106. <https://doi.org/10.21772/ripo.v37n2a02>

Gorgens-Ekermans, G., & Herbert, M. (2013). Psychological capital: Internal and external validity of the Psychological Capital Questionnaire (PCQ-24) on a South African sample. *SA Journal of Industrial Psychology*, 39(2), 1-12. <https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/EJC144503>

Gupta D. (2025) A Theoretical Approach to Develop Psychological Capital-Way to Empower Individuals for High Performance. *Organizational Behavior* https://www.academia.edu/28809903/A_THEORETICAL_APPROACH_TO_DEVELOP_PSYCHOLOGICAL_CAPITAL_WAY_TO_EMPOWER_INDIVIDUALS_FOR_HIGH_PERFORMANCE_docx

International Test Commission (2017). The ITC Guidelines for Translating and Adapting Tests (Second edition). [www.InTestCom.org]

Kamei, H., Ferreira, M. C., Valentini, F., Peres, M. F. P., Kamei, P. T., & Damásio, B. F. (2018). Psychological capital questionnaire-short version (PCQ-12): Evidence of validity of the Brazilian version. *Psico-USF*, 23(2), 203-214. <https://doi.org/10.1590/1413-82712018230202>

Kassym, L. (2021). Separate aspects of studying value orientations of Kazakhstani student youth. *The Journal of Psychology and Sociology*, 78(3), 113–122. <https://doi.org/10.26577/JPSS.2021.v78.i3.10>

Kasymzhanova, A. A., & Akhan, K. O. (2023). Perevod i adaptatsiya Oksfordskogo oprosnika schast'ya na kazakhskiy yazyk [Translation and adaptation of the Oxford Happiness Questionnaire into Kazakh]. *Eurasian Journal of Current Research in Psychology and Pedagogy*, (1), 15-25. <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/article/view/14?locale=ru>

Lehoczky, M.H. (2013). The socio-demographic correlations of psychological capital. *European Scientific Journal*, 9(29). <https://doi.org/10.19044/esj.2013.v9n29p%p>

Limasheva, L., Berdibayeva, S., & Garber, A. (2025). Adaptation of the Kazakh language version of the PUMP (Problematic use of mobile phone) survey. *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Psychology*. 82 (1), 228–238. <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.82.1.020>

Luthans F., Youssef C.M., & Avolio B.J. (2007). Psychological capital: Developing the Human Competitive Edge. Oxford: Oxford University Press, 2007. Vol. 198. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195187526.001.0001>

Maralov, V.G., Kudaka, M.A., & Smirnova, O.V. (2022). Razrabotka i aprobatsiya russkoyazychnoy versii oprosnika "Psikhologicheskiy kapital" dlya ispol'zovaniya v sfere vysshego obrazovaniya [Development and testing of the Russian-language version of the questionnaire "Psychological capital" for use in higher education]. *Pedagogical Review*, 6 (46), 168-180. <https://doi.org/10.23951/2307-6127-2022-6-168-180>

MindGarden (2024). Tools for Positive Transformation. Psychological Capital Questionnaire. Authors: Fred Luthans, Bruce J. Avolio, & James B. Avey. URL: <https://www.mindgarden.com/136-psychological-capital-questionnaire#horizontalTab4>

Mitina, O. (2020). Razrabotka i adaptatsiya psikhologicheskikh oprosnikov. [Development and adaptation of psychological questionnaires]. LitRes.

Saryaprapa, S., Tuicomepee, A., & Watakakosol, R. (2013). Validation of psychological capital questionnaire in Thai employees. *In Proceedings of the Asian Conference on Psychology and the Behavioral Sciences*, 394-399. https://papers.iafor.org/wp-content/uploads/papers/acp2013/ACP2013_0328.pdf

Slanbekova, G., Kabakova, M., Tolegenova, A., Mun M., & Duisenbekov, D. (2014). Adaptation of russian version of questionnaire «fisher divorce adjustment scale». *The Journal of Psychology and Sociology*, 50(3), 49-58. <https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/389>

Umurkulova, M. M., Sabirova, R. Sh., Kasymova, L. S., Moon, M. V., & Karipzhanova, Sh. S. (2020). Adaptatsiya na russkiy yazyk oprosnika psikhologicheskogo samochuvstviya studentov (The Student Well-Being Process Questionnaire) [Adaptation into Russian of the Student Well-Being Process Questionnaire]. *The World of Pedagogy and Psychology*, (3), 147-159.

Vilarino del Castillo, D., & Lopez-Zafra, E. (2022). Antecedents of psychological capital at work: a systematic review of moderator–mediator effects and a new integrative proposal. *European Management Review*, 19(1), 154-169. <https://doi.org/10.1111/emre.12460>

Zholdassova, M., Borbasova, G., Kamzanova, A., Kudaibergenova, S., Bildebayeva, D., Nelson, E., & Kustubayeva, A. (2020). Diagnostic Study of Depressive State Among University Students by Using Kazakh Version of Inventory of Depressive Scal. *Journal of Educational Sciences*, 64(3), 38–47. <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v64.i3.04>

Авторлар туралы мәлімет:

Мынбаева Әйгерім Қазықызы (корреспондент-автор) – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы (Алматы, Қазақстан, e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz).

Әринова Бақыт Айтұқызы – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика және білім бері менеджменті кафедрасының ассистент-профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты (Алматы, Қазақстан, e-mail: baxit-a@mail.ru).

Молдасан Қуаныш Шорманқызы – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика және білім бері менеджменті кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты (Алматы, Қазақстан, e-mail: moldasank@mail.ru).

Шевелева Дарья Денисовна – «Өркен» балалардың әл-ауқатын қорғау жөніндегі ұлттық ғылыми-практикалық институты, психология мамандығы бойынша әлеуметтік ғылымдар магистр (Алматы, Қазақстан, e-mail: Darya.Sheveleva@outlook.com).

Әсілбек Нұртаң – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: nurtang.assilbek@mail.ru).

Information about authors:

Mynbayeva Aigerim (corresponding-author) – Farabi University, Department of General and Applied Psychology, professor, doctor of pedagogical sciences (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz).

Arinova Bakhyt – Farabi University, Department of Pedagogy and Educational Management, assistant professor, candidate of pedagogical sciences (Almaty, Kazakhstan, e-mail: baxit-a@mail.ru).

Moldassan Kuanysh – Farabi University, Department of Pedagogy and Educational Management, docent, candidate of pedagogical sciences (Almaty, Kazakhstan, e-mail: moldasank@mail.ru).

Sheveleva Dariya – «Orken» National Scientific and Practical Institute for the Protection of Children’s Welfare, master of Social Sciences in Psychology (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Darya.Sheveleva@outlook.com).

Assilbek Nurtan – Farabi University, Department of Pedagogy and Educational Management, PhD student (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurtang.assilbek@mail.ru).

Сведения об авторах:

Мынбаева Айгерим Казыевна (автор-корреспондент) – профессор кафедры общей и прикладной психологии Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор педагогических наук (Алматы, Казахстан, e-mail: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.edu.kz).

Аринова Бақыт Айтұовна – ассистент-профессор кафедры педагогики и менеджмента образования Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат педагогических наук (Алматы, Қазақстан, e-mail: baxit-a@mail.ru).

Молдасан Қуаныш Шормановна – доцент кафедры педагогики и менеджмента образования Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат педагогических наук (Алматы, Казахстан, e-mail: moldasank@mail.ru).

Шевелева Дарья Денисовна – Национальный научно-практический институт защиты благополучия детей «Өркен», магистр социальных наук в области психологии (Алматы, Казахстан, e-mail: Darya.Sheveleva@outlook.com).

Әсілбек Нұртаң – докторант PhD Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nurtang.assilbek@mail.ru).

Келін түсті: 24 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 19 мамыр 2026 жыл

FTAMP 15.81.61

<https://doi.org/10.26577/JPSS20269726>

Н. Суюндыкова , О. Тапалова* ,
Н. Жиенбаева , Н. Кудушева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: otapalova@gmail.com

ПОСТТРАВМАЛЫҚ СТРЕСПЕН БАЙЛАНЫСТЫ КОГНИТИВТІК БҰРМАЛАНУЛАР МЕН ЭМОЦИЯЛЫҚ ДИСРЕГУЛЯЦИЯ ГЕМБЛИНГТІК МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ФАКТОРЛАРЫ РЕТІНДЕ

Гемблингтік мінез-құлық қазіргі уақытта когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын кең таралған мінез-құлықтық аддиктивті бұзылыстардың бірі ретінде қарастырылады. Психотравмалық тәжірибенің салдары ішкі күйзелісті еңсерудің дезадаптациялық тәсілдерінің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін болғандықтан, посттравмалық стрестің рөлін зерттеу ерекше өзектілікке ие. Зерттеудің мақсаты – гемблингтік мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал ететін посттравмалық стресспен байланысты когнитивтік бұрмалануларды, эмоциялық дисрегуляцияны және басқа да психологиялық факторларды анықтау. Зерттеудің әдіснамалық негізін сандық және сапалық әдістерді біріктіретін аралас зерттеу дизайны құрады. Зерттеуге ойын бұзылысы диагнозы қойылған клиникалық топ пен құмар ойындарға субклиникалық деңгейде тартылған бақылау тобынан құралған 100 респондент қатысты. Зерттеу нәтижелері ойын бұзылысы бар тұлғалардың бақылау иллюзиясы, ойыншы қатесі және магиялық ойлау сияқты когнитивтік бұрмалануларының жоғары деңгейімен, сондай-ақ айқын импульсивтілікпен, эмоцияларды реттеудегі қиындықтармен және алекситимияның жоғары деңгейімен сипатталатынын көрсетті. Алынған деректер гемблингтік мінез-құлықты тек марапат іздеу түрі ретінде ғана емес, сонымен қатар травмалық тәжірибемен байланысты ішкі дистресті реттеудің дезадаптациялық стратегиясы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің құндылығы посттравмалық стрестің гемблингтік мінез-құлықтың қалыптасуындағы маңызды фактор ретіндегі рөлін эмпирикалық тұрғыдан негіздеуде және ойын тәуелділігінің механизмдерін түсіндірудегі травма-ақпараттандырылған тәсілді дамытуда жатыр. Алынған нәтижелер мінез-құлықтық аддикциялар, эмоциялық реттелу және психотравманың салдары жөніндегі заманауи зерттеулердің дамуына үлес қосады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы ойын тәуелділігінің белгілері бар тұлғаларға арналған ерте скрининг, профилактика және психологиялық көмек жүйелеріне травма-ақпараттандырылған тәсілдерді енгізу қажеттілігін негіздеумен байланысты. Когнитивтік және эмоциялық осалдықтарды, сондай-ақ посттравмалық стресс симптомдарын ерте анықтау тұрақты аддиктивті мінез-құлық үлгілерінің қалыптасу қаупін төмендетуге және гемблингтік мінез-құлықтың жағымсыз психологиялық әрі әлеуметтік салдарын азайтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ойын бұзылысы, импульсивтілік, алекситимия, посттравмалық стресс, травма-ақпараттандырылған тәсіл.

N. Suyundykova, O. Tapalova*,
N. Zhiyenbayeva, N. Kudusheva

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: otapalova@gmail.com

Trauma-related cognitive distortions and emotional dysregulation as determinants of gambling behavior

Gambling behavior is currently regarded as one of the most widespread behavioral addictive disorders, developing through the interaction of cognitive, emotional, and behavioral factors. The study of post-traumatic stress has become increasingly important, as the consequences of traumatic experiences may contribute to the development of maladaptive coping strategies for managing internal distress, including engagement in gambling activities. The aim of the study is to identify cognitive distortions, emotional dysregulation, and other psychological factors associated with post-traumatic stress that may serve as predictors of gambling behavior. The study employed a mixed-methods design combining

quantitative and qualitative approaches. The sample consisted of 100 participants divided into a clinical group diagnosed with gambling disorder and a control group with subclinical involvement in gambling activities. The findings demonstrated that individuals with gambling disorder exhibited higher levels of cognitive distortions, including the illusion of control, gambler's fallacy, and magical thinking, as well as elevated impulsivity, difficulties in emotion regulation, and high levels of alexithymia. These findings suggest that gambling behavior may be understood not only as a form of reward-seeking behavior but also as a maladaptive strategy for regulating internal distress associated with traumatic experiences. The value of the study lies in providing empirical evidence for the role of post-traumatic stress as a significant factor in the development of gambling behavior and in advancing a trauma-informed understanding of gambling addiction. The findings contribute to contemporary research on behavioral addictions, emotional regulation, and the consequences of psychological trauma. The practical significance of the results lies in supporting the integration of trauma-informed approaches into early screening, prevention, and psychological support systems for individuals showing signs of gambling addiction. Early identification of cognitive and emotional vulnerabilities, as well as symptoms of post-traumatic stress, may reduce the risk of persistent addictive patterns and mitigate the negative psychological and social consequences of gambling behavior.

Keywords: gambling disorder, impulsivity, alexithymia, post-traumatic stress, trauma-informed approach.

Н. Суюндыкова, О. Тапалова*,
Н. Жиенбаева, Н. Кудушева

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*e-mail: otapalova@gmail.com

Когнитивные искажения и эмоциональная дисрегуляция, связанные с посттравматическим стрессом, как факторы формирования гемблингового поведения

Проблема гемблингового поведения в настоящее время рассматривается как одно из наиболее распространённых поведенческих аддитивных расстройств, формирование которого связано с взаимодействием когнитивных, эмоциональных и поведенческих факторов. Особую актуальность приобретает изучение роли посттравматического стресса, поскольку последствия психотравмирующего опыта могут способствовать развитию дезадаптивных способов совладания с внутренним дистрессом, включая вовлечённость в азартные игры. Целью исследования является выявление когнитивных искажений, эмоциональной дисрегуляции и других психологических факторов, связанных с посттравматическим стрессом, которые могут выступать предикторами формирования гемблингового поведения. Методологическую основу исследования составил смешанный дизайн, объединяющий количественные и качественные методы. В исследовании приняли участие 100 респондентов, включённых в клиническую группу с диагностированным игровым расстройством и контрольную группу с субклиническим уровнем вовлечённости в азартные игры. Результаты исследования показали, что лица с игровым расстройством характеризуются более высоким уровнем когнитивных искажений, включая иллюзию контроля, ошибку игрока и магическое мышление, а также выраженной импульсивностью, трудностями эмоциональной регуляции и высоким уровнем алекситимии. Полученные данные позволяют рассматривать гемблинговое поведение не только как форму поиска вознаграждения, но и как дезадаптивную стратегию регуляции внутреннего дистресса, связанного с травматическим опытом. Ценность проведённого исследования заключается в эмпирическом обосновании роли посттравматического стресса как значимого фактора формирования гемблингового поведения, а также в развитии травма-информированного подхода к пониманию механизмов игровой зависимости. Полученные результаты вносят вклад в развитие современных исследований поведенческих аддикций, эмоциональной регуляции и последствий психотравмы. Практическое значение результатов состоит в обосновании необходимости включения травма-информированных подходов в системы раннего скрининга, профилактики и психологической помощи лицам с признаками игровой зависимости. Ранняя диагностика когнитивных и эмоциональных уязвимостей, а также симптомов посттравматического стресса может способствовать снижению риска формирования устойчивых аддитивных паттернов и уменьшению негативных психологических и социальных последствий гемблингового поведения.

Ключевые слова: игровое расстройство, импульсивность, алекситимия, посттравматический стресс, травма-информированный подход.

Кіріспе

Қазіргі таңда құмар ойындарына тәуелділік ғылыми әдебиеттерден бөлек, денсаулық сақтау саласындағы халықаралық құжаттарда да мінез-құлықтық бұзылыс ретінде танылуда және мазмұнына қатысты көптеген өзгерістерге ұшырады. Бұрын құмар ойындар көбіне бос уақытты өткізу немесе көңіл көтеру түрі ретінде қарастырылса, бүгінде ол маңызды клиникалық және қоғамдық денсаулық сақтау салаларында жағымсыз салдары бар психикалық денсаулық мәселесі деңгейіне жетіп отыр. Тарихи тұрғыдан құмар ойындар ойын-сауықпен байланыстырылғанымен, соңғы онжылдықтарда құмар ойындарына тәуелді мінез-құлқы феномені тұрақты өсіп отырған және салдарларының көлеміне байланысты зерттеушілер және денсаулық сақтауғы саясатты қалыптастыру салаларында үлкен алаңдаушылық туғызуда. Нәтижесінде құмар ойындарға тәуелділік мінез-құлқы біртіндеп жай ғана зияны жоқ әдеттер ретінде қарастырылуы тоқтатылып, жүйелі диагностика, алдын алу (превенция) және араласу (интервенция) шараларын қажет ететін психикалық денсаулық саласындағы патологиялық жағдай ретінде қайта қарастырыла бастады.

Патологиялық құмар ойындарына тәуелділік ресми түрде 1980 жылы Психикалық бұзылыстардың диагностикалық және статистикалық Нұсқаулығының (ары қарай – Нұсқаулық) үшінші басылымына енгізілді. Ол импульсті бақылаудың бұзылысы ретінде жіктеліп, «Басқа жерде жіктелмеген импульсті бақылау бұзылыстары» санатына жатқызылды (Hollander et al., 2000). Мұндай жіктеу барысында импульсті бақылау бұзылысының негізгі белгісі ретінде импульсивті әрекетке қарсы тұра алмау феноменін басты ерекшелік ретінде көрсетті. Кейінгі зерттеулер аталған құжаттың төртінші басылымында диагностикалық шеңберді кеңейтіп, патологиялық құмар ойындарына тәуелділіктің критерийлерін оның мінез-құлықтық, когнитивтік және эмоционалдық қырлары арқылы тереңірек және кеңірек қамтуға бағытталды.

Бұл саладағы келесі өзгерістер 2013 жылы жарияланған Нұсқаулықтың бесінші басылымында да орын алды. Бұл басылымда құмар ойындарына тәуелділік бұзылысы «Психоактивті заттарды қолданумен байланысты және тәуелділік бұзылыстары» атты бөлімге енгізіліп, қайта қарастырылды. Аталған өзгерістер

арқылы, ғылым мен тәжірибеде құмар ойындарына тәуелділік пен психоактивті заттарды қолдануға байланысты туындайтын тәуелділік ті бөлек қарастыру қажеттігінің жоқтығы, олардың арасында жалпы және ортақ нейробиологиялық және клиникалық ұқсас механизмдердің бар екендігі дәлелденді. Мысалы, кейбір зерттеулерде дофаминдік марапаттау жүйесі өз кезегінде тәуелділікке бағытталған мінез-құлықтың қалыптасуына ерекше ықпал ететіндігі анықталды (American Psychiatric Association, 2013). Мазмұны бойынша сәйкестелген ұстаным Аурулардың халықаралық жіктелуінің он бірінші редакциясына да енгізілді. Бұл жіктелуде «Құмар ойындарына тәуелділікке байланысты бұзылыс» деп аталатын дербес диагностикалық категория пайда болып, оның негізгі белгілері анықталды. Олардың қатарына: ойын әрекетін бақылаудың тұрақты түрде әлсіреуі, адамның өз кезегінде құмар ойындарын өз өміріндегі өзге да өмірлік маңызды салалардан жоғары қоюы және осындай белсенділіктің теріс салдарлары пайда болу қаупіне қарамастан құмар ойын ойнау әрекетін жалғастыруға ұмтылысы сияқты ерекшеліктер енгізілді (World Health Organization, 2019).

Қазіргі таңда психикалық бұзылыстардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығының бесінші басылымы бойынша құмар ойындарына тәуелділік бұзылысы диагнозын қою үшін 12 ай ішінде тоғыз критерийдің кемінде төртеуіне сәйкес келу қажет. Олардың қатарына толеранттылық, тоқтату белгілері және зиянды салдарларға қарамастан құмар ойынды жалғастыру сияқты аса маңызды белгілер де бар. Аурулардың халықаралық жіктелуінің он бірінші қайта қарауында да осыған ұқсас талаптар қойылады, бірақ функционалдық бұзылыстар мен проблемалық мінез-құлықтың тұрақтылығына ерекше мән берілген (World Health Organization, 2019). Маңыздысы, екі диагностикалық жүйе де құмар ойындарына тәуелділік бұзылысының субклиникалық түрлерін мойындайды. Олар әдетте проблемалық немесе қауіп-қатері жоғары құмар ойындарына тәуелді мінез-құлқы деп аталады. Бұл топтағы адамдар толық диагностикалық критерийлерге сәйкес келмеуі мүмкін, бірақ соған қарамастан клиникалық тұрғыдан маңызды дистресс немесе күнделікті қызмет ету деңгейінің бұзылуын сезінуі ықтимал. Мұндай жағдай олардың кейіннен құмар ойындарына тәуелділікпен байланысты бұзылыс тар деңгейіне өту қаупін арттырады.

Мінез-құлықтық тәуелділіктің бір нысаны ретінде құмар ойындарына тәуелділік бұзылысы қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы өзекті әрі өсіп келе жатқан мәселе болып отыр. Қазіргі кезде дамыған мемлекеттер мен аймақтарда ғылыми эпидемиологиялық деректерге сәйкес проблемалық құмар ойын белсенділігінің жалпы ересек халықтың 4%-дан 30%-ға дейінгі бөлігін қамтуы мүмкін екенін көрсетеді (Williams et al., 2012). Әртүрлі елдерде құмар ойынға тәуелділік бұзылысының таралу деңгейі 0,1%-дан 5,8%-ға дейін ауытқиды, ал проблемалық құмар ойындары мінез-құлқының кеңірек үлгілері ересек халықтың 2,3%-дан 12,6%-ға дейінгі бөлігін қамтиды (Hodgins et al., 2022). Кейбір ғаламдық бағалауларға сәйкес, ересектер де шамамен 1,29%-1,41% құмар ойындарына тәуелділікпен байланысты бұзылыс тараптың диагностикалық критерийлеріне сәйкес тіктер анықталуы мүмкін. Бұл көрсеткіш жасөспірімдер мен жас ересектер арасында өте жоғары (Calado, Griffiths, 2016). Сонымен қатар, құмар ойындарына тәуелділік мінез-құлқы басқа психикалық бұзылыстармен жиі бірге анықталуы мүмкін және өлім – жітім қаупін де арттырады. Кейбір бағалаулар бойынша, құмар ойындарына тәуелді мінез-құлқы анықталған адамдар арасында суицид деңгейі жалпы халықпен салыстырғанда шамамен он бес есе жоғары болуы мүмкін (Karlsson, Näkansson, 2018).

Психикалық бұзылыстардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығының бесінші басылымы мен Аурулардың халықаралық жіктелуінің он бірінші қайта қарауында көрініс тапқан халықаралық ғылыми келісімнің күшейіп келе жатқанына қарамастан, бұл диагностикалық тәсілдер бірқатар ұлттық денсаулық сақтау жүйелерінде әлі толық қабылданып, енгізілген жоқ.

Одан бөлек, қазіргі кезеңде құмар ойындарға тәуелділікті зерттеулерде және әдебиеттерде диагностикалық критерийлерді анықтаудан бөлек пайда болып отырған үлкен мәселе бар. Ол – тәуелділіктің қалыптасуы мен оның ары қарай сiңісіп, үдеуіне әсер ететін психологиялық және мінез – құлықтық факторларды анықтау.

Құмар ойындарына тәуелділік бұзылыс ретінде аяқ астынан қалыптаспайды. Биологиялық, әлеуметтік және тағы басқа себептерден бөлек, адамның психотравмамен байланысты стресстік жағдайларды басынан өткерген адам құмар ойындарына ішкі күйзелісті ерін реттеу мақсатында баруы да мүмкін, яғни күйзелісті реттеуде адам дезадаптациялық стратегияларды таңдау

арқылы өз жағдайын реттеуге тырысуы да алға тартылып отыр. Сондықтан, қоғамдық денсаулық пен психикалық денсаулық тұрғысынан алғанда, осындай мәселелерде ерте скрининг пен алдын алу жұмыстарына травмаға негізделген сезімтал әдіс-тәсілдерді енгізу маңызды. Мұндай тәсіл қауіп – қатері жоғары адамдарды дер кезінде анықтауға және құмар ойынға тәуелділік бұзылысымен байланысты тұрақты тәуелділік үлгілерінің қалыптасуының алдын алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Қазіргі таңда құмар ойындарына тәуелділік бұзылыс ретінде Психикалық бұзылыстардың диагностикалық және статистикалық Нұсқаулығының бесінші редакциясында когнитивті, эмоциялық және мінез-құлықтық өзін-өзі реттеудің барысындағы бұзылыстармен байланысты екендігі белгіленген. Аталған бұзылыстың психологиялық себептері мен предикторлары ретінде келесі аталған феномендер анықталды:

Импulsiveвтілік. Импульсивтілік құмар ойынға тәуелділік бұзылысының қалыптасуы мен дамуына негіз болатын психологиялық факторлардың алдыңғы қатарында қарастырылады. Secades-Villa және оның әріптестерінің зерттеуінде импульсивтіліктің әртүрлі қырлары талданып, құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдарда шартты түрде дені сау бақылау тобымен салыстырғанда импульсивтілік деңгейінің анағұрлым жоғары екендігі анықталған (Secades-Villa, 2016) Бұл айырмашылық арқылы тәуелділігі бар адамдардың әрекетті алдын ала жеткілікті ойластырмай жасайтындығы және мінез-құлықтың ұзақ мерзімді салдарын ескермейтіндігі белгілі болды. Аталған нәтижелер импульсивтіліктің құмар ойын әрекеттерінен бөлек, кей жағдайларда тәуелді мінез-құлықтың құқыққа қайшы әрекеттермен ұштасуына да ықпал етуі мүмкін екенін көрсетті. Импульсивтілік пен девиантты мінез-құлық арасындағы бұл байланыс құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдарға психологиялық көмек көрсету, түзету мен терапиясы барысында импульсивті шешім қабылдау қабілетін ескеріп, оны барынша төмендетуге бағытталған интервенциялардың маңызын арттырады.

Аталған зерттеулерден бөлек, MacLaren және оның әріптестері (2011) жүргізген метаталдау құмар ойынға тәуелділік бұзылысы мен аталған психологиялық феноменнің арасындағы

өзара байланысты растады. Зерттеу аясында 44 эмпирикалық жұмыстың нәтижелері біріктіріліп, өзін-өзі тежей алу қабілеттерінің төмендігі, сондай-ақ асығыс әрекет ету мен жағымды әсерлерді іздеуге қатысты импульсивтілік құрылымдары өзара байланыста екендігі анықталды (MacLagen, 2011). Аталған нәтижелер адамның құмар ойын әрекетіне тартылу ықтималдығын ғана емес, оның күшеюі мен рецидив қаупіне қатысты да предикторды анықтады дейге негіз бар.

Когнитивтік бұрмалаулар және шешім қабылдаудағы қателіктер. Когнитивтік бұрмалаулар мен шешім қабылдаудағы қателіктер құмар ойынға тәуелділік бұзылысының қалыптасуы мен сақталуында маңызды орын алады. Мысалы, соңғы нейробейнелеу әдістерін қолданған зерттеулер когнитивтік бұрмалаулар мен мидың марапаттау жүйесіндегі функционалдық өзгерістер арасында өзара байланыс бар екенін дәлелдеді. Әсіресе бұл өзгерістер марапатты өңдеу және атқарушы бақылауға жауап беретін жүйелерде байқалған. Luke Clark және әріптестері (2009) жүргізген функционалдық магниттік-резонанстық зерттеуде жеңіске жақын нәтижелерге жеткенде адам миының вентралды стриатум мен алдыңғы аралша аймағында айқын белсенділік тудыратыны анықталған. Бұл ми құрылымдары марапатқа қатысты ақпаратты өңдеумен байланысты. Сонымен қатар, мұндай белсенділіктің деңгейі когнитивтік бұрмалануларға бейім адамдарда «жеңіске жақын» жағдайлар марапаттау жүйесін анағұрлым күшті белсендіреді. Үқсас нәтижелерді Sescousse және әріптестері (2016) де көрсетті. Олардың пікірінше, тәуелділігі бар адамдарда жеңіске жақын нәтижелерге стриатум аймағының жауабы күштірек болатынын анықтады. Бұл деректер жеңіске жақын жағдайлардың марапаттау жүйесін белсендіру арқылы бейімделмеген құмар ойын мінез-құлқының сақталуына ықпал ететінін көрсетеді. Fortune және Goodie (2012) жүргізген шолуда аталған когнитивтік ерекшеліктердің құмар ойынға тәуелді мінез-құлықтың басталуына ғана емес, оның ұзақ уақыт сақталуына да ықпал ететіні көрсетілген. Мұндай бұрмаланған сенімдер адамның қисынсыз шешім қабылдау ықтималдығын арттырады. Nigro және әріптестері (2022) құмар ойындарға жүйелі түрде қатысатын адамдардың ұтылған каражатты қайтару мақсатында ойынды жалғастыруына бұрмаланған күтулер мен қысқа мерзімді ойлау стратегиялары әсер ететінін анықтады. Sancho және әріптестері (2021) жүргізген

зерттеу эмоциялық реттелудің бұзылыстары мен импульсивті мотивациялық ерекшеліктердің құмар ойынға қатысты когнитивтік бұрмалаулармен тығыз байланысты екенін көрсетті. Атап айтқанда, эмоцияларды қайта бағалаудағы қиындықтар, ойды қайта-қайта айналдыруға бейімділік және жауапкершілікті өзгелерге жүктеу сияқты бейімделмеген эмоциялық стратегиялар құмар ойынға байланысты бұрмаланған сенімдердің күшеюін болжайтын факторлар ретінде анықталды. Бұл нәтижелер құмар ойынға тәуелділік бұзылысының сақталуында эмоциялық реттеу ерекшеліктері, мотивациялық импульстер және когнитивтік қателіктер бір-бірімен өзара ықпалдаса әрекет ететінін көрсетеді. Қорыта айтқанда, құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдарда атқарушы бақылау мен марапатты өңдеу жүйелері арасындағы өзара әрекеттің реттелуі бұзылатынын көрсетеді. Осындай жағдайда ми «жеңіске жақын» нәтижелерге шамадан тыс жауап беріп, қайталанатын ұтылыстарға қарамастан құмар ойын әрекетінің мәжбүрлі түрде жалғасуына ықпал етеді.

Эмоциялық және мотивациялық механизмдер. Өз кезегінде келесі предиктор – эмоциялық және мотивациялық механизмдер құмар ойынға тәуелділік мінез-құлқының қалыптасуы мен сақталуында маңызды рөл атқарады. Әсіресе эмоцияға негізделген импульсивтілік, яғни жағымсыз эмоциялық күй жағдайында ойланбай әрекет етуге бейімділік, құмар ойынға тартылудың негізгі психологиялық көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Dowling және әріптестері (2021) жүргізген 28 күндік зерттеуге соңғы бір ай ішінде құмар ойынға қатысқан 109 адамды зерттей келе, олардың басым бөлігінде құмар ойынға тәуелділік бұзылысы анықталған. Зерттеу нәтижелері жағымсыз эмоциялық күйлердің құмар ойын эпизодтарының пайда болуына тікелей ықпал ететіндігін көрсетті.

Цифрлық себептер. Соңғы жылдары цифрлық кеңістіктердегі құмар ойындарының дамуы оған байланысты қауіп факторларын анықтаудың жаңа бағыттарын қалыптастырды. Norfgartner және әріптестері (2023) лицензияланған онлайн құмар ойын платформаларынан алынған ірі көлемдегі мінез-құлықтық деректерді зерттеп, өзін ойыннан шектеу ықтималдығын жоғары дәлдікпен болжайтын бірқатар цифрлық белгілерді анықтады. Олардың қатарына қысқа уақыт аралығында өте жиі ұсақ бәс тігу, бір апта ішінде бәс көлемінің күрт артуы және түнгі уақытта ойынға белсенді қатысу сияқты

көрсеткіштер кірді. Аталған зерттеулерге ұқсас нәтижелерді Finkenwirth және әріптестері (2020) де ұсынды: онлайн құмар ойын платформасының пайдаланушылық деректерін талдау барысында сессиялардың тұрақсыздығы, ұтылыстан кейін ойынға қайта оралу уақытының қысқаруы және қаражатты шығарып алуға жасалған қайталанған сәтсіз әрекеттер құмар ойыннан келетін зиянды болжауға мүмкіндік беретіндігі анықталды. Бұл нәтижелер цифрлық ортадағы мінез-құлықтық деректерді бақылау мен құмар ойынға байланысты тәуекелдерді ерте анықтау мен алдын-алу шараларын ұйымдастыруда тиімді құрал бола алатынын көрсетеді.

Қорғаушы факторлар. Құмар ойынға тәуелділік бұзылысына арналған зерттеулердің басым бөлігі қауіп факторларын анықтауға бағытталғанымен, соңғы жылдары проблемалық құмар ойын мінез-құлқының дамуын әлсірететін қорғаушы факторларға деген ғылыми қызығушылық артуда. Зерттеулер психологиялық тұрақтылықты күшейтетін ішкі ресурстар мен бейімделген еңсеру стратегияларының құмар ойыннан келетін зиянды төмендетуде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Мысалы, Loo және әріптестері (2014) адамның өзіне деген жанашырлығының болуы (self-compassion), өзіндік эмоциялық реттелуді жақсартып, өз кезегінде құмар ойындарына тәуелділіктің кері салдарларын төмендетуге өз үлесін қосатындығын көрсетті. Авторлардың пікірінше, адамның өз эмоцияларын қабылдау және өзіне қолдау көрсете алу қабілеттері деструктивті копинг стратегияларға жүгіну ықтималдығын азайтатындығы да дәлелденді. Бұл зерттеулер құмар ойынға тәуелділік бұзылысын тек қауіп факторлары арқылы емес, психологиялық тұрақтылық пен бейімделген ресурстар тұрғысынан да қарастырудың маңыздылығын айқындайды. Эмоциялық реттелуді дамыту, саналылық дағдыларын қалыптастыру және өзіне деген жанашырлықты күшейту сияқты ресурстық факторлар құмар ойынға байланысты мінез-құлық белсенділігін төмендетуге ықпал етуі мүмкін.

Тәуелділік психотравмадан кейінгі стресс бұзылысының мінез-құлықтық салдары. Психотравманың мінез-құлықтық салдары эмоциялық және мінез-құлықтық реттелудің бұзылуымен байланысты әртүрлі дезадаптивті мінез-құлық үлгілерін қамтиды.

Құмар ойынға тәуелділікпен байланысты мінез-құлық пен психотравмадан кейінгі стресс бұзылысы (ары қарай – ПТКСБ) арасындағы бай-

ланысты зерттеу – салыстырмалы түрде жана, бірақ маңызы артып келе жатқан бағыт. Құмар ойындары белсенділігі психотравмамен байланысты психопатологияның мінез-құлықтық көрінісі немесе салдары болуы мүмкіндігі – соңғы жиырма жылда ғана нақты эмпирикалық назарға ие болды. Бұл бағыттағы алғашқы эмпирикалық негіздердің бірі – Breslau және әріптестерінің (2003) еңбектері. Олар психотравманы басына кешірген адамдар арасында никотин, алкоголь және басқа психоактивті заттарды қолдану бұзылыстарының пайда болу мүмкіндігін анықтады. Бұл зерттеуде құмар ойын мінез-құлқы тікелей қарастырылмағанымен, авторлар ПТКСБ әртүрлі тәуелділікпен байланысты мінез-құлықтарға жетелейтін, тәуелділіктердің дамуына алып келетін қауіп факторы болуы мүмкін.

Психикалық және мінез-құлықтық тәуелділіктер саласындағы зерттеулерде 2010-жылдардан бастап ПТКСБ мен құмар ойынға тәуелділік арасындағы өзара байланысқа ерекше назар аударыла бастады. Бірқатар ірі эпидемиологиялық зерттеулер ПТКСБ диагнозы бар адамдар арасында құмар ойын бұзылысының таралу деңгейі жалпы популяциямен салыстырғанда едәуір жоғары екенін көрсетті. Lisa Najavits және әріптестері (2023) психотравмалық тәжірибе мен ПТКСБ белгілерінің құмар ойын мәселелерімен тығыз байланысты екенін дәлелдейтін сенімді эмпирикалық деректер жинақталғанын атап өтті. Авторлардың мәліметінше, құмар ойыншылардың клиникалық іріктемелерінде ПТКСБ таралу деңгейі шамамен 12-34% аралығында болуы мүмкін, бұл жалпы популяция көрсеткіштерімен салыстырғанда едәуір жоғары. Сонымен қатар, эпидемиологиялық зерттеулер өмір бойы ПТКСБ мен құмар ойын бұзылысының қатар жүру жиілігі шамамен 15%-ға жететінін көрсетеді. Француз онлайн бәс тігушілері арасында жүргізілген кейінгі зерттеулер де ПТКСБ симптомдарының ауырлығы құмар ойын проблемасының деңгейін сенімді түрде болжайтынын анықтады. Бұл нәтижелер психотравмадан кейінгі күйзеліс, әсіресе уақтылы психологиялық көмек көрсетілмеген жағдайда, проблемалық құмар ойын мінез-құлқының қалыптасу қаупін айтарлықтай арттыруы мүмкін екенін көрсетеді.

Қазіргі ғылыми әдебиет ПТКСБ құмар ойындарға тәуелділіктің болжаушы факторларының бірі ретінде қарастырады. Кейбір зерттеулер психотравмалық тәжірибесі бар топтарда, әсіресе әскери ардагерлер мен қарым-қатынастағы, техногендік және экологиялық травмаға ұшы-

раған адамдар арасында құмар ойындары белсенділігі жоғары болатынын көрсетті. Dighton (2025) күрделі ПТКСБ мен құмар ойын ауырлығы арасындағы байланыста мазасыздық пен стресске төзбеушіліктің аса маңызды рөл атқаратынын атап өтті. Сонымен қатар, ПТКСБ көбіне импульсивтіліктің жоғары деңгейімен және эмоциялық реттелудің бұзылуымен қатар жүретіндігі анықталған: Shirk және әріптестері (2021) мұндай ерекшеліктер адамның құмар ойынды эмоциялық күйзелістен қашуға бағытталған копинг-стратегия ретінде пайдалану ықтималдығын күшейтетіндігін көрсетті. Өз кезегінде Gori және әріптестері (2021) құмар ойынға тәуелділік бұзылысының дамуына ықпал ететін психологиялық факторларды талдай отырып, ПТКСБ белгілерін маңызды фактор ретінде сипаттады. Авторлардың пікірінше, құмар ойынға тәуелділік тек импульсивтіліктің салдары ғана емес, сонымен бірге шешілмеген травмадан кейінгі күйзелістің салдары ретінде де қалыптасуы мүмкін. Marchetti және әріптестері (2019) алекситимия деңгейі жоғары адамдарда проблемалық құмар ойын қаупінің де жоғары болатынын көрсетті. Алекситимия посттравматикалық күйзеліс бұзылысымен жиі байланысты психологиялық құрылымдардың бірі ретінде қарастырылады. Зерттеу нәтижелері эмоцияларды тану және білдіру қабілетіндегі тапшылық психотравмаға ұшырау мен құмар ойынға тәуелді мінез-құлық арасындағы байланысты күшейтуі мүмкін екенін көрсетті.

Жалпы алғанда, қазіргі ғылыми әдебиет ПТКСБ мен құмар ойынға тәуелділік мінез-құлық арасында тұрақты байланыс бар екенін көрсетеді. Құмар ойындары кейбір адамдар үшін мазасыздықты, эмоцияларды сезінбеуді, ұйқы бұзылыстарын немесе депрессивті көңіл күйді уақытша әлсіретудің тәсіліне айналуы мүмкін. Мұндай жағдайда адам жағымсыз ішкі күйден уақытша қашу үшін ойнайды, ал қысқа мерзімді жеңілдік құмар ойын әрекетінің қайта қайталану ықтималдығын арттырады.

Копинг және психикалық қорғаныс механизмі. Мінез-құлық тұрғысынан алғанда, құмар ойындары өз кезегінде психотравманы еңсере алмау салдарынан болатын күйзелістер мен жағымсыз салдарларды реттеуге бағытталған копинг стратегиясы ретінде қызмет етуі мүмкін. Бірқатар авторлар құмар ойындарын ПТКСБ белгілерінен уақытша жеңілдететін немесе диссоциация сезіміне ұшырататын мүмкіндіктерін атауда. Бұл психикалық қашудың күресу ме-

ханизмі арқылы түсіндіріледі. Дәлірек айтсақ, Kearney және Lanius (2022) интероцептивтік санының және эмоциялық өзіндік реттеу қабілеттерінің бұзылулары арқылы адам құмар ойынға жүгінуге бейімделетінін көрсеткен. Бұл психотравмаға негізделген интерпретация құмар ойынды жай ғана марапат іздеу мінез-құлқы ретінде емес, еңсере алмай жатқан эмоциялық және физиологиялық қозуды басқаруға бағытталған өзін-өзі реттеу әрекеті ретінде қарастырады. Алайда уақыт өте келе мұндай стратегиялар тәуелділік үлгілерінің орнығуына алып келіп, ПТКСБ белгілерін де, құмар ойынға байланысты зиянды да күшейтуі мүмкін.

Клиникалық және профилактикалық салдарлар. Кейбір әлеуметтік топтарда, әсіресе әскери ардагерлер арасында, психотравмадан кейін орын алатын күйзеліс симптомдарының таралу деңгейі жоғары болғандықтан, олардың арасында құмар ойынға тәуелділік мінез-құлықтың да таралуы мүмкін екендігі айтылады. Shirk және әріптестерінің (2021) зерттеуінде ардагерлердің психикалық денсаулығына жүйелі түрде назар аудару, соның ішінде құмар ойындарымен байланысты мәселелерді ерте кезеңде скринингтен өткізу, тәуелді мінез-құлықтың таралуын төмендетуге ықпал етуі қажеттігін атап көрсетеді. Сонымен қатар, Naering және әріптестері (2024) мінез-құлықтық тәуелділіктердің алдын алу мен терапиялық бағдарламаларына психотравманы еңсеруге бағытталған көмекті енгізудің маңыздылығын айтылады. Қоғамдық денсаулық сақтау тұрғысынан алғанда, психотравмадан кейін орын алатын күйзеліс бұзылысы мен құмар ойынға тәуелділік арасындағы өзара байланысты зерттеу олардың алдын-алуға байланысты шараларды әзірлеу үшін де қажет. Психотравмалық тәжірибені ерте анықтауға бағытталған скринингтік бағдарламалар, эмоцияларды реттеу дағдыларын дамыту және бейімделген копинг стратегияларын қалыптастыру – бұлардың барлығы құмар ойынның психотравманы еңсерудің негізгі тәсіліне айналу қаупін төмендетеді.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеудің әдіснамалық негізі – құмар ойындарына тәуелділік бұзылысының таралу деңгейін және оның дамуына ықпал ететін факторларды зерттеу мақсатында қолданылған сандық және сапалық тәсілдерді біріккен аралас дизайн. Мұндай әдіснамалық құрылымды таңдаудың өзіндік себебі бар: құмар ойындарына

тәуелділік жан-жақты мазмұнға ие құбылыс, одан бөлек оның құрылымында түрлі психологиялық феномендер жатыр. Когнитивті бұрмалаулар, эмоциялық тұрғыда өзін-өзі реттеу алмаушылық, түрлі әлеуметтік предикторлар және мәдени детерминанттар құмар ойындарына белсенділікті қалыптастырып, үдеуіне әкеледі, сондықтан да оны зерттеу барысында сандық және сапалық әдістерді қатар қолдану арқылы жан – жақты толық зерттеу жасау мүмкіндігі болады. Сонымен қатар, алынатын зерттеу нәтижелерінің жоғары валидтілігін қамтамасыз ету үшін әртүрлі психометриялық шкалалар, жартылай құрылымдалған сұхбаттар және цифрлық деректерді өңдеу әдістерін қамтитын кешенді диагностикалық құралдар жиынтығы да қолданылды.

Кез келген клиникалық зерттеулердегідей, осы зерттеуде де қатысушылар екі топқа жіктеліп, қарастырылды:

Бақылау тобы. Бақылау тобында құмар ойынға қатысу деңгейі субклиникалық немесе бастапқы деңгейде деп өзін-өзі сипаттаған адамдар кірді. Олардың басым бөлігін университет студенттері мен өзге де жастар құрады. Олар бәс тігетін, ойын клубтары немесе онлайн құмар ойындар сияқты құмар ойын түрлеріне тұрақты түрде қатысатын адамдардан құралды. Бұл топқа қатысушыны енгізу барысында оның өзінің құмар ойындарын ойнаудағы белсенділігін мойындауы ескерілді. Атап өтерлік жайт, осы қатысушылардың белсенділігі мен мінез-құлқында халықаралық психикалық денсаулық саласындағы қабылданған құмар ойын бұзылыстарының клиникалық диагностикалық критерийлері толық орын алмаған. Бұл топ қатысушыларына ресми диагноз да қойылмаған, бірақ өзі есеп беруі нәтижесінде құмар ойындарына тәуелділік бұзылысы пайда болуы мүмкін қауіп тобындағы адамдарды көрсететін салыстырмалы іріктеме ретінде қарастыруға болады.

Эксперименттік топ. Бұл топқа Қазақстан Республикасының Психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығы және реабилитация орталықтарында құмар ойынға тәуелділік бұзылысы және өзге де импульсті бақылау бұзылыстары анықталуы арқылы ем қабылдау үстіндегі адамдар кірді. Бұл қатысушылар құмар ойын дарына тәуелділік сынды бұзылысы анықталған және одан өзге коморбидті көріністері бар маңызды клиникалық іріктеме ретінде қарастырылды.

Топтарды құрастыру критерийлері. Зерттеуге қатысушыларды енгізу барысында төмен-

дегідей критерийлер ескеріліп, келесі жағдайлары бар адамдар іріктеуге енгізілмеді:

а) ауыр психикалық бұзылыстары бар адамдар;

ә) 18 жасқа толмаған адамдар;

б) зерттеуге қатысуды мүмкін етпейтін неврологиялық немесе когнитивті бұзылыстары бар адамдар;

в) психоактивті заттарға тәуелді немесе басқа тәуелді мінез-құлықтың өзге де нысандары бар пациенттер.

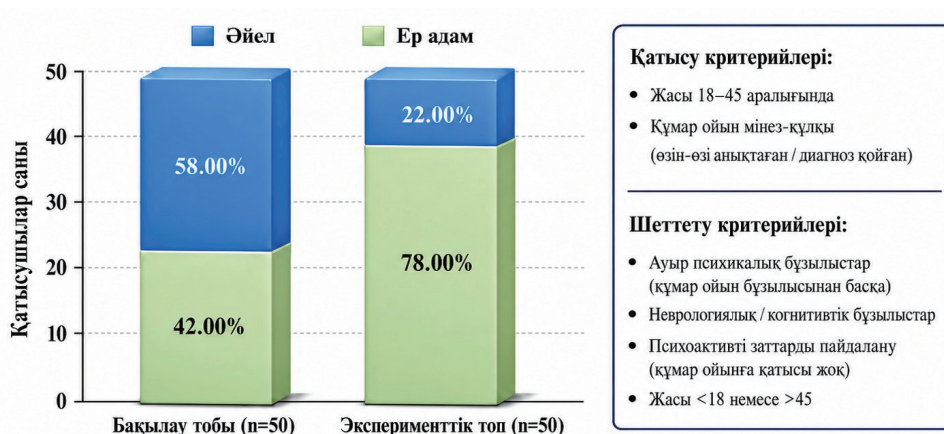
Зерттеуге қатысушылар сипаты. Зерттеуге барлығы 100 респондент қатысты: әр топта 50 адамнан болды. Жалпы іріктеме 60 ер және 40 әйел қатысушыдан тұрды. Гендерлік тұрғыда: бақылау тобында 29 әйел және 21 ер адам болса, эксперименттік топта 11 әйел және 39 ер қатысты. Мұндай іріктеу құмар ойын дарға тәуелділік бұзылысы бойынша ем қабылдауға ниеттенген адамдардың клиникалық бейнесін көрсетті. Дәлірек айтсақ, құмар ойындарына тәуелділік мәселелесінде ер адамдардың басымдығы байқалды.

Демографиялық сипаттамалар. Жалпы іріктеме 100 қатысушыдан тұрды және эксперименттік топқа ($n = 50$) және бақылау тобына ($n = 50$) тең бөлінді. Эксперименттік топтың көлемі соңғы бес жыл ішінде Құмар ойын бұзылысы немесе соған байланысты импульсті бақылау бұзылыстары бойынша Қазақстан Республикасының Психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығына ем алуға жүгінген пациенттер саны негізінде анықталды ($n = 65$). Олардың ішінде 50 адам зерттеуге қосу критерийлеріне сәйкес келіп, зерттеуге енгізілді. Әдіснамалық салыстырмалылықты қамтамасыз ету мақсатында бақылау тобы да баламалы көлемде ($n = 50$) құрылды және негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бойынша сәйкестендірілген жалпы популяция өкілдерінен жасақталды. Білім деңгейі. Қатысушылардың орта арнаулы немесе жоғары білімі болды.

Сандық әдістер. Сандық деректер құмар ойын мінез-құлқының әртүрлі қырларын бағалауға арналған валидтелген психодиагностикалық құралдар арқылы жиналды.

Сапалық әдістер. Зерттеудің сапалық бөлігі жартылай құрылымдалған сұхбаттарға негізделді. Сұхбаттар транскрипцияланып, NVivo бағдарламасы арқылы талданды. Бұл әдіс стандартталған тестілер арқылы толық қамту қиын болатын қатысушылардың субъективті мағыналарын, тәжірибелерін және көзқарастарын тереңірек зерттеуге мүмкіндік берді.

1-сурет
Зерттеу іріктемесінің құрамы

Жалпы N = 100 (әр топта 50 адам). Білімі: орта арнаулы немесе жоғары.
Қатысушыларды іріктеу көздері:
Бақылау тобы — университеттер және онлайн құмар ойын платформалары;
Эксперименттік топ — Қазақстан Республикасының Психикалық денсаулық орталығы.
Іріктеме орташа және үлкен эффекттерді анықтау үшін жеткілікті статистикалық қуатты (> 0.80) қамтамасыз етті.

1-кесте
Сандық және сапалық әдістерді біріктіру

Сандық әдістер	Сапалық әдістер
Психодиагностикалық құралдар	Жартылай құрылымдалған сұхбаттар
South Oaks Gambling Screen (SOGS)	Тақырыптық талдау.
DSM-5 критерийлері	
Cognitive Distortions Index (CDI)	
Barratt Impulsiveness Scale (BIS-11):	
Gambling-Related Irrational Thoughts Test (GRIT)	
Difficulties in Emotion Regulation Scale (DERS)	
Positive and Negative Affect Schedule (PANAS)	
Toronto Alexithymia Scale (TAS-20)	
Көптік регрессиялық талдау, Стьюденттің <i>t</i> -критерийі, дисперсиялық талдау (SPSS 26).	
Сандық және сапалық әдістерді біріктіру	
Сандық нәтижелерді (SOGS, DSM-5, CDI, BIS-11) сұхбаттардан алынған сапалық тақырыптармен өзара салыстыру жүргізілді.	

Талдау Braun және Clarke (2006) ұсынған тақырыптық талдау әдіснамасына сәйкес жүргізілді және келесі кезеңдерді қамтыды:

- а) ашық кодтау – мәтіндегі мағыналық бірліктерді анықтау;
- ә) осьтік кодтау – кодтарды категорияларға біріктіру және олардың арасындағы байланыстарды айқындау;
- б) таңдамалы кодтау – негізгі тақырыптар мен кіші тақырыптарды қалыптастыру;

в) теориялық қанығу – жаңа сұхбаттар зерттеу мәселесіне қатысты түбегейлі жаңа түсініктер бермейтін кезең ретінде қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Құмар ойынға қатысу белсенділігі және патологиялық ауырлық деңгейі. Құмар ойынға қатысу белсенділігі деңгейі мен патологиялық ауырлықты бағалау мақсатында қазіргі таңда

осы салада кеңінен қолданылып жүрген Оңтүстік Оукс құмар ойын скринингі – South Oaks Gambling Screen (SOGS) шкаласы, сонымен қатар, құмар ойындарға тәуелділік бұзылысының ресми диагностикалық критерийлері қолданылды. Алынған нәтижелерге сәйкес, екі топ арасында айқын статистикалық айырмашылықтар

анықталып, әр топтың ерекшеліктері байқалды. Атап айтсақ, эксперименттік топ қатысушыларында бақылау тобы қатысушыларына қарағанда құмар ойын дарына белсенділік деңгейі едәуір жоғары болып, бұл патологиялық құмар ойын мінез-құлқының белгілерінің жиірек байқалатынын көрсетті.

2-кесте

Құмар ойынға тартылу және патологиялық ауырлық деңгейлері

№	Көрсеткіш	Бақылау тобы	Эксперименттік топ
1	Скрининг пен диагностикалық критерийлер нәтижелері (SOGS, max=20)	1,8 ± 0,9	7,6 ± 1,5
2	Скрининг бойынша жоғары қауіп тобындағы адамдар (%)	8%	72%
3	Орындалған диагностикалық критерийлердің орташа саны (DSM-5, max=9)	1,2 ± 0,7	5,8 ± 1,9
4	Құмар ойындарына тәуелділік бұзылысының клиникалық критерийлерінің кездесуі (%)	4%	64%

Құмар ойынға байланысты когнитивтік бұрмалаулар. Құмар ойындарына қатысы бар когнитивтік бұрмалаулар индексі (Gambling Related Cognitions Scale) арқылы бағаланды. Бұл құрал құмар ойынға қатысты қисынсыз сенімдерді, соның ішінде бақылау иллюзиясын, ойыншы қателігін және өз мүмкіндіктерін асыра бағалауды өлшейді.

Эксперименттік топта бақылау тобымен салыстырғанда когнитивтік бұрмалаулар деңгейінің айтарлықтай жоғары екендігі анықталды. Әсіресе катастрофизация, ақ-қара ойлау және дербестендіру сияқты қисынсыз ойлау үлгілері айқын көрінді. Мұндай когнитивтік ерекшеліктер құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдарға тән болып келеді, өйткені олар ойын нәтижелерін шынайы бағалаудан гөрі, эмоциялық және бұрмаланған түрде қабылдауға бейім.

Осының нәтижесінде құмар ойындары алып келетін болашақтағы жағымсыз салдарлар есепке алынбай, адам тәуелді мінез-құлықтың жетегінде кетуіне жағдай жасалады.

Сонымен қатар эксперименттік топта бақылау иллюзиясы мен эмоциялық пайымдау деңгейлері де жоғары болды. Бұл көрсеткіштер қатысушылардың ойын нәтижелерін «өз бақылауымда ұстаймын» деп жаңсақ ойлануына және объективті ықтималдықтардан гөрі субъективті қызбалыққа салынып, эмоциялық тұрғыда шешім қабылдауға бейім екенін көрсетеді. Аталған когнитивтік бұрмалаулар теріс әлеуметтік, қаржылық және психологиялық салдарларға ұрындырғанына қарамастан, тәуелділігі бар адамдардың құмар ойын белсенділігін жалғастыруына ықпал етеді.

3-кесте

Құмар ойындарға байланысты когнитивті бұрмалаулар деңгейін бағалау

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Когнитивтік бұрмалаулардың жалпы көрсеткіші	32,4±7,8	68,2±9,6	p < 0,001
2	Катастрофизация	5,6±2,1	12,8±3,4	p < 0,001
3	Ақ-қара ойлау	4,9±1,9	11,2±3,1	p < 0,001
4	Дербестендіру	6,1±2,5	13,5±3,8	p < 0,001
5	Шамадан тыс жалпылау	5,3±2,0	10,9±3,5	p < 0,001
6	Ойды оқимын деп қабылдау	5,8±2,3	12,3±3,6	p < 0,001
7	Эмоциялық пайымдау	4,7±1,8	11,7±3,2	p < 0,001

Қисынсыз сенімдер. Эксперименттік топта бақылау иллюзиясы, ойыншы қателігі және сәттілікке сену сияқты қисынсыз ойлау үлгілері айқын байқалды. Мұндай бұрмалаулар адамда ойын нәтижесіне қатысты негізсіз оптимизм қалыптастырады. Соның салдарынан адам ұту ықтималдығы өзіне қарсы болса да, ойынды жалғастыра береді.

Эксперименттік топта құмар ойынға байланысты рәсімдер мен ырымдардың болуы да маңызды. Бұл адамдар өздерінің ойын әрекеттерін ақтау үшін күрделі сенім жүйелерін қалыптастыратынын көрсетеді. Нәтижесінде құмар ойынға патологиялық тартылу одан әрі күшейеді.

Импulsивтілік. Әр топ қатысушыларының импulsивтілік деңгейі осы саладағы халықаралық деңгейде кеңінен қолданылып

жүрген Барратт импulsивтілік шкаласы (BIS-11) арқылы өлшенді. Зерттеу нәтижесіне сәйкес, эксперименттік топта импulsивтілік деңгейі жоғары болғандығын көруге болады. Бұл тез шешім қабылдау яғни, когнитивтік импulsивтілік, ойланбай әрекет ету, яғни моторлық импulsивтілік және жоспарлау қабілетінің төмендігі туралы ақпараттарды және болашақты алдын ала ескермеу көрсеткіштерін көрсетті. Мұндай белгілер құмар ойындарына тәуелділік бұзылысы бар адамдарда жиі кездесуі олардың импulsивті мінез-құлық арқылы ұзақ мерзімді салдарды ойламай, импulsивті түрде ойын ойнауға үнемі жақын тұратындығын көрсетеді. Бұл олардың аяқасты, жоспарланбаған құмар ойын шешімдеріне бейім екенін көрсетеді.

4-кесте

Құмар ойынға байланысты қисынсыз ойлауды бағалау

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Қисынсыз сенімдердің жалпы көрсеткіші	24,5±6,2	62,8±8,5	p < 0,001
2	Бақылау иллюзиясы	5,1±2,0	14,3±3,2	p < 0,001
3	Ойыншы қателігі	4,7±1,8	12,7±3,1	p < 0,001
4	Сәттілікке сену	5,6±2,2	13,5±3,5	p < 0,001
5	Өз қабілеттерін асыра бағалау	4,3±1,9	10,8±3,0	p < 0,001
6	Құмар ойын рәсімдері мен ырымдары	4,8±2,1	11,5±3,2	p < 0,001

5-кесте

Импulsивтілікті бағалау (BIS-11, max= 120)

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Импulsивтіліктің жалпы көрсеткіші	56,3 ± 8,7	79,6±9,5	p < 0,001
2	Когнитивтік импulsивтілік	18,4 ± 4,1	27,8±5,2	p < 0,001
3	Моторлық импulsивтілік	19,2 ± 3,8	29,1±4,6	p < 0,001
4	Жоспарламауға байланысты импulsивтілік	18,7 ± 4,0	22,7±4,5	p < 0,05

Эмоциялық реттелудің бұзылуы. Эксперименттік топта эмоциялық реттелудің бұзылуы айтарлықтай жоғары болды. Бұл эмоцияны сезіну мен түсінудің жеткіліксіздігінен, сондай-ақ жағымсыз эмоциялар әсер еткен кезде импulsивті бақылаудағы қиындықтардан көрінді. Эмоцияны басқарудағы мұндай қиындықтар құмар ойынды жағымсыз сезім-

дерден қашу құралы ретінде қолдануға ықпал етуі мүмкін.

Эксперименттік топта эмоциялық сананың жеткіліксіздігі және импulsивті бақылаудағы қиындықтар ерекше жоғары болды. Бұл эмоциялық тұрақсыздық құмар ойынға тәуелділік бұзылысының дамуы мен сақталуындағы маңызды осалдық факторы болуы мүмкін екенін көрсетеді.

6-кесте*Эмоцияны реттеудегі қиындықтарды бағалау (DERS, max=180)*

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Эмоциялық реттеудің бұзылуы (жалпы көрсеткіш)	82,4±11,8	142,6±12,4	p<0,001
2	Эмоциялық сананың жеткіліксіздігі	12,1±3,2	21,4±4,5	p < 0,001
3	Эмоцияның айқындығын түсінудегі жеткіліксіздік	10,8±2,9	18,9±3,8	p < 0,001
4	Импульсті бақылаудағы қиындықтар	14,7±3,6	24,3±4,9	p < 0,001
5	Эмоцияны реттеу стратегияларына қолжетімділіктің шектеулігі	11,3±3,0	19,8±4,2	p < 0,001
6	Көңіл-күйге байланысты мақсатқа бағытталған әрекеттегі қиындықтар	11,8±2,7	21,5±4,1	p < 0,001
7	Жағымсыз эмоцияларды қабылдамау	11,7±3,2	22,7±4,3	p < 0,001

Эмоциялық фон. Жағымды және жағымсыз аффектілер шкаласы (PANAS) респонденттердің эмоциялық күйлерін анықтап, бағалау үшін қолданылды. Эксперименттік топта бақылау тобымен салыстырғанда жағымсыз эмоциялар деңгейі жоғары болды. Бұл эмоциялар мен сезімдер мазасыздық және депрессивтік компоненттер арқылы көрініс алды. Яғни, құмар ойындарға тәуелділігі бар адамдар дистрессі көбірек сезініп, ал бұл өз кезегінде олардың құмар ойындарын өз бойындағы жағымсыз сезімдерді еңсеру жолы ретінде ретінде қол-

дануға итермелейді. Сәйкестелген түрде, эксперименттік топта жағымды эмоциялар мен сезімдер көрсеткіштері төмендеу болды. Бұл олардың эмоцияларды сезіну қабілетінің әлсірегенін көрсетуі мүмкін. Мұндай жағдай көбіне адамдардың депрессиялық көңіл-күйлерде болуы мен эмоциялық сезіну қабілеттерінің төмендеуіне байланысты болуы мүмкін. Аталған нәтижелер құмар ойындарының жағымсыз эмоцияларды сезіну әрекетінен қашу немесе оларды төмендету тәсілі болуы мүмкін екенін көрсетеді.

7-кесте*Эмоциялық фон және аффективтік бейін (PANAS)*

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Жағымды аффектінің жалпы көрсеткіші	32,1 ± 6,5	28,7 ± 7,2	p < 0,05
2	Жағымсыз аффектінің жалпы көрсеткіші	18,9 ± 4,8	29,6 ± 6,1	p < 0,001
3	Депрессивтік компонент	7,2 ± 2,4	18,1 ± 4,2	p < 0,001
4	Мазасыздық компоненті	7,2 ± 2,4	12,9 ± 3,5	p < 0,001
5	Депрессия компоненті	6,1 ± 2,2	10,5 ± 2,9	p < 0,001
6	Жалпы дистресс	10,4 ± 2,9	14,6 ± 3,4	p < 0,01

Алекситимия. Алекситимия деңгейін бағалау үшін Торонто алекситимия шкаласы (TAS-20) қолданылды. Алекситимия адамның өз эмоцияларын анықтау және сипаттауындағы қиындықтарды білдіреді. Эксперименттік топта алекситимия көрсеткіштері айтарлықтай жоғары болды. Бұл құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдардың өз эмоциялық тәжірибелерін

тануда және сезінуде елеулі қиындықтарға тап болатынын көрсетеді.

Эмоцияларды анықтаудағы және сипаттаудағы қиындықтар эксперименттік топта әсіресе жоғары болды. Бұл олардың эмоциялық стрессті және эмоциялық ауырды басқару үшін құмар ойынды бейімделмеген еңсеру стратегиясы ретінде қолдануға бейім екенін көрсетеді.

8-кесте

Алекситимияны бағалау (TAS-20, max=100)

№	Ішкі шкала	Бақылау тобы	Эксперименттік топ	Маңыздылық деңгейі
1	Алекситимияның жалпы көрсеткіші	47,3 ± 8,1	69,8 ± 9,7	p < 0,001
2	Эмоцияларды анықтаудағы қиындықтар	18,5 ± 3,9	28,1 ± 4,5	p < 0,001
3	Эмоцияларды сипаттаудағы қиындықтар	14,2 ± 3,4	22,3 ± 4,2	p < 0,001
4	Сыртқы әсерлерге бағытталған ойлау жүйесі	14,6 ± 3,7	19,4 ± 3,9	p < 0,01

Зерттеудің ғылыми үлесі мен практикалық маңызы. Зерттеу нәтижелері құмар ойынға тәуелділік бұзылысына арналған заманауи ғылыми әдебиетпен үйлесе отырып, бірқатар маңызды теориялық және қолданбалы тұжырымдарды нақтылайды. Атап айтқанда, алынған деректер когнитивтік бұрмалау шылықтар мен импульсивтіліктің құмар ойынға тәуелділік мінез-құлқының қалыптасуы мен сақталуындағы маңызды рөлін нақты психологиялық көрсеткіштер арқылы тереңірек ашып көрсетті. Сонымен қатар бақылау иллюзиясы мен «ойыншы қателігі» сияқты когнитивтік бұрмалаулардың құмар ойын мінез-құлқын сақтап тұратын механизмдер ретінде әрекет ететіні тағы да расталды.

Зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі ретінде эмоциялық реттелудің бұзылуы мен құмар ойынға тәуелділік бұзылысы арасындағы байланысты нақтылауды қарастыруға болады. Алекситимия мен құмар ойынға тәуелділік арасындағы өзара байланыс бұрынғы әдебиетте салыстырмалы түрде аз зерттелгендіктен, бұл зерттеу аталған бағыттағы ғылыми түсініктерді толықтыра түседі.

Осы зерттеудің келесі ерекшелігі – ол клиникалық топпен қатар, клиникалық емес іріктемені де қамтыды. Атап айтқанда, зерттеу аясында университет студенттері мен өзге де жастардың қатысуы құмар ойынға тәуелділік мінез-құлқының ерте қалыптасу мүмкіндіктерін және оның күшеюіне ықпал ететін психологиялық факторларды тереңірек талдауға мүмкіндік берді. Бұлай зерттеу арқылы тәуелді мінез-құлқтың клиникалық деңгейге жеткен жағдайларын ғана емес, оның бастапқы даму сатыларын да зерттеуге мүмкіндік жасалды. Практикалық тұрғыдан алғанда, алынған нәтижелер құмар ойынға тәуелділік қаупі бар адамдарды ерте анықтау, профилактикалық бағдарламаларды жетілдіру және эмоциялық реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған психологиялық интервенцияларды

әзірлеу үшін маңызды негіз бола алады. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері психотравмаға сезімтал алдын алу, түзету және терапиялық тәсілдерді дамыту қажеттігін көрсетеді.

Практикалық ұсыныс. ПТКСБ құмар ойын мәселелерінің маңызды алғышарты болғандықтан, оны ерте анықтау және оған ерте араласу – негізгі профилактикалық шаралардың бірі. Психотравма тәжірибесінен кейін көп ұзамай ПТКСБ белгілерін анықтау құмар ойынға тәуелділік мінез-құлқы бекіп кетпей тұрып көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Алғашқы медициналық көмек, психикалық денсаулық клиникалары және ардагерлерге арналған қызметтер сияқты жоғары қауіп орталарында психотравмаға бағытталған скрининг жүргізу кейінірек құмар ойын арқылы өзін-өзі «емдеуге» ұмтылуы мүмкін адамдарды ерте анықтауға көмектеседі.

Сарапшылар психотравмамен скринингі мен құмар ойын бағалауын біріктіру қажет екенін атап көрсетеді. Практикалық тұрғыдан бұл психотравмадан аман қалған адамдардан құмар ойын әдеттері туралы тұрақты түрде сұрау қажет екенін білдіреді. Керісінше, проблемалық құмар ойыншыларда ПТКСБ белгілерін де бағалау керек. Осындай екіжақты скрининг ПТКСБ-ны ерте анықтап, құмар ойын бұзылысы дамымай тұрып қолдау шараларын бастауға мүмкіндік береді. Мұндай шараларға кеңес беру, күресу дағдыларын үйрету және эмоцияны реттеу стратегияларын дамыту кіруі мүмкін.

Сондықтан профилактикалық стратегиялар психотравмаға сезімтал, көпдеңгейлі және нақты мақсатталған болуы тиіс. Негізгі ұсыныстар мыналарды қамтиды.

Жүйелі скрининг және бағалау. Клиникалық және қауымдастық жағдайларында психотравмадан кейінгі стресс пен құмар ойынға байланысты зияндарды жүйелі түрде скринингтен өткізу қажет. Мысалы, алғашқы медициналық көмек пен психикалық денсаулық клиникала-

ры психотравмамен тарихы мен құмар ойынға тәуелділік мінез-құлқы туралы сұрақтарды енгізе алады. ПТКСБ деңгейі өте жоғары болатын әскери немесе ардагерлер популяцияларында валидті скрининг құралдары психотравмамен белгілерін де, құмар ойын қауіпін де қамтитындай бейімделуі тиіс. Қысқа әрі валидті шкалалар психотравмаға қатысты стресстік реакциялармен толықтырылса, қауіп тобындағы адамдарды ерте анықтау мүмкіндігі артады.

Психотравмаға сезімтал интервенциялар. Профилактикалық бағдарламалар дәлелді психотравмаға бағытталған модульдерді қамтуы керек. ПТКСБ мен оның салдарын тікелей қарастыратын интервенциялар құмар ойыншылар популяцияларында үміт күттіретін нәтижелер көрсетті. Мысалы, Najavits және әріптестері ПТКСБ мен құмар ойынға тәуелділік бұзылысын қатар қарастыратын біріктірілген емдеу тәсілі қатысушылардың жоғары тартылуын қамтамасыз етіп, стандартты құмар ойынға тәуелділік терапиясымен салыстырмалы нәтижелер бергенін көрсетті.

Көңірек алғанда, психотравмаға сезімтал компоненттерді құмар ойынға бағытталған емдеу бағдарламаларына енгізу олардың тиімділігін арттырып, профилактикалық стратегияларды жетілдіруге көмектеседі. Қозуды реттеу, стресс күресу және эмоцияны басқару дағдыларын үйрету құмар ойынды қашу құралы ретінде қолданудың тартымдылығын азайтуы мүмкін. Мысалы, когнитивтік – мінез – құлықтық терапия (CBT), диалектикалық мінез – құлықтық терапия (DBT), қабылдау және жауапкершілік терапиясы (ACT) немесе релаксациялық жаттығулар арқылы адамға сау эмоциялық реттеу тәсілдерін үйретуге болады. Психотравмамен тәжірибесі бар құмар ойынға тәуелді ойыншыларға бейімделген зейінділікке немесе қабылдауға негізделген бағдарламалар да дистреске құмар ойынсыз төзуге көмектесуі мүмкін.

Мүмкіндігінше профилактикалық жұмыс ми мен дене байланысын ескеретін үлгілерге сүйенуі тиіс. Өйткені психотравмамен көбіне соматикалық реттелуді бұзады. Сондықтан психобілім беру психотравманың денеге, эмоцияға және күресу тәсілдеріне әсерін түсіндіруді де қамтуы қажет.

Қауымдастық және саясат деңгейіндегі шаралар. Клиникалық ортадан тыс жерде де қауымдастыққа арналған білім беру жұмыстары психотравманың құмар ойынға осалдықты арттыратыны туралы хабардарлықты күшейте

алады. Денсаулық сақтау мамандары, әлеуметтік қызметкерлер, кеңесшілер және әлеуметтік ұйымдар психотравмамен тәжірибесі мен құмар ойынға тәуелділік мінез – құлқы арасындағы байланыс туралы дайындықтан өтуі керек. Жария науқандар ПТКСБ емделетінін және құмар ойынға тәуелділік бұзылысының алдын алуға болатынын көрсетуі тиіс.

Эксперименттік топта байқалған импульсивтіліктің жоғары деңгейі құмар ойынға тәуелділік мінез – құлқының дамуында импульсивті шешім қабылдаудың маңызын тағы да айқындайды. Бұл импульсивтілік жоспарлаудың жеткіліксіздігімен және тез, жеткілікті ақпаратқа сүйенбеген шешімдермен байланысты. Мұндай ерекшелік құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдардың жағымсыз салдарға қарамастан неге ойынды жалғастыратынын түсіндіруі мүмкін.

Зерттеудің шектеулері. Нәтижелер сенімді болғанымен, бірнеше шектеуді ескеру қажет. Біріншіден, зерттеудің көлденең қималық сипаты себеп – салдарлық байланыстар туралы нақты қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Когнитивтік бұрмалаулар мен эмоциялық реттелудің бұзылуы құмар ойынға тәуелділік мінез – құлқынан бұрын пайда бола ма, әлде құмар ойын тәжірибесінің салдары ма – мұны анықтау үшін ұзақмерзімді зерттеулер қажет.

Қорытынды

Құмар ойынға тәуелділік бұзылысы – қазіргі таңда терең зерттеулерді талап ететін көпқырлы әрі күрделі психологиялық феномен. Оның астарында көптеген психологиялық феномендердің болатындығы белгілі болды: когнитивтік бұрмалаулар, эмоциялық реттелудің бұзылуы, импульсивтілік және эмоциялық сананың әлсіреуі сияқты психологиялық феномендер өзара байланысып мінез-құлықтық деңгейде аталған бұзылыстың орын алуына ықпал етеді. Осы зерттеудегі қол жеткізілген нәтижелер құмар ойын бұзылысына бейім адамдарда құмар ойынға қатысты қисынсыз сенімдер айқын көрінетінін, импульсивтілік деңгейі жоғары болатынын, эмоцияны реттеуде қиындықтар кездесетінін және алекситимия деңгейі жоғары болатындығын көрсетті. Бұл факторлар бірге құмар ойынға тәуелділік мінез – құлқының сақталуына және одан әрі күшеюіне ықпал етеді.

Тарихи тұрғыда құмар ойынға белсенділік мәселесі көңіл көтеру ниетімен ғана түсіндірілсе, соңғы кездегі зерттеулер бұндай көзқарас-

тан толығымен бас тартып, көп жағдайда құмар ойын адамның ішкі эмоциялық күйзелісін басқаруға бағытталған бейімделмеген стратегия ретінде қызмет етеді. Құмар ойын бұзылысы бар адамдарда ПТКСБ салдарлары мен механизмдері табылды: олардың қатарына эмоциялардан қашқақтау, импульсивтіліктің жоғары болуы және эмоциялық тұрғыдағы мәселелерді қарастыруға болады. Шешілмеген травматикалық тәжірибелер мен ПТКСБ белгілері құмар ойын бұзылысының дамуы мен сақталуында бастапқы осалдық факторлары болуы мүмкін.

Аталған нәтижелер құмар ойынға тәуелділік бұзылысы бар адамдар эмоциялық реттелудің бұзылуы, когнитивтік бұрмалаулар және психотравмаға байланысты белгілері болатындығын және оларды ерте анықтаудың аса маңызды екенін көрсетеді. Психотравманы басынан өткерген адамдарды скринингтен өткізу, оларға эмоцияны реттеу дағдыларын үйрету және бейімделген күресу стратегияларын дамытуға бағытталған шаралар құмар ойынның күйзелісті реттеудің негізгі тәсіліне айналу ықтималдығын азайта алады. Жалпы алғанда, бұл зерттеу құмар

ойын бұзылысының алдын алу мен емдеуде біріктірілген, психотравмаға сезімтал тәсілдердің маңызын дәлелдейтін ғылыми деректер қатарын толықтырады. Патологиялық құмар ойын басталмай тұрып байқалатын психологиялық және эмоциялық осалдықтарды ескеру ерте интервенциялардың тиімділігін арттыруы мүмкін. Сонымен қатар бұл ұзақ мерзімді клиникалық және әлеуметтік ауыртпалықты азайтуға, сондай-ақ құмар ойынға байланысты зиянды төмендетуге бағытталған дәлелді қоғамдық денсаулық сақтау саясатын әзірлеуге негіз бола алады.

Авторлардың үлесі

Суюндыкова Нургул – деректерді өңдеу; зерттеу жүргізу; мақаланың бастапқы нұсқасын жазу.

Тапалова Ольга – зерттеу әдістемесін әзірлеу; жобаны басқару; мәтінді редакциялау және толықтыру.

Жиенбаева Надежда – ресурстармен қамтамасыз ету; зерттеу үдерісін бақылау; нәтижелерді тексеру.

Кудушева Нұрғайша – нәтижелерді тексеру.

References

- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Breslau, N., Davis, G., Schultz, L. (2003). Posttraumatic Stress Disorder and the Incidence of Nicotine, Alcohol, and Other Drug Disorders in Persons Who Have Experienced Trauma. *Archives of General Psychiatry*, 60(3), 289. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.60.3.289>
- Calado, F., Griffiths, M. D. (2016). Problem gambling worldwide: An update and systematic review of empirical research (2000–2015). *Journal of Behavioral Addictions*, 5(4), 592–613. <https://doi.org/10.1556/2006.5.2016.073>
- Clark, L., Lawrence, A. J., Astley-Jones, F., Gray, N. (2009). Gambling near-misses enhance motivation to gamble and recruit win-related brain circuitry. *Neuron*, 61(3), 481–490. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.12.031>
- d’Agostino, M., Tessier, S., Zerhouni, O., Romo, L. (2025). Childhood trauma, complex ПТКСБ, and severity of online sports betting in French bettors. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 9(4), 100602. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2025.100602>
- deRoos, Cassini, T., Hunt, J., Geier, T., Warren, A., Ruggiero, K., Scott, K., Brasel, K. (2019). Screening and treating hospitalized trauma survivors for posttraumatic stress disorder and depression. *Journal of Trauma and Acute Care Surgery*, 87(2), 440–450. <https://doi.org/10.1097/ta.0000000000002370>
- Dighton, G. (2025). Anxiety and Distress Tolerance as Mediators between Complex Posttraumatic Stress Disorder Symptoms and Gambling Severity in Veterans. *Journal of Gambling Studies*. <https://doi.org/10.1007/s10899-025-10449-0>
- Dighton, G., Wood, K., Armour, C., Fossey, M., Hogan, L., Kitchiner, N., Larcombe, J., Rogers, R. D., Dymond, S. (2023). Gambling problems among United Kingdom armed forces veterans: Associations with gambling motivation and posttraumatic stress disorder. *International Gambling Studies*, 23(1), 35–56. <https://doi.org/10.1080/14459795.2022.2063923>
- Dowling, N. A., Merkouris, S. S., Spence, K. (2021). Ecological momentary assessment of the relationship between positive outcome expectancies and gambling behavior. *Journal of Clinical Medicine*, 10(8), 1709. <https://doi.org/10.3390/jcm10081709>
- Finkenwirth, S., MacDonald, K., Deng, X., Lesch, T., Clark, L. (2020). Using machine learning to predict self-exclusion status in online gamblers on the PlayNow.com platform in British Columbia. *International Gambling Studies*, 21(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/14459795.2020.1832132>
- Fortune, E. E., Goodie, A. S. (2012). Cognitive distortions as a component and treatment focus of pathological gambling: A review. *Psychology of Addictive Behaviors*, 26(2), 298–310. <https://doi.org/10.1037/a0026422>

- Gori, A., Topino, E., Craparo, G., Bagnoli, I., Caretti, V., Schimmenti, A. (2021). A Comprehensive Model for Gambling Behaviors: Assessment of the Factors that can Contribute to the Vulnerability and Maintenance of Gambling Disorder. *Journal of Gambling Studies*, 38(1), 235-251. <https://doi.org/10.1007/s10899-021-10024-3>
- Grant, J. E., Chamberlain, S. R. (2023). Illegal behaviors as a consequence of gambling disorder. *The American Journal on Addictions*, 32(1), 40–46. <https://doi.org/10.1111/ajad.13360>
- Haering, S., Meyer, C., Schulze, L., Conrad, E., Blecker, M., El-Haj-Mohamad, R., ... Engel, S. (2024). Sex and gender differences in risk factors for posttraumatic stress disorder: A systematic review and meta-analysis of prospective studies. *Journal of Psychopathology and Clinical Science*, 133(6), 429-444. <https://doi.org/10.1037/abn0000918>
- Helvich, J., Novak, L., Meier, Z., Tavel, P. (2025). Gambling, trauma, and the mind: a network analysis of online gambling and personal well-being. *BMC Psychology*, 13(1), Article 1226. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-03516-z>
- Hodgins, D. C., Young, M. M., Currie, S. R., Abbott, M. W., Billi, R., Brunelle, N., Nadeau, L. (2022). Lower-risk gambling limits: Linked analyses across eight countries. *International Gambling Studies*, 23(2), Article 2143546. <https://doi.org/10.1080/14459795.2022.2143546>
- Hopfgartner, N., Auer, M., Griffiths, M. D., Helic D. (2023). Predicting self-exclusion among online gamblers: An empirical real-world study. *Journal of Gambling Studies*, 39(1), 447–465. <https://doi.org/10.1007/s10899-022-10149-z>
- Hollander, E., Buchalter A. J., DeCaria C. M. (2000). Pathological gambling. *Psychiatric Clinics of North America*, 23(3), 629–642. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70185-4](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70185-4)
- Karlsson, A., Håkansson, A. (2018). Gambling disorder, increased mortality, suicidality, and associated comorbidity: A longitudinal nationwide register study. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(4), 1091–1099. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.112>
- Kearney, B. and Lanius, R. (2022). The brain-body disconnect: A somatic sensory basis for trauma-related disorders. *Frontiers in Neuroscience*, 16. <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.1015749>
- Loo, J. M. Y., Tsai, J.-S., Raylu, N., Oei, T. P. S. (2014). Gratitude, hope, mindfulness and personal growth in recovering gamblers in treatment. *PLOS ONE*, 9(2), e83889. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083889>
- MacLaren, V. V., Fugelsang, J. A., Harrigan, K. A., Dixon, M. J. (2011). The personality of pathological gamblers: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 1057–1067. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.02.002>
- Månsson, V., Molander, O., Carlbring, P., Rosendahl, I., Berman, A. H. (2022). Emotion regulation-enhanced group treatment for gambling disorder: A non-randomized pilot trial. *BMC Psychiatry*, 22(1), 16. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03630-3>
- Marchetti, D., Verrocchio, M., Porcelli, P. (2019). Gambling Problems and Alexithymia: A Systematic Review. *Brain Sciences*, 9(8), 191. <https://doi.org/10.3390/brainsci9080191>
- Michaleczuk, R., Bowden-Jones, H., Verdejo-Garcia, A., Clark, L. (2011). Impulsivity and cognitive distortions in pathological gamblers attending the UK National Problem Gambling Clinic: A preliminary report. *Psychological Medicine*, 41(12), 2625–2635. <https://doi.org/10.1017/S003329171100095X>
- Najavits L.M., Ledgerwood D.M., Afifi T.O. (2023). A Randomized Controlled Trial for Gambling Disorder and ИТКСБ: Seeking Safety and CBT. *Journal of Gambling Studies*, 39(4), 1865-1884. <https://doi.org/10.1007/s10899-023-10224-z>
- Nigro, G., Matarazzo, O., Ciccarelli, M., Pizzini, B., Sacco, M., Cosenza, M. (2022). Positive illusions: The role of cognitive distortions related to gambling and temporal perspective in chasing behavior. *Journal of Gambling Studies*, 38(3), 889–904. <https://doi.org/10.1007/s10899-021-10068-5>
- Rayner, C., Treacy, S., Dighton, G. (2025). Screening and assessment of gambling in military populations: A systematic review and gap analysis. *Current Addiction Reports*, 12, 64. <https://doi.org/10.1007/s40429-025-00677-0>
- Sancho, M., Bonnaire, C., Costa, S., Casalé-Salayet, G., Vera-Igual, J., Rodríguez, R. C., Duran-Sindreu, S., Trujols, J. (2021). Impulsivity, emotion regulation, cognitive distortions and attentional bias in a Spanish sample of gambling disorder patients: Comparison between online and land-based gambling. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4869. <https://doi.org/10.3390/ijerph18094869>
- Secades-Villa R, Martínez-Loredo V, Grande-Gosende A and Fernández-Hermida JR (2016) The Relationship between Impulsivity and Problem Gambling in Adolescence. *Front. Psychol.* 7, 19-31. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01931>
- Shirk, S., Muquit, L., Deckro, J., Sweeney, P., Kraus, S. (2021). Mindfulness-Based Relapse Prevention for the Treatment of Gambling Disorder among U.S. Military Veterans: Case Series and Feasibility. *Clinical Case Studies*, 21(1), 3-17. <https://doi.org/10.1177/15346501211020122>
- Sescousse, G., Janssen, L. K., Hashemi, M., Cools, R., Frank M. J. (2016). Amplified striatal responses to near-miss outcomes in pathological gamblers. *Neuropsychopharmacology*, 41(11), 2614–2623. <https://doi.org/10.1038/npp.2016.43>
- Toneatto, T., Pillai, S., Courtice, E. L. (2014). Mindfulness-enhanced cognitive behavior therapy for problem gambling: A controlled pilot study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12(2), 197–205. <https://doi.org/10.1007/s11469-014-9481-6>
- Weinsztock, S., Brassard, S., Balodis, I., Martin, L. E., Amlung, M. (2021). Delay discounting in established and proposed behavioral addictions: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 15, 786358. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2021.786358>
- World Health Organization. (2019). International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th Revision). <https://icd.who.int/en>.

Авторлар туралы мәлімет:

Суюндыкова Нургул – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nsuyundykova@abaiuniversity.edu.kz).

Тапалова Ольга (корреспонденттік автор) – психология ғылымдарының докторы, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: otapalova@gmail.com).

Жиенбаева Надежда – психология ғылымдарының докторы, арнайы білім беру кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: n.zhienbaeva@abaiuniversity.edu.kz).

Кудушева Нұргайша – PhD, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nurgaisha72@mail.ru).

Information about the authors:

Suyundykova Nurgul – PhD Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nsuyundykova@abaiuniversity.edu.kz).

Tapalova Olga (corresponding-author) – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Department of General and Applied Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: otapalova@gmail.com).

Zhiyenbayeva Nadezhda – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Department of Special Education, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: n.zhienbaeva@abaiuniversity.edu.kz).

Kudusheva Nurgaisha – PhD, Senior Lecturer, Department of General and Applied Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurgaisha72@mail.ru).

Сведения об авторах:

Суюндыкова Нургул – PhD-докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: nsuyundykova@abaiuniversity.edu.kz).

Тапалова Ольга (автор-корреспондент) – доктор психологических наук, профессор кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: otapalova@gmail.com).

Жиенбаева Надежда – доктор психологических наук, профессор кафедры специального образования, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: n.zhienbaeva@abaiuniversity.edu.kz).

Кудушева Нургайша – PhD, старший преподаватель кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: nurgaisha72@mail.ru).

Келіп түсті: 08 қаңтар 2026 жыл

Қабылданды: 25 мамыр 2026 жыл

2-бөлім
ӘЛЕУМЕТТАНУ

Section 2
SOCIOLOGY

Раздел 2
СОЦИОЛОГИЯ

МРНТИ 04.51.65

<https://doi.org/10.26577/JPSS20269727>**Ж. Аргынбаева^{1*}** , **Э. Адилова²** ,**Д. Кожабекова³** , **К. Амуртаева⁴** ¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан³«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, Астана, Қазақстан⁴Қазақстандық қоғамдық даму институты, Астана, Қазақстан

*e-mail: zhanar.argynbayeva@narхоз.kz

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН МОБИЛЬДІЛІГІ МЕН ӨЗІН-ӨЗІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Мақалада қазақстандық жастардың көші-қондық ұстанымдары, олардың әлеуметтік күтулері, өмірлік стратегиялары және кәсіби мобильділік мотивтері талданады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан жастарының көші-қондық ұстанымдарын, әлеуметтік күтулерін, өмірлік стратегияларын, сондай-ақ кәсіби және білім беру мобильділігі туралы түсініктерін талдау. Зерттеудің эмпирикалық базасын Қазақстанның алты қаласынан 18–30 жас аралығындағы 60 жас азаматпен жүргізілген фокус-топ материалдары құрады. Зерттеу үш негізгі мәселеге шоғырланды: тұлғалық және кәсіби даму перспективаларын қабылдау; эмиграция мен уақытша мобильділікке қатынас; шетелге шығуды кәсіби және өмірлік жоспарлау стратегиясы ретінде түсіндіру. Нәтижелер қазақстандық жастар көші-қонының негізінен прагматикалық сипатқа ие екенін көрсетті. Ол экономикалық қажеттілікке қарағанда кәсіби және тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырумен көбірек байланысты. Уақытша халықаралық мобильділік адам капиталын жинақтау құралы әрі кейін оны ұлттық контексте іске асыру мүмкіндігі ретінде қарастырылады және отанмен түпкілікті үзіліс ретінде қабылданбайды. Алынған нәтижелер жастар мобильділігінің әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды ресурсы ретіндегі рөлін нақтылауға мүмкіндік береді және мемлекеттік жастар саясатын әзірлеуге практикалық негіз қалыптастырады.

Түйін сөздер: көші-қондық ұстанымдар, жастар, адам капиталы, Қазақстан, әлеуметтік күтулер, өмірлік стратегиялар, халықаралық мобильділік.

Zh. Argynbayeva^{1*}, **E. Adilova²**,
D. Kozhabekova³, **K. Amurtayeva⁴**¹Narхоз University, Almaty, Kazakhstan²Farabi University, Almaty, Kazakhstan³Scientific Research Center “Youth”, Astana, Kazakhstan⁴Kazakhstan Institute for Public Development, Astana, Kazakhstan

*e-mail: zhanar.argynbayeva@narхоз.kz

Strategies of Migration Mobility and Self-Realization among the Youth of Kazakhstan

The article presents an analysis of migration attitudes among Kazakhstani youth, including their social expectations, life strategies, and motives for professional mobility. The purpose of the study is to analyze the migration attitudes of young people in Kazakhstan, including their social expectations, life strategies, and perceptions of professional and educational mobility. The empirical basis of the study consists of focus group data collected from 60 young people aged 18–30 from six cities of Kazakhstan. The research focuses on three main issues: perceptions of personal and professional development opportunities; attitudes toward emigration and temporary mobility; and interpretations of going abroad as a strategy for professional and life planning. The findings demonstrate that migration among Kazakhstani youth is predominantly pragmatic in nature. It is associated more with professional and personal self-realization than with economic necessity. Temporary international mobility is perceived as a tool for accumulating human capital with subsequent realization within the national context rather than as a final separation from the homeland. The obtained results contribute to a better understanding of youth mobility as a resource for socio-economic development and provide a practical basis for the development of state youth policy programs.

Keywords: migration attitudes, youth, human capital, Kazakhstan, social expectations, life strategies, international mobility.

Ж. Аргынбаева^{1*}, Э. Адилова²,
Д. Кожабекова³, К. Амуртаева⁴

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Научно-исследовательский центр «Молодежь», Астана, Казахстан

⁴Казахстанский институт общественного развития, Астана, Казахстан

*e-mail: zhanar.argynbayeva@narhoz.kz

Стратегии миграционной мобильности и самореализации молодежи Казахстана

В статье представлен анализ миграционных установок казахстанской молодежи, включая их социальные ожидания, жизненные стратегии и мотивы профессиональной мобильности. Цель исследования заключается в анализе миграционных установок молодежи Казахстана, включая их социальные ожидания, жизненные стратегии и представления о профессиональной и образовательной мобильности. Эмпирическая база исследования составили данные фокус-групп, проведенных с 60 молодыми людьми в возрасте 18-30 лет из шести городов Казахстана. Исследование сосредоточено на трех вопросах: восприятие перспектив личностного и профессионального развития; отношение к эмиграции и временной мобильности; интерпретация выезда за рубеж как стратегии профессионального и жизненного планирования. Результаты показали, что миграция казахстанской молодежи носит преимущественно прагматичный характер. Она связана с профессиональной и личностной самореализацией, а не с экономической необходимостью. Временная зарубежная мобильность воспринимается как инструмент накопления человеческого капитала с последующей реализацией в национальном контексте, а не как окончательный разрыв с родиной. Полученные данные позволяют уточнить роль молодежной мобильности как ресурса социально-экономического развития и формируют практическую основу для разработки программ государственной молодежной политики.

Ключевые слова: миграционные установки, молодежь, человеческий капитал, Казахстан, социальные ожидания, жизненные стратегии, международная мобильность.

Кіріспе

Жастар қоғам мен мемлекеттің адами капиталының ұдайы өндірісі мен инновациялық дамуының параметрлерін айқындайтын негізгі демографиялық және әлеуметтік-экономикалық ресурс болып табылады. Халықаралық мобильділіктің өсуі жағдайында жастардың миграциялық ұстанымдары жүйелі маңызға ие болуда. 2022 жылы әлемдік еңбек ресурстары құрамындағы мигранттар саны 167,7 млн адамға жетті, олардың шамамен 15,5 миллионы 15–24 жас аралығындағы жастар болды (ILO, 2024). Аталған үрдіс жастардың жаһандық мобильді еңбек күшінің маңызды сегментін құрайтынын және халықаралық еңбек тобында белсенді рөл атқаратынын көрсетеді.

Бұл тенденцияны түсіну жастардың миграциялық ұстанымдарының қалыптасуына ықпал ететін факторларды талдауды қажет етеді. Себебі көші-қондық бағдарлар экономикалық, институционалдық, әлеуметтік және құндылықтық факторлардың жиынтық әсері негізінде қалыптасады. Негізгі детерминанттарға жұмыспен қамтылу деңгейі мен табыс көлемі, білім беру сапасы, кәсіби өсу мүмкіндіктеріне қолжетім-

ділік, сондай-ақ тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру перспективаларын субъективті бағалауы жатады. Сонымен қатар жастардың миграциялық бағдарлары тек объективті әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ғана емес, сонымен бірге ұлттық институттарға деген сенім деңгейін және өз елінде әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндіктерін бағалауын да бейнелейді.

Қазақстан үшін жастардың миграциялық ұстанымдарын талдау экономиканың құрылымдық трансформациясы, жұмыспен қамту саласының цифрлануы, еңбек нарығы конфигурациясының өзгеруі және институционалдық реформалардың жүзеге асырылуы жағдайында ерекше өзектілікке ие болып отыр. Ел бір мезгілде эмиграция, иммиграция және транзиттік мобильділік процесінде тартылғандықтан, жас азаматтардың миграциялық бағдарларын айқындайтын факторларды кешенді түрде зерттеу қажеттілігі арта түсуде.

Соңғы жылдары Қазақстан жастарының көші-қоны мәселелеріне арналған ғылыми жарияланымдар саны айтарлықтай артты. Зерттеулердің басым бөлігі көші-қон себептеріне, миграциялық ағымдардың динамикасына және оның жекелеген түрлеріне (білім беру және ең-

бек көші-қоны) бағытталған. Мәселен, Р. Акимов (2023) қазақстандық жастардың интеллектуалдық эмиграциясын талдап, көші-қонның демографиялық және әлеуметтік факторларына назар аударады. Осыған ұқсас, Б. Бокаев және әріптестері (2022) шетелдік жоғары оқу орындары түлектерінің мотивациясын зерттеп, білім беру миграциясының интеллектуалдық миграцияға трансформациялану ерекшеліктерін қарастырады. А. Демесинова мен Н. Абдрахманова (2023) жастардың сыртқы миграциясын аймақтық ағымдар контекстінде талдайды, алайда миграциялық ұстанымдарды жастардың мағыналық бағдарлары мен стратегиялары жүйесі ретінде терең қарастырмайды. Сонымен қатар миграциялық ұстанымдардың құрылымын мотивациялық бағдарлар, әлеуметтік күтулер және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру стратегияларының жиынтығы ретінде зерттеудің ғылыми әлеуеті кең болып қала береді.

Жастар бағдарланатын мобильділік сипаты ерекше назар аударуды талап етеді. Тұрақты эмиграцияға бағытталған ұстанымдармен қатар, адами капиталды жинақтау мақсатында шетелге барып, кейін туған елінде жүзеге асуды көздейтін уақытша немесе циркулярлық мобильділік моделі қалыптасуда. Мұндай мобильділік форматы тұрақты эмиграциядан ерекшеленеді және дербес аналитикалық қарастыруды қажет етеді, себебі ол қайтымсыз «ақыл-ой ағымы» феноменімен ғана шектелмейді. Осы зерттеу аясында келесі зерттеу сұрақтары қойылды:

RQ1. Жастардың субъективті әл-ауқаты Қазақстандағы көші-қондық ұстанымдардың қалыптасуына қалай әсер етеді?

RQ2. Отбасылық тамырлану мен әлеуметтік байланыстар жастардың көші-қон шешімдерін қандай жолмен құрылымдайды?

RQ3. Елді мекен түріне (ірі, орта және шағын қалалар) және білім беру мен жұмыспен қамту мүмкіндіктеріне байланысты жастардың көші-қон мобильділік стратегиялары қалай ерекшеленеді?

Қойылған зерттеу сұрақтарын ескере отырып, мақаланың мақсаты – Қазақстан жастарының миграциялық ұстанымдарын, атап айтқанда олардың әлеуметтік күтулері мен өмірлік стратегияларын талдау болып табылады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы қазіргі әлеуметтік-экономикалық трансформациялар жағдайындағы жастар мобильділігінің мотивациялық құрылымы туралы эмпирикалық және аналитикалық түсініктерді кеңейтумен анықталады. Практика-

лық маңыздылығы алынған нәтижелерді елдің институционалдық тартымдылығын арттыруға және адами капиталдың қайтымсыз кету қаупін төмендетуге бағытталған мемлекеттік жастар саясатын қалыптастыру барысында қолдану мүмкіндігімен сипатталады.

Әдебиеттерге шолу

1. Жастар мобильділігі жаһандық контексте

Жаһандану және ұлттық еңбек нарықтарының трансформациясы жағдайында жастар мобильділігі әлеуметтану, экономика, демография және даму зерттеулерін біріктіретін пәнаралық талдаудың негізгі нысанына айналууда. Қазіргі ғылыми тәсілдер көші-қонды тек адами капиталдың жоғалуы ретінде түсіндіруден бас тартып, оны білімнің, дағдылардың және әлеуметтік ресурстардың айналымына негізделген динамикалық процесс ретінде қарастырады. Осы логика аясында жастардың көші-қон қозғалыстарының уақытша және стратегиялық сипатын айқындайтын «ақылды» немесе циркулярлық мобильділік тұжырымдамасы кең таралды (Czaika & de Haas, 2014; King & Skeldon, 2010).

«Итеруші-тартушы» тұжырымдамасы сияқты классикалық көші-қон модельдер (Lee, 1966) көші-қон мінез-құлық факторларын түсіндіруде әлі де өзектілігін сақтайды, алайда жастар контекстінде олардың түсіндірмелік әлеуеті жеткіліксіз болып отыр. Қазіргі зерттеулер субъективті факторлардың, атап айтқанда күтулердің, құндылықтардың, өмірлік стратегиялардың және болашақ туралы түсініктердің маңыздылығын ерекше атап көрсетеді (Carling & Collins, 2018). Жастар үшін көші-қон барған сайын сапалы білімге, халықаралық тәжірибеге және кәсіби желілерге қол жеткізумен байланысты адами капиталға саналы инвестиция ретінде қарастырылууда (OECD, 2020).

2. Білім беру және студенттік мобильділік

Халықаралық ғылыми әдебиетте жаһандық деңгейде бәсекеге қабілетті мамандарды қалыптастырудың негізгі тетігі ретінде білім беру және студенттік мобильділікке ерекше назар аударылады. Зерттеулер академиялық мобильділіктің когнитивтік және когнитивтік емес дағдыларды дамытуға ықпал ететінін, бейімделгіштікті арттыратынын және қабылдаушы елде де, туған елге оралғаннан кейін де еңбек нарығындағы позицияларды жақсартатынын көрсетеді (Findlay et al., 2012; Netz et al., 2021). Осыған байланысты жас мамандардың елге оралуы мен қайта ин-

теграциялануына жағдай жасауға бағытталған «зияткерлік айналым» саясатына қызығушылық күшейіп келеді (Gaillard & Gaillard, 2015).

3. Институционалдық контекстердің рөлі

Дамушы экономикасы бар елдерде институционалдық факторлар жастардың миграциялық ниеттерінің қалыптасуында шешуші рөл атқарады. World Bank және OECD зерттеулері мемлекеттік институттарға деген сенім, әлеуметтік әділеттілікті қабылдау және мансаптық мүмкіндіктердің ашықтығы экономикалық ынталандырулардан кем түспейтін ықпалға ие екенін көрсетеді (World Bank, 2022; OECD, 2017). Институционалдық сенімнің төмен деңгейі, тіпті экономикалық өсім жағдайында да, миграциялық ниеттерді күшейтіп, «мәжбүрлі прагматикалық мобильділік» феноменін қалыптастырады.

4. Аймақтық айыомашылықтар және жергілікті контекст

Жастар мобильділігінің аймақтық өлшемі де белсенді зерттелуде. Алайда зерттеулердің ауқымды көлеміне қарамастан, посткеңестік кеңістік пен Орталық Азия халықаралық ғылыми әдебиетте жеткілікті деңгейде ұсынылмаған. Қолданыстағы еңбектер жастардың жоғары білім беру мобильділігінің институционалдық шектеулермен және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктеріне қолжетімділіктің біркелкі болмауымен ұштасатынын атап көрсетеді (Laguette, 2019). Сонымен қатар, «мүмкіндіктер географиясы» тұжырымдамасы миграциялық стратегиялардың жергілікті әлеуметтік-экономикалық контекстің, білім беру және кәсіби ресурстардың қолжетімділігінің, сондай-ақ аймақтық теңсіздіктің ықпалымен қалыптасатынын көрсетеді (Findlay et al., 2012; Crescenzi et al., 2021). Ірі қалалардағы жастар көбіне халықаралық мобильділікке бағдарланса, шағын қалалар мен перифериялық өңірлер үшін ұлттық өсім орталықтарына бағытталған ішкі көші-қон тән болып келеді.

5. Қазақстандағы жастар мобильділігі

Қазақстандық ғылыми әдебиетте жастар көші-қон негізінен демографиялық процестер, білім беру мобильділігі және адами капиталдың жоғалу қаупі тұрғысынан қарастырылады. Зерттеушілер жастардың білім беру және еңбек көші-қонына тұрақты қызығушылық танытатынын атап көрсетіп, оны аймақтық теңсіздікпен, білім сапасымен және мансаптық мүмкіндіктердің шектеулілігімен байланыстырады (Аргынбаева, 2025). Сонымен бірге уақытша мобильділіктің субъективті интерпретациялары мен елге қайта оралуға бағдарлану мәселелері жеткілікті

зерттелмеген, бұл аталған зерттеудің ғылыми жаңалығын айқындайды.

Теориялық және эмпирикалық тәсілдерді талдау жастар мобильділігін «ақыл-ойдың кетуі» қаупі ретінде біржақты қарастырудан гөрі, тиімді институттар мен жүйелі жастар саясаты жағдайында әлеуметтік-экономикалық дамудың әлеуетті ресурсы ретінде бағалауға мүмкіндік береді. Аталған зерттеу Қазақстан жастарының көші-қон ұстанымдары туралы деректер арқылы ғылыми әдебиетті толықтырып, мобильділік стратегияларының қалыптасуындағы институционалдық контекстің рөлін түсінуді кеңейтеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу фокус-топтық пікірталастарды қолдануға негізделген сапалық тәсіл аясында жүзеге асырылды. Бұл әдіс сандық тәсілдер арқылы анықтау қиын болатын жастардың миграциялық ұстанымдарының мотивациялық және эмоционалдық аспектілерін ашуға мүмкіндік береді. Аталған әдіс жастардың әлеуметтік және кәсіби ортасы контекстінде қалыптасатын субъективті бағалауларды, латентті паттерндерді және стратегиялық ұстанымдарды талдауға жағдай жасайды.

Зерттеу нысаны ретінде 18-30 жас аралығындағы Қазақстан жастары алынды. Қатысушылардың аймақтық, білім беру және кәсіби траекторияларының алуандығына ерекше назар аударылды, бұл әлеуметтік позициялар мен өмірлік стратегиялардың кең ауқымын қамтуға мүмкіндік берді.

Зерттеуге алты қаладан – Астана, Алматы, Павлодар, Өскемен, Көкшетау және Қостанай қалаларынан 60 жас қатысты. Іріктеу аймақтық және жас ерекшеліктерінің өртүрлілігін, сондай-ақ білім беру және кәсіби траекториялардағы айырмашылықтарды ескере отырып жүргізілді. Бұл сапалық зерттеу аясында жастардың әлеуметтік-демографиялық және білім беру позицияларының репрезентативтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Фокус-топтарды өткізу үшін жастар миграциясына қатысты соңғы зерттеулерді, соның ішінде «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының әлеуметтанулық сауалнамаларының нәтижелерін талдау негізінде сұрақтардан тұратын құрылымданған гайд дайындалды. Гайд келесі тақырыптық блоктар бойынша құрылымдалды:

– Өмір сүру жағдайларына қанағаттанудың субъективті бағасы, соның ішінде аймақтық

мүмкіндіктерді қабылдау және болашаққа сенімділік.

– Ішкі және халықаралық миграцияны, сондай-ақ уақытша және тұрақты көшу формаларын қамтитын миграциялық ниеттер мен ұстанымдар.

– Білім беру, экономикалық, әлеуметтік және институционалдық аспектілерді қамтитын миграцияның мотивтері мен факторлары.

– Әлеуметтік орта мен ақпараттық кеңістіктің ықпалы, соның ішінде медиа рөлі және маңызды тұлғалардың миграциялық тәжірибесі.

– Қазақстандағы және одан тыс жерлердегі ұзақ мерзімді өмірлік стратегиялармен байланысты болашақ туралы күтулер мен түсініктер.

Фокус-топтар 2025 жылдың қазан айында өткізілді. Барлық қатысушылар зерттеуге қатысуға ақпараттандырылған келісім берді, сондай-ақ олардың анонимдігі мен құпиялылығы қамтамасыз етілді.

Деректерді талдау қайталанатын мағыналық бірліктерді, категорияларды және интерпретациялық паттерндерді анықтауға мүмкіндік беретін тақырыптық талдау әдісі арқылы жүзеге асырылды. Бұл әдіс жастардың миграциялық ұстанымдарының типтерін жүйелеуді және тұлғалық әрі кәсіби дамуға стратегиялық бағдарлануды бейнелейтін басым тенденцияларды айқындауды қамтамасыз етті.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан демографиялық тұрғыдан жас мемлекеттердің қатарына жатады: халықтың медианалық жасы шамамен 32–33 жасты құрайды, ал 14–34 жас аралығындағы жастардың үлесі халықтың шамамен үштен біріне тең. Бұл жас тобы адами капиталдың ұдайы өндірісінде және елдің әлеуметтік-экономикалық динамикасын, соның ішінде көші-қон үдерістерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Халық құрылымындағы жастардың елеулі үлесін және олардың қоғамдағы белсенді рөлін ескере отырып, жастардың миграциялық ұстанымдарын зерттеу елдің болашақ даму тенденцияларын түсіну үшін аса маңызды болып табылады. Зерттеу Қазақстан жастарының миграциялық ұстанымдарында бірнеше негізгі трендтерді анықтады.

Көші-қон ұстанымдардың қалыптасу контекстіндегі субъективті әл-ауқат

Жастардың субъективті әл-ауқаты мобильділікке қатысты шешімдер қабылданатын когнитивтік және эмоционалдық шеңберді қалып-

тастырады. Көші-қондық ниеттер оқшау түрде пайда болмайды, олар өмір сапасын қабылдау жүйесіне, институционалдық ортаны бағалауға және тұлғалық перспективалар туралы түсініктерге кіріктірілген. Осы тұрғыдан субъективті әл-ауқат тек әлеуметтік бейімделудің индикаторы ғана емес, сонымен қатар әлеуетті мобильділіктің маңызды болжамдық факторы ретінде де көрінеді.

Зерттеу нәтижелері қатысушылардың басым бөлігі өз өңіріндегі өмір сүру жағдайларына қанағаттанудың жоғары деңгейін көрсеткенін анықтады. Олар өз қалаларын «жайлы», «дамып келе жатқан», «тыныш» және «өсуге мүмкіндік беретін» орта ретінде оң бағалады. Бұл ретте позитивті бағалаулар тек материалдық аспектілермен, мысалы инфрақұрылым деңгейімен, білімге қолжетімділікпен немесе жұмыс орындарының болуымен ғана байланысты емес, сонымен қатар әлеуметтік ортаның материалдық емес сипаттамаларына да негізделген. Жастар қала атмосферасының, тұлғааралық қатынастар сапасының, қауіпсіздік сезімінің, әлеуметтік қолдаудың және жергілікті қауымдастыққа тиесілік сезімінің маңыздылығын ерекше атап өтті. Сұхбат барысында «үй сезімінің», отбасының жақындығы мен тұрақты әлеуметтік байланыстардың маңыздылығы туралы пікірлер бірнеше рет айтылды. Алынған деректер жастардың субъективті әл-ауқатының кешенді сипатқа ие екенін және оның экономикалық, әлеуметтік әрі психологиялық факторлардың үйлесіміне негізделетінін көрсетеді.

Сонымен қатар болашаққа берілетін баға неғұрлым амбивалентті сипатқа ие болды. Қатысушылардың жартысынан көбі ертеңгі күнге сенімді екенін айтып, оны жұмыспен қамтылу мүмкіндіктерімен, білімге қолжетімділікпен және ірі қалалардың даму динамикасымен байланыстырды. Қатысушылардың тағы бір бөлігі «иә деуге болады» деген секілді шартты-позитивті ұстанымды ұстанғанымен, өз пікірлерін экономикалық белгісіздік пен мансаптық шектеулерге қатысты ескертулермен толықтырды.

Сенімсіздіктің негізгі себептері еңбек нарығының тұрақсыздығымен, жоғары бәсекелестікпен, мансаптық өсудің әлеуметтік байланыстарға тәуелділігі туралы сезіммен, сондай-ақ экологиялық мәселелермен және қалалық инфрақұрылым сапасымен байланысты болды. Бұл әсіресе шағын қалалар мен перифериялық өңірлердегі жастарға қолжетімді мүмкіндіктерді бағалау барысында айқын көрінді. Қатысушылар-

дың бір бөлігі сапалы білім алу, кәсіби мансап құру немесе өмірлік перспективаларды кеңейту үшін ірі урбанистік орталықтарға көшу немесе шетелдік білім беру және кәсіби траекторияларды қарастыру қажеттігін атап өтті.

Зерттеу деректері қазіргі жағдайды бағалау мен болашаққа қатысты күтулер арасындағы құрылымдық алшақтықтың бар екенін көрсетеді. Өмір сүрудің қазіргі жағдайларына қанағаттанудың жоғары деңгейіне қарамастан, ұзақ мерзімді перспективалар жастар тарапынан анағұрлым тұрақсыз және болжауға қиын құбылыс ретінде қабылданады. Нәтижесінде өзіндік парадокс қалыптасады: субъективті әл-ауқат мобильділікке дайындықты төмендетпейді, керісінше онымен қатар өмір сүреді. Бұл жастар мобильділігінің тек дағдарысқа, әлеуметтік депривацияға немесе өмірге қанағаттанбаушылыққа реакция емес

екенін көрсетеді. Керісінше, ол салыстырмалы тұрақтылық жағдайында қалыптасып, өмірлік мүмкіндіктерді кеңейтудің рационалды стратегиясы ретінде қарастырылады.

Жастардың көш-қондық ұстанымдарының түпкілікті эмиграцияға емес, негізінен уақытша, білім беру және қайтарымды мобильділікке бағдарлануы ерекше маңызға ие. Көптеген респонденттер үшін шетелде білім алу немесе кәсіби тәжірибе жинақтау адами капиталды арттыру құралы ретінде қарастырылып, кейіннен Қазақстанға оралып, жинақталған білім мен тәжірибені ел ішінде қолданумен байланыстырылды. Бұл көші-қонды түсінудің трансформацияланып жатқанын көрсетеді: миграция туған елмен байланысты ұзу ретінде емес, тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы мен кәсіби дамуының жеке стратегиясының бір бөлігі ретінде қабылданады.

1-кесте

Қазақстан жастарының субъективті әл-ауқаты мен көш-қондық ұстанымдары

Көрсеткіш	Қатысушылардың пікірлері	Көші-қондық ұстанымдарға әсері
Өмір сүру жағдайларына жоғары қанағаттану	«Барлығы тамаша»; «Өмір сүру жақсы»; «Қала дамып, жақсарып келеді»	Тұрғылықты өңірге қатысты позитивті қабылдау мен әлеуметтік бейімделу сезімі қалыптасады
Ортаға эмоционалдық байланыс	«Маған тыныштық ұнайды»; «Адамдары жақсы»; «Үйде өзімді жайлы сезінемін»	Тамырлану деңгейі күшейіп, түпкілікті эмиграцияға дайындық
Даму мүмкіндіктерін қабылдау	«Астанада дамуға болады»; «Жақсы университеттер мен колледждер бар»; «Грант алып, тағылымдамадан өтуге болады»	Білім беру және кәсіби мобильділік ынталандырылады
Болашаққа сенімсіздік	«Мансаптық өсу қабілетке емес, байланысқа тәуелді»; «Экологиялық жағдай нашарлап барады»	Мобильділік арқылы баламалы мүмкіндіктерді іздеуге сұраныс
Мүмкіндіктердің аймақтық теңсіздігі	«Бір нәрсеге қол жеткізгің келсе, кетуге тура келеді»; «Шағын қалаларда мүмкіндік аз»	Ірі урбанистік орталықтарға бағытталған ішкі көші-қон
Уақытша және қайтарымды мобильділік	«Еуропаға оқуға барып, кейін білімімді Қазақстанда қолданғым келеді»; «Шетелде тәжірибе жинап, елге оралғым келеді»	Мобильділік түпкілікті кету емес, адами капиталды жинақтау құралы ретінде қабылданады

Отбасылық тамырлану және көші-қондық таңдаудың реляциялық моделі

Қазақстан жастарының көші-қондық шешімдері негізінен таңдаудың реляциялық моделі аясында қалыптасады, мұнда отбасы байланыстары, эмоционалдық жақындық және өзара міндеттемелер жүйесі шешуші маңызға ие. Қатысушылар көшу процесін тек мансаптық немесе білім беру мүдделеріне негізделген жеке жоба ретінде емес, бүкіл отбасылық қатынастар жүйесіне әсер ететін шешім ретінде қабылдайды.

Осы контексте жеке миграциялық стратегиялар ата-аналардың күтулерімен, отбасына эмоционалдық қолдау көрсету қажеттілігімен және жақындары алдындағы жауапкершілікпен үнемі байланыста қарастырылады.

Қатысушылардың басым бөлігі көшу мүмкіндігін қарастырған кезде отбасының пікірін міндетті түрде ескеретінін атап өтті. Жастардың едәуір бөлігі үшін ата-ананың қолдауы шешім қабылдаудың маңызды шарты болып табылады, әсіресе ұзақ мерзімді миграция немесе басқа

өңірге түпкілікті көшу мәселесі қозғалған жағдайда. Респонденттер бірнеше рет тартымды білім беру немесе кәсіби мүмкіндіктер болғанымен, «ата-ананы қалдырып кеткісі келмейтінін», «отбасынан алыс болуды қаламайтынын» немесе «үймен байланысты жоғалтудан қорқатынын» айтты. Осылайша, көші-қондық таңдау эмоционалдық өзара тәуелділік құрылымына кіріктірілген сипатқа ие болады.

Эмпирикалық деректер бұл байқауды растайды: респонденттердің үштен екісінен астамы

(68%) отбасылық фактордың жоғары немесе шешуші маңызға ие екенін көрсеткен, оның ішінде 38%-ы оның айқындаушы рөлін, ал 30%-ы басқа жағдайлармен қатар елеулі ықпалын атап өткен. Қатысушылардың тек 20%-ы ғана отбасының ықпалын минималды немесе мүлде жоқ деп бағаласа, 11%-ы жеке мақсаттар мен отбасылық күтулер арасындағы тепе-теңдікті көрсетеді. Бұл шешімдердің біртіндеп даралану үрдісін білдіргенімен, әлеуметтік тамырланудың әлі де күшті сақталып отырғанын көрсетеді.

2-кесте

Көшу немесе елде қалу туралы шешім қабылдаудағы жеке және отбасылық құндылықтардың рөлі

Көшу/елде қалу туралы шешімдегі жеке және отбасылық құндылықтардың рөлі	Жалпы үлесі (%)
Отбасының өте үлкен / шешуші рөлі	38
Отбасының рөлі үлкен, бірақ басқа факторлар да бар	30
Жеке мақсаттар мен отбасылық құндылықтар арасындағы тепе-теңдік	11
Бейтарап / минималды рөл	10
Ешқандай рөл атқармайды	10

Алынған деректер шешім қабылдаудың реляциялық моделінің басымдығын көрсетеді, мұнда мобильділік автономды таңдау актісі ретінде емес, әлеуметтік байланыстар құрылымына кіріктірілген процесс ретінде қарастырылады. Қатысушылардың пікірлерінде ата-аналық қолдаудың эмоционалдық маңызы, егде жастағы туыстарға қамқорлық жасау қажеттілігі, сондай-ақ отбасымен тұрақты байланысты сақтауға ұмтылыс бірнеше рет атап өтілді. Тіпті шетелге немесе басқа өңірге уақытша көшуді мүмкін деп санайтын респонденттердің өзі мұндай қадамды көбіне қайтарымды кезең ретінде қарастырады, яғни болашақта елге оралуды немесе туған жерімен тұрақты байланысты сақтауды көздейді.

Отбасылық тамырлану тек миграция туралы шешімге ғана емес, жоспарланған мобильділіктің сипатына да ықпал етеді. Жастар көбіне шыққан жерімен тұрақты әлеуметтік байланыстарды сақтауды көздейтін циркулярлық және қайтарымды мобильділік формаларына бағдарланады. Осы тұрғыдан алғанда отбасы бір мезгілде бірнеше функция атқарады. Біріншіден, ол тұрақтылық пен тиесілік сезімін қамтамасыз ететін эмоционалдық ресурс ретінде көрінеді. Екіншіден, отбасы түпкілікті эмиграцияға дайындықты шектейтін әлеуметтік бақылау механизмі қызметін атқарады. Үшіншіден, отбасы-

лық байланыстар ата-аналарға қамқорлық жасау және отбасыишілік ынтымақтастықты сақтау секілді моральдық міндеттемелерді қалыптастырады. Соның нәтижесінде миграциялық ниеттер өзіндік ерекше формаға ие болады. Мобильділік кейіннен өз елінде немесе отбасы мүддесіне пайдаланылуы мүмкін капиталды жинақтау құралына айналады. Осылайша, көші-қондық стратегиялар интегративті сипатқа ие болып, халықаралық тәжірибеге ұмтылыс туған елмен эмоционалдық, әлеуметтік және мәдени байланысты сақтаумен ұштасады.

Сонымен қатар алынған деректер жастар мобильділігінің күшеюі жағдайында отбасылық фактор әлеуметтік тұрақтылықтың негізгі элементтерінің бірі болып қала беретінін көрсетеді. Жаһандану процесіне, білім беру мүмкіндіктерінің кеңеюіне және трансұлттық байланыстардың күшеюіне қарамастан, отбасы жастардың өмірлік стратегияларын қалыптастыруда орталық рөл атқаруды жалғастырып, мобильділіктің рұқсат етілетін шектерін айқындайды және көші-қондық жоспарлардың мазмұнына ықпал етеді.

Жастардың көші-қон мобильділігі

Зерттеуге қатысушылардың көпшілігі көшу мүмкіндігін қарастыратынын көрсетті, бұл олардың жоғары мобильділігі мен өмір сүру

жағдайларын жақсартуға ұмтылысын айғақтайды (3-кестені қараңыз). Сонымен қатар, миграция туған қалаға қанағаттанбаушылықпен байланыстырылмайды, керісінше жеке және кәсіби дамудың табиғи кезеңі, жаңа білім, тәжірибе және мәдени көкжиекті кеңейту мүмкіндігі ретінде қабылданады. Жастардың елеулі бөлігі үшін мобильділік ең алдымен білім беру және мансаптық мүмкіндіктерді кеңейтумен,

сондай-ақ неғұрлым дамыған әлеуметтік және кәсіби ортаға қол жеткізумен байланысты. Респонденттердің пікірлерінде көшу көбіне өз бәсекеге қабілеттілігін арттырудың және жаңа әлеуметтік тәжірибе жинақтаудың тәсілі ретінде түсіндіріледі. Бұл жастар ортасында мобильділікті прагматикалық және стратегиялық бағдарланған қабылдаудың басым екенін көрсетеді.

3-кесте

Зерттеуге қатысушылардың миграциялық ұстанымдары

Қатынас категориясы	Қатысушылар пікірлері
Көшуді жоспарлайды немесе көшуге туралы ойлайды	<i>«Иә, ойландым, себебі көбірек мүмкіндік пен жаңа тәжірибе алғым келеді»; «Астанада жастар үшін мүмкіндік көбірек»; «Иә, көкжиегімді кеңейтіп, табысымды арттырғым келеді»</i>
Күмәнданады, уақытша көшуді қарастырады	<i>«Кейде жаңа тәжірибе үшін ойланамын»; «Көшім келеді, бірақ мұнда отбасым мен жақындарым бар»; «Егер жұмыс немесе оқу болса, ойланар едім»</i>
Көшуді жоспарламайды, қазіргі тұрған жеріне қанағаттанады	<i>«Жоқ, маған осы жерде жайлы»; «Мен өз өңірімнің патриотымын»; «Ешқашан кету туралы ойлаған емеспін, өз қаламды жақсы көремін»</i>

Зерттеу барысында көші-қон ұстанымдардың түрғылықты жерге байланысты айқын дифференциациясы байқалды. Ірі қалалардың (Алматы, Астана) жастары негізінен халықаралық мобильділіктің уақытша түрлеріне, әсіресе білім алу және кәсіби даму мақсаттарына бағдарланған, сонымен қатар Қазақстанға оралып, алған білімдері мен тәжірибесін ел ішінде қолдану ниетін сақтайды. Орта және шағын қалалар тұрғындары үшін ішкі миграцияға бағдарлану тән, ол білімге, еңбек нарығына және заманауи инфрақұрылымға қолжетімділікті кеңейтудің тәсілі ретінде қарастырылады.

Жастардың миграциялық мобильділігі өмірлік өтпелі кезең мен есею процесінің элементі ретінде

Алынған мәліметтер Қазақстан жастарының көші-қон мобильділігін тек білім беру немесе кәсіби ілгерілеудің құралы ғана емес, сонымен қатар есею мен тұлғалық бірегейліктің қалыптасу процесінің маңызды элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Қатысушылар пікірлерін талдау уақытша көшу, басқа қалада немесе шетелде оқу, сондай-ақ дербес өмір сүру тәжірибесі жастар тарапынан тұлғалық даму, дүниетанымды кеңейту және әлеуметтік кемелденумен байланысты маңызды өмірлік кезең ретінде қабылданатынын көрсетті.

Көші-қон негізінен экономикалық немесе мәжбүрлі себептермен түсіндіретін дәстүрлі интерпретациялардан айырмашылығы, зерттеуде мобильділік көбіне өзін-өзі тану, дербестік және өмірлік тәжірибе категориялары арқылы сипатталды. Респонденттердің жауаптарында «өзімді сынап көргім келеді», «тәжірибе жинағым келеді», «әлемді көргім келеді», «көкжиегімді кеңейткім келеді», «өз бетімше болғым келеді» сияқты тұжырымдар жиі кездесті. Мұндай пікірлер мобильділіктің символикалық мәнге ие болып, ересектікке өтудің биографиялық кезеңінің бір бөлігіне айналатынын көрсетеді.

Жастардың елеулі бөлігі үшін уақытша көші-қон өзіндік «өзін сынау» қызметін атқарады, яғни үйреншікті әлеуметтік ортадан шығып, жаңа бейімделу дағдыларын меңгеруге және өз мүмкіндіктеріне деген сенімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша, мобильділік туған елден бас тарту ретінде емес, кемелденген бірегейлікті қалыптастыру мен өмірлік тәжірибе жинақтаудың механизмі ретінде қабылданады. Әсіресе мұндай ұстанымдардың Қазақстанмен эмоциялық және әлеуметтік байланысты сақтауды көздейтін уақытша және циркулярлық мобильділік формаларына тән болуы маңызды.

Осы контексте көші-қон қазіргі жастар мәдениетіне ендірілген self-development стратегия-

сының бір бөлігіне айналады. Жастар халықаралық немесе өңіраралық тәжірибені өздерінің бәсекеге қабілеттілігін, кәсіби икемділігін және тұлғалық автономиясын арттырудың ресурсы ретінде қарастырады. Сонымен қатар мобильділікке ұмтылыс отбасының, жергілікті ортаға тиесіліліктің жоғары маңыздылығымен және алынған білім мен дағдыларды ел ішінде пайдалануға деген ниетпен ұштасады.

Өзін-өзі жүзеге асыру көші-қонның негізгі мотиві ретінде

Қазақстан жастарының интерпретациясында миграция биографиялық траекторияның саналы кезеңі сипатына ие болады. Шетелде болу кезе-

ңі ел ішіндегі кәсіби болашақты алмастыратын емес, оны толықтыратын уақытша фаза ретінде қабылданады. Көшу мотивтері арасында мансаптық және білім беру ынталары басымдыққа ие (қараңыз: 4-кесте), бұл миграциялық шешімдердің рационалды және мақсатқа бағытталған сипатын көрсетеді. Экономикалық және экологиялық факторлар көшуге дайындыққа әсер етеді, алайда олар көбіне қосымша мотивтер ретінде көрінеді. Мұндай мотивтер иерархиясы өмірлік траекторияларды стратегиялық тұрғыдан құрастыруды және миграцияны кәсіби әрі тұлғалық дамудың ресурсы ретінде қабылдауды айқындайды.

4-кесте

Көші-қон мотивтері

Мотив	Қатысушылар пікірлері
Кәсіби даму және мансаптық мүмкіндіктер	«Ірі қалаларда даму мүмкіндігі көбірек»; «Дамып, мансап құрғым келеді»
Білім алу және тұлғалық даму	«Шетелде оқу үшін»; «Жаңа тәжірибе мен білім алғым келеді»
Экологиялық және тұрмыстық жағдайлар	«Көлік тым көп, смог бар»; «Қала денсаулыққа қауіпті болып кетті»
Өзгеріс пен жаңа тәжірибеге ұмтылыс	«Басқа елде тұрып, әлемді көргім келеді»
Экономикалық факторлар (табыс, тұрғын үй)	«Ол жақта жалақы жоғары, тұрақтылық көбірек»
Әлеуметтік-психологиялық себептер	«Еркіндік жетіспейді»; «Жастарға сенімсіздікпен қарайды»
Патриотизм, туған жерге деген байланыс (қалу мотиві)	«Мен өз өңірімнің патриотымын»; «Маған үйде жайлы»

Зерттеу нәтижелері қазақстандық жастар арасында прагматикалық, рефлексивті және стратегиялық бағдарланған көші-қон сананың қалыптасып келе жатқанын көрсетеді. Мобильділік мәжбүрлі шара ретінде емес, адами капиталды жинақтау мен кәсіби мүмкіндіктерді кеңейтудің құралы ретінде қарастырылады. Жастарды елде ұстап қалудың негізгі шарттары ретінде тұлғалық және кәсіби әлеуетті жүзеге асыру, институттардың ашықтығы, жоғары өмір сүру деңгейі, әлеуметтік әділеттілік және елдің дамуына қатыстылық сезімі айқындалды.

Деректерді талдау Қазақстан жастары мобильділікті қолайсыз жағдайларға мәжбүрлі реакция ретінде емес, кәсіби және тұлғалық дамудың стратегиялық құралы ретінде қабылдайтынын көрсетуге мүмкіндік береді. Жастардың елеулі бөлігі үшін уақытша халықаралық және ішкі көші-қон адами капиталды жинақтаудың, кәсіби құзыреттерді кеңейтудің және жаңа әлеуметтік тәжірибе алудың мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Бұл қорытынды жастар миг-

рациясын мобильділікті өмірлік стратегияның элементі және дағдылар мен мүмкіндіктерді дамытуға салынған инвестиция ретінде түсіндіретін заманауи ғылыми тәсілдермен сәйкес келеді (Czaika & de Haas, 2014; King & Skeldon, 2010).

Зерттеу барысында анықталған көші-қон мотивтерінің құрылымы бұл интерпретацияны растайды. Ықтимал көші-қон себептері арасында білім беру және кәсіби факторлар басым орын алады. Жастар мобильділікті ең алдымен сапалы білімге, заманауи білім беру тәжірибелеріне, халықаралық академиялық желілерге және кәсіби тағылымдамаларға қол жеткізумен байланыстырады. Экономикалық және тұрмыстық мотивтер анағұрлым әлсіз рөл атқарады, бұл миграциялық шешімдердің көбіне рационалды әрі мақсатқа бағытталған сипатын көрсетеді. Бұл нәтижелер білім беру және кәсіби мобильділік құзыреттерді қалыптастыру мен ұлттық еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілікті арттырудың маңызды механизмі екенін атап көрсететін халықаралық зерттеулердің қорытындыларымен сәйкес келе-

ді (Findlay et al., 2012; Netz et al., 2021; OECD, 2020).

Қазақстандық контекстің ерекшелігі жастардың қайтарымды мобильділікке айқын бағдарлануында көрінеді. «Ми ағуының» классикалық модельдерінен айырмашылығы, көптеген респонденттер шетелге уақытша кетуді білім мен кәсіби тәжірибе жинақтау кезеңі ретінде қарастырады және кейін елге оралуды жоспарлайды. Мұндай стратегия елдер арасындағы білім мен дағдылар алмасуын және оларды кейін ұлттық экономикада пайдалану әлеуетін қарастыратын «ми циркуляциясы» тұжырымдамасына сәйкес келеді (Gaillard & Gaillard, 2015). Алынған деректер қазақстандық жастар үшін халықаралық мобильділік көбіне елдегі өмірге балама емес, мүмкіндіктерді кеңейтудің қосымша ресурсы ретінде көрінетінін көрсетеді.

Зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі – субъективті әл-ауқаттың жоғары деңгейі мен мобильділікке дайындықтың қатар өмір сүруінің анықталуы болды. Қазіргі өмір сапасына оң баға беру көшуге деген ұмтылысты төмендетпейді, керісінше онымен қатар байқалады. Бұл феноменді заманауи мобильділік теориялары арқылы түсіндіруге болады, оған сәйкес қозғалу қабілеті дербес ресурс және «мобильді капиталдың» элементі ретінде қарастырылады. Еңбек нарығындағы жаһандық бәсекелестік жағдайында халықаралық тәжірибе алу мүмкіндігі жастар тарапынан өмірлік және кәсіби көзжиектерді кеңейтудің факторы ретінде қабылданады. Осылайша, мобильділік өмір сүру жағдайларына қанағаттанбаушылықтың реакциясы емес, мүмкіндіктерді кеңейтудің және болашақтағы бәсекеге қабілеттілікті арттырудың құралы ретінде көрінеді.

Көші-қон стратегиялардың қалыптасуына әлеуметтік және отбасылық контекст елеулі

ықпал етеді. Нәтижелер мобильділікке қатысты шешімдердің көбіне отбасының күтуі мен қолдауын ескере отырып қабылданатынын көрсетті. Ата-аналармен және туыстармен берік әлеуметтік әрі эмоциялық байланыстар туған елмен түпкілікті үзіліс жасау ықтималдығын шектеп, елге қайта оралуға бағдарды күшейтеді. Мұндай шешім қабылдау моделі реляциялық мобильділік тұжырымдамаларына сәйкес келеді, олардың аясында жеке мансаптық стратегиялар әлеуметтік міндеттемелер мен ұжымдық күтулер контекстінде қалыптасады.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері институционалдық контекстің маңызды рөлін анықтады. Елге жоғары деңгейдегі байланыс пен кәсіби әлеуетті ел ішінде жүзеге асыруға дайындыққа қарамастан, жастардың бір бөлігі мемлекеттік және әлеуметтік институттарға қатысты салыстырмалы түрде төмен сенім деңгейін көрсетті. Мансаптық мүмкіндіктердің ашықтығына және әлеуметтік ілгерілеу жүйесінің әділеттілігіне сенімнің шектеулі болуы уақытша немесе ұзақ мерзімді мобильділікті ынталандыруы мүмкін. Бұл нәтиже институционалдық сенімнің дамушы экономикасы бар елдердегі миграциялық ниеттердің қалыптасуындағы маңызды фактор екенін атап көрсететін зерттеулермен сәйкес келеді (OECD, 2017; World Bank, 2022). Осы контексте мобильділік институционалдық шектеулерге бейімделудің прагматикалық стратегиясы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Алынған деректер мобильділік стратегияларындағы айқын өңірлік айырмашылықтарды да көрсетті (5-кестені қараңыз). Нәтижелер жастардың миграциялық стратегиялары білім беру, экономикалық және инфрақұрылымдық ресурстардың кеңістіктік бөлінуіне тікелей тәуелді екенін көрсетеді.

5-кесте

Қазақстан жастарының көші-қон стратегияларындағы өңірлік айырмашылықтар

Өңірлік топ	Мобильділіктің басым түрі	Көші-қондық ұстанымдардың сипаты	Көрсеткіштер
Астана, Алматы	Халықаралық білім беру және кәсіби мобильділік	Қайтып оралуға бағдарланған уақытша сыртқы мобильділік	Қатысушылардың шамамен 48%-ы жалпы көшу мүмкіндігін қарастырады; ірі қалаларда шетелде оқу мен тағылымдамадан өтуге қатысты ұстанымдар жиірек байқалды
Орта қалалар (Қостанай, Павлодар, Өскемен, Көкшетау)	Ірі орталықтарға ішкі миграция	Әлеуметтік ілгерілеу стратегиясы	Мүмкіндіктер туралы пікірлердің шамамен 32%-ы білім беру және кәсіби дамумен байланысты; 21%-ы жұмыспен қамту және кәсіпкерлікпен байланысты

Өңірлік топ	Мобильділіктің басым түрі	Көші-қондық ұстанымдардың сипаты	Көрсеткіштер
Шағын қалалар мен перифериялық аумақтар	Ықтимал ішкі миграция	Отбасылық тамырлануы күшті жағдайда жоғары миграциялық дайындық	Респонденттердің 8%-ы мүмкіндіктердің жеткіліксіздігін тікелей көрсетті; шамамен 30%-ы шектеулі перспективаларға байланысты болашаққа сенімсіздік білдірді
Жастардың барлық топтары	Қайтарымды (циркуляциялық) мобильділік	Елмен байланысты сақтай отырып жүзеге асатын уақытша мобильділік	23%-ы уақытша көшуді қарастырады; респонденттердің басым бөлігі шетелдік тәжірибені кейін Қазақстанда білім мен дағдыларды қолданумен байланысты

Ірі қалалардың жастары халықаралық білім беру және кәсіби мүмкіндіктерге жиірек бағдарланып, оларды кейін елге қайта оралу мүмкіндігі бар уақытша мобильділік кезеңі ретінде қарастырады. Ал шағын қалалар мен перифериялық өңірлердің тұрғындары ішкі миграцияны ұлттық білім беру және экономикалық орталықтарға бағытталған қозғалыс ретінде әлдеқайда жиі қарастырады. Бұл нәтижелер миграциялық стратегиялар нақты өңірлердегі білім беру, экономикалық және әлеуметтік ресурстардың қолжетімділігі ықпалымен қалыптасатынын түсіндіретін «мүмкіндіктер географиясы» тұжырымдамасының қағидаларын растайды (Crescenzi et al., 2021; Findlay et al., 2012). Осылайша, ішкі мобильділік мүмкіндіктердің кеңістіктік теңсіздігінің және адами капиталдың елдің ең ірі урбанистік орталықтарында шоғырлануының көрінісіне айналады.

Теориялық тұрғыдан зерттеу нәтижелері қалыптасушы экономикасы бар елдердегі жастар мобильділігі туралы түсінікті кеңейтеді. Алынған деректер мобильділікке бағдарланудың субъективті әл-ауқаттың жоғары деңгейімен және елге деген байланыспен қатар жүруі мүмкін екенін көрсетеді. Осы арқылы акцент дәстүрлі «итермелеуші факторлар» логикасынан адами капиталды жинақтау және мүмкіндіктерді кеңейту стратегияларына ауысады.

Практикалық тұрғыдан зерттеу нәтижелері жастар мобильділігі саласындағы мемлекеттік саясатты қайта қарастыру қажеттігін көрсетеді. Миграцияны тежеу саясатының орнына мобильділікті басқаруға және оның адами капиталды дамыту әлеуетін пайдалануға бағытталған тәсіл анағұрлым тиімді болуы мүмкін. Бұл оралған мамандарды қайта интеграциялау тетіктерін дамытуды, мансаптық траекториялардың ашықтығын арттыруды, білім мен кәсіби мүмкіндіктерге қолжетімділіктегі өңірлік теңсіздікті азайтуды, сондай-ақ институционалдық сенімді нығайту-

ды көздейді. Қайтарымды компоненті бар білім беру және кәсіби мобильділік бағдарламаларын қолдау жастар мобильділігін елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ресурсына айналдыруға ықпал етуі мүмкін.

Зерттеудің шектеулері. Алынған деректердің маңыздылығына қарамастан, зерттеудің қорытындыларын интерпретациялау кезінде ескерілуі тиіс бірқатар шектеулері бар. Біріншіден, іріктеменің географиялық қамтуы ірі және орта қалалардан қатысушылармен шектелді, бұл нәтижелерді шағын қалалар мен ауылдық аумақтарға тікелей көшіру мүмкіндігін төмендетеді. Екіншіден, өзін-өзі іріктеу және әлеуметтік қолайлылық әсерін толықтай жоққа шығаруға болмайды: қатысушылар зерттеушілердің болжамды күтулеріне сәйкес келетін миграцияға қатысты прагматикалық көзқарасты көрсетуі мүмкін. Үшінші шектеу деректердің уақыттық аспектісімен байланысты. Зерттеу 2025 жылдың қазан айында жүргізілді, ал жастардың миграциялық ұстанымдары экономикалық, саяси және жаһандық факторлардың ықпалымен өзгеруі мүмкін. Соңында, фокус-топтарға негізделген зерттеудің сапалық сипаты нәтижелерді Қазақстан жастарының бүкіл популяциясына сандық тұрғыдан жалпылау мүмкіндігін шектейді.

Осы шектеулерді ескере отырып, жастардың миграциялық стратегиялары мен олардың өңірлік ерекшеліктерін тереңірек түсіну үшін неғұрлым репрезентативті іріктемелермен және сапалық-сандық біріктірілген тәсілді қолдана отырып, қосымша зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындайды.

Қорытынды

Осы зерттеудің мақсаты Қазақстан жастарының миграциялық ұстанымдарын және уақытша ішкі әрі халықаралық мобильділікке қатысты

шешімдерге ықпал ететін факторларды зерттеу болды. Эмпирикалық деректерді талдау жастардың миграцияны қабылдауының ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ олардың миграциялық стратегияларын қалыптастыратын негізгі мотивациялық және институционалдық факторларды айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан жастары миграцияны көбіне мәжбүрлі кету ретінде емес, кәсіби және тұлғалық дамудың стратегиялық құралы ретінде қарастыратынын көрсетті. Мобильділік сапалы білімге, халықаралық тәжірибеге және кәсіби желілерге қол жеткізумен байланысты адами капиталды жинақтаудың уақытша кезеңі ретінде қабылданады. Миграциялық ниеттердің негізгі драйверлері білім беру және мансаптық мүмкіндіктер болып табылады, ал экономикалық және тұрмыстық факторлар екінші деңгейлі рөл атқарады.

Зерттеу сонымен қатар жастардың қайтарымыды мобильділікке айқын бағдарланғанын анықтады. Әлеуметтік және отбасылық байланыстар миграциялық шешімдерге елеулі ықпалын сақтап, туған жермен эмоциялық және мәдени байланысты қолдайды және адами капиталдың түпкілікті кету ықтималдығын төмендетеді. Осылайша, уақытша мобильділік көбіне мүмкіндіктерді кеңейтудің, кейін елге оралып, алынған білім мен дағдыларды ел ішінде жүзеге асырудың механизмі ретінде қарастырылады.

Қосымша маңызды нәтижелердің бірі мобильділік стратегияларындағы өңірлік айырмашылықтардың анықталуы болды. Ірі қалалардың жастары негізінен халықаралық білім беру және кәсіби мүмкіндіктерге бағдарланып, оларды уақытша мобильділіктің кезеңі ретінде қарастырса, шағын қалалардың тұрғындары ұлттық білім

беру және экономикалық орталықтарға бағытталған ішкі қозғалыстарға жиірек бағдарланған. Бұл айырмашылықтар миграциялық ұстанымдардың қалыптасуындағы аумақтық контекстің маңыздылығын көрсетеді.

Алынған нәтижелер Қазақстан жастарының мобильділігін тек кадрлық әлеуеттің сыртқа кетуімен байланысты құбылыс ретінде емес, адами капиталды дамыту мен жаңғыртудың маңызды ресурсы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, мобильділік жастардың білімін, кәсіби тәжірибесін және құзыреттерін кеңейтудің тиімді құралы бола алады. Егер елге оралған жас мамандардың кәсіби әлеуетін іске асыруға қолайлы институционалдық жағдайлар жасалса, мобильділік білім мен тәжірибе трансферін қамтамасыз ететін, ұлттық дамуға үлес қосатын маңызды механизмге айналуы мүмкін.

Аталған зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің тапсырысы бойынша жүзеге асырылып жатқан АР26103411 «Қазақстан жастарының көші-қон қатынасын зерттеу: ерекшеліктері мен тенденциялары» (2025–2027) жобасы аясында орындалды.

Авторлардың үлесі

Аргынбаева Жанар – ғылыми жетекшілік, тұжырымдаманы әзірлеу, әдіснама, зерттеуді жүргізу, мақаланың бастапқы нұсқасын жазу.

Адилова Эльнур – ғылыми жетекшілік, мақаланы рецензиялау және редакциялау.

Кожабекова Динара – мақаланы рецензиялау және редакциялау, зерттеуді жүргізу.

Амуртаева Кәмила – деректерді басқару, формалды талдау, зерттеуді жүргізу, визуализация.

References

- Akimov, R. (2023). Intellectual migration of youth in Kazakhstan: Motives and demographic factors. *Modern Social Challenges Journal*, 15(2), 45-62. <https://ojs.publisher.agency/index.php/MSJ/article/view/825>
- Argynbayeva, Zh. (2025). Тенденции и особенности внешней миграции молодежи Казахстана в 2019-2023 годах: анализ структурных и мотивационных факторов. *Kazakhstan-Spectrum*, 113(4), 143-155. <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2025.113.4.003>
- Bokayev, B., Sarsembayeva, A., & Tazhibayeva, L. (2022). Educational migration and intellectual capital: Analysis of Kazakh graduates abroad. *Pathways of Social Development*, 8(1), 33-50. <https://journal.apa.kz/index.php/path/article/view/825>
- Carling, J., & Collins, F. (2018). Aspiration, desire and the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 909-926.
- Crescenzi, R., Holman, N., & Orru, E. (2021). Why do they return? Beyond the economic drivers of graduate return migration. *Annals of the American Association of Geographers*, 111(5), 1489-1508.
- Czaika, M., & de Haas, H. (2014). The globalization of migration: Has the world become more migratory? *International Migration Review*, 48(2), 283-323. <https://doi.org/10.1111/imre.12095>

- de Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(8). <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Delovarova, L., Almanova, B., & Kiikbay, M. (2023). Mechanisms and channels of international student migration of Kazakhstani youth. *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Series "International Relations and Regional Studies*, 53(3). <https://doi.org/10.48371/ISMO.2023.53.3.002>
- Demesinova, A., & Abdrakhmanova, N. (2023). External migration of youth in Kazakhstan: Regional perspectives. *Kazakhstan Social Studies Journal*, 10(3), 71-88. <https://journal-ks.kisi.kz/index.php/ks/article/view/189>
- Findlay, A. M., King, R., Smith, F. M., Geddes, A., & Skeldon, R. (2012). World class? An investigation into globalisation, difference and international student mobility. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(1), 118-131.
- Findlay, A. M., McCollum, D., Shubin, S., Apsite, E., & Krisjane, Z. (2012). The role of recruitment agencies in imagining and producing the 'good' migrant. *Social & Cultural Geography*, 13(2), 145-167.
- Gaillard, J., & Gaillard, A. M. (2015). Return migration of highly skilled migrants. *International Migration*, 53(5), 1-19.
- International Labour Organization (2024). ILO Global Estimates on International Migrant Workers: Results and methodology. ILO. https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-12/MIGRANT%20%E2%80%93%20ILO%20Global%20Estimates%20on%20International%20Migrant%20Workers_WEB_0.pdf
- King, R., & Skeldon, R. (2010). 'Mind the gap!' Integrating approaches to internal and international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1619-1646.
- Laruelle, M. (2019). Youth and mobility in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 71(3), 423-446.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Netz, N., Hampel, S., & Aman, V. (2021). What effects does international mobility have on students' careers? *Higher Education*, 81(2), 341-359.
- OECD (2022). The contribution of migration to regional development. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/57046df4-en>
- OECD. (2024). International Migration Outlook King, R., & Skeldon, R. (2010). 'Mind the Gap!' Integrating approaches to internal and international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1619-1646. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489380>
- Shnarbekova, A. (2025). International educational migration of Kazakhstani youth: risks and solutions (unpublished manuscript). Farabi University Repository. (farabi.university)
- World Bank (2022). World Development Report: Jobs and Migration. Washington, DC.

Авторлар туралы мәлімет:

- Аргынбаева Жанар Жумағалиқызы (корреспонденттік автор) – PhD, қауымдастырылған профессор, Нархоз университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: zhanar.argynbayeva@narхоз.kz).
- Адилова Эльнур Темірқановна – PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: elnura.adilova@mail.ru).
- Кожабекова Динара Асылхановна – кеңесші, «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы (Астана, Қазақстан, e-mail: okane82@mail.ru).
- Амуртаева Кәмила Маратқызы – сарапшы-кеңесші, Қазақстандық қоғамдық даму институты (Астана, Қазақстан, e-mail: amurtaevak@gmail.com).

Information about the authors:

- Argynbayeva Zhanar (corresponding-author) – PhD, Associate Professor, Narkhoz University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanar.argynbayeva@narхоз.kz).
- Adilova Elnur – PhD, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: elnura.adilova@mail.ru).
- Kozhabekova Dinara – Consultant, Scientific Research Center "Youth" (Astana, Kazakhstan, e-mail: okane82@mail.ru).
- Amurtayeva Kamila – Expert-consultant, Kazakhstan Institute for Public Development (Astana, Kazakhstan, e-mail: amurtaevak@gmail.com).

Сведения об авторах:

- Аргынбаева Жанар Жумағалиқызы (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор, Университет Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: zhanar.argynbayeva@narхоз.kz).
- Адилова Эльнур Темірқановна – PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: elnura.adilova@mail.ru).
- Кожабекова Динара Асылхановна – консультант, Научно-исследовательский центр «Молодежь» (Астана, Казахстан, e-mail: okane82@mail.ru).
- Амуртаева Кәмила Маратқызы – эксперт-консультант, Казахстанский институт общественного развития (Астана, Казахстан, e-mail: amurtaevak@gmail.com).

Келіп түсті: 13 желтоқсан 2025 жыл
Қабылданды: 24 мамыр 2026 жыл

С.О. Бердібай¹ , Д.Е. Несипкалиев^{2*} ,

А.Ж. Мукажанова¹ , Б. Забун³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы, Қазақстан

³Гази университеті, Анкара, Түркия

*e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Z ҰРПАҒЫНЫҢ ӨМІРІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЦИФРЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІК ПЕН РЕСУРСТЫҚ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Жедел цифрлық трансформация жағдайында әлеуметтік желілер Z ұрпағының күнделікті өмірінің негізгі құрамдас бөлігіне айналып, коммуникация, тұлғалық бірегейлікті қалыптастыру және ақпаратты тұтыну үлгілерін елеулі түрде өзгертуде. Зерттеулер санының артуына қарамастан, әлеуметтік желілердің функционалдық ресурс әрі цифрлық тәуелділіктің ықтимал көзі ретіндегі қосарлы табиғаты, әсіресе Қазақстан контекстінде, жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Осы зерттеудің мақсаты әлеуметтік желілердің ең алдымен цифрлық ресурс ретінде қызмет ететінін немесе Алматы жастары арасында цифрлық тәуелділіктің қалыптасуына ықпал ететінін анықтау, сондай-ақ онлайн өзара әрекеттесу қарқындылығы мен үлгілеріне әсер ететін әлеуметтік-демографиялық және мінез-құлықтық факторларды айқындау.

Зерттеуде 787 респонденттің сауалнамасына негізделген сандық зерттеу дизайны қолданылды. Әдіснамалық негізі сипаттамалық статистиканы, корреляциялық талдауды, айқас кестелерді және SPSS бағдарламалық қамтамасыз етуін пайдалана отырып жүргізілген статистикалық тестілеуді қамтиды.

Зерттеу нәтижелері әлеуметтік желілердің Z ұрпағы өмірінде қосарлы рөл атқаратынын көрсетеді. Бір жағынан, олар ақпаратқа қолжетімділікті жеңілдетеді, дағдыларды дамытуға ықпал етеді және әлеуметтік өзара әрекеттесуді күшейтеді. Екінші жағынан, оларды қарқынды пайдалану мазасыздықпен, прокрастинациямен, зейіннің төмендеуімен және компюльсивті мінез-құлық үлгілерімен тығыз байланысты.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы цифрлық социологияны дамытуға қосқан үлесінде көрініс табады, атап айтқанда бір пайдаланушылар тобы шеңберінде ресурстық бағыттағы және тәуелділікке байланысты мінез-құлықтың қатар өмір сүретінін эмпирикалық тұрғыда дәлелдейді. Алынған нәтижелер цифрлық өзара әрекеттесуді түсіндіруде контекстке негізделген талдау тәсілдерінің маңыздылығын айқындайды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның білім беру ұйымдары, жастарға бағытталған бағдарламалар және Z ұрпағы арасында онлайн ортада неғұрлым сауатты әрі теңгерімді мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған цифрлық сауаттылық саясаты үшін қолданбалы құндылығында көрінеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желілер, Z буыны, цифрлық тәуелділік, цифрлық тәжірибелер, жастар.

S. Berdibay¹, D. Nessipkaliyev^{2*},
A. Mukazhanova¹, B. Zabun³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

³Gazi University, Ankara, Turkey

*e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Digital dependency and resource functions of social networks in the life of generation Z

In the context of rapid digital transformation, social networks have become a central component of everyday life for Generation Z, significantly transforming communication, identity formation, and information consumption patterns. Despite the growing volume of research, the dual nature of social media as a functional resource and potential source of digital dependency remains understudied, especially in the context of Kazakhstan.

The aim of this study is to determine whether social networks function primarily as a digital resource or contribute to the formation of digital dependence among young people in Almaty, and to identify socio-demographic and behavioral factors, affect the intensity and patterns of online interactions.

The study uses a quantitative research scheme based on 787 respondents. The methodological framework includes descriptive statistics, correlation analysis, cross-tables and statistical testing using SPSS software.

The results of the study show that social networks play a dual role in the lives of generation Z. On the one hand, they facilitate access to information, support skills development and improve social interaction. On the other hand, heavy use is largely related to anxiety, procrastination, decreased concentration, and compulsive behavioral patterns.

The scientific contribution of the research is to promote digital sociology by empirically demonstrating the coexistence of resource-oriented and dependent behaviors within a single user group. The findings highlight the importance of contextual and analytical approaches to understanding digital interaction.

The practical significance of the study is reflected in its applicability to educational institutions, youth-oriented programs, and digital literacy policies aimed at promoting healthier and more balanced online behaviors among Generation Z.

Keywords: social media, Generation Z, digital dependency, digital practices, youth.

С.О. Бердибай^{1*}, Д.Е. Несипкалиев²,
А.Ж. Мукажанова¹, Б. Забун³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный медицинский университет имени С.Ж. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

³Университет Гази, Анкара, Турция

*e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Цифровая зависимость и ресурсные функции социальных сетей в жизни поколения Z

В контексте быстрой цифровой трансформации социальные сети стали центральным компонентом повседневной жизни для поколения Z, значительно преобразуя модели коммуникации, формирования идентичности и потребления информации. Несмотря на растущий объем исследований, двойственный характер социальных сетей как функционального ресурса и потенциального источника цифровой зависимости остается недостаточно изученным, особенно в контексте Казахстана.

Целью данного исследования является выяснение, функционируют ли социальные сети в первую очередь как цифровой ресурс или же они способствуют формированию цифровой зависимости среди молодежи в Алматы, а также выявление социально-демографические и поведенческие факторы, влияющие на интенсивность и модели онлайн-взаимодействия.

В исследовании используется количественная исследовательская схема, основанная на опросе 787 респондентов. Методологическая основа включает описательную статистику, корреляционный анализ, перекрестные таблицы и статистическое тестирование с использованием программного обеспечения SPSS.

Результаты исследования показывают, что социальные сети играют двойную роль в жизни поколения Z. С одной стороны, они облегчают доступ к информации, поддерживают развитие навыков и улучшают социальное взаимодействие. С другой стороны, интенсивное употребление в значительной степени связано с тревожностью, прокрастинацией, снижением концентрации и компульсивными поведенческими шаблонами.

Научный вклад исследования заключается в продвижении цифровой социологии, эмпирически демонстрируя сосуществование ресурсоориентированного и связанного с зависимостью поведения внутри одной группы пользователей. Результаты подчеркивают важность контекстно-аналитических подходов к пониманию цифрового взаимодействия.

Практическое значение исследования отражается в его применимости к образовательным учреждениям, программам, ориентированным на молодежь, и политике цифровой грамотности, направленной на содействие более здоровому и сбалансированному поведению онлайн среди поколения Z.

Ключевые слова: социальные сети, поколение Z, цифровая зависимость, цифровые практики, молодежь.

Кіріспе

Әлеуметтік желілер, әсіресе 1990 жылдардың ортасынан 2010 жылдардың басына дейін туылған адамдар кіретін Z ұрпағы арасында әлеуметтік өзара әрекеттесу, коммуникация және жеке басын қалыптастырудың негізгі кеңістіктерінің біріне айналды (Kullolli, 2023). Ұрпақ онлайн және офлайн өмір арасындағы шекаралар барған сайын бұлыңғыр болып бара жатқан сандық ортада өсті. Нәтижесінде, әлеуметтік желілер тек ойын-сауық пен коммуникация платформалары ғана емес, сонымен қатар білім беру, саяси қатысу, тұтыну әдеттері және өзін-өзі көрсету үшін маңызды кеңістіктер ретінде қызмет етеді. Z ұрпағының күнделікті тәжірибесі мен құндылықтарын қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің маңызды рөлін ескере отырып, академиялық ортаны зерттеу өзекті және қажет. Соңғы онжылдықта әлеуметтану, психология, коммуникациялық зерттеулер және медиа зерттеулері сияқты әртүрлі салалардағы ғалымдар сандық жеке басын анықтау, онлайн әлеуметтену және әлеуметтік желілерді пайдаланудың психологиялық әсерлері сияқты тақырыптарды зерттеп келеді. Z ұрпағының күнделікті өмірінде әлеуметтік желілерді кеңінен қолдану олардың қарым-қатынас жасау, жеке басын қалыптастыру, ақпаратты тұтыну және оқу тәсілдерін өзгертті. Технологияны жақсы білетін топ ретінде Z ұрпағы ойын-сауық, әлеуметтік өзара әрекеттесу, білім беру, өзін-өзі жетілдіру және мүмкіндіктер үшін онлайн платформаларды пайдаланады. Дегенмен, бүкіл әлем бойынша деректер санының артуы әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдалану эмоционалдық күйзеліске, зейінді бақылаудың төмендеуіне және цифрлық тәуелділікке әкелуі мүмкін екенін көрсетеді. Зерттеулер санының артуына қарамастан, Қазақстандағы Z ұрпағының цифрлық әдеттерін арнайы зерттейтін жұмыстар әлі де аз. Әлеуметтік желілердің пайдасы мен тәуелділік қауіптерінің осы топта қалай бірге өмір сүретіні, сондай-ақ бұл мәселелердің жергілікті мәдени контексте қалай көрінетіні туралы зерттеулер жеткіліксіз. Қазақстанның қалалық жерлеріндегі жылдам цифрлық өзгерістерді және әлеуметтік желілердің жастар мәдениетіндегі маңыздылығын ескере отырып, осы күрделі аспектілерді зерттеу өте маңызды. Бұл зерттеу Алматыдағы жастар арасында әлеуметтік желілерді пайдаланудың үлгілерін, күтілетін пайдасын және ықтимал мінез-құлық тәуекелдерін талдау арқылы осы олқылықты толтыруға бағытталған. Бұл цифрлық әл-ауқат және жас-

тардың медиа әдеттері туралы жалғасып жатқан пікірталасқа жаңа үлес қосады.

Зерттеу нысаны: 1997 жылдан 2006 жылға дейінгі туған жылдары Алматы қаласында тұратын және әлеуметтік желілерді белсенді пайдаланатын Z ұрпағы. Z ұрпағы дегеніміз 1997 жылдан 2012 жылға дейінгі жастар, дегенмен зерттеу кезінде 2007 жылы және одан жоғары туған жастар ересек емес еді, сондықтан олар зерттеуден шығарылды. Зерттеу нысанасы – әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар, әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі мен қарқындылығы, сондай-ақ Z ұрпағы арасындағы күтілетін функционалдық артықшылықтар мен проблемалық мінез-құлық салдары арасындағы байланыс.

Зерттеудің мақсаты: Алматыдағы Z ұрпағының жастарының әлеуметтік желілерді қалай пайдаланатынын зерттеу және өлшенетін мінез-құлық көрсеткіштері мен статистикалық корреляцияларға сүйене отырып, әлеуметтік желілер негізінен цифрлық ресурс па, әлде цифрлық тәуелділік көзі ме екенін анықтау. Эмпирикалық нәтижелерге сүйене отырып, зерттеу келесі болжамдарды тексереді:

H₁. Әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар әлеуметтік желілерде өткізілетін күнделікті уақыттың қарқындылығына айтарлықтай әсер етеді.

H₂. Әлеуметтік желілерді пайдаланудың жоғары жиілігі проблемалы цифрлық мінез-құлық көрсеткіштерімен оң корреляцияланады.

H₃. Әлеуметтік желілерді мақсатты пайдалану функционалдық артықшылықтардың қабылдануымен оң корреляцияланады.

H₄. Z жас буыны осы когортаның егде жастағы мүшелерімен салыстырғанда цифрлық ерудің жоғары деңгейін көрсетеді.

H₅. Әлеуметтік желілер бір мезгілде корреляциялық талдау арқылы эмпирикалық түрде ажыратуға болатын ресурстар мен тәуелділікке байланысты функцияларды орындайды.

Зерттеу цифрлық әлеуметтану мен медиа зерттеулеріндегі заманауи пікірталастарды алға жылжытады және Z ұрпағының әлеуметтік желілерге қатысуының ресурстық және тәуелділік аспектілерін қамтитын перспективаны ұсынады. Бұл тәсіл ақпаратқа қол жеткізу, дағдыларды дамыту және әлеуметтік коммуникация сияқты функционалдық артықшылықтардың эмоционалдық тәуелділік және өзін-өзі бақылаудың төмендеуі сияқты ықтимал тәуекелдермен қатар қалай бар екенін көрсету арқылы цифрлық мінез-құлықтың қолданыстағы үлгілерін жақсартыды. Іс жүзінде зерттеу жастармен жұмыс

істейтін педагогтар, психологтар, саясаткерлер және цифрлық сауаттылық мамандары үшін пайдалы ақпарат береді. Әлеуметтік желілерді шамадан тыс және ықтимал зиянды пайдалануға әсер ететін факторларды тереңірек түсіну мақсатты шараларды, цифрлық әл-ауқат бастамаларын және салауатты онлайн мінез-құлықты насихаттауға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеуге көмектесе алады. Әлеуметтік желілердің академиялық және кәсіби өсуге қалай үлес қосатынын түсіну бұл платформаларды оң пайдалануды да жақсартады. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, зерттеу әлеуметтік желілер күнделікті қарым-қатынаста және жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын қазіргі заманғы Қазақстан қоғамы үшін кең мағынаға ие. Бұл платформалардың жастардың құндылықтарына, мінез-құлқына және әл-ауқатына қалай әсер ететінін анықтау арқылы зерттеу ақпараттандырылған қоғамдық пікірталасты ілгерілетеді және медиа сауаттылығын арттыру, салауатты цифрлық әдеттерді насихаттау және барлық жерде таралған цифрландыруға байланысты жаңа мәселелерді шешуге бағытталған күш-жігерді қолдайды.

Әдебиеттерге шолу

Күнделікті өмірде әлеуметтік желілердің кеңінен таралуы барлық буын өкілдерінің әлеуметтену, қарым-қатынас жасау және жеке басын қалыптастыру тәсілдерін өзгертті, ал Z ұрпағы осы өзгерістің орталығында тұр. 1990 жылдардың ортасынан 2010 жылдардың басына дейін туылған жастар технология мен онлайн платформаларды тек құрал ретінде емес, әлеуметтік әлемнің ажырама бөлігі ретінде пайдаланады. Әлеуметтік желілер коммуникация кеңістігі және осы ұрпақтың қоғамдық өмірді қалай үйренетінін, тұтынынын және оған қалай қатысатынын қалыптастыратын мәдени экожүйе ретінде қызмет етеді (Dufett, 2017). Z ұрпағының онлайн әдеттеріне қызығушылық күрт артты, бұл әлеуметтану, психология, маркетинг және БАҚ салаларында көптеген зерттеулерге әкелді. Көптеген зерттеулер Z ұрпағы әлеуметтік желілерді алдыңғы буынға қарағанда көбірек пайдаланатынын көрсетеді. Олар бұл платформаларды тек коммуникация үшін ғана емес, сонымен қатар ойын-сауық, өзін-өзі көрсету және қоғамдастық құру үшін де пайдаланады (Mude, 2023). Жас тұтынушылардың цифрлық маркетингке көзқарасы көбінесе әлеуметтік желілердегі қызықты және көрнекі түрде тартымды мазмұнмен өзара әрекеттесуіне байла-

нысты (Djafarova, 2022). Эмоционалды әңгімелеу Z ұрпағына бағытталған онлайн жарнамада жақсы жұмыс істейді, ол дәстүрлі сендіру тактикасына қарағанда шынайылық пен жеке байланысқа жақсы жауап береді (Munsch, 2021). YouTube маркетингі Z ұрпағының тұтынушыларының көзқарасына да айтарлықтай әсер етеді, бұл эмоционалды қатысу мен қабылданған шынайылық брендтің әсер етуіндегі негізгі факторлар екенін көрсетеді (Dufett, 2020). Жалпы алғанда, бұл зерттеулер Z ұрпағы ақпаратты тек пассивті түрде қабылдап қана қоймай, сонымен қатар сандық кеңістіктерде белсенді түрде мағынаға ие екенін көрсетеді.

Әлеуметтік медианың интерактивті сипаты мәдениетті білдірудің жаңа тәсілдеріне де әкелді. Пайдаланушылар мәдени иерархияларға қарсы тұру және шығармашылық еркіндікті растау үшін өндіріс пен тұтынуды біріктіреді, сондай-ақ бедел мен шынайылық цифрлық сенімнің кілті болып табылады (Chen, 2021), (Reinikainen, 2020). Олардың зерттеулері жас пайдаланушыларды тарту және сенімді қалыптастыру үшін ұйымдардың әлеуметтік медида тыңдауы және қарым-қатынас жасауы қажет екенін көрсетті, бұл мұндай қарым-қатынас ұйымның беделін арттыра алатынын көрсетеді. Жалпы, бұл зерттеулер әлеуметтік желілердің өнімділік үшін де, қарым-қатынас, шығармашылық және өзара тану арқылы жеке бас қалыптасатын қарым-қатынас үшін де қызмет ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, әдебиетте Z ұрпағының әлеуметтік желілерді пайдалануы жеке көріністен тыс шығып, тұтынушылық мінез-құлық пен этикалық қарым-қатынасқа да таралатыны жиі айтылып келеді. Микро-атақты адамдар мен виртуалды әсер етушілер қытайлық Z тұтынушыларының сатып алу ниеттеріне әсер етеді, ал эмоционалды байланыс пен сенім сатып алу шешімдерін айтарлықтай қалыптастырады (Chiu, 2023). Сондай-ақ интерактивтілік, тренд және ойын-сауық жас саяхатшылардың бағыт таңдауына әсер етеді (Liu, 2023). Z ұрпағының финтех жүйелеріне деген сенімі негізінен құрдастарымен талқылаулар мен онлайн брендинг арқылы қалыптасады, бұл цифрлық әлеуметтену тіпті қаржылық шешімдерге де әсер ететінін көрсетеді. Z ұрпағының сатып алу таңдауы функцияға емес, жеке басына, құндылықтарына және эмоционалды байланысына көбірек тәуелді, ал әлеуметтік желілер бұл факторлар өзара әрекеттесетін негізгі орта ретінде әрекет етеді.

Сонымен қатар әлеуметтік желілерде ақпарат алмасу Z ұрпағының жасыл сатып алулар жа-

сау ниетіне әсер етеді. «Стимул-организм-реакция» моделі қабылданған жасыл құндылықтар мен жеке нормалар онлайн алмасу мен жауапты тұтыну арасындағы қарым-қатынаста маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Бұл модельде әлеуметтік желілер қоршаған ортаға зиян келтірмейтін әрекеттерге әкелетін эмоционалды және нормативтік реакцияларды тудыратын сыртқы ынталандыру ретінде қызмет етеді (Sun, 2022). Сондай-ақ әлеуметтік желі, моральдық құндылықтар және тиесілілік сезімі негізінен тұрақты таңдауды анықтайды. Әлеуметтік желілер ойынсауықтың қарапайым құралынан этикалық әлеуметтену мен қоршаған ортаны хабардар ету каталогтарына айналады (Salinero, 2025).

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында Z ұрпағына жататын Алматы қаласының жастары арасында сауална-

ма жүргізілді, әлеуметтік желілерді пайдалану тәжірибесі зерттелді. Сауалнама 2025 жылдың наурыз айынан қазан айына дейін жеті айлық далалық жұмыс кезеңін қамтыды. Деректер Алматы қаласының білім беру мекемелері мен жастар орталықтары, сондай-ақ қала бойынша қоғамдық орындар арқылы онлайн және офлайн режимінде таратылатын ақылы «Anketolog» платформасы арқылы сауалнама арқылы жиналды. Қатысу ерікті және жасырын болды, диссертациялық зерттеу аясында барлық сұрақтар этикалық сараптамадан өтті. Барлығы 891 сауалнама толтырылды, бірақ қолмен тазалағаннан кейін соңғы деректер жиынтығында маңызды болған 787 жауапты статистикалық талдау үшін қалдыру туралы шешім қабылданды. Мақсатты топ Z ұрпағының жастары болды, ал іріктеуге деректер жинау кезінде 18 жастан 28 жасқа дейінгі адамдар кірді, респонденттердің толық сипаттамалары 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары (N = 787)

Айнымалы	Санаттар	N	%
Пайдаланушы тілі	Қазақ тілі	589	74.8
	Орыс тілі	198	25.2
Жынысы	Ер	295	37.5
	Әйел	492	62.5
Туған жылы	1997	91	11.6
	1998	71	9.0
	1999	112	14.2
	2000	86	10.9
	2001	113	14.4
	2002	78	9.9
	2003	54	6.9
	2004	64	8.1
Отбасылық жағдайы	2005	74	9.4
	2006	44	5.6
	Бойдақ / тұрмыс құрмаған	346	44.0
	Үйленген / тұрмыста	345	43.8
Білімі	Ажырасқан	76	9.7
	Басқа	20	2.5
	Орта білім / мектеп	67	8.5
	Колледж	148	18.8
	Жоғары білім (бакалавриат)	499	63.4
	Жоғары оқу орнынан кейінгі білім (магистратура/PhD)	73	9.3

Кестенің жалғасы

Айнымалы	Санаттар	N	%
Жұмыспен қамтылуы	Мемлекеттік сектор қызметкері	194	24.7
	Жеке сектор қызметкері	178	22.6
	Кәсіпкер	114	14.5
	Өзін-өзі жұмыспен қамтыған	60	7.6
	Студент	237	30.1
	Жұмыссыз	3	0.4
	Материалдық әл-ауқаты	Негізгі қажеттіліктерге де жетпейді	40
Тек азық-түлікке ғана жетеді		91	11.6
Күнделікті шығындарға жеткілікті		247	31.4
Ірі сатып алулардан басқа барлық қажеттілікке жетеді		218	27.7
Ірі сатып алуларды қоса алғанда, барлық қажеттілікке жетеді		125	15.9
Жауап беруге киналамын		66	8.4

Барлық статистикалық процедуралар IBM SPSS Statistics 27 нұсқасын пайдаланып орындалды. Талдау келесі қадамдарды қамтыды:

1. Барлық әлеуметтік-демографиялық айнымалылар үшін сипаттамалық статистика, жиілік талдауы, пайыздар және үлестірімдер орындалды.

2. Әлеуметтік желілерді пайдалану модельдері арасындағы байланыстарды зерттеу және зерттеу гипотезасын дәлелдеу үшін корреляциялық талдау жүргізілді.

3. Конъюнкция кестесі орындалды, хи-квадрат қарастырылды.

Бұрын айтылғандай, жіберіп алған мәндер, шығарындылар және жауаптардың сәйкестігі тексерілді. Деректер жинағында негізгі әлеумет-

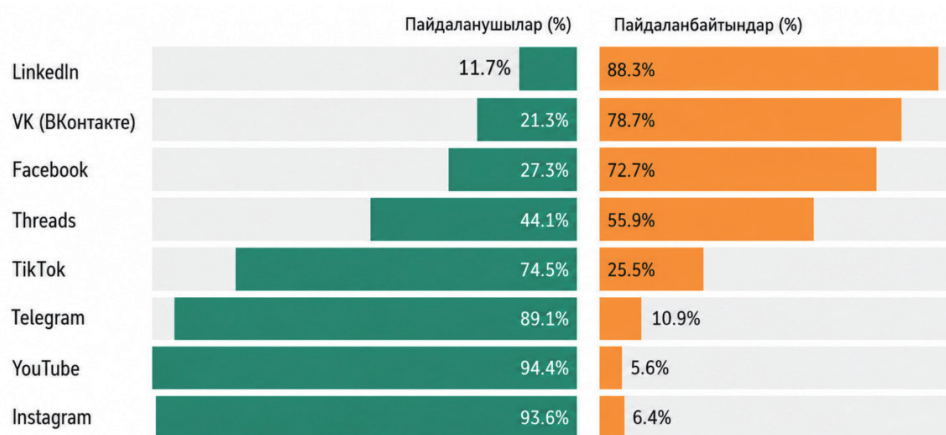
тік-демографиялық көрсеткіштер үшін жетіспейтін мәндер болған жоқ, бұл 787 бақылауды толық талдауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Ең танымал әлеуметтік желілердің талдауы 1-суретте көрсетілген. Таратылым цифрлық коммуникация негізінен бірнеше платформаларға бағытталғанын көрсетеді, Instagram, YouTube және Telegram күнделікті онлайн өзара әрекеттесудің негізін құрайды. Респонденттердің 89%-дан астамы Z ұрпағы үшін коммуникацияны, ойын-сауықты және ақпарат алмасуды қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын осы қызметтерді пайдаланады.

1-сурет

Респонденттердің арасында әлеуметтік медиа платформаларының танымалдығы (N = 787)

Дереккөз: Datawrapper арқылы жасалған

Instagram және YouTube көш бастап тұр, олардың пайдаланушылары сәйкесінше 93,6% және 94,4% құрайды, бұл жас аудитория үшін визуалды және бейне контенттің маңыздылығын көрсететін жаһандық үрдістерге өте ұқсас (Auxier, 2021; Herbowo, 2023). Telegram-ның ену деңгейі де жоғары, ол 89,1%, бұл оның тек хабарлама алмасу құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңалықтар, қоғамдық арналар және қауымдастықтармен өзара әрекеттесу үшін көпфункционалды платформа ретіндегі маңыздылығын көрсетеді. Одан кейін 74,5% рейтингісімен TikTok келеді, бұл оның қысқа контент пен жастар мәдениетін жасауға ықпалының артып келе жатқанын көрсетеді, дегенмен оны пайдалану әлі де танымал платформаларға қарағанда төмен. Керісінше, әдетте егде жастағы пайдаланушыларға немесе кәсіби қарым-қатынасқа бағытталған платформалар, мысалы, Facebook 27,3%, W Kontakte 21,3% және әсіресе LinkedIn 11,7% белсенділік көрсеткіштерін әлдеқайда төмен көрсетеді (Auxier, 2021). Жаңа платфор-

ма Threads орташа қатысу көрсеткішін 44,1% құрайды, бұл оның танымалдығының артуына қарамастан, ол қазірдің өзінде жас пайдаланушылардың айтарлықтай санын тартқанын көрсетеді.

Сонымен қатар талдау барысында Алматы қаласындағы Z ұрпағының әлеуметтік желілерді қалай пайдаланатыны, негізгі үрдістер қандай және респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары қандай рөл атқарады және т.б. жалпы алғанда, нәтижелер әлеуметтік желілерді пайдаланудың жоғары деңгейін көрсетеді, сондай-ақ жасы мен жұмыспен қамту санатына байланысты айқын айырмашылықтар бар (2-кестені қараңыз). 2-кестеде көрсетілгендей, үлгінің негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бойынша «Иә/Жоқ» деп жауап берген әлеуметтік желілерді пайдаланудың бөлінуі (N = 787) көрсетілген. Кестеде респонденттердің барлығы дерлік әлеуметтік желілерді пайдаланатыны көрсетілген, бірақ пайдаланушылардың пайызы демографиялық топқа байланысты өзгереді.

2-кесте

Әлеуметтік желілерді пайдалану бойынша әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар (N = 787)

Әлеуметтік-демографиялық айнымалы	Санат	Иә (%)	Жоқ (%)
Жынысы	Ер	94.6	5.4
	Әйел	96.7	3.3
Туған жылы	1997	85.7	14.3
	1998	84.5	15.5
	1999	100.0	0.0
	2000	93.0	7.0
	2001	98.2	1.8
	2002	100.0	0.0
	2003	100.0	0.0
	2004	100.0	0.0
	2005	100.0	0.0
	2006	100.0	0.0
Білімі	Орта мектеп	95.5	4.5
	Кәсіптік / колледждік білім	96.6	3.4
	Жоғары білім (бакалавриат)	95.8	4.2
	Жоғары оқу орнынан кейінгі білім (магистратура/PhD)	95.9	4.1
Жұмыспен қамтылуы	Мемлекеттік сектор қызметкері	90.2	9.8
	Жеке сектор қызметкері	92.7	7.3
	Кәсіпкер	100.0	0.0
	Өзін-өзі жұмыспен қамтыған	100.0	0.0
	Студент	100.0	0.0
	Жұмыссыз	100.0	0.0

Әлеуметтік-демографиялық айнымалы	Санат	Иә (%)	Жоқ (%)
Отбасылық жағдайы	Бойдақ / тұрмыс құрмаған	96.2	3.8
	Үйленген / тұрмыста	95.9	4.1
	Ажырасқан	93.4	6.6

Нәтижелер гендерлік айырмашылықтардың аз екенін көрсетеді, себебі ерлер (94,6%) да, әйелдер (96,7%) да әлеуметтік желілерді пайдаланудың жоғары деңгейін хабарлайды. Әртүрлі жас топтарында айқынырақ үлгіні байқауға болады, себебі жас респонденттер, әсіресе 1999 және 2006 жылдар аралығында туылғандар, 100%-ға жуық әмбебап пайдалануды көрсетеді. Дегенмен, 1997-1998 жылдар аралығында туылған егде жастағы ұрпақ белсенділіктің сәл төмен, бірақ әлі де жоғары деңгейін көрсетеді. Сондай-ақ, бұл жағдайда Нi-square тесті туған жыл мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасындағы маңызды байланысты көрсетеді ($p < 0,001$), бұл сандық әлемдегі жас қатысушылардың белсенділігінің жоғары екенін көрсетеді. «Мамандық» санатында маңыздылығы тең тағы бір маңызды байланыс бар ($p < 0,001$), және егжей-тегжейлі талдау студенттер, кәсіпкерлер, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және жұмыссыздар 100% пайдаланатынын хабарлағанын, ал мемлекеттік және жеке сектор қызметкерлерінің қатысуы сәл төмен екенін көрсеткенін, бірақ ол әлі де жоғары екенін, бірақ бұл үрдістің барлығы өмір салтындағы, жұмыс уақытындағы және цифрлық ортаға әсер етудегі айырмашылықтарды көрсетуі мүмкін (Шар-

ма, 2025). Барлық басқа айнымалылардың маңызды байланысы жоқ.

Келесі талдау әлеуметтік желілерді пайдалану ықтималдығы мен әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтардағы күнделікті белсенділік көлемінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді (3-кестені қараңыз). Респонденттердің көпшілігі, 72,2%-ы, күніне 3-4 сағатты әлеуметтік желілерде өткізетінін хабарлайды, бұл цифрлық белсенділіктің жоғары деңгейін көрсетеді. Дегенмен, жасына, лауазымына, біліміне, жынысына және отбасылық жағдайына байланысты айқын айырмашылықтар бар, кейбір факторлар күшті және маңызды байланысты көрсетеді. Ең байқалатын айырмашылықтар жаспен байланысты. Жас респонденттер, әсіресе 1999 және 2006 жылдар аралығында туғандар, олардың көпшілігі 3-4 сағаттық топта, күнделікті белсенділіктің жоғары деңгейін көрсетеді, ал екінші жағынан, 1997 және 1998 жылдары туған Z буынының аға буыны интернет пайдаланушылары күніне бір сағаттан аз уақыт жұмсайды. Хи-квадрат сынағы ($\chi^2 = 193,50$, $p < 0,001$) жас әлеуметтік медиа уақытының ең күшті болжаушысы екенін растайды және технологиямен таныс ұрпақтың ішінде де жас адамдар интернетте белсенді әдеттерді сақтайтынын көрсетеді.

3-кесте

Әлеуметтік желілерде күнделікті өткізілетін уақыт пен әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар арасындағы маңызды байланыстар ($N = 787$)

Әлеуметтік-демографиялық айнымалы	Хи-квадрат (χ^2)	p-мәні	Маңызды үлгілердің интерпретациясы
Жас (туған жылы)	193.50	$p < .001$	Жас респонденттер (1999–2006 жж.) интернетте едәуір көп уақыт өткізеді (көпшілігі күніне 3–4 сағат), ал егде топтарда (1997–1998 жж.) «күніне 1 сағаттан аз» санатының үлесі айтарлықтай жоғары.
Жұмыспен қамтылуы	73.89	$p < .001$	Студенттер, кәсіпкерлер және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар әлеуметтік желілерді ең қарқынды пайдаланушылар қатарына жатады (65–78% күніне 3–4 сағат). Мемлекеттік және жеке сектор қызметкерлерінде күнделікті онлайн уақыт төменірек және аз пайдалану санаттары жиірек кездеседі.
Білімі	28.38	$p < .001$	Орта және кәсіптік білімі бар респонденттер әлеуметтік желілерді қарқындырақ пайдаланады, ал жоғары оқу орнынан кейінгі білім алған қатысушылардың көрсеткіштері біршама төмен (күніне 2–3 сағат санатының үлесі жоғарырақ).

Әлеуметтік-демографиялық айнымалы	Хи-квадрат (χ^2)	р-мәні	Маңызды үлгілердің интерпретациясы
Отбасылық жағдайы	25.15	$p < .005$	Бойдақ және үйленген респонденттер әлеуметтік желілерге ұқсас жоғары деңгейде тартылған (70–74% күніне 3–4 сағат), ал ажырасқан адамдар арасында пайдалану қарқындылығы сәл төмен.
Жынысы	10.17	$p < .005$	Әйелдер күніне 2–3 сағат пайдаланатындар санатында көбірек байқалады, ал ерлер «күніне 1 сағаттан аз» тобына жиірек кіреді. Айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан маңызды болғанымен, олардың ауқымы шағын.

Лауазыммен де тығыз байланыс бар ($\chi^2 = 73,89, p < 0,001$). Студенттер, кәсіпкерлер және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар әлеуметтік желілерді күнделікті пайдаланудың ең жоғары деңгейін 65-тен 78%-ға дейін интернетте 3-4 сағат өткізетінін хабарлайды (Parlak, 2023). Керісінше, мемлекеттік және жеке сектор қызметкерлері пайдаланудың орташа үлгілерін көрсетеді, ал аз пайдаланатын санатта бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғары. Айырмашылықтар жұмыс ортасындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Икемді жұмыс онлайн режимінде белсендірек пайдалануға ықпал етеді, ал ресми жұмыспен қамту онлайн режимінде аз уақыт өткізумен байланысты. Білім деңгейі күнделікті пайдаланумен маңызды байланысты көрсетеді, онда нәтиже көрсетілген ($\chi^2 = 28,38, p < 0,01$). Орта және кәсіптік білімі бар респонденттер ең жоғары пайдалануды хабарлайды, ал жоғары білімі бар респонденттер аралас профильді көрсетеді, пайдаланушылардың көпшілігі онлайн режимінде 2-3 сағат өткізеді. Нәтижелер бос уақыт және өмір салтының айырмашылығы сияқты факторлар білім беру топтары арасындағы айырмашылықтарға ықпал ететінін көрсетеді. Жыныстық айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан маңызды болғанымен ($\chi^2 = 10,17, p < 0,05$), салыстырмалы түрде аз. Әйелдер интернетте 2-3 сағат

өткізетін топта болу ықтималдығы сәл жоғары, ал ер адамдар әдетте «бір сағаттан аз» санатында болу ықтималдығы жоғары. Статистикалық маңыздылығына қарамастан, әсер орташа, бұл жыныстың жас пен жұмыспен қамтылу мәртебесінен маңызды емес екенін көрсетеді. Отбасылық жағдай интернетте күнделікті өткізілетін уақытпен шағын, бірақ маңызды байланысты көрсетеді ($\chi^2 = 25,15, p < 0,05$). Бойдақ, үйленген және ажырасқан респонденттердің 70-74%-ы интернетті белсенді пайдаланады және олардың күніне 3-4 сағат интернетте өткізеді (Leite, 2024). Бойдақ, үйленген және ажырасқан респонденттердің 70-74%-ы интернетті белсенді пайдаланады және олардың күніне 3-4 сағат интернетте өткізеді (Leite, 2024). Бұл санаттар арасындағы айырмашылықтар бар болса да, олар жасына немесе жұмыспен қамтылу мәртебесіне байланысты айырмашылықтарға қарағанда онша айқын емес.

Пайдаланушылардың күнделікті жоғары белсенділігі цифрлық жастардың қатысуының сипатын толық түсіндірмейтіндіктен, келесі бөлімде біз 4-кестедегі корреляциялық талдауды қарастырамыз, онда әлеуметтік желілерді қарқынды пайдалану тәуелділік, алаңдаушылық және өзін-өзі реттеу қиындықтарымен қалай өзара әрекеттесетіні көрсетілген.

4-кесте

Әлеуметтік желілердегі проблемалық мінез-құлық пен пайдалану жиілігі арасындағы корреляциялық матрица

	1	2	3	4	5	6
Әлеуметтік желіні пайдалану жиілігі	1,000					
Әлеуметтік желіні пайдалана алмаған кезде (интернет жоқ, телефон қуаты таусылған және т.б.) мазасызданамын немесе жайсыздық сезінемін	,396**	1,000				
Белгілі бір себеп болмаса да, әлеуметтік желіні жиі автоматты түрде тексеремін	,482**	,422**	1,000			

Кестенің жалғасы

	1	2	3	4	5	6
Әлеуметтік желілер оқуымнан, жұмысымнан немесе маңызды істерімнен жиі алаңдатады	,440** ,000	,456** ,000	,411** ,000	1,000 .		
Әлеуметтік желілердің салдарынан кейде істерімді кейінге қалдырамын	,433** ,000	,410** ,000	,432** ,000	,431** ,000	1,000 .	
Уақыттың өтіп кеткенін түсінсем де, лентаны қарауды тоқтату маған қиын болады	,466** ,000	,417** ,000	,435** ,000	,432** ,000	,476** ,000	1,000 .

Ескерту: Корреляция 0.01 деңгейінде статистикалық тұрғыдан маңызды (екі жақты тексеру).

4-кестеде әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі мен проблемалы немесе мәжбүрлі онлайн қатысумен байланысты мінез-құлық ерекшеліктерінің жиынтығы арасындағы байланысты зерттейтін корреляциялық матрица ұсынылған. Нәтижелер барлық айнымалылар арасындағы күшті оң байланыстардың айқын көрінісін көрсетеді, олар $r = 0,396$ -дан $r = 0,482$ -ге дейін ($p < 0,01$) корреляцияланады, бұл әлеуметтік желілерді жиі пайдаланудың жоғары деңгейдегі алаңдаушылықпен, эмоционалды тәуелділікпен және өзін-өзі бақылау проблемаларымен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Ең күшті корреляция әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі мен оларды ешқандай арнайы себепсіз автоматты түрде тексеру үрдісі арасында байқалады ($r = 0,482$). Бұл нәтиже мәжбүрлі цифрлық мінез-құлыққа тән әлеуметтік желілерді автоматты түрде тексеру әдеті қарқынды пайдаланумен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Сол сияқты, әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі мен айналдыруды тоқтатудың күрделілігі арасындағы корреляция ($r = 0,466$) бақылауды жоғалту және уақыттың бұрмалануымен байланысты циклды көрсетеді; екеуі де проблемалы пайдаланудың белгілі белгілері. Эмоционалды реакциялар да күшті корреляцияларды көрсетеді. Әлеуметтік желілерге шектеулі қолжетімділік кезіндегі мазасыздық немесе жайсыздық сезімі ($r = 0,396$) эмоционалды тәуелділіктің бір түрін көрсетеді,

бұл әлеуметтік желілердің стрессті басқару және күнделікті күрес стратегияларының бір бөлігіне айналуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл байланыс басқаларға қарағанда біршама әлсіз болса да, ол маңызды болып қала береді және бұл платформалардың күнделікті өмірге қаншалықты терең енгенін көрсетеді. Алаңдату ($r = 0,440$) және кейінге қалдыру ($r = 0,433$) сияқты мінез-құлық салдары да пайдаланудың жоғары жиілігімен тығыз байланысты. Нәтижелер әлеуметтік желілерді белсенді пайдалану атқарушы функцияларды, шоғырлануды және мектептегі немесе жұмыстағы өнімділікті бұзуы мүмкін екенін көрсететін бұрынғы зерттеулермен сәйкес келеді. Алаңдату, кейінге қалдыру және айналдыруды тоқтата алмау ($r = 0,431-0,476$) арасындағы жалпы корреляция сандық мінез-құлықтың бұл бұзылатын формалары оқшауланған мәселелердің орнына үлкен үлгінің бөлігі деген идеяны одан әрі растайды (Morris, 2023).

4-кестенің нәтижелеріне сүйене отырып, пайдалану жиілігінің проблемалы немесе мәжбүрлі цифрлық мінез-құлықпен байланысын көрсететіндіктен, әлеуметтік желілермен өзара әрекеттесудің оң және пайдалы аспектілерін ескеру маңызды. Осыған байланысты, 5-кестеде әлеуметтік медианы пайдаланудың әртүрлі үлгілерінің онлайн платформалардың ақпараттық, білім беру және әлеуметтік құндылығына қалай қатысты екенін талдайтын корреляциялық матрица ұсынылған.

5-кесте

Әлеуметтік желілерді функционалды пайдалану мен қабылданатын пайдалар арасындағы корреляциялық матрица

	1	2	3	4	5	6
Әлеуметтік желілерді негізінен қандай мақсатта пайдаланасыз?	1,000					
Әлеуметтік желілер оқуым немесе жұмысым үшін пайдалы ақпарат табуға көмектеседі	,321** ,000	1,000 .				

	1	2	3	4	5	6
Әлеуметтік желілер арқылы мүмкіндіктер туралы (шөкіртақы, курстар, іс-шаралар, бос жұмыс орындары) ақпарат аламын	,193** ,000	,052 ,141	1,000 .			
Әлеуметтік желілер дағдыларымды дамытуға көмектеседі (шет тілдері, шығармашылық, кәсіби дағдылар)	,313** ,000	,117** ,001	,053 ,136	1,000 .		
Әлеуметтік желілер арқылы маңызды әлеуметтік байланыстарды (достар, отбасы, кәсіби байланыстар) сақтаймын	,042 ,236	,007 ,842	,052 ,147	,042 ,236	1,000 .	
Әлеуметтік желілердің арқасында әлемдегі және елімдегі оқиғалар туралы көбірек хабардар боламын деп есептеймін	,497** ,000	,210** ,000	,132** ,000	,185** ,000	,078* ,029	1,000 .

Ескерту:

** Корреляция 0.01 деңгейінде статистикалық тұрғыдан маңызды (екі жақты тексеру).

* Корреляция 0.05 деңгейінде статистикалық тұрғыдан маңызды (екі жақты тексеру).

Нәтижелер орташа, бірақ маңызды оң байланыстардың тұрақты үлгісін көрсетеді, бұл адамдардың әлеуметтік желілерді пайдалану тәсілі олардың осы платформалардан алатын пайдасымен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Ең байқалатын корреляция әлеуметтік желілерді кеңінен пайдалану мен бұл платформалар пайдаланушыларға ұлттық және әлемдік жаңалықтардан хабардар болуға көмектеседі деген сенім арасындағы корреляция ($r = 0,497$, $p < 0,01$) және бұл әлеуметтік желілерді көбінесе мазмұнды тұтыну үшін пайдаланатын адамдар оларды жаңалықтар мен қоғамдық ақпараттың маңызды көздері ретінде қарастыруы әлдеқайда ықтимал дегенді білдіруі мүмкін (Kümpel, 2015). Сондай-ақ, негізгі пайдалану мен әлеуметтік желілер оқу немесе жұмыс үшін пайдалы ақпарат береді деген көзқарас арасында орташа күшті корреляция бар ($r = 0,321$, $p < 0,01$), бұл білім беру және кәсіби пайдалылық функционалдық қатысудағы негізгі факторлар екенін көрсетеді. Дағдыларды дамытумен корреляциялар да статистикалық тұрғыдан маңызды. Әлеуметтік желілерді белгілі бір себептермен көбінесе пайдаланатын респонденттер шетел тілі дағдыларын, шығармашылықты немесе кәсіби дағдыларды дамытуға пайда әкелетін пайданың жоғары деңгейін көрсетеді ($r = 0,313$, $p < 0,01$). Бұл байланыстар онша айқын болмаса да, олар жастар арасындағы әлеуметтік желінің маңызды аспектілері оқу мен өзін-өзі жетілдіру екенін атап көрсетеді. Курстар, стипендиялар, іс-шаралар және бос жұмыс орындары сияқты мүмкіндіктерге қол жеткізудің негізгі қолданыспен аз, бірақ маңызды корреляциясын көрсетеді ($r = 0,193$, $p < 0,01$). Бұл үрдіс цифрлық платформалардың білім беру

және мансаптық ресурстарға апаратын жол ретіндегі маңыздылығының артуын көрсетеді. Негізгі қолданыс пен әлеуметтік коммуникация арасындағы байланыс статистикалық тұрғыдан маңызды емес ($r = 0,042$, $p > 0,05$), бұл әлеуметтік коммуникациялар әлеуметтік желілердің негізгі функциясы болып табылады, көбінесе адамдардың оларды қалай пайдаланатынына тәуелді емес дегенді білдіреді. Дегенмен, әлеуметтік байланыстарды сақтау хабардарлықпен әлсіз, бірақ маңызды корреляцияға ие ($r = 0,078$, $p < 0,05$). Бұл әлеуметтік белсенді адамдар онлайн ақпаратқа көбірек назар аударуы мүмкін екенін көрсетеді.

Бұл зерттеудің нәтижелері Алматыдағы Z ұрпағының әлеуметтік желілермен қалай өзара әрекеттесетінін жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді. Бұл цифрлық технологияларды белсенді пайдалану, практикалық пайдалылық және тәуелділік белгілері арасындағы күрделі байланысты көрсетеді. Байқалған үлгілер әдебиетте сипатталған жаһандық үрдістерге сәйкес келеді, бірақ сонымен бірге Қазақстанның мәдени, білім беру және технологиялық контекстінен туындаған нақты айырмашылықтарды атап көрсетеді. Пайда болатын негізгі тақырыптардың бірі әлеуметтік желілердің ресурс және стресстің ықтимал көзі ретіндегі қос рөлі. Динамика халықаралық зерттеулерде жақсы құжатталған. Duffett (2017), Djafarova, (2022), және Liu et al. (2023) зерттеулері де жастардың ойын-сауық, өзін-өзі көрсету, ақпарат және мүмкіндіктер үшін цифрлық платформаларға тәуелді екенін және осы зерттеуде анықталған практикалық аспектілерге қатысты екенін көрсетеді. Instagram, YouTube және Telegram сияқты платформалар-

дың қазақстандық жастар арасында танымалдығы Auxier (2021) сипаттаған жаһандық үрдістерді көрсетеді, бұл бүкіл әлемде Z ұрпағының медиа тәжірибесін визуалды түрде тартымды және жылдам қолжетімді орталар қалыптастырады деген идеяны растайды. Сонымен қатар, жиі қолдану назарды аудару, өзін-өзі бақылау проблемалары, эмоционалдық ыңғайсыздық және мәжбүрлі тексеру сияқты мінез-құлық белгілерімен байланысты. Белгілер әлеуметтік желілерді пайдаланудың проблемалық мәселелері бойынша жақында жүргізілген зерттеулерде анықталған психологиялық және нейробиологиялық факторлармен тығыз байланысты (Morris et al., 2023). Бірізділік Батыс және Азия контексттерінде анықталған когнитивтік және эмоционалдық үлгілердің мәдени күтулер мен цифрлық жүйелердегі айырмашылықтарға қарамастан, Орталық Азия жастары арасында да байқалатынын көрсетеді. Тәуелділік белгілерімен қатар жоғары қатысудың болуы Parlak Sert (2023) бақылауларын көрсетеді, ол студенттер арасында әлеуметтік желілерді қарқынды пайдалану көбінесе онлайн белсенділіктің артуы кезінде цифрлық мазасыздықтың және мәжбүрлі мінез-құлықтың жоғарылауына әкелетінін анықтады.

Әлеуметтік желілер мен жастардың ақпараттық және білім беру қажеттіліктері арасындағы байланыс алдыңғы зерттеулермен сәйкес келеді. Нәтижелер академиялық мазмұнға қол жеткізу, жаңа дағдыларды үйрену немесе мүмкіндіктерді табу сияқты мақсатты пайдалану пайдаланушы тәжірибесіне оң әсер ететінін және Kumpel және т.б. (2015) жаңалықтарды тұтыну, Pérez-Escoda және т.б. (2021) медиа сауаттылық және Sun (2022) ақпаратқа байланысты мінез-құлықты өзгерту туралы зерттеулерімен үндесетінін көрсетеді. Бұл ұқсастықтар Қазақстандағы Z ұрпағының, әлемдегі құрдастары сияқты, цифрлық платформаларды білімге, ресурстарға және микроқыту мүмкіндіктеріне апаратын жол ретінде қарастыратынын көрсетеді. Сонымен қатар, байқалған демографиялық үрдістер жас, білім және жұмыспен қамту мәртебесінің цифрлық әдеттерді қалай қалыптастыратыны туралы қолданыстағы зерттеулермен сәйкес келеді. Leite және т.б. (2024) және PrakashYadav (2017) зерттеулері жас топтар мен студенттердің цифрлық инклюзияны қарқынды түрде көрсететінін, жұмыспен қамту мен білімге қатысты айырмашылықтар өмір салты мен қолжетімділіктің кең таралған факторларын көрсететінін көрсетеді. Бұл

нәтижелер мен алдыңғы зерттеулер арасындағы байланыс қазақстандық Z ұрпағы аймақтың ерекше әлеуметтік-мәдени контекстіне қарамастан, жаһандық мінез-құлық модельдерін ұстанатынын көрсетеді. Зерттеу әлеуметтік желілердің негізінен пайдалы цифрлық ресурс па, әлде жастар үшін тәуелділік көзі ме деген мәселе бойынша жалғасып жатқан пікірталасты тереңдеткенін атап өту маңызды. Екі аспектінің бір топта бірге өмір сүруі медиа әлеуметтануы мен коммуникация зерттеулерінің дәлелдерін растайды. Бұл зерттеу салалары цифрлық өзара әрекеттесудің оң және теріс әсерлерінің бір-бірімен байланысты екенін, бөлек емес екенін атап көрсетеді (Chen, 2021; Reinikainen және т.б., 2020). Бұл қос көзқарас бүгінгі жастардың цифрлық тәжірибесін түсіну үшін өте маңызды және Қазақстандағы цифрлық сауаттылық пен әл-ауқат бағдарламаларына теңгерімді көзқарас қажеттілігін көрсетеді. Жалпы, бұл зерттеу Алматының Z ұрпағының тәжірибесін кеңірек жаһандық зерттеу контекстінде қарастырады. Ол халықаралық тұжырымдармен айтарлықтай сәйкестікті көрсетеді және цифрлық мінез-құлықтың теориялық және практикалық талқылауларын кеңейтетін жергілікті білім береді. Ресурстарға бағытталған пайдалану мен тәуелділік үлгілерінің қалай бірге өмір сүретінін көрсету арқылы зерттеу әлеуметтік медианы кеңінен түсінуге ықпал етеді және жастар арасында салауатты цифрлық тәжірибелерді насихаттау үшін контекстке сезімтал стратегиялардың маңыздылығын көрсетеді.

Қорытынды

Нәтижелер әлеуметтік желілердің қала жастарының өмірінде қос рөл атқаратынын көрсетеді. Олар ақпаратқа қол жеткізуге, үйренуге және әлеуметтік байланыстарды сақтауға көмектеседі, сондай-ақ алаңдаушылықпен, эмоционалдық ыңғайсыздықпен және өзін-өзі бақылаудың төмендеуімен байланысты мінез-құлықты ынталандырады. Талдау ұсынылған гипотезалардың көпшілігін растады. Әлеуметтік және демографиялық факторлар адамдардың күн сайын әлеуметтік желілерде өткізетін уақытына әсер ететінін айтатын H_1 гипотезасы расталды. Жасы мен жұмыс мәртебесі ең маңызды болжаушылар болды. Әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі мен сандық ортадағы проблемалық мінез-құлық арасындағы байланысты ұсынатын H_2 гипотезасы бірнеше статистикалық маңызды корреляциялармен сенімді түрде расталды.

Әлеуметтік желілерді мақсатты пайдалану, әсіресе ақпаратқа қол жеткізу және дағдыларды дамыту тұрғысынан алғанда, қабылданған артықшылықтармен байланысты екенін көрсететін H_3 гипотезасы да расталды. Z ұрпағында егде жастағы құрдастарымен салыстырғанда сандық енудің жоғары деңгейін болжайтын H_4 болжамы онлайн режимінде өткізілетін күнделікті уақыттың тұрақты жас айырмашылықтарымен расталады. H_5 гипотезасы әлеуметтік желілердің ресурс және тәуелділіктің әлеуетті көзі екенін көрсетеді, бұған бір топтағы оң және теріс үлгілердің, сондай-ақ бірегей, бірақ өзара байланысты корреляциялық құрылымдардың болуы дәлел бола алады. Жалпы алғанда, зерттеу Қазақстандағы Z ұрпағының мүшелері арасында әлеуметтік желілерді пайдалану тек пайдалы немесе зиянды емес екенін көрсетеді. Керісінше, ол оқу және жеке өсу мүмкіндіктерімен қатар мәжбүрлі пайдалану және ақыл-ойдың шамадан тыс жүктелу қаупі бар күрделі сандық ландшафтты көрсетеді. Зерттеу нәтижелері осы күрделіліктің екі ас-

пектісін де қарастыратын және жастарға қазіргі қоғамның күрделі сандық әлемінде жүруге көмектесетін теңгерімді сандық сауаттылық стратегияларының маңыздылығын көрсетеді.

Авторлардың үлесі

Бердібай Салтанат – зерттеудің тұжырымдамасын әзірледі, зерттеу құрылымын жобалады, деректерді жинау мен талдауды жүзеге асырды, сондай-ақ қолжазбаның бастапқы нұсқасын дайындады.

Несіпқалиев Даурен – зерттеу процесіне ғылыми жетекшілік жасады, әдіснамалық дизайнды әзірлеуге үлес қосты және қолжазбаны сыни тұрғыдан қайта қарады.

Мукажанова Альмира – теориялық негіздемені әзірлеуге, нәтижелерді интерпретациялауға және қолжазбаны редакциялауға қатысты.

Забун Бейхан – әдебиеттерге шолу жасауға, деректерді интерпретациялауға және қолжазбаның соңғы редакциялық тексеруіне үлес қосты.

References

- Auxier, B., & Anderson, M. (2021). Social media use in 2021. *Pew Research Center*, 1(1), 1-4.
- Chen, Z.T. (2021). Poetic prosumption of animation, comic, game and novel in a post-socialist China: A case of a popular video-sharing social media Bilibili as heterotopia. *Journal of Consumer Culture*, 21(2), 257-277. <https://doi.org/10.1177/1469540518787574>
- Chiu, C. L., & Ho, H.C. (2023). Impact of celebrity, Micro-Celebrity, and virtual influencers on Chinese gen Z's purchase intention through social media. *Sage Open*, 13(1) <https://doi.org/10.1177/21582440231164034>
- Daqar, M.A., Arqawi, S., & Karsh, S.A. (2020). Fintech in the eyes of Millennials and Generation Z (the financial behavior and Fintech perception). *Banks and Bank Systems*, 15(3), 20-28. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.15\(3\).2020.03](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.15(3).2020.03)
- Djafarova, E., & Foots, S. (2022). Exploring ethical consumption of generation Z: Theory of planned behaviour. *Young Consumers*, 23(3), 413-431. <https://doi.org/10.1108/YC-10-2021-1405>
- Duffett R. (2020) The YouTube marketing communication effect on cognitive, affective and behavioural attitudes among Generation Z consumers. *Sustainability*. 12(12). 50-75. <https://doi.org/10.3390/su12125075>
- Duffett, R. G. (2017). Influence of social media marketing communications on young consumers' attitudes. *Young Consumers*, 18(1), 19-39. <https://doi.org/10.1108/YC-07-2016-00622>
- Herbowo, H.D. (2025). FOMO, Social Media, and the Surge in Suicide Cases: A Student Mental Health Perspective in the Digital Age. *In Proceeding International Conference on Religion, Science and Education*, 4, 1131-1138. <https://sunankalijaga.org/prosiding/index.php/icrse/article/view/1550>
- Kullolli, T., & Trebicka, B. (2023). Generation Z and the evolution of social media: A two-decade analysis of impact and usage trends. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(3), 77-77. <https://doi.org/10.56345/ijrdv10n311>
- Kümpel, A. S., Karnowski, V., & Keyling, T. (2015). News sharing in social media: A review of current research on news sharing users, content, and networks. *Social media society*, 1(2). <https://doi.org/10.1177/2056305115610141>
- Leite, A. M. T., Azevedo, A. S., & Rodrigues, A. (2024). Influence of sociodemographic and social variables on the relationship between formal years of education and time spent on the internet. *Societies*, 14(7), 114. <https://doi.org/10.3390/soc14070114>
- Liu, J., Wang, C., Zhang, T., & Qiao, H. (2023). Delineating the effects of social media marketing activities on Generation Z travel behaviors. *Journal of Travel Research*, 62(5), 1140-1158. <https://doi.org/10.1177/00472875221106394>
- Morris III, R., Moretta, T., & Potenza, M. N. (2023). The psychobiology of problematic use of social media. *Current Behavioral Neuroscience Reports*, 10(4), 65-74. <https://doi.org/10.1007/s40473-023-00261-8>
- Mude, G., & Undale, S. (2023). Social media usage: A comparison between Generation Y and Generation Z in India. *International Journal of E-Business Research (IJEER)*, 19(1), 1-20. <https://doi.org/10.4018/IJEER.317889>
- Munsch, A. (2021). Millennial and generation Z digital marketing communication and advertising effectiveness: A qualitative exploration. *Journal of global scholars of marketing science*, 31(1), 10-29. <https://doi.org/10.1080/21639159.2020.1808812>

Parlak Sert, H., & Başkale, H. (2023). Students' increased time spent on social media, and their level of coronavirus anxiety during the pandemic, predict increased social media addiction. *Health Information & Libraries Journal*, 40(3), 262-274. <https://doi.org/10.1111/hir.12448>

Pérez-Escoda, A., Pedrero-Esteban, L. M., Rubio-Romero, J., & Jiménez-Narros, C. (2021). Fake news reaching young people on social networks: Distrust challenging media literacy. *Publications*, 9(2), 24. <https://doi.org/10.3390/publications9020024>

PrakashYadav, G., & Rai, J. (2017). The Generation Z and their social media usage: A review and a research outline. *Global journal of enterprise information system*, 9(2), 110-116. <https://www.gjeis.com/index.php/GJEIS/article/view/222>

Reinikainen, H., Kari, J. T., & Luoma-Aho, V. (2020). Generation Z and organizational listening on social media. *Media and Communication*, 8(2), 185-196. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.2772>

Salinero, Y., Prayag, G., Gómez-Rico, M., & Molina-Collado, A. (2025). Generation Z and pro-sustainable tourism behaviors: Internal and external drivers. *Journal of Sustainable Tourism*, 33(6), 1059-1078. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2134400>

Sharma, M., Sharma, H., Sharma, D., Sharma, N., & Sharma, S. (2025). Scroll, Sit, Strain: Evaluating Digital Ergonomic Awareness and Repetitive Stress Injuries Among Youth in Himachal Pradesh. *CME Journal Geriatric Medicine*, 17, 20-26. [10.61336/cejgm/2025-08-04](https://doi.org/10.61336/cejgm/2025-08-04)

Sun, Y., & Xing, J. (2022). The impact of social media information sharing on the green purchase intention among generation Z. *Sustainability*, 14(11), 68-79. <https://doi.org/10.3390/su14116879>

Авторлар туралы мәлімет:

Бердібай Салтанат Орынбасарқызы – «8D03103 – Әлеуметтану» мамандығының докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: Saltanat9609@mail.ru).

Несіпқалиев Даурен Еренғалиевич (корреспонденттік автор) – PhD, қауымдастырылған профессор, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com).

Мукажанова Альмира Жапарқызы – саяси ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: almira75@inbox.ru).

Забун Бейхан – профессор, Гази университеті (Анкара, Түркия, e-mail: zbabun@gazi.edu.tr).

Information about authors:

Berdibay Saltanat – PhD Doctoral Student in the Educational Program “8D03103 – Sociology”, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Saltanat9609@mail.ru).

Nessipkaliyev Dauren (corresponding-author) – PhD, Associate Professor, Asfendiyarov Kazakh National Medical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com).

Mukazhanova Almira – Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: almira75@inbox.ru).

Zabun Beyhan – Professor, Gazi University (Ankara, Türkiye, e-mail: zbabun@gazi.edu.tr).

Сведения об авторах:

Бердибай Салтанат Орынбасарқызы – докторант образовательной программы «8D03103 – Социология», Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: Saltanat9609@mail.ru).

Несипқалиев Даурен Еренғалиевич (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор Казахский национальный медицинский университет имени С. Д. Асфендиярова (Алматы, Казахстан, e-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com).

Мукажанова Альмира Жапаровна – доктор политических наук, ассоциированный профессор Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: almira75@inbox.ru).

Забун Бейхан – профессор, университет Гази (Анкара, Турция, e-mail: zbabun@gazi.edu.tr).

Келін түсті: 06 желтоқсан 2026 жыл

Қабылданды: 15 мамыр 2026 жыл

IRSTI 04.51.54

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269729>**Zh. Karim^{1*}**, **F. Yaldiz²**, **K. Mukhambetova¹**¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²Necmettin Erbakan University, Konya, Türkiye

*e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com

ROLE OF THE MEDIA IN SHAPING SOCIAL TENSIONS: A DISCOURSE ANALYSIS

In a multiethnic society the dynamics of national identity, language use, and questions of political and economic sovereignty significantly influence public attitudes and social processes. Nationalism, in this context, functions as a central driver that can escalate societal tensions and contribute to the emergence of conflict potential. Over the past few years, such sentiments have gained momentum amid economic uncertainty, demographic changes, migration trends, and evolving geopolitical conditions. These developments are especially pronounced in the media sphere, where nationalist narratives frequently serve as a catalyst for public polarization and heightened identity-based discourse. The purpose of the article is to explore the impact of nationalist discourse in the media on the formation of conflict potential in Kazakhstan. The study incorporates discourse analysis of media publications, including news portals and social media platforms. The data runs from January to October 2024, tracking how nationalism in Kazakhstan has shifted across political, economic, and cultural life. One pattern comes through clearly: nationalist sentiment tends to spike around specific high-profile events. When something happens a summit, an earthquake, a controversial deal it moves quickly through both traditional and digital media. The study identifies key trends in the dissemination of nationalist discourse and contributes to a deeper understanding of the media's role in shaping social tension. The findings offer valuable insights for further research into societal conflict potential and for the development of strategies aimed at managing information processes.

Keywords: conflict potential, nationalism, rhetoric in the media, the role of the media, discourse analysis.

Ж.Қ. Кәрім^{1*}, F. Yaldiz², К.А. Мұхамбетова¹¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан²Неджметтин Ербакан университеті, Конья, Түркия

*e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com

Медиа құралдарының әлеуметтік шиеленісті қалыптастырудағы рөлі: дискурстық талдау

Полиэтностық жағдайдағы ұлттық бірегейлік, тіл саясаты, экономикалық және саяси егемендік мәселелері қоғамдық пікір мен әлеуметтік динамиканы қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы әлеуметтік шиеленіс деңгейі мен қақтығыс әлеуетіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі – ұлтшылдық. Соңғы жылдары ұлтшылдық көзқарастардың күшеюі экономикалық мәселелермен, демографиялық құрылымдағы өзгерістермен, көші-қон процестерімен және геосаяси жағдайдың ауысуымен байланысты. Бұл үрдіс әсіресе медиа кеңістікте айқын көрініс табуда, мұнда ұлтшылдық көбіне қоғамның поляризациясына алып келеді. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы қақтығыс әлеуетінің қалыптасуында медиадағы ұлтшылдық дискурсының ықпалын талдау. Зерттеу медиада, соның ішінде БАҚ пен әлеуметтік желілерде жарияланған материалдарға дискурс-талдау жүргізуді қамтиды. Эмпирикалық деректер базасы 2024 жылғы қаңтар-қазан айлары аралығында жарияланған материалдарға негізделген. Зерттеудің басты назарында – елдегі ұлтшылдықтың трансформациясы және оның саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени контексттердегі көрініс табуы. Талдау көрсеткендей, ұлтшылдық көзқарастар көбінесе нақты резонанстық оқиғаларға жауап ретінде күшейе түседі және олар БАҚ-та да, әлеуметтік желілерде де көрініс табады. Зерттеу ұлтшылдық дискурсының таралуындағы негізгі үрдістерді айқындауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер медиа құралдарының әлеуметтік шиеленісті қалыптастырудағы рөлін тереңірек түсінуге ықпал етеді. Зерттеу қорытындылары қоғамдағы қақтығыс әлеуетін әрі қарай зерделеуге, сондай-ақ ақпараттық үдерістерді басқару стратегияларын әзірлеуге пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: қақтығыс әлеуеті, ұлтшылдық, медиадағы риторика, медианың рөлі, дискурстық талдау.

Ж.К. Карим^{1*}, F. Yaldiz², К.А. Мухамбетова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

² Университет Неджметтина Эрбакана, Конья, Турция

* e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com

Роль медиа в формировании социальной напряженности: дискурс-анализ

В полиэтничном обществе динамика национальной идентичности, использование языка и вопросы политического и экономического суверенитета существенно влияют на общественное мнение и социальные процессы. Национализм в этом контексте выступает в качестве основного фактора, который может усилить напряженность в обществе и способствовать возникновению конфликтного потенциала. За последние несколько лет такие настроения усилились на фоне экономической неопределенности, демографических изменений, миграционных тенденций и меняющихся геополитических условий. Эти изменения особенно заметны в медиа, где националистические нарративы часто служат катализатором общественной поляризации и усиления дискурса. Цель данной статьи – анализ влияния националистического дискурса в медиа на формирование конфликтного потенциала в Казахстане. Исследование включает в себя дискурс-анализ публикаций в медиа, включая новостные порталы и платформы социальных сетей. Данные за период с января по октябрь 2024 года позволяют проследить, как национализм в Казахстане распространился на политическую, экономическую и культурную жизнь. Полученные результаты свидетельствуют о том, что националистические настроения, как правило, усиливаются в связи с конкретными кейсами. Исследование выявляет ключевые тенденции в распространении националистического дискурса и способствует более глубокому пониманию роли СМИ в формировании социальной напряженности. Полученные результаты дают ценную информацию для дальнейших исследований конфликтного потенциала общества и разработки стратегий, направленных на управление информационными процессами.

Ключевые слова: конфликтный потенциал, национализм, риторика в медиа, роль медиа, дискурс-анализ

Introduction

Kazakhstan's path since independence has not been straightforward. Building a national identity while keeping a multi-ethnic society stable meant dealing with decolonisation, economic hardship, and competing political pressures – usually all at once. Kazakhstani nationalism developed inside that tension.

In the years right after the Soviet collapse, the work was mostly cultural. The Kazakh language needed reviving; a distinct state identity needed building from near-scratch. Language became state policy, cultural initiatives were pushed actively, and both were aimed at consolidating national consciousness among ethnic Kazakhs (Momyunkulov, 2011).

That process created its own friction. Other ethnic groups had to adjust to a new reality, and that adjustment wasn't always smooth. The Assembly of the People of Kazakhstan was one government attempt to hold inter-ethnic relations together and head off open conflict. It had some effect – but nationalism, identity, and culture kept getting crowded out by more immediate economic concerns.

In the 2000s, against the backdrop of economic reforms and rising prosperity, nationalist sentiments

began to take on more diverse forms. Alongside economic growth, the desire to preserve and develop national identity intensified. During this period, issues related to cultural and economic sovereignty came to the forefront. The emergence and strengthening of movements advocating for the protection of the country's natural resources under state control and the prohibition of land sales to foreigners exemplify the phenomenon of so-called *resource nationalism*.

Political reforms and generational shifts in leadership have also influenced the development of nationalism. New public leaders and activists emerged, openly addressing national issues such as the status of the Kazakh language, the rights of ethnic Kazakhs, and their role in the country's social and economic life. This led to the rise of *linguistic nationalism*, manifested in demands for expanding the use of the Kazakh language and gradually reducing the role of Russian in official and public spheres (Olcott, 2010).

In recent years, nationalism in Kazakhstan has taken on *more radical forms*. This shift is driven by several factors, including changes in the geopolitical landscape, rising social tensions, and the expansion of social media, which has become a key platform for discussing nationalist ideas (Beisembaev, 2015).

Over the years of independence, Kazakhstan has witnessed several conflicts in which Kazakhs were one of the involved parties. These clashes were driven not only by socio-economic factors but also by ethno-cultural issues related to identity, resource distribution, and interethnic relations. Some of these conflicts gained significant public attention due to media coverage and active discussions on social networks. One of the most large-scale incidents in the sphere of interethnic relations was the Korday conflict (February 2020), during which clashes between Kazakhs and Dungans resulted in significant human casualties and widespread destruction. Nationalist rhetoric in the media contributed to the mobilization of participants and the escalation of the conflict (Habdulhabar, 2020).

Furthermore, the January 2022 events can be viewed as an expression of national (civic) consciousness. The mass protests, which initially arose from socio-economic demands, revealed deeper societal fractures, including issues of power, justice, and national unity.

Thus, nationalism has the potential to generate conflict within Kazakhstani society. A discourse analysis of media narratives can help determine how rhetoric associated with nationalist sentiments influences social processes. Examining this discourse will provide insights into how media shape public opinion, either fueling or restraining radicalization, and how they contribute to or mitigate ethnic and social tensions in Kazakhstan.

Literature review

The study of nationalist discourse in the media space is based on an interdisciplinary approach, incorporating theories of nationalism, media studies, and discourse-analytical concepts.

The term «nationalism» gained widespread use in the late 18th and early 19th centuries, largely due to the influence of the French Revolution (1789–1799) (Bickford, 2014). The revolution contributed to the development of the concept of the nation as a sovereign political community rather than merely a group of people united by common ancestry, language, or culture. During this period, nationalism was closely associated with struggles for independence, democracy, and self-governance.

The French priest Abbe Barruel used the term «nationalism» in a negative sense, condemning revolutionary ideas that, in his view, disrupted the traditional social order (Memoirs Illustrating the History of Jacobinism, 1995). Thus, in its early us-

ages, «nationalism» often carried a pejorative meaning, linked to radical change and perceived threats to established traditions.

Later, in the 19th century, the term was actively employed by Italian and German nationalists such as Giuseppe Mazzini and Otto von Bismarck. Nationalism became a key force behind the unification of Germany and Italy, as well as in national liberation movements across Eastern Europe and Latin America.

By the late 19th and early 20th centuries, nationalism had become something scholars felt compelled to explain – as a social force, a political project, and a cultural phenomenon simultaneously. It moved to the centre of political life after World War I, when the Austro-Hungarian, Ottoman, and Russian Empires collapsed and new nation-states emerged in their place. The concept fractured from there: liberal and democratic nationalisms on one end, ethnocentric and aggressive variants on the other (Rybakov et al, 2016).

It now gets studied across political science, sociology, history, cultural studies, and anthropology – each discipline pulling it in a slightly different direction. The core disagreements haven't gone away: where nations actually come from, and what sustains nationalist feeling over time.

Primordialism treats the nation as something old and deep – rooted in ethnic, cultural, or linguistic bonds that long predate modern politics. National identity, on this view, grows out of kinship and historical continuity rather than being invented or imposed. Geertz and Anthony Smith are the names most associated with making this argument.

Instrumentalism is less romantic about it. Nationalism here is a tool – constructed and deployed by political elites to consolidate or expand their grip on power. Identity isn't fixed; it gets shaped to serve specific interests at specific moments. Brass and Hobsbawm are the sharpest proponents of this view, and their argument is essentially that if you want to understand nationalism, follow the power.

Modernism ties nations and nationalism to modernity itself – industrialisation, urbanisation, bureaucratic growth, mass education. Nationalism, on this reading, is a response to structural upheaval, not an expression of something ancient. Gellner, Anderson, and Hobsbawm are the central figures.

Constructivism goes further. Nations aren't natural or permanent – they're built within specific historical, political, and social contexts, then rebuilt as those contexts change. Nationalism gets reproduced through narratives: in classrooms, newsrooms, po-

litical speech, cultural production. Foucault, Breuilly, and Brubaker work in this tradition (Abikenov, 2024).

Taken together, these frameworks treat nationalism as a moving target – shaped by history and ideology, meaning different things in different hands. The concept has gone through several distinct transformations:

From cultural and linguistic concepts: Johann Gottfried Herder argued that national identity is defined by language and culture (2005); Johann Fichte, in his speech «*Addresses to the German Nation*» (1808), insisted that Germans should unite based on their linguistic and cultural heritage (2016).

To political and state theories: Max Weber defined nationalism as a people's aspiration to establish their own state (Norkus, 2004).

To an instrument of imperialism: Under Adolf Hitler, nationalism was transformed into the racial doctrine of Nazism; Joseph Stalin reinterpreted it as «Soviet patriotism».

To contemporary global and digital forms: Benedict Anderson described the nation as an «imagined community» constructed through education and media; Rogers Brubaker viewed nationalism not only as a political ideology but also as a mode of self-identification, particularly in the context of migration (2020); Yuval Noah Harari suggests that in the future, humanity will have to choose between global cooperation and isolationist nationalism (2019).

This article examines contemporary approaches to nationalism in greater depth.

Benedict Anderson introduced the concept of the nation as an «*imagined community*» in his seminal work *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983). He argued that a nation is not a tangible, objective entity but a collective construct formed in people's consciousness. According to Anderson, members of a nation do not personally know one another (especially in large states), yet they believe they belong to a shared community with common interests, values, and culture. A key mechanism in shaping these imagined communities is the mass dissemination of information. Media such as newspapers, radio, television help create and sustain a sense of national belonging. Anderson emphasizes that language in media acts as a unifying force, reinforcing national consciousness (Anderson, 1991).

In the context of Kazakhstan, Anderson's theory can be applied to explain how media contribute to fostering a sense of unity and national iden-

tity among citizens, even those from diverse ethnic backgrounds who may not interact directly. This perspective suggests that nationalism in Kazakhstani media discourse appears more pronounced and radical than in everyday reality, constructing a virtual national community bound by shared language, culture, and history. Based on this, one could hypothesize *that media serve as an amplifier of national identity*.

On the other hand, *the concept of «media as borders»* in the context of nationalism allows for an analysis of how media define who belongs to a particular community or nation. The media not only reinforce national identity but also create «boundaries» between «us» and «them», as well as between different ethnic and cultural groups within a country (Eide, 2016). In the context of Kazakhstan's discourse, given its multiethnic composition, *the media serve as a crucial tool in shaping perceptions of «ours» vs. «others»*.

Samuel Huntington, an American political scientist and the author of the *theory of the clash of civilizations* (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996), argued that nationalism and cultural identities are key components in broader global conflicts. He hypothesized that future conflicts would occur along the «fault lines» between civilizations, which he defined as large cultural and religious blocs, such as Western, Islamic, Confucian, Indian, Slavic, and Latin civilizations. According to Huntington, nationalism emerges as a response to perceived external threats from other civilizations, reinforcing cultural self-identification (2002). In this framework, nationalism is not just an internal phenomenon but part of a broader struggle to preserve cultural identity in the face of external pressures.

Kazakhstan, as a multiethnic and multi-confessional state, occupies a unique geopolitical position between European and Eastern civilizations. Strategically located as a bridge between Asia and Europe, the country plays a significant role in international politics and economics. In Kazakhstan's case, *nationalism may manifest as a reaction to external pressures*, such as cultural or political influences from powerful neighbouring states – Russia and China, as well as from Western nations. Nationalism, in this sense, serves as a mechanism for maintaining Kazakhstan's sovereignty and distinct identity as an independent state. Nationalism in Kazakhstan also runs through culture – protecting Kazakh heritage from what many see as economic, political, and cultural encroachment by the West, China, and Russia.

Critical Discourse Analysis (CDA) examines how language produces and sustains power, ideology, and social structures. Fairclough and Van Dijk are its two most influential theorists, and their emphases differ in useful ways.

Fairclough's argument is that language and ideology can't be separated. Ideology gets reinforced through everyday speech and through institutions like media, politics, culture until particular positions stop feeling like positions at all and start feeling like common sense (2013).

Van Dijk is more interested in social divisions – race, ethnicity, gender, class. Discourse can entrench those divisions or unsettle them. One of his central observations is that language does the work of sorting people into “us” and “them,” and that this sorting has real political consequences (2015: 466-485).

In practice, CDA is widely applied to the analysis of media discourse, particularly in the context of nationalist rhetoric, political campaigns, and mass communication.

In the context of Kazakhstan, considering the multiethnic composition of the population, media discourse can serve *as a tool for either fostering or undermining ethnic solidarity and reinforcing national (ethnic) identity*. This approach also allows for an examination of how language in public discourse is used to maintain stereotypes, particularly ethnic ones.

Thus, the study of nationalist rhetoric in Kazakhstani media through the lens of the aforementioned approaches allows for the *formulation of the following hypotheses*:

- The media act as an amplifier of national identity.
- The media play a crucial role in shaping the concepts of «us» and «them».
- Nationalism may emerge as a response to cultural, political, and economic external threats from the West, Russia, and China.
- Nationalism serves as a method for protecting the Kazakh cultural code from economic, political, and cultural «expansion».
- Media discourse around nationalism cuts both ways – it can build ethnic solidarity or erode it, and either way it leaves a mark on national identity.

Materials and methods

This study looks at how nationalism shows up in Kazakhstan's media, using Critical Discourse Analysis as its main framework. Fairclough and Van

Dijk guide the approach – their work provides the tools for examining how language reinforces ideology and power.

The methodology runs in two stages.

The first was a literature review: a critical read-through of scholarly work on nationalism theory, media studies, and discourse analysis. The review incorporated both international and local (Kazakhstani) sources, enabling the construction of a multidimensional theoretical framework. The analysis considered several major perspectives on nationalism, namely, primordialist, instrumentalist, modernist, and constructivist approach as well as conceptual models such as Benedict Anderson's «imagined communities», «the notion of media as borders», and Samuel Huntington's «civilizational fault lines».

Critical Discourse Analysis of Media Content.

The second phase of the research was devoted to examining media materials that reflect nationalist themes. This analysis covered the period from January to October 2024. The empirical base consisted of more than 1500 textual units, including news reports, social media posts, user-generated comments, and descriptions accompanying video content. These materials were collected from major Kazakhstani news portals and popular digital platforms such as Facebook, Instagram, and Telegram, which serve as primary spaces for public discourse and the dissemination of nationalist rhetoric.

Data Collection Technique

Content was collected manually using targeted keyword-based searches conducted through the Google search engine. Search terms included: nationalism in Kazakhstan, language policy, ethnic tensions, Russophobia, Sinophobia, Kazakh language, Russian language, and national identity, among others.

The inclusion criteria for selecting materials were as follows:

- Topical relevance to nationalist discourse;
- High engagement levels (likes, comments, shares);
- Origin from recognized media outlets, bloggers, or prominent Telegram channels;
- Publication date within the research timeframe (January – October 2024).

Each entry was categorized by platform, subject matter, content type (state media, independent outlets, bloggers, opinion leaders), and degree of public interaction. The critical discourse analysis then identified key narrative structures, rhetorical strategies that differentiate between «in-groups» and «out-groups», and methods used to legitimize

or delegitimize social actors. Special attention was paid to the linguistic and pragmatic features of nationalist discourse in the public media space.

This comprehensive methodological design allowed for tracing how nationalist sentiments are constructed, reproduced, and disseminated in Kazakhstan's media, while also assessing their potential influence on social cohesion and public tensions.

Coding procedure

The coding process was not limited to counting individual words or expressions. The primary objec-

tive was to identify underlying meaning structures, emotional mechanisms, and the ideological functions embedded in the discourse.

The initial stage of coding made it possible to distinguish recurring categories, which were subsequently grouped into broader types of nationalist discourse. The units of analysis included individual words, phrases, sentences, headlines, user comments, as well as fragments of publications and paragraphs containing nationalist, conflict-related, or emotionally charged narratives (Table 1).

Table 1

Example of the Coding Framework

Publication / comment excerpt (The original texts were presented in Kazakh or Russian languages)	Primary code	Final category
"The Kazakh language must be mandatory for all citizens", "mocked the Kazakh language", "insulted the Kazakh language", etc.	Protection of the state language	Linguistic nationalism
"The Russian language is being pushed out of the public sphere", "My daughter does not need the Russian language", "The Russian language is yesterday's language for Kazakhs", etc.	Linguistic conflict / Russophobia	Linguistic nationalism
"Occupiers", "vatniki", "aggressors", "empire", etc.	External threat / Russophobia	Ethnic nationalism
"Russia still considers Kazakhstan its territory", "separatism", "annexation", etc.	Threat to sovereignty	Ethnic nationalism
"China is buying up Kazakh land", "China has laid its hands on Kazakhstan's uranium", etc.	Economic threat / Sinophobia	Ethnic nationalism
"A nuclear power plant will lead to dependence on foreign states", "If a nuclear power plant is built in Balkhash, dependence on Russia will increase, and dependence on China regarding water issues will become even stronger", etc.	Threat to national resources	Economic nationalism
Use of terms such as "mankurt", "traitors", "chukcha", etc.	Stigmatization / 'us vs. them' opposition	Ethnic nationalism

Critical Discourse Analysis (CDA) was conducted at three analytical levels.

At the macro level, the study examined dominant narratives and ideological frameworks related to national identity, language, sovereignty, external influence, historical memory, and decolonization. The analysis focused on identifying which issues became central in public discussions and how these themes shaped perceptions of nationalism within the media space.

At the meso level, attention was given to the representation of social actors. The analysis explored how the state, society, ethnic groups, foreign countries, bloggers, opinion leaders, and social media users were portrayed in the discourse. Particular emphasis was placed on the mechanisms through which symbolic boundaries between "us" and "them" were

constructed, as well as on the ways polarization was intensified in publications and user comments.

At the micro level, the study focused on the linguistic and rhetorical features of the texts, including emotionally charged vocabulary, metaphors, sarcasm, accusatory rhetoric, oppositional framing, ethnic markers, stigmatizing expressions, and techniques used to intensify the emotional dimension of conflict-related content. Special attention was paid to publication headlines and user comments, as these represented the most emotionally saturated elements of media discourse.

Case-oriented analysis

The study was also based on the analysis of the most high-profile cases of 2024 that generated broad discussions in the media and on social networking platforms.

Each case was examined according to the following analytical logic: the triggering event; framing strategies; representations of “us” and “them”; the construction of threats; emotional tone; the dynamics of public reaction; and the impact on the escalation or de-escalation of social tensions.

Interpretation of the results

At the final stage, the findings were interpreted in relation to major theoretical approaches to nationalism and media discourse. This made it possible to move beyond the description of individual cases and identify more stable discursive patterns and recurring tendencies.

The interpretation focused on identifying which types of events most frequently acted as triggers for the growth of nationalist sentiments, how media and social networks contributed either to the intensification or reduction of conflict potential, and which forms of nationalist rhetoric were most prevalent in Kazakhstan’s information space.

The study identified several dominant forms of nationalist discourse, including linguistic, ethnic, and economic nationalism, as well as Russophobic and Sinophobic narratives.

Research limitations

The study has several limitations. First, the data collection process was conducted manually, which made it impossible to cover the entire volume of media content. Second, the analysis primarily focused on the most resonant and publicly visible cases. Third, indicators of user engagement do not always accurately reflect broader public attitudes and sentiments.

Nevertheless, the qualitative research design made it possible to conduct an in-depth analysis of the mechanisms through which nationalist rhetoric is formed and disseminated within Kazakhstan’s media space.

Results and discussion

Analysis of key trends and events related to nationalism and their coverage in the media and social networks

An analysis of the information space indicates that *nationalist sentiments often intensify in response to specific high-profile events* and find expression in both traditional media and social networks. The study identified several key trends in the manifestation of nationalist sentiments in Kazakhstan during the examined period.

Discussions on language policy and kazakhization. In 2024, language policy remained one of the central issues fueling nationalist sentiments.

Following President Kassym-Jomart Tokayev’s speech at the National Kurultai in Atyrau, a viral video circulated on TikTok claiming that he allegedly stated that people in Kazakhstan would be forced to speak only Kazakh. The video quickly gained traction, accumulating 3,577 likes, 3,978 comments, and 478 shares.

For reference: On March 15, 2024, in Atyrau, the Head of State, Kassym-Jomart Tokayev, held the third session of the National Kurultai. In his speech, the President emphasized the steadily strengthening role of the Kazakh language. At the same time, he noted that excessive discussion of the language issue is pointless: «...The essence of state policy is to consistently strengthen the role of the Kazakh language in everyday life without forcing anyone. Mere discussions about the state language are useless; what matters are concrete actions...»

This issue was promptly addressed, and the “Stopfake.kz” project identified the circulating information as false (March 16, 2024). News portals such as Qaz365.kz, Kazpravda.kz, Baigenews.kz, Zakon.kz, and others informed the public about the inaccuracy of the video, citing “Stopfake.kz” as a source. At present, the video has been removed from social media, and only refuting statements from news outlets remain in circulation.

Russian Chauvinism

Nationalist sentiment in Kazakhstan gets reignited regularly by perceived Russian chauvinism. When Russian media figures, athletes, or politicians say something dismissive about Kazakhs, the backlash tends to be sharp – and it usually pulls questions of identity and sovereignty back to the surface.

January 2024 produced a clear example. Russian TV presenter Tina Kandelaki posted on Telegram objecting to proposed renaming of railway stations from Russian to Kazakh names, calling it the “systematic marginalization” of the Russian language and drawing comparisons to the Baltic states – a “dangerous trend,” in her words. The reaction in Kazakhstan was immediate. Civil society and government officials pushed back hard, and there were serious discussions about whether Kandelaki should be declared *persona non grata*. Most people read the post as outside interference in Kazakhstan’s internal affairs – a challenge, however indirect, to the country’s right to set its own language policy. Prominent figures and lawmakers responded publicly and forcefully.

A second incident came in February 2024, during a Media Football League match between Kazakhstani team SD Family and Russian club 2Drots. Russian coach Dmitry Kuznetsov directed an ethnic

slur at the Kazakh referee. The moment was caught on video and spread fast. Public calls followed to bar Kuznetsov from entering Kazakhstan for inciting interethnic hostility. The Russian Embassy put out a statement distancing itself from his remarks – noting they didn't represent broader Russian opinion but the damage was done.

Then in October 2024, after a UEFA Nations League match between Kazakhstan and Slovenia, Kazakhstan's head coach Stanislav Cherchesov was asked a question in Kazakh at a press conference. His response: "Are you speaking French now?" It landed badly. The quip was read widely as contempt for the Kazakh language, and the criticism that followed fed directly into existing anxieties about cultural respect and linguistic rights.

Russophobia

Despite the sensitivities around sovereignty, outright Russophobia isn't a defining feature of Kazakhstani society. Russian-speaking and Kazakh-speaking communities mostly get along. Tensions do flare, but they tend to be triggered by specific statements from Russian public figures that seem to question Kazakhstan's territorial integrity – not by hostility toward Russians as such. The target is usually geopolitical positioning, not ethnicity.

The Russia-Ukraine war, which began in 2022, sharpened all of this. Across post-Soviet states, including Kazakhstan, questions of national identity, autonomy, and historical memory became harder to ignore. Any suggestion, direct or implied, of Russian dominance now lands in that charged context and tends to provoke a reaction.

August 2024 gave a concrete example. A book called *How to Manage Kazakhs* turned up in bookstores and fuel stations. The title alone was enough. It was read widely as an insult to national dignity and a marker of neocolonial thinking, and the criticism was swift.

In March 2024, Russian politician Yevgeny Fedorov further inflamed tensions by questioning President Kassym-Jomart Tokayev's statement that Kazakhstan is the successor to the Golden Horde. Fedorov, known for promoting imperialist narratives, was perceived as attempting to undermine Kazakhstan's historical legitimacy and political sovereignty – an interpretation that stirred renewed nationalist sentiment.

Another significant event unfolded in April 2024, when Andrei Gurulev, a member of the Russian State Duma's Defense Committee, suggested that a drone attack on facilities in Tatarstan might have originated from Kazakhstan. The implication

led to diplomatic friction between the two countries. Shortly after, a voice recording circulated on Telegram, allegedly featuring Gurulev, in which Kazakhstan was named as the next possible target for destabilization. Although Gurulev later denied the authenticity of the recording, dismissing it as fake, the incident nonetheless caused alarm in Kazakhstani social media, feeding into the broader discourse of external threats and national defense.

In addition, the increasing influx of Russian-speaking migrants from Russia including those seeking to escape economic and political instability has contributed to potential social tensions within Kazakhstan. This evolving demographic situation has created a complex dynamic, in which both anti-immigrant and nationalist sentiments have been on the rise.

In March 2024, Russian politician Yevgeny Fedorov questioned President Tokayev's claim that Kazakhstan is the successor to the Golden Horde. Fedorov has a track record of imperialist rhetoric, and the intervention was read as an attempt to undermine Kazakhstan's historical legitimacy – which predictably stirred nationalist feeling.

April brought something more alarming. Andrei Gurulev, a member of the Russian State Duma's Defense Committee, suggested that a drone attack on facilities in Tatarstan might have originated from Kazakhstan. The claim caused diplomatic friction. Shortly after, a Telegram recording surfaced, allegedly featuring Gurulev, naming Kazakhstan as a potential next target for destabilization. Gurulev denied it was him and called it fake – but the damage to public sentiment was already done. The episode fed neatly into existing anxieties about external threats and national security.

Running alongside all of this is a demographic shift. The influx of Russian-speaking migrants fleeing economic and political instability in Russia has added another layer of tension. It hasn't produced open conflict, but it has given both anti-immigrant sentiment and broader nationalist feeling more fuel.

In September 2024, the Telegram channel Rybar published a post "How Russia is Represented in Central Asian History Textbooks" that racked up 364,000 views. It criticised history textbooks in Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, drawing on a book published by the Russian Academy of Sciences titled *Russia in the History Textbooks of the Near and Post-Soviet East, China: A Summary Collection*. The Russian outlet RBC picked it up under the headline "RAS Scholars De-

scribe ‘Negative Images’ of Russia in CIS Countries Textbooks”.

The RBC article quoted directly from a Kazakhstani 10th-grade history textbook, which describes the Russian Empire’s policy toward Kazakhstan as “territorial expansion,” a “protectorate”, and “colonial policy” – and characterises it overall as “aggressive and ineffective.”

OrdaMedia.kz asked Kazakhstan’s Ministry of Foreign Affairs whether the study amounted to interference in internal affairs. The MFA declined to comment. The Ministry of Science and Higher Education offered a different deflection – the collection was written by political scientists, not historians, which explained its subjective reading of events.

Mazhilis deputy A. Aimagambetov took a similar line, saying the collection reflected individual authors’ views rather than any official RAS position. Others in the Kazakhstani public were less measured. The general argument was that the textbook assessment was ideological, not historical. Historian S. Akimbekov made that point carefully. Blogger and archaeologist N. Ersaiyn made it less carefully: “Every country has the right to describe historical events in its textbooks in accordance with its policies. Why is Russia interfering? Because in their fantasies, Russian authorities still see Kazakhstan as part of their empire”.

The issue of how Kazakhstan’s history portrays Russia remained relevant in October 2024. The Telegram channel Qumash reported that a roundtable discussion was held at Al-Farabi Kazakh National University, organized by the Russkiy Mir [Russian World] Foundation, under the theme «*The Shared History of Kazakhstan and Russia and the Discourse of “Decolonization”*». The post attracted 39,000 views and 248 comments, reflecting the ongoing tension surrounding this topic.

For reference: the Russkiy Mir Foundation is a Russian nonprofit organization that officially promotes the Russian language and cultural heritage through educational and outreach programs worldwide. However, its presence and activities have often been a source of public debate and unease in Kazakhstan.

Before January 1, 2024, the foundation was led by Vyacheslav Nikonov, whose 2020 comment claiming that “*Kazakhstan’s territory was a generous gift from Russia*” caused significant public backlash. The remark landed as a challenge to Kazakhstan’s sovereignty and territorial integrity –and it wasn’t an isolated moment. In 2021, the opening of a Russian cultural center at Buketov Karaganda

University had already stirred significant backlash. Many assumed the center was connected to the Russkiy Mir Foundation, which raised immediate questions about the political and ideological agenda behind it.

In light of this background, any developments or announcements involving the Russkiy Mir Foundation tend to generate polarized responses within Kazakhstani society. While some may view its efforts as cultural diplomacy, others interpret them as subtle attempts to reassert influence or interfere in the country’s internal affairs.

The roundtable discussion on «*The Shared History of Kazakhstan and Russia and the Discourse of “Decolonization”*», held at Al-Farabi Kazakh National University and organized by the Russkiy Mir Foundation, triggered widespread criticism in Kazakhstan. Public reaction was particularly intense on social media, where users denounced both the event itself and the university’s decision to host it. The most common themes in the criticism included: condemnation of the authorities and the President for allowing such discussions; concerns that the event was an attempt to justify Kazakhstan’s colonial past; fears that Russia was once again interfering in Kazakhstan’s internal affairs; reinforcement of the «enemy image» narrative regarding Russia’s influence.

One of the most frequently used expressions in the comments was «*Mankurt*», a historical and literary term referring to a person who has lost their national and cultural identity, often used pejoratively in nationalist discourse. Examples of such comments include: «*Byndaj sanasy zhok mangyrtterge birdene zhazyp uakyt zhogaltu kazheti zhok*» [«*There is no point in wasting time writing to such brainwashed mankurts*»]; «*Mankurnja oni rabami zhivut, rabami pomrut caluja sapog belogo hozjaina i preziraja korni*» [«*These mankurts live as slaves and will die as slaves, kissing the boots of their white master while despising their own roots*»]; «*Nam zapretjat skoro ljubuju samostojatel’nost’ i nash jazyk, vot radosti mankurtam budet*» [«*Soon, we will be forbidden from any form of independence and our language, and the mankurts will rejoice*»].

Kazakhstani media also covered the controversy. The news portal *Ulysmidia.kz* published an article titled «*Kruglyj stol o dekolonizacii v KazNU: kak Rossija prizyvaet Kazahstan i strany CA ne “zaciklivat’sja na proshlom”*» [«*Roundtable on Decolonization at KazNU: How Russia Urges Kazakhstan and Central Asian Countries Not to “Dwell on the Past”*»]. This coverage further fueled public debate.

Anything connected to the Russkiy Mir Foundation tends to hit a nerve in Kazakhstan. The sensitivities around sovereignty, national identity, and historical memory run deep enough that many citizens read such initiatives as a direct threat to national interests.

Sinophobia

Sinophobic sentiments have also been evident in Kazakhstan's political discourse. Certain political factions and nationalist groups have employed anti-Chinese rhetoric to rally support and voice concerns over the country's economic dependence on China. Criticism has been directed at the government for its perceived overreliance on Chinese investments. Following the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) summit in Kazakhstan, such sentiments intensified. The dominant narratives centred on anxieties regarding the «*increasing economic influence of China*», «*loss of national control over key industries and economic sectors*», and «*the potential transfer of Kazakhstani land into Chinese hands*».

At the same time, in the aftermath of the earthquake that struck Almaty on 4 March 2024, a theory began circulating on Kazakhstani social media, alleging that the disaster had been triggered by a superdeep borehole being drilled by Chinese scientists in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of China. The conspiracy theory spread fast online and gave nationalist voices a fresh platform for criticising China's presence in the region. The underlying themes were familiar – environmental and security concerns about Chinese activities in Kazakhstan, unease about China's growing economic and political weight in Central Asia, and a layer of historical and cultural grievance running underneath all of it.

Economic Nationalism

The nuclear power plant debate became another flashpoint in autumn 2024. Public figures including Mukhtar Taizhan, Zhanbolat Mamai, and various environmental activists threw themselves into the discussion, and much of what they said carried clear nationalist undertones – concerns about sovereignty, environmental safety, and dependence on foreign states. Their posts generated real public traction.

The sharpest anxiety centred on Rosatom. For many, the NPP wasn't just an infrastructure project – it was a strategic asset that Kazakhstan should control entirely, without outside interference. Environmental fears ran alongside this: Chernobyl and Fukushima weren't abstract references but live precedents. These concerns got framed in explicitly nationalist terms – protecting “our land,” securing “our future. «Nationalist discussions have also cen-

tered around the proposed referendum on the NPP project. A segment of the population has expressed doubts about the integrity of the voting process, citing Kazakhstan's past experience with elections and similar public initiatives. Due to growing suspicions of potential result manipulation, many social media users have questioned the effectiveness of participating in the referendum, seeing little point in expressing their civic stance.

Thus, the nationalist rhetoric surrounding the NPP construction represents a fusion of different types of nationalism: *Economic Nationalism*, focusing on protecting national resources and infrastructure from foreign control; *Ethnic Nationalism*, emphasizing the preservation of national identity and preventing the influence of foreign powers.

The results of the discourse analysis make it possible to move beyond the descriptive level of individual cases and interpret them through the main theoretical approaches to nationalism and media discourse.

The analysis of a corpus comprising more than 1,500 units of media content published between January and October 2024 demonstrates that nationalist discourse in Kazakhstan's media space does not exist as a constant mass background. Rather, it becomes significantly more visible around issues connected to symbolic values, particularly language, sovereignty, historical memory, and control over strategic resources. Three major rhetorical lines proved to be the most persistent: linguistic, ethnic, and economic nationalism. At the same time, the spread and intensity of these narratives depended not only on the substance of the event itself, but also on the way it was framed, titled, and amplified online.

Media outlets and social networking platforms function not merely as spaces for discussing such issues, but also as independent mechanisms involved in the construction and dissemination of nationalist narratives.

Theoretical interpretation of the findings

The findings largely correspond with the constructivist approach, which views nationalism as a socially and discursively constructed phenomenon. The analysis demonstrated that nationalist rhetoric is produced and reinforced through media narratives, symbolic oppositions, and emotional interpretations of events. This was particularly evident in discussions surrounding language policy, decolonization, relations with Russia and China, and debates related to the construction of a nuclear power plant.

The results also support the ideas of Teun A. van Dijk concerning the division of discourse into “us” and “them.” Nearly all of the examined cases contained elements of opposition between internal and external actors. Within nationalist discourse, the category of the “other” included foreign states, political structures, public figures, migrants, as well as domestic participants in discussions who were perceived as a threat to language, culture, or sovereignty. These mechanisms were especially visible in user comments, where stereotypical labels and emotionally charged vocabulary were frequently employed.

The approach developed by Norman Fairclough is also reflected in the findings of the study. Nationalist rhetoric was reproduced not only through the substantive content of publications, but also through linguistic forms such as headlines, emotionally loaded vocabulary, sarcasm, conflict-oriented framing, and metaphors. In many cases, the emotional style of presentation intensified the conflict potential more strongly than the events themselves.

The findings can also be partially interpreted through the framework proposed by Samuel Huntington, who viewed nationalism as a reaction to external cultural and political threats. During the period under study, this was reflected in Russophobic and Sinophobic narratives, discussions of decolonization, debates surrounding the activities of the Russkiy Mir Foundation, as well as broader concerns regarding the influence of Russia and China on Kazakhstan.

A distinct place within the structure of the identified discourse was occupied by economic nationalism. The analysis demonstrated that issues related to nuclear power plants (NPP), foreign investment, and control over strategic resources were interpreted not merely as economic matters, but also as questions of national security, independence, and the protection of national interests.

At the same time, the findings indicate that nationalist rhetoric in Kazakhstan is not homogeneous. It manifests itself in different forms, particularly linguistic, ethnic, and economic nationalism, and tends to intensify under the influence of specific informational triggers and public controversies. Social media platforms play a particularly important role in this process, as emotionally charged content spreads there much faster and more frequently takes on radicalized forms.

Mechanisms of the dissemination and intensification of nationalist rhetoric

The material collected in the corpus makes it possible to trace quite clearly the mechanisms

through which nationalist rhetoric gains momentum. In most cases, the process begins with an event that can easily be interpreted as a symbolic offense, a threat, or an external intrusion. This is followed by mediatization: an isolated phrase, a controversial episode, a video fragment taken out of context, or an emotionally framed headline acquires a second life through comments, reposts, short retellings, and online disputes. At this stage, emotional markers such as humiliation, devaluation, danger, the “loss of one’s own,” and betrayal become especially significant. These elements make the message not only visible, but also highly reproducible and adaptable for further circulation. Even subsequent clarifications or refutations do not necessarily reduce tensions, since the initial interpretative frame often becomes firmly embedded in public discussion.

This pattern can be observed in several cases examined within the corpus. In one example, a short viral video distorted the official position on language policy into the claim that the Kazakh language would allegedly become mandatory for everyone. As a result, the discussion shifted away from the substance of language policy and quickly turned into a polarized debate around the ideas of “imposition” and “protection” of language. In another case, an ironic remark made by a public figure in response to a question asked in Kazakh was interpreted not as an isolated unsuccessful joke, but as evidence of disrespect toward the language and, more broadly, toward the cultural status of the titular majority.

A similar dynamic emerged after an emergency incident, when online discussions rapidly circulated the assumption that the threat originated from an external, “Chinese” source. Although the hypothesis itself lacked technical credibility, it almost immediately acquired a political and emotional dimension. Likewise, discussions surrounding the nuclear power plant project repeatedly shifted from questions of energy policy toward concerns about dependence on foreign technologies, operators, and political influence.

What unites all of these cases is the same underlying mechanism: an event acquires a nationalist interpretation once it can be incorporated into a broader narrative centered on protecting “one’s own” social and symbolic space from external control or outside influence.

Practical and socio-political implications

The findings of the study indicate that issues related to language, historical memory, external influence, and national sovereignty remain highly sensitive in Kazakhstan and can rapidly shift from

general public discussion into conflict-oriented discourse.

This is particularly evident in debates surrounding language policy. The analysis showed that discussions about the role of the Kazakh language in the media space frequently extend beyond purely linguistic issues and come to be perceived as indicators of attitudes toward statehood, national identity, and loyalty to the country. In this environment, a single statement, a leaked recording, or an outright fabrication can be enough to set off a large public reaction and deepen polarisation on social media.

The study also demonstrated that nationalist rhetoric is often reinforced by external political factors. Statements made by Russian politicians, discussions on decolonization, the activities of the Russkiy Mir Foundation, as well as debates concerning China and foreign investment, were interpreted by part of the audience through the lens of threats to sovereignty and external interference. This contributes to a heightened public sensitivity toward external information flows and geopolitical influence.

Economic nationalism also occupies an important place within the identified discourse. The debates surrounding the construction of a nuclear power plant illustrate how issues of economy and infrastructure become closely connected in public discourse with questions of independence, control over strategic resources, and trust in state institutions. As a result, even technical or economic projects begin to be interpreted in terms of national security and foreign influence.

Overall, the findings suggest that nationalist discourse in Kazakhstan is closely linked not only to questions of ethnicity, but also to broader concerns related to political sovereignty, cultural security, external influence, and public trust.

Conclusion

The analysis of nationalist rhetoric in Kazakhstan's media in 2024 points to a few clear patterns.

First, nationalist sentiment sharpens around high-profile events that touch on national identity, sovereignty, or cultural values – language policy disputes, geopolitical friction, interethnic incidents. Any significant statement or event involving Kazakhstan tends to produce an outsized media reaction. This fits Huntington's "Clash of Civilizations" framework and supports the broader argument that nationalism here functions partly as a defensive response to perceived cultural, political, and economic pressure from outside.

Second, headlines do more than summarise – they set the emotional register for everything that follows. The framing established in a headline shape how the rest of the material gets read and felt.

Third, the analysis identifies a recurring pattern of behaviour on social media during surges of nationalist sentiment:

- A provocative entry point. It usually starts with a headline that distorts or inflames – an out-of-context quote, an exaggerated reading of events, a framing designed to signal conflict before the article even begins.

- Invoking the past. Earlier incidents get pulled in to raise the emotional stakes. The effect is to make current tensions feel like part of a longer, unresolved pattern – which makes the rhetoric easier to sustain.

- Polarisation in the comments. Opinion splits fast and coarsens quickly. Comment sections fill with informal, often offensive language – sarcasm, xenophobia, attacks on authorities, subjective takes stated as fact.

- Official and influencer responses. Government representatives step in to deny, clarify, or reframe. Bloggers and opinion leaders add their own readings. Between them, they push the discourse further rather than settling it.

- Misinformation that sticks. False or incomplete information spreads quickly and keeps circulating even after being debunked. Official denials don't always help – they can just as easily feed suspicion toward the authorities issuing them.

A specific information event, then, is what sets the cycle in motion. Journalists, government officials, and opinion leaders can all push it toward escalation or pull it back – the outcome depends heavily on how they choose to engage.

One important observation from 2024: nationalist sentiment in Kazakhstan has largely stayed online, expressing itself through radical-sounding rhetoric rather than spilling into real-world action. That distinction matters, but it shouldn't be reassuring. Every instance of nationalist discourse carries conflict potential, and the gap between virtual and physical can close. That alone makes continuous monitoring of media and social networks necessary.

Fourth, nationalist rhetoric in Kazakhstan takes different forms at different levels. The following key types can be identified:

- *Linguistic nationalism*. The status of Kazakh and Russian generates persistent friction. A fake video falsely attributing a statement to the President

claiming he had made Kazakh language knowledge mandatory for all was enough to trigger a significant public reaction. Against the backdrop of the Russia-Ukraine war, the Kazakh language has become a charged marker of sovereignty and national identity in ways it wasn't before.

- *Ethnic nationalism*. This strand centres on protecting Kazakh ethnic interests and asserting a stronger Kazakh presence in political and social life. Two narratives dominate: Russophobic and Sinophobic. Anti-Russian rhetoric has sharpened in recent years, driven largely by statements from Russian public figures that seem to challenge Kazakhstan's territorial integrity or sovereignty.

- *Economic nationalism*. The focus here is on national resources, economic sovereignty, and

keeping foreign actors out. The NPP debate is the clearest 2024 example the involvement of foreign companies, particularly Rosatom, got framed not as a technical or commercial question but as an ecological threat and a form of external encroachment on Kazakhstani land and autonomy.

Author Contributions

Karim Zhuldyz – *Conceptualization, Methodology, Investigation, Writing – original draft.*

Yaldiz Firat – *Conceptualization, Methodology, Supervision, Writing – review & editing.*

Mukhambetova Kuralay – *Conceptualization, Methodology, Supervision, Writing – review & editing.*

References

- Abikenov, Zh. (2024). Methodological analysis of theories of the concept of nation. *Bulletin of the Karaganda University. «History. Philosophy» series*, 29(3), 268-275. <https://doi.org/10.31489/2024hph3/268-275%20>
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso
- Barruel, A. (1995). *Memoirs illustrating the history of Jacobinism*. Fraser Press. Scanner: Internet Archive HTML5 Uploader 1.6.3
- Beisembayev, S. (2015). Fenomen kazahskogo nacionalizma. V kontekste segodnjashnej politiki: ot otricanija k ponimaniju [The phenomenon of Kazakh nationalism: In the context of today's politics: from denial to understanding]. Soros Foundation – Kazakhstan. https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2015/09/kazakh_nationalism.pdf
- Bickford, K. (2014). Nationalism in the French Revolution of 1789. *Honors College*. 147
- Brubaker, R. (2020). Populism and nationalism. *Nations and nationalism*. 26(1), 44-66. <https://doi.org/10.1111/nana.12522>
- Eide, O. (2016). *Media boundaries and conceptual modelling: Between texts and maps*. Springer
- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge
- Habdulhabar, Zh. Besporjadki v Kordajskom rajone. Hronologija sobytij [Unrest in Kordai district. Chronology of events]. Informburo.kz. <https://informburo.kz/stati/besporjadki-v-kordajskom-rayone-hronologiya-sobytyj.html> (Date of Access: 10.2024).
- Harari, Y. (2019). *21 Lessons for the 21st Century*
- Huntington, S. (2002). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Free Press
- Momynkulov, Zh. (2011). Razvitie kazahskogoazyka v period nezavisimosti Respubliki Kazakhstan [Development of the Kazakh language in the period of independence of the Republic of Kazakhstan]. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Crimean Federal University. Philological Sciences. Social Communications*, 24(63), 176-183.
- Norkus, Z. (2004). Max Weber on Nations and Nationalism: Political Economy before Political Sociology. *The Canadian Journal of Sociology*. 29(3): 389-418. <https://doi.org/10.2307/3654673>
- Olcott, M. (2003). *Kazakhstan: Neproydennyy put'* [Kazakhstan: Unfulfilled Promise]. Moscow, Carnegie Moscow Center
- Olcott, M. B. (2002). *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace
- Rockmore, T. (2016). Fichte's Addresses to the German Nation and the Philosopher as Guide. *SUNY Press*, 43-60. <https://doi.org/10.1515/9781438462561-013>
- Rybackov, A., & Kvon, D. (2016). Etapy razvitiya natsionalizma [Stages of development of nationalism]. *Vlast'*, 24(3), 131-136.
- Van Dijk, T. (2001). *Critical discourse analysis*. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352-371). Blackwell Publishers
- White, R. (2005). Herder: On the ethics of nationalism. *Humanitas*, 18(1-2), 166-181.

Information about the authors:

Karim Zhuldyz (corresponding-author) – PhD student of the Department of Sociology L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com).

Yaldiz Firat – PhD in International Relations, Professor, Necmettin Erbakan University (Konya, Türkiye, e-mail: firatyaldiz@gmail.com).

Mukhambetova Kuralay – candidate of Sociological Sciences, Head of the Department of Sociology L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Кәрім Жұлдыз Қайатқызы (корреспонденттік автор) – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті әлеуметтану кафедрасының докторанты (Астана, Қазақстан, e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com).

Иалдыз Фырат – халықаралық қатынастар саласындағы PhD, профессор, Неджметтин Эрбакан университеті (Конья, Түркия, e-mail: firatyaldiz@gmail.com).

Мұхамбетова Құралай Арапбаевна – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі (Астана, Қазақстан, e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com).

Сведения об авторах:

Карим Жулдыз Кайратқызы (автор-корреспондент) – докторант кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: zhuldyzkrm@gmail.com).

Иалдыз Фырат – PhD в области международных отношений, профессор, Университет Неджметтина Эрбакана (Конья, Турция, e-mail: firatyaldiz@gmail.com).

Мухамбетова Куралай Арапбаевна – кандидат социологических наук, заведующий кафедрой социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: k.mukhambetova74@gmail.com).

Келіп түсті: 05 маусым 2025 жыл

Қабылданды: 17 мамыр 2026 жыл

S. Nurlanova^{1*}, T. Kačerauskas², A. Beissenova³

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, Lithuania

³Academician E.A. Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan

*e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com

PROFESSIONAL VALUES OF CRISIS CENTER STAFF

This article examines the professional values of crisis center staff providing support to survivors of domestic violence. The aim of the study is to identify the key professional values of crisis center workers, analyze the typical ethical dilemmas arising in the process of supporting survivors, and determine the organizational and systemic factors influencing the implementation of professional principles in everyday practice. The study is based on a qualitative research design. The empirical data were collected through in-depth semi-structured interviews with seven crisis center professionals from Almaty and Karaganda. The data were analyzed using thematic analysis with a coding framework structured around four analytical domains: professional values, ethical dilemmas, support practices, and systemic barriers.

The findings demonstrate that ensuring the safety of clients and children serves as the central professional orientation of crisis center staff. Core values consistently reflected in professional practice include a trauma-informed and non-blaming approach, respect for client autonomy, confidentiality, maintenance of professional boundaries, teamwork, and supervision. The value of the study lies in its empirical description of how professional values are enacted in everyday crisis intervention practices and how organizational environments influence the quality of professional decision-making. The study contributes to the development of research on professional ethics, crisis intervention, and social work in the field of domestic violence prevention and response. The practical significance of the findings lies in their potential application to the development of professional training programs for crisis center staff, improvement of service delivery standards, implementation of supervision systems, and strengthening of interagency support mechanisms for survivors of violence.

Keywords: domestic violence, crisis centers, professional values, ethical dilemmas, safety, confidentiality.

С.С. Нурланова^{1*}, Т. Качераускас², А.А. Бейсенова³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Гедиминас атындағы Вильнюс техникалық университеті, Вильнюс, Литва

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан

*e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com

Дағдарыс орталықтары қызметкерлерінің кәсіби құндылықтары

Мақала тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамдарға көмек көрсететін дағдарыс орталықтары қызметкерлерінің кәсіби құндылықтарын зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты – дағдарыс орталықтары қызметкерлерінің негізгі кәсіби құндылықтарын анықтау, жәбірленушілерді сүйемелдеу тәжірибесінде туындайтын типтік этикалық дилеммаларды талдау, сондай-ақ кәсіби қағидалардың күнделікті қызметте жүзеге асуына әсер ететін ұйымдық және жүйелік факторларды айқындау. Зерттеудің әдіснамалық негізін сапалық зерттеу дизайны құрады. Эмпирикалық база Алматы және Қарағанды қалаларындағы дағдарыс орталықтарының жеті маманымен жүргізілген тереңдетілген жартылай құрылымданған сұхбаттарды қамтиды. Деректерді талдау кәсіби құндылықтар, этикалық дилеммалар, көмек көрсету тәжірибелері және жүйелік кедергілер сияқты төрт аналитикалық блок бойынша кодтауға негізделген тақырыптық талдау әдісі арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелері дағдарыс орталықтары қызметкерлерінің негізгі кәсіби бағдары клиенттер мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету екенін көрсетті. Кәсіби тәжірибеде травмаға сезімтал және айыптамаушы емес тәсіл, клиент автономиясын құрметтеу, құпиялылықты сақтау, кәсіби шекараларды ұстану, командалық өзара әрекеттестік пен супервизия сияқты құндылықтардың тұрақты көрініс табатынын анықталды. Зерттеудің құндылығы кәсіби құндылықтардың дағдарыстық көмек көрсету тәжірибесінде қалай жүзеге асатынын және ұйымдық ортаның кәсіби шешімдердің сапасына қалай әсер ететінін эмпирикалық тұрғыдан сипаттауында жатыр. Жұмыс кәсіби этика, дағдарыстық интервенция және тұрмыстық зорлық-

алу саласындағы әлеуметтік жұмыс зерттеулерінің дамуына үлес қосады. Нәтижелердің практикалық маңызы оларды дағдарыс орталықтары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламаларын әзірлеуде, көмек көрсету стандарттарын жетілдіруде, супервизиялық қолдау жүйесін енгізуде және зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерді ведомствоаралық сүйемелдеудің неғұрлым тұрақты моделін қалыптастыруда қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Түйін сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, дағдарыс орталықтары, кәсіби құндылықтар, этикалық дилеммалар, қауіпсіздік, құпиялылық.

С.С. Нурланова^{1*}, Т. Качераускас², А.А. Бейсенова³

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Вильнюсский технический университета имени Гедиминаса, Вильнюс, Литва

³Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

*e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com

Профессиональные ценности работников кризисных центров

Статья посвящена исследованию профессиональных ценностей работников кризисных центров, оказывающих помощь пострадавшим от бытового насилия. Цель исследования заключается в выявлении ключевых профессиональных ценностей работников кризисных центров, анализе типичных этических дилемм, возникающих в практике сопровождения пострадавших, а также определении организационных и системных факторов, влияющих на реализацию профессиональных принципов в повседневной деятельности. Методологическую основу исследования составил качественный исследовательский дизайн. Эмпирическая база включает глубинные полуструктурированные интервью с семью специалистами кризисных центров Алматы и Караганды. Анализ данных проводился методом тематического анализа с использованием системы кодирования по четырем аналитическим блокам: профессиональные ценности, этические дилеммы, практики помощи и системные барьеры.

Результаты исследования показали, что центральным профессиональным ориентиром работников кризисных центров выступает обеспечение безопасности клиентов и детей. В профессиональной практике устойчиво проявляются такие ценности, как травма-информированный и не обвиняющий подход, уважение автономии клиента, соблюдение конфиденциальности, поддержание профессиональных границ, командное взаимодействие и супервизия. Ценность проведенного исследования заключается в эмпирическом описании того, каким образом профессиональные ценности реализуются в реальных практиках кризисной помощи и как организационная среда влияет на качество профессиональных решений. Работа вносит вклад в развитие исследований профессиональной этики, кризисной интервенции и социальной работы в сфере противодействия бытовому насилию. Практическое значение результатов состоит в возможности их применения при разработке программ повышения квалификации сотрудников кризисных центров, совершенствовании стандартов оказания помощи, внедрении супервизионной поддержки и формировании более устойчивой системы межведомственного сопровождения пострадавших от насилия.

Ключевые слова: бытовое насилие, кризисные центры, профессиональные ценности, этические дилеммы, безопасность, конфиденциальность.

Introduction

Domestic violence remains one of the most complex social problems because it is not only an individual incident within a family but also a persistent social mechanism that affects survivors' safety, health, economic independence and social participation (WHO, 2024; World Health Organization, 2013). In everyday practice, crisis centers function as key "first-contact" institutions providing emergency support. They are the point where immediate protection needs, legal pathways, psychological stabilization and risk-sensitive case management intersect (Sullivan, 2018; Goodman et al., 2016).

The professional work of crisis-center staff is inherently value-laden. Decisions are made under uncertainty, resource scarcity and constant time pressure, often in situations of heightened danger (stalking, escalation risks, and children's safety). Therefore, service quality depends not only on formal protocols but also on professionals' stable "value core": which principles are non-negotiable, how responsibility boundaries are drawn, how the balance between client autonomy and risk communication is understood, and how confidentiality and its limits are interpreted.

Empirical findings from the present study indicate that the most consistent themes in practitioners'

accounts include: safety as the primary decision filter; a non-blaming, trauma-informed approach; respect for client autonomy combined with the center's duty to inform about risks; confidentiality as a component of safety with clearly recognized limits; professional boundaries; teamwork and supervision; and systemic constraints (SAMHSA, 2014; WHO, 2013; Sullivan, 2018).

Importantly, safety operates as a meta-value rather than a declarative principle: it structures practical steps from initial risk screening and 24–72-hour safety planning to careful handling of sensitive information and pacing of legal actions.

This also generates a central ethical dilemma “safety vs client autonomy”-where practitioners must respect clients' choices while ensuring a minimum safety package and explicit risk communication.

The study further highlights structural barriers that complicate the implementation of values in practice: weak interagency coordination, social normalization of violence and stigma, family pressure, clients' economic dependence, and the emotional risks of the profession, including burnout under high moral load and limited resources.

The aim of this article is to identify and describe crisis-center workers' professional values in the context of domestic violence, and to demonstrate how these values are enacted through typical dilemmas, support practices and perceived barriers. The empirical basis consists of in-depth interviews with staff from crisis centers in Almaty and Karaganda, with participants anonymized as R1–R7 in the materials. The analytical strategy relies on thematic analysis with four coding blocks – values, dilemmas, practices and barriers – linking micro-level professional decision-making to organizational and systemic conditions (Braun & Clarke, 2006; Tong et al., 2007). The article is structured as follows: methodology and sample; results of the thematic analysis, including core values, dilemmas, practices and barriers; discussion of organizational implications; and conclusions with practical recommendations for strengthening standards, supervision and interagency collaboration.

Literature review

Domestic violence most commonly discussed in the international literature under the term *intimate partner violence* (IPV), i.e., violence perpetrated by an intimate partner is widely recognized as a major public health problem, a violation of human rights,

and a direct threat to survivors' physical, mental, and social well-being. According to World Health Organization estimates, approximately 30% of women globally experience physical and/or sexual violence by a partner or sexual violence by a non-partner over the course of their lifetime, with a substantial share of cases attributable specifically to partner violence (WHO, 2024). This framing is essential for research on the professional values of crisis-center practitioners, whose everyday decisions are shaped not only by personal convictions but also by the ongoing necessity to assess the risk of repeat violence, threats and stalking, and the impacts of violence on children.

At the level of service provision, crisis centers, shelters, and specialized NGOs constitute critical access points to safety, initial psychological support, legal navigation, and social referral pathways. Research on victim-support services emphasizes that effectiveness depends not only on the range of services offered, but also on *how* those services are delivered respectfully, safely, without coercion, and in ways that account for trauma histories and the practical constraints of the system (Sullivan, 2018).

In Kazakhstan, the relevance of this topic is amplified by the concurrent institutional development of support systems and the continuing “latency” of the problem. Quantitative studies in Kazakhstan note that violence often remains hidden due to social norms, distrust, and barriers to help-seeking, which reduces the likelihood of formal reporting and complicates access to protection (Kainazarova et al., 2025). Public materials from governmental bodies also indicate an expansion of crisis-support infrastructure: official information reports that approximately 74 crisis centers operate nationwide, a significant proportion of which include shelters for women and children (Government of Kazakhstan, 2025). At the same time, analytical reports point to regional disparities in service availability and to workload pressures related to the financing and organization of specialized social services delivered through crisis centers.

Within sociological and social work perspectives, “professional values” are understood as stable normative orientations that define standards of what is acceptable and unacceptable in helping practice and delineate the boundaries of professional intervention. Core values typically include respect for human dignity, self-determination (autonomy), non-discrimination, confidentiality, competence, and accountability to clients and society. These orientations are codified both in international ethical prin-

ciples for social work (IFSW, 2018) and in professional codes that explicitly emphasize clients' rights to self-determination and the obligation to protect confidentiality within the bounds of law and ethics (NASW, 2021).

In the context of domestic and partner violence, this framework requires further specification: the value of client autonomy must be balanced with practitioners' responsibility to communicate risk, support safety, and avoid actions that may inadvertently increase danger. Accordingly, research on services for survivors highlights that values are enacted through "micro-decisions" in practice what to document, how to discuss risks, how to build rapport without pressure, how to maintain confidentiality, and where the limits of confidentiality lie (WHO, 2013).

One of the most widely endorsed approaches in contemporary support systems is the *trauma-informed approach*. It assumes that traumatic experiences are prevalent and shape behavior, decision-making, and the capacity to seek help; therefore, an organization's task is to prevent retraumatization and embed an understanding of trauma into procedures and interactions. In SAMHSA's formulation, a trauma-informed approach entails recognizing the widespread impact of trauma, identifying its signs in clients and staff, integrating trauma knowledge into policies and practices, and actively resisting retraumatization (SAMHSA, 2014). At the level of guiding principles, SAMHSA emphasizes safety; transparency and trust; peer support; collaboration; empowerment and choice (voice); and attention to cultural, historical, and gender factors (SAMHSA, 2014).

In IPV response, these principles align closely with survivor-centered (or women-centered) practice: minimizing blaming interpretations (e.g., "why didn't you leave earlier?"), acknowledging the cyclical nature of violence and the possibility of returning to abusive partners, respecting the survivor's pace, and avoiding practices that intensify shame and isolation (WHO, 2013). International guidance consistently stresses that even an initial professional response must be supportive, safe, and respectful in order to preserve trust and avoid increasing the risk of further violence (WHO, 2013).

Increasingly, contemporary service models are described as supporting *empowerment* and restoring control over one's life, rather than directive "rescue." Conceptual models of crisis-service practice suggest that sustained improvements in well-being are linked to the extent to which services help sur-

vivors regain a sense of safety, access resources, strengthen social support, and make decisions under conditions of risk (Sullivan, 2018). Empirical research also underscores the role of the helping relationship (the practitioner-survivor "alliance"): the quality of the relationship with an advocate or support professional can operate as an important mechanism associated with increased perceived agency and improved psychological well-being (Goodman et al., 2016). Thus, the professional value of autonomy does not imply "non-intervention"; rather, it involves active work to provide information, clarify alternatives, support choice, and strengthen safety while respecting the client's right to decide (WHO, 2013).

Confidentiality in services for survivors of violence serves a dual function: (1) it builds trust in the practitioner and the service, and (2) it is a direct component of safety, because information leaks may lead to stalking, retaliation, or coercive return. WHO clinical and policy recommendations stress the need to conduct consultations in private settings and to maintain confidentiality while explicitly explaining its limits in advance (e.g., mandatory reporting requirements or imminent threats to life) (WHO, 2013). This establishes a central ethical dilemma for crisis-center practitioners: balancing protection of trust with obligations to respond when the life or safety of children or other persons is at risk.

Research on support services also highlights that the "safety of space" in shelters and crisis centers requires strict communication rules, careful control of location disclosure, and caution in interagency coordination to avoid creating risks for all residents (WHO, 2013).

Professional values in crisis-center work also necessarily include *boundaries* both as an ethical principle and as a mechanism for preventing burnout. Working with traumatic narratives, threats, and crisis situations increases the risk of secondary traumatic stress and other forms of professional exhaustion. Studies of social workers indicate that a substantial proportion experience symptoms of secondary traumatic stress, and some may develop clinically significant levels of symptomatology (Bride, 2007).

For professionals supporting survivors of domestic violence, emotional strain is particularly pronounced due to the combination of "real, ongoing danger" to the client and a high degree of empathic engagement. A study of domestic violence advocates found that key protective factors include collegial support and high-quality clinical supervision;

protection is also strengthened by an organizational environment characterized by shared responsibility and “shared power” (respect, reciprocity, and aligned decision-making), rather than a rigidly hierarchical model (Slattery & Goodman, 2009). In the Kazakhstani context, studies of organizations working on violence against women additionally document structural stressors surges in demand during crisis periods, resource constraints, the need to adapt service formats, and organizational pressure all of which intensify risks of staff overload (Karabay et al., 2024).

Even when teams share a coherent value base, service effectiveness depends on interagency coordination (police, health care, education, courts, and social services). International recommendations emphasize the need for coordinated systems, adequate funding, and staff training to ensure appropriate initial responses and referral pathways (WHO, 2013). In practice, however, “systemic barriers” (limited shelter capacity, uneven accessibility, bureaucratic procedures) can turn values into an arena of continual dilemmas and compromises. In Kazakhstan, analytical materials similarly note challenges related to crisis-center accessibility and the regulatory provision of specialized social services, which shapes a persistent constraint environment for practitioners.

Overall, contemporary literature identifies several “nodal” foundations of crisis-center practitioners’ professional values: safety as a primary criterion; non-blaming, trauma-informed engagement; support for autonomy and empowerment; confidentiality and management of its boundaries; professional boundaries and team sustainability; and interagency coordination under conditions of systemic constraint (SAMHSA, 2014; WHO, 2013; Sullivan, 2018; Slattery & Goodman, 2009).

At the same time, in Kazakhstan there remains a need for empirical studies that examine how these values are articulated and enacted by crisis-center professionals in everyday decisions, dilemmas, and practices at the intersection of professional ethics and the structural constraints of service provision (Kainazarova et al., 2025; Karabay et al., 2024).

Materials and methods

Study Design

This study was conducted within a qualitative paradigm and has an exploratory design. The empirical basis comprises in-depth semi-structured interviews with crisis-center staff working with survivors of domestic violence. Data were interpreted

using thematic analysis as a strategy for identifying recurrent meanings and practices in participants’ professional experience (Braun & Clarke, 2006).

The reporting logic follows principles of transparency in qualitative research particularly regarding the description of the sample, procedures, analytic steps, and the use of illustrative quotations consistent with the COREQ recommendations (Tong et al., 2007).

Sampling Strategy and Participants

The sample was formed using purposive sampling with an emphasis on capturing diversity of functional roles within crisis services, including: initial intake and risk assessment; shelter operations; child-focused practice; legal navigation and referral; coordination of complex cases and supervisory functions; outreach and partnerships; and training and standards of practice.

Participants included seven crisis-center workers from Almaty and Karaganda (six women and one man). Participants ranged in age from 27 to 59 years (27, 33, 35, 42, 46, 51, and 59). To ensure confidentiality, anonymized identifiers (P1–P7) are used throughout the text, and no specific organizations or other identifying details are reported.

Data Collection

Interviews were organized around thematic blocks designed to elicit professional reflection and the “internal logic” of crisis work: (1) professional trajectory and work context; (2) understandings of professional values and principles; (3) values in action (examples of decisions/cases); (4) ethical and legal boundaries; and (5) organizational culture, support, and practitioner sustainability (burnout).

Data Analysis

Analysis was conducted as an iterative, code-based thematic analysis with progressive refinement of codes and higher-order meaning-making (Braun & Clarke, 2006). The analytic framework operationalized coding across four interrelated dimensions of professional experience: (1) values, (2) dilemmas, (3) practices, and (4) barriers. The analytic output included a codebook indicating code coverage (i.e., how many participants articulated each code), as well as a synthesis of cross-cutting emphases and integrative themes.

Ethical Considerations

The study adhered to principles of informed consent, voluntary participation, and confidentiality. Notably, participants’ reflections on the boundaries and exceptions of confidentiality as a professional norm constitute part of the study’s empirical material.

Results and discussion

Sample characteristics

Seven crisis-center professionals from two cities in Kazakhstan (Almaty and Karaganda) participated in the study (six women, one man). Participants' ages ranged from 27 to 59 years ($M = 41.9$; $Me = 42$).

Table 1
Socio-demographic characteristics of participants ($n = 7$)

Indicator	Value
Total participants	7
Women	6
Men	1
Age (M)	41.9
Age (Me)	42
Age (min–max)	27–59

Participants represented a range of functional roles across the crisis-service continuum: initial intake and risk assessment; shelter-based support; child-centered work; legal navigation; complex case coordination and supervision; outreach and access pathway development; and staff training and standardization. Typical cases included repeat

help-seeking, nighttime arrivals without documents, threats/stalking, complex presentations (violence + addiction + children + housing instability), and strong social normalization of violence in clients' environments.

Cross-cutting core meanings

Across interviews, a stable core of professional meanings was identified: (1) safety as the primary decision filter; (2) a non-blaming stance grounded in recognition of survivors' lived experience; (3) client autonomy paired with the duty to communicate risk; (4) confidentiality as a safety mechanism, with explicit boundaries (risk to life, child safety); (5) professional boundaries and rejection of "rescuing"; (6) teamwork and supervision as infrastructure for quality; and (7) a persistent context of systemic constraints (capacity, staffing, interagency coordination, reporting and accountability demands).

Respondents commonly described a shift from expectations of a "quick exit" toward understanding support as a longer, non-linear process marked by returns. In this framing, keeping "the door open" and ensuring a "minimum safety package" were viewed as critical practice commitments (translated from the original interviews).

Value codes

Value codes show the densest normative core around safety, trauma-informed non-blaming engagement, autonomy, confidentiality, and professional boundaries.

Table 2
Coverage of value codes ($n = 7$) ($n =$ number of respondents explicitly articulating the value; $\%$ = proportion of the sample)

Code	Value	n	%
V1	Safety first	7	100
V2	Non-blaming / trauma-informed approach	7	100
V3	Autonomy and voluntariness of decisions	7	100
V4	Confidentiality as protection	7	100
V5	Professional honesty / realism	6	86
V6	Priority of children's well-being	4	57
V7	Professional boundaries (anti-heroism)	7	100
V8	Teamwork and supervision	6	86
V9	Non-discrimination and accessibility of support	3	43

V1. Safety first (7/7). Safety of the client, children, and shelter space was positioned as the primary decision criterion, operationalized through safety planning, escalation prevention, and controlled disclosure of identifying informa-

tion. Safety was repeatedly framed as collective: a single error may compromise the entire shelter's location.

V2. Non-blaming, trauma-informed engagement (7/7). Participants emphasized avoiding shame

and moralizing, arguing that blame disrupts trust and reduces subsequent help-seeking.

V3. Autonomy and voluntary decision-making (7/7). “We do not decide for the person” encapsulated the approach: staff provide risk information and options while recognizing the client’s right to make imperfect choices, especially in scenarios of returning to the perpetrator or declining to file a report.

V4. Confidentiality as protection (7/7). Confidentiality was construed as both trust-building and safety-critical, with a strong emphasis on proactively explaining exceptions in advance, particularly when life-threatening risk or child safety concerns emerge.

V5. Professional honesty/realism (6/7). A recurring value was avoiding unrealistic promises regarding timelines, placement availability, and legal procedures; respondents framed realism as essential to ethical practice.

V6. Priority of children’s well-being (4/7). Children were treated as an independent subject of safe-

ty and care; respondents emphasized that children should not be instrumentalized in adult conflicts.

V7. Professional boundaries and rejection of “heroism” (7/7). Boundaries were described as an ethical norm and a prerequisite for sustainability, including limits on availability and avoidance of shifting professional support into personal relationships.

V8. Teamwork and supervision (6/7). Team-based discussion and supervision were positioned as mechanisms of quality assurance and psychological containment for complex cases.

V9. Non-discrimination and accessibility (3/7). Respondents highlighted plain language, barrier reduction, and safe modes of contact (including anonymous approaches) to support equitable access.

Ethical dilemmas

Ethical dilemmas clustered around recurrent decision nodes in crisis practice. The most universal were “safety vs. autonomy” and “empathy vs. professional distance.”

Table 3

Coverage of ethical dilemma codes (n = 7)

Code	Dilemma	n	%
D1	Safety vs. client autonomy	7	100
D2	Confidentiality vs. duty to intervene	6	86
D3	Justice/punishment vs. escalation prevention	4	57
D4	Speed of support vs. bureaucracy	5	71
D5	Client needs vs. shelter safety	3	43
D6	Empathy vs. professional distance	7	100
D7	Resource scarcity and triage ethics	2	29
D8	Client/family values vs. center values	6	86

D1. Safety vs. autonomy (7/7). The most frequent scenario involved client choices perceived as higher-risk (returning to the perpetrator, refusing to report, maintaining contact). The dominant practice logic combined respect for choice with explicit risk communication and a minimum safety plan.

D2. Confidentiality vs. duty to intervene (6/7). This dilemma emerged when risks to life or child safety required interagency action, potentially undermining trust. Participants emphasized anticipatory clarification of confidentiality limits.

D3. Justice/punishment vs. escalation prevention (4/7). Respondents noted that rapid punitive action can intensify threats, especially in stalking con-

texts and when children are involved; caution was framed as risk management.

D4. Speed vs. bureaucracy (5/7). Participants described a persistent mismatch between the urgency of crisis and slow procedural requirements (documentation, queues, approvals), experienced as “the system moving slower than the crisis”.

D5. Client needs vs. shelter safety (3/7). Tension arose between individual preferences (contacts, calls, meetings) and collective safety rules; strict shelter protocols were justified by the shared-risk environment.

D6. Empathy vs. distance (7/7). Emotional engagement was recognized as necessary, while “res-

cueer” dynamics were framed as risky for both client and practitioner.

D7. Triage ethics under scarcity (2/7). Limited capacity produced ethically burdensome decisions regarding who could be accommodated, with harm-minimization as the guiding rationale.

D8. Client/family values vs. center values (6/7). Social normalization of violence (“this is how it is,”

“for the children”) conflicted with the center’s norm that violence is unacceptable. A common strategy was to avoid direct confrontation and instead re-anchor discussion in safety, consequences, and available choices.

Practice codes

Practice codes captured how values were enacted in routine work from initial risk assessment to practitioner sustainability.

Table 4

Coverage of practice codes (n = 7)

Code	Practice	n	%
P1	Risk assessment and safety planning	7	100
P2	Minimizing secondary traumatization	6	86
P3	Stepwise support and a “minimum package”	7	100
P4	Multidisciplinary collaboration	6	86
P5	Referral navigation and interagency coordination	5	71
P6	Shelter protocols / safety of space	3	43
P7	Child-centered practices	4	57
P8	Outreach and “safe channels”	2	29
P9	Professional hygiene/resilience and team practices	7	100

P1. Risk assessment and safety planning (7/7). Initial risk screening, a 24–72-hour plan, code words, document preparation, and contact control functioned as the operational core of safety work and a key response to the autonomy–safety dilemma.

P2. Minimizing secondary traumatization (6/7). Respondents emphasized “not interrogating,” avoiding repeated detailed recounting, respecting pace, and documenting carefully.

P3. Stepwise support and a minimum package (7/7). Even when clients declined an “ideal” pathway, staff-maintained engagement and offered minimum safety, information, and options consistent with the “door stays open” commitment.

P4. Multidisciplinary collaboration (6/7). Involving psychologists, lawyers, and social workers supported role clarity and reduced error risk in complex cases.

P5. Navigation and interagency coordination (5/7). Participants described coordinated work with police, courts, healthcare, and educational institutions, often via formal referrals and accompaniment.

This practice was repeatedly constrained by systemic coordination barriers.

P6. Shelter protocols and safety of space (3/7). Rules governing communications, address protection, and risk management for other residents were framed as necessary for collective safety.

P7. Child-centered practices (4/7). Practices included assessing children’s needs, liaising with schools/kindergartens, and supporting caregivers’ understanding of stress-related child responses.

P8. Outreach and safe channels (2/7). Neutral communication and minimization of digital/interactional traces were used to reduce the likelihood of escalating risk.

P9. Professional hygiene and sustainability (7/7). Supervision/intervision, end-of-shift closure routines, leave, and boundaries on availability were treated as ethical prerequisites for maintaining service quality and mitigating burnout risk.

Barrier codes

Barriers constituted the structural background against which values had to be continuously operationalized through compromise.

Table 5*Coverage of barrier codes (n = 7)*

Code	Barrier	n	%
B1	Shortage of shelter places/resources	5	71
B2	Staffing shortages and overload	5	71
B3	Reporting requirements and bureaucracy	4	57
B4	Weak interagency coordination	6	86
B5	Normalization of violence and stigma	6	86
B6	Client economic dependence	3	43
B7	Limited child/trauma competencies in the wider system	2	29
B8	Emotional risks of the profession: burnout	7	100

B1. Shelter capacity/resource scarcity (5/7). Respondents described situations in which women with children could not be accommodated at the point of crisis; scarcity intensified triage pressures.

B2. Staffing shortages and overload (5/7). Turn-over and fatigue were described as risks to quality and as factors exacerbating vulnerability to burnout.

B3. Bureaucracy and reporting demands (4/7). Participants described tension between human-centered support and paperwork/metrics, with high time costs and the risk of dehumanizing service delivery.

B4. Weak interagency coordination (6/7). The dominant formulation was that “the system moves slower than the crisis”; inconsistent understandings of violence across partner agencies disrupted pathways of protection and support.

B5. Normalization of violence and stigma (6/7). Family pressure and norms discouraging disclosure delayed help-seeking and increased returns, complicating efforts to maintain the service’s non-violence framework.

B6. Economic dependence (3/7). Housing and financial constraints frequently drove returns, reinforcing the long-term, non-linear character of support trajectories.

B7. Limited child/trauma competencies (2/7). Shortages of specialized professionals and accessible services constrained child-centered components of support.

B8. Burnout and emotional risk (7/7). Participants reported markers such as cynicism, irritability, diminished empathy, and somatic symptoms, and explicitly framed sustainability as part of ethical helping practice.

The findings indicate that the “normative core” of crisis-center professionals’ values is organized around the meta-value of safety and sustained through an interconnected set of orientations non-

blaming practice, client autonomy, confidentiality, professional boundaries, and teamwork/supervision operating under persistent systemic pressure (resource scarcity, interagency gaps, bureaucracy, and reporting demands). In the thematic analysis, these elements were reproduced across nearly all participants and formed a stable practice logic: support is conceptualized not as “rescue,” but as ongoing accompaniment that anticipates possible returns, where the key outcome becomes a minimum safety package and continuity of contact (“the door remains open”).

Domestic violence as a crisis type generates a distinct professional rationality: “safety first” functions not as one value among others, but as the primary decision filter shaping legal pathways, the scope and form of documentation, shelter rules, and even the tone and timing of communication. This aligns with international clinical and programmatic guidance emphasizing safety orientation and the avoidance of practices that increase escalation risk, including uncontrolled disclosure of information and “accelerating” action without risk assessment (World Health Organization [WHO], 2013).

In interviews, the safety logic was expressed both as the organization of space (confidential shelter address, rules governing contact and disclosure) and as the organization of process (safety planning, stepwise support, follow-up checkpoints, and discouraging actions likely to heighten risk). Practically, these accounts correspond to victim-defined advocacy, where safety is interpreted broadly extending beyond physical risk to include basic needs that shape vulnerability (housing, income, access to services) and where safety planning is framed as collaborative work rather than top-down instruction (Davies, 2011).

Non-blaming and trauma-informed practice as a condition for trust and service engagement. A cross-

cutting motif in the data is the rejection of survivor-blaming and the recognition of survivors lived experience as a foundational professional norm. For crisis centers, this stance is not only ethical but also pragmatic: a non-blaming posture reduces barriers to help-seeking and supports continuity of engagement, especially in contexts of repeated help-seeking and returns to relationships captured in the analysis as a shift from “saving” to “accompanying.” This aligns with the principles of a trauma-informed approach, where safety, trustworthiness, collaboration, and empowerment are treated as organizing features of work with trauma (Substance Abuse and Mental Health Services Administration [SAMHSA], 2014). Importantly, in crisis-center settings trauma-informed practice is not limited to “careful communication”; it also involves organizational discipline (protocols, supervision, clear boundaries) that prevents secondary traumatization of both clients and practitioners.

Client autonomy and the “safety vs. autonomy” dilemma. Across all interviews, client autonomy was articulated as a core principle (“we do not decide for the person”), alongside the center’s responsibility to communicate risks and offer minimally safer options. This produces the key ethical dilemma identified as central in the dataset (D1): clients may choose “non-ideal” or higher-risk options, and practitioners must maintain a balance between respect for choice and harm prevention.

Such balancing is also emphasized in contemporary survivor advocacy, particularly when relationship exit is not feasible or may increase danger and when safety planning must be developed “in contact” (Davies, 2011). In this regard, the practices identified in the study stepwise support and the “minimum package” (contacts, scenarios, code words, checkpoints) operate as professional mechanisms that preserve autonomy without abandoning responsibility.

Confidentiality: trust, safety, and the boundaries of intervention. In the data, confidentiality functions simultaneously as a value (V4) and as a recurrent tension point (D2) due to intervention boundaries in cases involving life-threatening risk and/or child safety. This reflects international guidance: confidentiality is critical for access to support, yet exceptions related to safety and legal duties of protection are structurally embedded in violence-response systems (WHO, 2013).

From a sociological perspective, it is notable that confidentiality is interpreted not as “absolute silence,” but as a technology of safety (minimizing traces, controlling access to data, careful docu-

mentation). This shifts ethics toward the procedural level: values are enacted through routines and safeguards rather than through declarative principles alone.

Professional boundaries, teamwork, and sustainability as an “infrastructure of ethics”. A distinct contribution of these findings is the emphasis that values are “performable” only when supported by organizational infrastructure: supervision, team-based case discussion, workload distribution, clear rules, and rejection of “heroic” expectations. These results align with research on occupational well-being among IPV-support practitioners: supervision quality, collegial support, and a culture of shared power reduce secondary traumatic stress among domestic violence advocates (Slattery & Goodman, 2009).

Respondents described boundaries as a form of professional maturity: not being available 24/7, avoiding rescuer dynamics, and not remaining alone with severe cases. This resonates with broader models of burnout conceptualized as a syndrome emerging from chronic mismatches between job demands and resources, control, recognition, and value alignment (Maslach & Leiter, 2016). Crucially, burnout in these accounts is not merely “fatigue” but changes in the moral–emotional fabric of professional work (cynicism, emotional numbing, irritability), which directly threatens service quality.

Systemic barriers and moral load: bureaucracy, scarcity, and interagency gaps. At the structural level, the study documents a stable set of barriers: shortage of shelter places and resources, staffing overload, reporting pressure, weak interagency coordination, normalization of violence, clients’ economic dependence, and universal exposure to burnout risk. These barriers do not merely complicate service delivery; they generate dilemmas (e.g., triage under scarcity, trade-offs between speed and quality) that intensify practitioners’ moral load.

From the sociology of organizations, these dynamics can be interpreted through street-level bureaucracy: front-line staff translate abstract policies into case-level decisions under high workload and limited resources, resulting in routine rationing strategies and reduced predictability of assistance (Lipsky, 2010). In professional–ethical terms, such conditions increase the risk of moral distress, when practitioners know what would be “right” but institutional constraints make it difficult to enact. Research within IPV/SV service sectors shows that scarcity, operating above capacity, role shifts, and communication failures are common sources of moral distress with negative impacts on staff, orga-

nizations, and clients (Voth Schrag et al., 2023). In this study, that logic appears in continuous compromise and an explicit orientation toward “minimizing harm” when an ideal support trajectory cannot be secured.

Practical and managerial implications

Positioning the findings against the relevant literature suggests several service-development directions that follow directly from the identified values and barriers: Institutionalize safety as a cross-cutting standard: implement unified protocols for risk assessment, safety planning, and responses to stalking/threats; train staff to conduct risk review without pressuring clients (WHO, 2013; Davies, 2011). Build a trauma-informed organizational environment: embed trust, collaboration, and empowerment not only in client interaction but also in workforce management (supervision, psychological support, rejection of “heroic” culture), thereby reducing secondary stress and improving service quality (SAMHSA, 2014; Slattery & Goodman, 2009). Strengthen interagency pathways: given the repeated barrier of systemic “slowness” and coordination gaps, formalize referral routes (MOUs, designated contacts, rapid communication channels) to reduce reliance on individual staff effort. Interagency coordination must operate within a safety logic and prevent information leakage (WHO, 2013). Prevent moral distress: introduce regular ethical case reviews, collective triage decision mechanisms under scarcity, and transparent workload allocation rules to reduce the internalization of “personal guilt” for systemic limitations (Voth Schrag et al., 2023).

Study limitations and directions for future research

Interpretation should consider the qualitative design and small sample (seven professionals from two cities). First, the data reflect professional self-report and may be influenced by social desirability. Second, variation in organizational models (NGO vs. state-led formats, shelter presence, staffing levels) likely shapes how values and dilemmas are articulated, but such differentiation is analytically limited in a small sample. Future research may expand geography (including smaller cities), triangulate sources (interviews + observation + document/protocol analysis), and incorporate clients’ perspectives to compare “declared” versus “experienced” standards of support. WHO also highlights the need for context-sensitive research and implementation evaluation of recommendations across settings (WHO, 2013).

Overall, the discussion supports the conclusion that crisis-center professionals’ values function si-

multaneously as an ethical compass and a practical risk-management tool; however, their enactment depends directly on organizational and systemic conditions. Where resource scarcity and interagency fragmentation become normalized, moral load and exhaustion risks increase; conversely, supervision, teamwork, and clear protocols translate values into sustainable practice.

Conclusion

This qualitative study suggests that, in the context of domestic violence, crisis-center professionals’ values operate as a practical decision-making “compass” that helps balance survivor support with risk reduction. The core value structure comprises safety as the primary action criterion; non-blaming, trauma-informed engagement; client autonomy paired with mandatory risk communication; confidentiality as a component of safety; professional boundaries and rejection of rescuer dynamics; and teamwork/supervision as quality infrastructure.

At the level of dilemmas, the main tensions revolve around “safety vs. autonomy,” “confidentiality vs. duty to intervene,” and compromises produced by limited resources and slow interagency coordination. These tensions intensify burnout risk (7/7), suggesting that sustainability practices (supervision, workload distribution, clear regulations) should be treated as elements of ethics and quality rather than optional “add-ons.”

The practical contribution of the study lies in the operationalization potential of the identified values into staff training standards and crisis-support protocols: a basic safety package, careful (non-retraumatizing) interviewing, transparent confidentiality rules, and stable team mechanisms for decision-making. At the level of social policy, the findings point to the need to strengthen shelter resource capacity, improve interagency coordination, and expand child-focused and trauma-therapy competencies in the support system because systemic constraints are precisely what transform professional values into ongoing labor of moral compromise and triage.

Author Contributions

Nurlanova Saltanat: Conceptualization, Writing – Original Draft.

Kačerauskas Tomas: Data Curation, Formal Analysis, Visualization, Writing – Review & Editing.

Beissenova Aigul: Supervision, Funding Acquisition, Project Administration, Writing – Review & Editing.

References

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bride, B. E. (2007). Prevalence of secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 52(1), 63–70.
- Davies, J. (2011). Advocacy beyond leaving: Helping battered women in contact with abusive partners. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(1), 1–23. <https://doi.org/10.1177/0886260510362884>
- Goodman, L. A., Thomas, K. A., Cattaneo, L. B., Heimel, D., Woulfe, J., & Chong, S. K. (2016). Survivor-defined practice in domestic violence work: Measuring effectiveness through survivor-defined outcomes. *Journal of Community Psychology*, 44(3), 337–355. <https://doi.org/10.1002/jcop.21771>
- Government of the Republic of Kazakhstan. (2025). Combating domestic violence in Kazakhstan: Achievements and plans [Government report]. https://www.gov.kz/uploads/2025/6/24/9ebc3587f1c9940aea1485a312577f65_original.560800.pdf
- International Federation of Social Workers. (2018). Global social work statement of ethical principles. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- Kainazarova, M., Abdukarimova, Z., Aitkhozhin, K., & Bayanbayeva, A. (2025). Quantifying a hidden crisis: Challenges in addressing domestic violence against women in Kazakhstan. *International Journal of Discrimination and the Law*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/13582291251337325>
- Karabay, A., Akhmetova, S., & Durrani, N. (2024). Lessons learned from the experiences of domestic violence service providers in times of crisis: Insights from a Central Asian country. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(10), Article 1326. <https://doi.org/10.3390/ijerph21101326>
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services* (30th anniversary expanded ed.). Russell Sage Foundation.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103–111. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>
- National Association of Social Workers. (2021). Code of ethics. <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English>
- Slattery, S. M., & Goodman, L. A. (2009). Secondary traumatic stress among domestic violence advocates. *Journal of Traumatic Stress*, 22(2), 107–117. <https://doi.org/10.1002/jts.20404>
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014). SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach (HHS Publication No. SMA-14-4884). U.S. Department of Health and Human Services. https://ncsacw.acf.hhs.gov/userfiles/files/SAMHSA_Trauma.pdf
- Sullivan, C. M. (2018). Understanding how domestic violence support services promote survivor well-being: A conceptual model. *Journal of Family Violence*, 33(2), 123–131. <https://doi.org/10.1007/s10896-017-9931-6>
- Tong, A., Sainsbury, P., & Craig, J. (2007). Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): A 32-item checklist for interviews and focus groups. *International Journal for Quality in Health Care*, 19(6), 349–357. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042>
- Voth Schrag, R. J., Ravi, K. E., Robinson, S. R., & Edmond, T. (2023). Moral distress among social workers serving survivors of intimate partner violence and sexual assault. *Social Service Review*, 97(2), 257–289. <https://doi.org/10.1086/723978>
- World Health Organization. (2024). *Violence against women: Key facts and global estimates* [Fact sheet]. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- World Health Organization, London School of Hygiene and Tropical Medicine, & South African Medical Research Council. (2013). Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/85239>

Information about the authors:

Nurlanova Saltanat (corresponding author) – Doctoral student of the educational program “Social Work» Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com).

Kacerauskas Tomas – PhD, professor, Head of Department of Philosophy and Cultural Studies, Vilnius Gediminas Technical University (Vilnius, Lithuania, e-mail: tomas.kacerauskas@vilniustech.lt).

Beissenova Aigul – PhD, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Academician E.A. Buketov Karaganda National Research University (Karaganda, Kazakhstan, e-mail: aigul.beissenovaa@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Нурланова Салтанат Серікқызы (корреспонденттік автор) – «Әлеуметтік жұмыс» бағдарламасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com).

Качераускас Томас – PhD, профессор, философия және мәдениеттану кафедрасының меңгерушісі, Гедиминас атындағы Вильнюс техникалық университеті (Вильнюс, Литва, e-mail: tomas.kacerauskas@vilniustech.lt).

Бейсенова Айгуль Аманжановна – PhD, қауымдаспырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті (Қарағанды, Қазақстан, e-mail: aigul.beissenovaa@gmail.com).

Сведения об авторах:

Нурланова Салтанат Серікқызы (корреспондирующий автор) – докторант образовательной программы «Социальная работа», Казахский национальный университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: saltanatnurlanova06@gmail.com).

Качераускас Томас – PhD, профессор, заведующий кафедрой философии и культурологии, Вильнюсский технический университета имени Гедиминаса (Вильнюс, Литва, e-mail: tomas.kacerauskas@vilniustech.lt).

Бейсенова Айгуль Аманжановна – PhD, ассоциированный профессор кафедры социологии и политологии, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова (Караганда, Казахстан, e-mail: aigul.beissenovaa@gmail.com).

Келіп түсті: 21 желтоқсан 2025 жыл

Қабылданды: 13 мамыр 2026 жыл

N. Ospanbek^{1*}, B.N. Kylyshbayeva¹, O. Zengin^{2,3}

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²School of Social Work, University of Alabama, Alabama, USA

³Department of Social Work, Karabuk University, Karabuk, Türkiye

*e-mail: nazira_0390@mail.ru

EMOTIONAL BURNOUT OF SOCIAL WORKERS IN KAZAKHSTAN: LEGAL ANALYSIS AND CURRENT CHALLENGES

This article examines emotional burnout among social workers in Kazakhstan as an occupational, legal, and institutional problem. The purpose of the study is to determine how the psychological manifestations of professional exhaustion can be reflected in labor, social, and organizational safeguards, and to justify the need for preventive legal mechanisms. The scientific and practical significance of the work lies in connecting burnout indicators with employer responsibility, supervision, workload regulation, and psycho-emotional safety standards. The methodology combines content analysis of academic literature, secondary empirical analysis, legal and regulatory analysis, comparative legal assessment, and case-based interpretation. The results show that emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and chronic occupational stress are not sufficiently recognized in the current legal framework of Kazakhstan. The study identifies gaps in labor and social regulation and proposes the Legal and Emotional Resilience Model (LERM), which integrates legal resilience, emotional resilience, organizational support, and socio-psychological safety. The value of the study is its interdisciplinary translation of psychological evidence into legal and institutional categories. Its practical significance lies in the possibility of using LERM for institutional audit, prevention programs, supervision protocols, and monitoring of burnout risks in social service organizations.

Keywords: emotional burnout, social workers, labor law, occupational safety, psycho-emotional health, supervision, legal resilience.

Н. Оспанбек^{1*}, Б. Н. Қылышбаева¹, О. Зенгин^{2,3}

¹ Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

² Алабама университеті, Әлеуметтік жұмыс мектебі, Алабама, АҚШ

³ Карабюк университеті, Әлеуметтік жұмыс кафедрасы, Карабюк, Түркия

*e-mail: nazira_0390@mail.ru

Қазақстандағы әлеуметтік қызметкерлердің эмоциялық қажуы: құқықтық талдау және өзекті мәселелер

Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік қызметкерлердің эмоциялық қажуы кәсіби, құқықтық және институционалдық мәселе ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – кәсіби қажудың психологиялық көріністерін еңбек, әлеуметтік және ұйымдық-құқықтық кепілдіктер жүйесінде қалай көрсетуге болатынын анықтау және алдын алу тетіктерін негіздеу. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы эмоциялық күйіп кету көрсеткіштерін жұмыс берушінің жауапкершілігімен, супервизиялық қолдаумен, еңбек жүктемесін реттеумен және психоэмоциялық қауіпсіздік стандарттарымен байланыстыра қарастыруында көрінеді. Зерттеу әдіснамасы ғылыми әдебиеттерге контент-талдау жүргізуді, қайталама эмпирикалық талдауды, нормативтік-құқықтық талдауды, салыстырмалы-құқықтық бағалауды және кейстік интерпретацияны қамтиды. Алынған нәтижелер эмоциялық сарқылу, деперсонализация, кәсіби тиімділіктің төмендеуі, екіншілік травматизация және созылмалы кәсіби стресс феномендерінің Қазақстанның қолданыстағы құқықтық кеңістігінде жеткілікті деңгейде көрініс таппағанын көрсетеді. Зерттеу еңбек және әлеуметтік реттеу жүйесіндегі олқылықтарды анықтап, құқықтық тұрақтылықты, эмоциялық тұрақтылықты, ұйымдастырушылық қолдауды және әлеуметтік-психологиялық қауіпсіздікті біріктіретін LERM құқықтық және эмоциялық тұрақтылық моделін ұсынады. Зерттеудің құндылығы психологиялық деректерді құқықтық және институционалдық категорияларға пәнаралық тұрғыдан трансформациялауымен сипатталады. Практикалық маңыздылығы LERM моделін институционалдық аудитте, профилактикалық бағдарламаларда, супервизиялық хаттамаларда және әлеуметтік қызмет көрсету ұйымдарындағы эмоциялық күйіп кету тәуекелдерін мониторингтеу жүйесінде қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Түйін сөздер: эмоциялық қажу, әлеуметтік қызметкерлер, еңбек құқығы, еңбекті қорғау, психоэмоциялық денсаулық, супервизия, құқықтық тұрақтылық.

Н. Оспанбек^{1*}, Б.Н. Кылышбаева¹, О. Зенгин^{2,3}

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Школа социальной работы, Университет Алабамы, Алабама, США

³Кафедра социальной работы, Университет Карабюк, Карабюк, Турция

*e-mail: nazira_0390@mail.ru

Эмоциональное выгорание социальных работников в Казахстане: правовой анализ и актуальные вызовы

В статье рассматривается эмоциональное выгорание социальных работников в Казахстане как профессиональная, правовая и институциональная проблема. Цель исследования заключается в определении того, каким образом психологические проявления профессионального истощения могут быть отражены в трудовых, социальных и организационно-правовых гарантиях, а также в обосновании необходимости профилактических правовых механизмов. Научная и практическая значимость работы состоит в увязке показателей выгорания с ответственностью работодателя, супервизией, регулированием нагрузки и стандартами психоэмоциональной безопасности. Методология включает контент-анализ научной литературы, вторичный эмпирический анализ, нормативно-правовой анализ, сравнительно-правовую оценку и кейс-интерпретацию. Полученные результаты показывают, что эмоциональное истощение, деперсонализация, снижение профессиональной эффективности, вторичная травматизация и хронический профессиональный стресс недостаточно отражены в действующем правовом поле Казахстана. Исследование выявляет проблемы трудового и социального регулирования и предлагает модель правовой и эмоциональной устойчивости LERM, объединяющую правовую устойчивость, эмоциональную устойчивость, организационную поддержку и социально-психологическую безопасность. Ценность исследования заключается в междисциплинарном переводе психологических данных в правовые и институциональные категории. Практическая значимость связана с возможностью применения модели LERM для институционального аудита, профилактических программ, супервизионных протоколов и мониторинга рисков выгорания в организациях социального обслуживания.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, социальные работники, трудовое право, охрана труда, психоэмоциональное здоровье, супервизия, правовая устойчивость.

Introduction

In the context of global socio-economic transformations, the professional activities of social workers are becoming increasingly important for ensuring the stability and well-being of society. In Kazakhstan, social workers perform the most important function of supporting vulnerable groups of the population, contributing to the realization of citizens' right to social protection, guaranteed by the Constitution of Kazakhstan and international acts. However, the specific nature of their activities – constant interaction with crisis situations, high emotional stress, insufficient financial and psychological support – leads to a serious professional risk: burnout syndrome.

Burnout, officially recognized by the World Health Organization as a professional phenomenon, is a complex phenomenon that includes emotional exhaustion, depersonalization, and decreased professional achievement. Recent studies show that more than 60% of social workers in Kazakhstan experience symptoms of burnout, which threatens

not only their personal health, but also the quality of services provided.

The relevance of the problem is also supported by the empirical-analytical component of the present study. Rather than relying solely on general statements from the literature, the article compares published quantitative indicators of burnout with the legal and organizational conditions in which social workers operate in Kazakhstan. This comparison makes it possible to identify a substantive mismatch: the professional risks documented in psychological and social work research are not adequately reflected in labor regulation, institutional support mechanisms, or internal standards of social service organizations. Therefore, the problem is not limited to the high prevalence of burnout. It also concerns the absence of a stable legal and organizational framework capable of preventing burnout before it affects professional functioning and the quality of assistance provided to vulnerable groups.

Despite the urgency of the problem, the issues of the psycho-emotional well-being of social workers in the legal field of Kazakhstan remain insufficient-

ly regulated. The current labor legislation is more focused on the material aspects of labor protection and health protection, while measures to prevent emotional burnout, psychological rehabilitation and reduce occupational stress are fragmented or absent altogether.

The research problem addressed in this article lies in the insufficient conceptualization of social workers' emotional burnout as an interdisciplinary issue situated at the intersection of occupational psychology, social work, and legal regulation. In psychological studies, burnout is usually examined through emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional efficacy, secondary traumatization, and chronic occupational stress. Legal analysis, however, tends to focus on formal labor guarantees, physical safety, working time, and general employer obligations. As a result, a methodological gap emerges: psycho-emotional risks are widely recognized as harmful to professional performance and the quality of social services, yet they are rarely translated into specific legal duties, organizational standards, or preventive mechanisms. This gap forms the central research problem of the present study.

The originality of the study is therefore not limited to the recognition that emotional burnout exists among social workers. This fact has already been established in psychological and social work literature. The contribution of the article lies in a different research step: it translates the psychological structure of burnout into a legally and institutionally applicable model of prevention. In this sense, burnout is treated not only as a personal or organizational difficulty, but as a legally relevant occupational risk that requires defined rights, employer obligations, monitoring procedures, and preventive infrastructure within social service institutions.

The relevance of this study is determined by the need for a comprehensive analysis of existing legislation, identification of legal gaps and development of proposals to improve the regulatory framework in order to effectively protect social workers from professional burnout syndrome. The legal analysis of emotional burnout as an occupational risk allows not only to assess the current state of affairs, but also to outline ways to form a more stable and effective social protection system for professionals working in the most emotionally stressful conditions.

In this regard, the study introduces an independent analytical procedure based on the triangulation of three groups of sources: academic evidence on burnout among helping professionals, national le-

gal acts regulating labor protection and social services, and a practice-oriented case that reflects the emotional and organizational complexity of social work with families facing multiple risks. This procedure allows the research problem to be examined not only at the descriptive level, but also through the relationship between empirically observed professional strain, legal insufficiency, and institutional responsibility.

The aim of this article is to examine emotional burnout among social workers in Kazakhstan as an interdisciplinary research problem and to determine how the psychological manifestations of professional exhaustion can be reflected in labor, social, and organizational-legal safeguards. The study does not merely describe existing legal norms. It seeks to identify the gap between psychologically established occupational risks and the absence of specific legal mechanisms for their prevention, monitoring, and institutional management.

The study is based on the following research hypothesis: emotional burnout among social workers in Kazakhstan can be interpreted as a legally relevant occupational risk when three conditions are present: first, burnout has identifiable psychological manifestations; second, these manifestations are reproduced in professional situations involving high emotional, ethical, and organizational pressure; third, the legal and institutional framework does not provide sufficient mechanisms for prevention, monitoring, and professional support.

This hypothesis is examined through four testable propositions:

Proposition 1. Emotional burnout among social workers can be operationalized through five indicators: emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and chronic occupational stress.

Proposition 2. The legal framework of Kazakhstan insufficiently recognizes psycho-emotional safety as part of occupational protection, since existing norms focus primarily on physical working conditions and general labor guarantees.

Proposition 3. High-risk social work cases intensify burnout-related risks because they combine emotional pressure, legal responsibility, ethical decision-making, interagency coordination, and limited institutional resources.

Proposition 4. Burnout prevention becomes institutionally effective only when psychological support is connected with supervision, workload regulation, confidential counseling, early detection procedures, and employer responsibility.

The propositions define the analytical logic of the article and provide a basis for moving beyond a descriptive review. They are examined through a secondary empirical and comparative legal research design, which combines published empirical evidence, legal analysis, case-based interpretation, and comparative assessment of foreign prevention mechanisms.

To test the stated hypothesis and propositions, the following research tasks are addressed:

1. To operationalize emotional burnout among social workers through its key psychological indicators: emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional efficacy, secondary traumatization, and loss of professional motivation.

2. To systematize Kazakhstani and international evidence on burnout among helping professionals and identify the factors most relevant to social work practice.

3. To analyze the labor and social legislation of Kazakhstan in terms of the presence or absence of norms aimed at protecting the psycho-emotional well-being of social workers.

4. To compare Kazakhstani regulatory framework with foreign approaches to burnout prevention, including supervision, psychological counseling, workload regulation, stress monitoring, and employee assistance programs.

5. To develop an interdisciplinary Legal and Emotional Resilience Model (LERM), integrating psychological, organizational, and legal mechanisms for preventing emotional burnout among social workers.

The scientific novelty of the study lies in the development of an interdisciplinary framework that connects psychological indicators of emotional burnout with legal and organizational mechanisms of professional protection. The article does not claim novelty in identifying burnout as such. Its contribution consists in showing how emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional efficacy, secondary traumatization, and chronic occupational stress can be transformed into criteria for legal regulation, institutional monitoring, and employer responsibility. The proposed Legal and Emotional Resilience Model (LERM) is presented as an original analytical model designed for Kazakhstani social protection system. It specifies four levels of prevention: legal recognition of psycho-emotional safety, development of emotional resilience, organizational support, and socio-psychological protection. This model gives the study a distinct scientific contribution beyond a descriptive review of literature and legislation.

Literature review

The literature on emotional burnout among social workers can be divided into several interrelated research strands rather than treated as a homogeneous body of studies. The first strand examines burnout as a psychological and occupational syndrome measured through emotional exhaustion, depersonalization, and reduced professional efficacy. The second strand focuses on organizational determinants, including workload, role conflict, lack of autonomy, insufficient supervision, and weak institutional support. The third strand considers secondary traumatization as a consequence of continuous interaction with clients experiencing violence, poverty, neglect, disability, or family crisis. The fourth strand is legal and institutional in nature, although it remains less developed: it concerns the extent to which labor protection systems recognize psycho-emotional safety as part of occupational health. This division makes it possible to move beyond a descriptive review and to identify the specific research gap addressed in the present article.

The problem of emotional burnout of social workers is actively studied in foreign and domestic scientific literature. The conceptual basis for the analysis of professional burnout syndrome is the work of Christiansen and co – authors, who developed the Copenhagen Burnout Questionnaire (CBI), a tool that allows assessing both the degree of emotional exhaustion and loss of motivation in professional activities (Kristensen et al., 2005). This questionnaire has found wide application in the international practice of assessing the psycho-emotional state of social workers.

This measurement-oriented approach is important because it provides a clear diagnostic language for discussing burnout. At the same time, its explanatory potential is limited when burnout is examined in isolation from the institutional environment. Instruments such as the Copenhagen Burnout Inventory help to identify the intensity of exhaustion, but they do not explain how legal norms, employer obligations, workload standards, or access to supervision influence the emergence and persistence of burnout. For this reason, psychological measurement should be complemented by organizational and legal analysis.

In their work, Brown and Clarke proposed using thematic analysis as a qualitative method for investigating the underlying causes of emotional burnout, including the influence of organizational culture, role conflict, and personality factors (Braun

& Clarke, 2006). These provisions were expanded in the studies of Ahola and co-authors, who established a correlation between chronic occupational stress and the development of depressive disorders in social workers (Ahola et al., 2005).

These studies shift the discussion from the external description of burnout symptoms to the deeper mechanisms through which occupational stress becomes psychologically damaging. Their contribution is methodological as well as conceptual: they show that burnout cannot be reduced to fatigue or temporary dissatisfaction with work. It develops through a cumulative process in which emotional overload, unclear professional boundaries, and repeated exposure to difficult client situations gradually weaken professional stability. However, this line of research still pays limited attention to the legal consequences of such risks for employers and state institutions.

Kim and Stoner examined the impact of role stress, lack of autonomy, and insufficient social support on social worker burnout, emphasizing the importance of institutional support as a preventive factor (Kim & Stoner, 2008). Similar conclusions are contained in the work of Mek, Feyesh and Polya, who analyzed the level of burnout among social workers and identified a link between emotional fatigue and a decrease in the quality of services provided (Mák et al., 2020).

Taken together, these studies demonstrate that burnout is not merely an individual psychological response. It is strongly shaped by the organization of work. Role ambiguity, excessive caseloads, lack of decision-making autonomy, emotional over-involvement, and insufficient support from management create conditions in which professional exhaustion becomes predictable rather than accidental. This conclusion is especially relevant for the present study, since it supports the argument that burnout prevention should be institutionalized and not left to the personal coping capacity of individual social workers.

Markova and Oshvat focus on the secondary traumatization of social workers resulting from constant contact with difficult life situations of clients (Marc & Oshvat, 2013). Raizhen and Bakshite emphasize that a low level of self-efficacy combined with a lack of social support increases the risk of professional exhaustion (Raizienė & Bakšytė, 2010).

This group of studies is particularly significant for social work, where professional activity is inseparable from contact with human suffering, family

dysfunction, social exclusion, and crisis situations. The concept of secondary traumatization broadens the understanding of burnout by showing that emotional exhaustion may arise not only from workload, but also from the moral and psychological burden of responsibility for vulnerable clients. In this respect, social workers occupy a specific risk position: they are expected to preserve empathy and professional judgment while repeatedly encountering situations that may themselves be traumatic.

In Kazakhstani context, the study by Dulatkyzy is important because it directly addresses emotional burnout among social workers and indicates the seriousness of occupational risks in the public assistance system (Dulatkyzy, 2023). Related evidence is provided by Bolatov, Seisembekov, Smailova, and Hosseini, who identify high levels of emotional exhaustion among future medical professionals, a group that also belongs to the broader field of helping professions (Bolatov et al., 2022). Nevertheless, the available national literature remains fragmented. It documents the presence of burnout but rarely connects psychological findings with legal regulation, employer responsibility, or institutional prevention. Moreover, some findings from adjacent professional groups can only be used cautiously, since social work has its own specific risk profile associated with family crises, poverty, neglect, violence, disability, and long-term client support. This limitation reinforces the need for an interdisciplinary framework adapted specifically to social workers in Kazakhstan.

Of comparative legal interest is the work of Selamu and co-authors devoted to the implementation of preventive programs in Ethiopia, where, even with limited funding, significant results have been achieved in reducing burnout through the integration of psychosocial care into primary health care (Selamu et al., 2019).

Additional attention in the literature is paid to the development of preventive strategies: Hart and Cooper proposed an integrated model of occupational stress management, including both individual stress management techniques and working conditions reform (Hart & Cooper, 2001), and Korotikova described specific technologies for socio-psychological support for social workers (Kortikova, 2016).

The preventive strand of the literature is especially important for the present article because it moves the discussion from diagnosis to intervention. However, many preventive models remain focused on psychological support and organizational culture without

specifying how these measures should be embedded in binding legal norms or internal institutional standards. As a result, the practical effectiveness of burnout prevention often depends on the goodwill of a particular employer rather than on stable regulatory guarantees. This is one of the key weaknesses that the present study seeks to address.

Thus, the reviewed literature reveals not only the complexity and prevalence of emotional burnout, but also a clear conceptual gap. Psychological studies provide well-developed tools for identifying burnout symptoms and explaining their relationship with occupational stress. Organizational studies show that burnout is intensified by excessive workload, insufficient autonomy, lack of supervision, and weak professional support. Research on secondary traumatization explains why social workers are especially vulnerable when they work with families and individuals exposed to multiple social risks. Yet the legal dimension remains underdeveloped. Existing studies rarely show how psychological risks should be translated into labor rights, employer duties, institutional monitoring, and preventive standards. This gap defines the scientific position of the present article and justifies the development of the Legal and Emotional Resilience Model (LERM) as an interdisciplinary response to the problem.

Materials and methods

The study uses a secondary empirical and comparative legal research design. It does not include a primary survey or experimental data collection.

Its empirical basis consists of a structured corpus of secondary sources and case-based material selected for the purpose of examining whether emotional burnout among social workers can be interpreted as a legally relevant occupational risk. This design is appropriate because the article addresses an interdisciplinary problem located between occupational psychology, social work practice, and legal regulation.

The research corpus included four groups of materials. The first group consisted of published empirical studies on burnout, occupational stress, emotional exhaustion, secondary traumatization, and related indicators among social workers and other helping professionals. The second group included national legal and regulatory documents of Kazakhstan concerning labor protection, social services, and employer obligations. The third group consisted of comparative materials describing institutional mechanisms of burnout prevention in foreign jurisdictions. The fourth group was a case-based fragment from social work practice involving a family exposed to multiple social risks.

The analytical sample was therefore not a sample of individual respondents, but a structured sample of sources and institutional materials. This distinction is important. The article does not claim to measure the prevalence of burnout through original fieldwork. Instead, it uses secondary empirical indicators to identify risk patterns and then examines whether these risks are recognized and managed within the legal and organizational framework of social work in Kazakhstan (Table 1).

Table 1
Research design and empirical basis of the study

Research element	Specification in the study
Type of study	Secondary empirical, comparative legal, and case-based analytical study
Unit of analysis	Burnout-related risks among social workers and institutional mechanisms of their prevention
Analytical sample	Published empirical studies, legal acts, comparative institutional materials, and one case-based fragment from social work practice
Primary data collection	Not conducted
Empirical basis	Secondary empirical indicators and case-based professional risk interpretation
Main methods	Content analysis, legal and regulatory analysis, comparative legal analysis, secondary empirical analysis, case-based interpretation, model-building
Data analysis techniques	Thematic grouping, indicator-based comparison, legal gap analysis, cross-jurisdictional comparison, triangulation, analytical verification of propositions
Main output	Operationalized Legal and Emotional Resilience Model (LERM)

The secondary sources were selected according to four criteria. First, the source had to address burnout, emotional exhaustion, occupational stress, secondary traumatization, or related risks in social work or in a closely related helping profession. Second, the source had to contain indicators that could be linked to at least one burnout dimension used in the study. Third, the source had to be relevant to legal or organizational interpretation, meaning that its findings could be connected with workload, supervision, psychological support, institutional responsibility, or employer obligations. Fourth, preference was given to peer-reviewed studies, official legal documents, and institutional materials with identifiable authorship or organizational origin.

The theoretical framework of the study combines four interrelated approaches. The first is the burnout approach, according to which professional burnout is expressed through emotional exhaustion, depersonalization, and reduced professional effectiveness. This approach provides the psychological basis for identifying burnout manifestations among social workers.

The second approach concerns occupational stress and job demands. From this perspective, burnout develops when professional demands exceed the worker's available organizational, emotional, and institutional resources. In social work, such demands include high caseloads, continuous contact with vulnerable clients, crisis decision-making, limited autonomy, and insufficient support.

The third approach is based on the concept of secondary traumatization. It explains why social

workers are exposed to specific psycho-emotional risks when they repeatedly interact with families and individuals affected by violence, poverty, neglect, disability, or social exclusion. This perspective is especially important for interpreting the case-based material used in the article.

The fourth approach is legal-institutional. It treats psycho-emotional safety not only as a matter of individual coping, but also as an element of occupational protection. This approach allows burnout to be examined through labor rights, employer obligations, internal institutional standards, supervision, workload regulation, and access to psychological support.

Together, these approaches form the theoretical basis of the study. They justify the central hypothesis that emotional burnout among social workers should be considered a legally relevant occupational risk when psychological indicators, professional stressors, and regulatory gaps coincide.

The reliability of secondary data was assessed critically rather than assumed. The analysis considered the professional group covered by the source, the context of data collection, the type of burnout indicators used, the transferability of findings to social work, and the limitations of comparability between studies. Where the original publications did not provide sufficient information on sample size, measurement tools, or research procedure, their findings were used only as contextual evidence. This prevented unsupported statistical generalization and allowed the study to rely on triangulation rather than on a single secondary source (Table 2).

Table 2
Criteria for assessing the reliability and relevance of secondary data

Assessment criterion	Application in the study	Analytical decision
Source type	Peer-reviewed articles, official legal documents, institutional materials, and published empirical studies were prioritized	Sources with unclear origin were not used as key evidence
Professional relevance	Priority was given to social workers; evidence from related helping professions was used cautiously	Findings from adjacent professions were treated as contextual, not directly generalizable
Indicator relevance	Sources were assessed for emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and occupational stress	Only indicators relevant to the operational definition of burnout were included
Methodological transparency	Availability of information on sample, method, measurement tool, or research context was considered	Sources with limited methodological detail were used as supporting evidence only
Legal-organizational relevance	Findings were examined for their connection with workload, supervision, employer responsibility, and institutional support	Sources were included if they helped connect psychological risk with legal or organizational mechanisms
Comparability	Cross-country and cross-professional differences were considered	Data were interpreted as risk trends, not as directly comparable statistical measurements

The study was conducted in five consecutive stages.

At the first stage, a content analysis of academic literature was carried out. The purpose was to identify the main psychological and organizational indicators of burnout relevant to social work. The literature was grouped according to five analytical categories: emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and occupational stress.

At the second stage, a secondary empirical analysis was conducted. Published indicators of burnout and occupational stress were systematized and interpreted as evidence of general risk tendencies. These indicators were not treated as results of an original survey conducted by the authors.

At the third stage, a legal and regulatory analysis was performed. The Labor Code of Kazakhstan,

legislation on special social services, and related legal and policy documents were examined in order to determine whether they contain norms on psycho-emotional safety, supervision, counseling, workload regulation, monitoring of burnout symptoms, and employer responsibility.

At the fourth stage, a comparative legal analysis was conducted. Foreign practices were examined to identify institutional mechanisms of burnout prevention, including supervision, employee assistance programs, psychological counseling, workload regulation, and early detection procedures.

At the fifth stage, the findings were integrated through analytical verification of the research propositions. The results of this verification were used to develop and operationalize the Legal and Emotional Resilience Model (LERM) (Table 3).

Table 3

Procedure and data analysis techniques

Stage	Procedure	Data / material used	Analysis technique	Result
1. Literature content analysis	Identification of burnout indicators and organizational risk factors	Academic literature on burnout and social work	Thematic grouping	Psychological and organizational indicators were defined
2. Secondary empirical analysis	Systematization of published burnout-related data	Published empirical studies and statistical materials	Indicator-based comparison	Burnout manifestations were interpreted as risk patterns
3. Legal and regulatory analysis	Examination of national labor and social legislation	Legal acts and institutional documents of Kazakhstan	Legal gap analysis	Deficiencies in psycho-emotional protection were identified
4. Comparative legal analysis	Examination of foreign prevention practices	Comparative legal and institutional materials	Cross-jurisdictional comparison	Transferable prevention mechanisms were identified
5. Model-building and verification	Integration of empirical, legal, comparative, and case-based findings	Results of stages 1–4	Triangulation and analytical verification	LERM was developed and operationalized

The study used analytical verification rather than statistical hypothesis testing. This is consistent with the research design, since the article relies on secondary empirical sources, legal analysis, comparative interpretation, and case-based material. The hypothesis was considered supported if the evidence consistently confirmed the four propositions across psychological indicators, legal gaps, case-based stressors, and comparative institutional practices.

The secondary empirical procedure was carried out in four stages. First, the available data

were grouped according to the main manifestations of burnout. Second, these manifestations were compared with the legal and organizational safeguards available to social workers in Kazakhstan. Third, the case-based material was analyzed to identify the practical sources of psycho-emotional pressure in social work. Fourth, the empirical, legal, comparative, and case-based findings were synthesized and used to develop the Legal and Emotional Resilience Model (LERM) (Table 4).

Table 4*Procedure of secondary empirical analysis*

Stage	Procedure	Result
1. Identification of burnout indicators	Published data were grouped according to emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, occupational stress, and secondary traumatization	Main burnout-related indicators were systematized
2. Legal comparison	Burnout indicators were compared with provisions of labor and social legislation in Kazakhstan	Gaps in psycho-emotional protection and employer responsibility were identified
3. Case-based interpretation	The case of a family exposed to multiple social risks was analyzed from the perspective of the social worker's professional burden	Practical stressors in social work were defined
4. Synthesis	Empirical, legal, comparative, and case-based findings were integrated	The LERM model and its implementation logic were developed

The indicators used in the study were not treated as the results of a single original survey. They were interpreted as secondary empirical evidence reflecting general risk tendencies. This approach allowed the study to avoid unsupported statistical generalization while strengthening the applied and analytical basis of the article.

5 Synthesis and Systematization. The final stage of the methodology involved the integration of legal, empirical, and theoretical findings to develop a set of informed and evidence-based recommendations. This process aimed to formulate practical proposals for enhancing the legal framework and organizational practices for the prevention of emotional burnout among social workers in Kazakhstan.

By employing a multidisciplinary methodological approach, the study ensures both analytical rigor and applied relevance in addressing the legal and organizational challenges associated with emotional burnout in the social work profession.

Results and discussion

The results of the study are based on the systematization of secondary empirical evidence, legal analysis, comparative interpretation, and case-based material. The purpose of this section is not to present the results of a primary survey, but to show how available data on burnout can be connected with the institutional and legal conditions of social work in Kazakhstan.

The systematized secondary evidence shows that emotional burnout among social workers is expressed through three main manifestations: emo-

tional exhaustion, depersonalization, and reduced professional effectiveness. These indicators are significant because they describe not only the psychological state of the worker, but also the stability, continuity, and ethical quality of professional performance in the social service system.

Based on the secondary analysis of published empirical materials (Dulatkyzy, 2023; Bolatov et al., 2022; Kamnev et al., 2023), the following burnout-related indicators were systematized for the purposes of this study. These data were not collected through an original survey conducted by the authors. They are used to contextualize the scale of psycho-emotional risks and to examine whether the existing legal and organizational framework in Kazakhstan provides adequate mechanisms for prevention and support (Table 5).

Based on the content analysis of literary sources, the main causes contributing to the development of emotional burnout among social workers have been identified. Key factors include a high workload with insufficient staffing of social services, low wages that do not correspond to the level of professional responsibility and emotional stress, lack of systematic psychological support from employers, uncertainty of professional roles and vagueness of functional responsibilities, as well as constant work with severe cases (violence, poverty, disability), contributing to the development of secondary traumatization (Vinikov et al., 2021). The combination of these factors increases the manifestations of emotional exhaustion and depersonalization, significantly increasing the risk of professional burnout among social workers (Hernandez E. 2021).

Table 5
Secondary indicators of emotional burnout among social workers

Burnout manifestation	Reported indicator	Empirical interpretation
Emotional exhaustion	62%	Indicates a high level of accumulated fatigue, chronic occupational stress, and reduced emotional resources
Depersonalization	45%	Shows the risk of psychological distancing from service recipients and weakening of empathic professional interaction
Reduced professional effectiveness	48%	Reflects a decline in perceived professional capacity, motivation, and work satisfaction

Case-based analytical fragment: a family exposed to multiple social risks

To avoid overloading the article with descriptive case material, the case is used here as a condensed analytical fragment. It concerns a family in the Almaty Region consisting of a mother and four children, including an infant. The household faces several overlapping risks: unstable housing, lack of regular income, insufficient sanitary conditions, irregular school attendance, weak medical supervision, limited family support, and the need for continuous intervention by social and child protection services.

The case is not included as a detailed social work report. Its purpose is analytical. It shows how a social worker becomes involved in a situation where legal responsibility, emotional pressure, ethical decision-making, and interagency coordination are concentrated within one professional task. The specialist must assess risks to children, maintain communication with the parent, coordinate education and healthcare services, document interventions, and respond to signs of neglect or family dysfunction. Such work requires professional empathy, but at the same time exposes the specialist to repeated stress, moral tension, and secondary traumatization (Table 6).

Table 6
Case-based empirical interpretation of burnout risks

Practical condition in the case	Burden on the social worker	Burnout-related risk
Multiple family risks	The worker must assess poverty, child neglect, schooling problems, medical risks, and housing instability at the same time	Emotional exhaustion and role overload
Responsibility for child safety	The worker must evaluate whether children are at risk and whether protective measures are needed	Moral pressure and fear of professional error
Need for interagency coordination	The worker must interact with education, healthcare, social protection, and child protection services	Administrative overload and professional frustration
Repeated exposure to crisis conditions	The worker regularly encounters neglect, poverty, and family dysfunction	Secondary traumatization
Limited institutional support	The worker often depends on fragmented services and individual initiative	Reduced professional effectiveness

The case demonstrates that burnout is formed through the accumulation of professional stressors. The social worker is expected to maintain empathy, make legally significant decisions, coordinate several institutions, and remain emotionally stable in situations involving children, poverty, neglect, and family crisis. Without supervision, psychological support, clear protocols, and workload regulation,

these demands create a sustained risk of professional exhaustion.

The case also shows that burnout is not caused only by individual vulnerability. It arises when emotionally intensive work is combined with legal uncertainty, weak institutional support, high responsibility, and limited resources. This finding supports the central argument of the study: psycho-emotional

protection should be incorporated into labor regulation, internal institutional standards, supervision practices, and burnout prevention mechanisms.

Analyzing the results obtained, the findings suggest that the situation with emotional burnout of social workers in Kazakhstan is comparable to global data (Kristensen et al., 2005; Braun & Clarke, 2006).

In Kazakhstan, the risk of burnout is intensified by three mutually reinforcing factors: the growing social burden on social protection institutions, the limited staffing capacity of social services, and the weak development of psychological support mechanisms at the organizational level. These factors are not separate causes but elements of one institutional problem. When emotionally demanding work is combined with insufficient supervision, unclear workload standards, and limited access to psychological assistance, burnout becomes a predictable occupational risk rather than an individual reaction to stress.

The high level of emotional burnout among social workers negatively affects not only their profes-

sional activities, but also the realization of the social rights of citizens, primarily representatives of vulnerable groups (Maslach et al., 1986). It should be emphasized that in conditions of increasing social instability, the emotional stability of social workers is of strategic importance for maintaining the social stability of society as a whole.

Thus, the revealed prevalence of emotional burnout indicates the need for urgent measures to review approaches to the protection of the psycho-emotional health of social workers (Kryuchkova, 2021). In particular, it requires not only medical or psychological support from specialists, but also the introduction of preventive legal mechanisms at the level of labor and social legislation, as well as the development of organizational practices for the prevention of professional burnout.

The analysis of the current legislation of Kazakhstan has shown that the issues of prevention of emotional burnout of social workers today remain insufficiently regulated in both labor and social law. The key legal gaps are summarized in Table 7.

Table 7

Legal gaps in the regulation of psycho-emotional protection of social workers in Kazakhstan

№	Regulatory act	The existence of norms on the prevention of emotional burnout	The main identified shortcomings
1	The Labor Code of the Kazakhstan	There are no special rules on the prevention of emotional burnout; occupational safety is interpreted primarily as ensuring the physical safety of employees.	- Lack of provisions on the psychological well-being of employees.
2	The Law of the Kazakhstan «On special social assistance»	Regulates the provision of social assistance to the population, but does not provide for mechanisms to protect the psycho-emotional state of social workers themselves.	- There is no consolidation of the right to receive psychological help.
3	General legal acts on social protection	The basic principles of social protection are formulated, but the issues of the emotional state of employees are indirectly addressed and not detailed.	- There are no requirements for employers to organize preventive measures.
4	Government programs and strategies for the development of the social sphere	The strategic documents mention the need to improve the working conditions of social workers, but without specifying measures regarding psycho-emotional well-being.	- Focused exclusively on social assistance clients.

The legal analysis reveals several recurring gaps. First, social workers do not have an explicitly guaranteed right to employer-funded psychological support. Second, occupational safety is still interpreted mainly through physical working conditions, while psycho-emotional risks remain outside the core logic of labor protection. Third, employers are not legally required to organize supervision, stress prevention, post-crisis debriefing, or regular monitoring of burnout symptoms. Fourth, the legislation

does not contain sectoral standards for assessing case complexity and emotional workload in social services.

These gaps show that emotional burnout is not yet treated as a legally relevant occupational risk. As a result, responsibility for coping with professional exhaustion is shifted to the individual worker, while institutional prevention remains optional and fragmented. This finding provides the legal basis for the proposed LERM model (Parshina, 2014).

The proposed legal changes should be formulated not as abstract guarantees, but as enforceable institutional obligations. First, labor protection provisions should be expanded to include psycho-emotional safety, especially for professions involving sustained contact with crisis situations, violence, neglect, disability, poverty, and family dysfunction. Second, employers in the social service sector should be required to provide access to supervision, psychological counseling, and post-crisis debriefing. Third, social service institutions should introduce internal protocols for early detection of burnout risks, including anonymous staff surveys and referral procedures. Fourth, workload regulation should

be linked to the complexity of cases rather than only to the formal number of service recipients. These measures would allow the prevention of burnout to become part of ordinary institutional management rather than an optional welfare initiative.

The legal analysis showed that the empirical risks identified above are not sufficiently reflected in the current regulatory framework. The legislation recognizes general labor protection, but it does not clearly define psycho-emotional safety as part of occupational safety. It also does not establish a mandatory system of supervision, psychological counseling, post-crisis debriefing, or regular monitoring of burnout symptoms for social workers (Table 8).

Table 8
Empirical risks and corresponding regulatory gaps

Empirical risk	Current regulatory gap	Required institutional response
Emotional exhaustion	No mandatory monitoring of psycho-emotional condition	Periodic anonymous assessment and early detection procedures
Depersonalization	No institutional requirement for reflective supervision	Regular individual and group supervision
Secondary traumatization	No mandatory post-crisis psychological support	Debriefing after difficult cases and confidential counseling
Role overload	No workload regulation based on case complexity	Caseload standards that consider the severity and emotional intensity of social risks
Reduced professional effectiveness	Weak connection between staff well-being and service quality	Professional development, mentoring, and emotional resilience programs

The table shows a structural mismatch between the nature of social work and the existing system of professional protection. Social workers deal with cases that involve intense emotional contact, legal responsibility, ethical tension, and interagency coordination. However, the current institutional framework does not provide sufficient preventive mechanisms for managing these risks. This mismatch became the empirical basis for developing the Legal and Emotional Resilience Model.

Comparative analysis with foreign practice

Unlike Kazakhstan, a number of foreign countries have developed systematic approaches to protecting the psycho-emotional health of social workers. Thus, in Finland, the right of social workers to free psychological support is enshrined at the legislative level, which contributes to the early detection and prevention of professional burnout. In Canada, the Employee Assistance Program (EAP) is being implemented, aimed at diagnosing stress conditions, providing counseling and reducing emotional over-

load among social workers (Rienks S. L. 2020). In Ethiopia, the integration of psychosocial support into the primary social care system has significantly reduced the level of professional burnout among social workers (Selamu et al., 2019: 59). The examples confirm that the introduction of comprehensive legal and organizational measures at the state level has a significant positive impact on the prevention of emotional burnout, increasing the sustainability and effectiveness of social services (Table 9).

The comparative analysis shows that effective burnout prevention depends less on a single support measure and more on the institutionalization of several interconnected mechanisms. In countries with developed social protection systems, psycho-emotional safety is incorporated into labor protection, supervision, counseling, workload regulation, and employee assistance programs. These measures are not treated as informal support; they are embedded in organizational standards and employer responsibility.

Table 9
Comparative analysis of burnout prevention practices

A country	Regulatory and organizational measures	Level of institutionalization and coverage	Effectiveness (according to research)	Source of information
Finland	The right to psychological support and mandatory state-supported programs has been secured.	High	Reducing burnout by 30-35%	Ministry of Social Affairs and Health of Finland (2022)
Canada	EAP programs, support at all levels, anonymous consultations, mandatory implementation in state-owned enterprises.	High	Up to 40% stress reduction	Canada Occupational Health and Safety Regulations, EAP Canada (2021)
Ethiopia	Integration of psychosocial care into the primary medical and social network.	Medium	Growing trust in social services	Selamu et al., Human Resources for Health, 2019
Germany	Legislative acts on mandatory supervision and prevention of professional burnout.	High	Staff turnover drop by 2 times	Bundesministerium für Arbeit und Soziales, 2020
Sweden	Developed trade union initiatives, government-funded stress management courses.	High	Stable level of job satisfaction	Swedish Trade Union Confederation, 2021
Netherlands	Mandatory work breaks, psychologists in municipal social services.	High	Reducing the number of burnout complaints	Government of the Netherlands, Ministry of Health, 2022
USA	The National Association of Social Workers has developed standards that have been implemented in government organizations.	High	Reduction of temporary disability	National Association of Social Workers (NASA), USA, 2021
France	Emotional well-being programs are part of the mandatory terms of employment contracts.	High	Increase productivity and satisfaction	Ministère des Solidarités et de la Santé, France, 2021
Norway	Each municipality has burnout prevention services funded from the budget.	High	Reducing employee anxiety	Norwegian Labour Inspection Authority, 2022
Japan	Regular stress management trainings, psychological support in the workplace.	Medium	Positive dynamics on internal issues	Ministry of Health, Labour and Welfare of Japan, 2020
Australia	Workplace wellness programs that include individual support from specialists.	High	Increased motivation among social workers	Australian Government Department of Health, 2021
Great Britain	The existence of legislation on the protection of mental health of employees.	High	Improving the psycho-emotional background in the workplace	Health and Safety Executive (HSE), UK, 2021
Ireland	Government initiatives to finance mental health in the social sector.	Medium	Reducing fatigue	Ireland Department of Health and Children, 2020
New Zealand	Mandatory certification of organizations providing personnel support services.	Medium	Improving the efficiency of social services	New Zealand Ministry of Social Development, 2021
Kazakhstan	There are no fixed legal norms, and there is no systematic state policy.	Low	Persistently high burnout rate (up to 62%)	Compiled by the authors based on the analysis of Kazakhstani legislation

For Kazakhstan, the comparative material is important because it identifies transferable elements rather than models for mechanical borrowing. Three elements are particularly relevant: legal recognition of psycho-emotional risk, regular institutional mon-

itoring of burnout symptoms, and mandatory access to supervision or psychological support for specialists working with high-risk cases. These elements are used below as the basis for the LERM model (Table 10).

Table 10
Analytical verification of the research hypothesis

Proposition	Evidence used	Verification result	Conclusion
Proposition 1: Burnout can be operationalized through psychological indicators	Secondary empirical evidence and literature on emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and occupational stress	Supported	Burnout is treated as a structured professional risk rather than as a general emotional state
Proposition 2: Kazakhstani legislation insufficiently recognizes psycho-emotional risks	Legal analysis of labor protection and social service regulation	Supported	Psycho-emotional safety is not sufficiently embedded in employer obligations and occupational protection
Proposition 3: High-risk social work cases intensify burnout-related risks	Case-based fragment involving multiple family risks, child safety, interagency coordination, and limited institutional support	Supported	Burnout-related risks arise from accumulated emotional, ethical, legal, and organizational burdens
Proposition 4: Effective prevention requires institutionalized support mechanisms	Comparative analysis of foreign practices	Supported	Supervision, counseling, workload regulation, monitoring, and employer responsibility are necessary for prevention
General hypothesis	Integrated results of secondary empirical, legal, case-based, and comparative analysis	Supported analytically	Emotional burnout among social workers can be interpreted as a legally relevant occupational risk requiring institutional regulation

The analytical verification supports the hypothesis that emotional burnout among social workers in Kazakhstan can be interpreted as a legally relevant occupational risk. The verification was based on the convergence of four types of evidence: secondary empirical indicators, legal gap analysis, case-based interpretation, and comparative legal analysis.

Proposition 1 was supported by the systematized secondary empirical evidence. Emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and chronic occupational stress appear as recurring indicators in the reviewed sources. This confirms that burnout can be operationalized through identifiable manifestations rather than discussed only as a general state of fatigue.

Proposition 2 was supported by the legal analysis. The current legal framework does not contain a sufficiently developed mechanism for recognizing psycho-emotional safety as part of occupational pro-

tection. In particular, the legislation does not clearly establish mandatory supervision, employer-funded psychological counseling, post-crisis debriefing, workload regulation based on case complexity, or regular monitoring of burnout symptoms.

Proposition 3 was supported by the case-based interpretation. The analyzed case demonstrates that social workers may face a concentration of emotional, ethical, legal, and organizational burdens within one professional situation. These burdens include responsibility for child safety, interaction with several institutions, documentation of interventions, work with family dysfunction, and limited support resources. This confirms that burnout-related risks arise from the structure of social work practice, not only from personal vulnerability.

Proposition 4 was supported by the comparative analysis. Foreign practices show that burnout prevention becomes effective when support measures are institutionalized through supervision, confiden-

tial counseling, workload regulation, employee assistance programs, and early detection procedures. These elements are therefore relevant for Kazakhstan as adaptable institutional mechanisms.

The general hypothesis is supported analytically. The evidence shows that emotional burnout among social workers is not only a psychological difficulty, but a professional risk that requires legal recognition, institutional procedures, employer responsibility, and regular monitoring. This conclusion provides the basis for the operationalized LERM model.

The operational validity of the LERM model is based on the correspondence between identified burnout risks and institutional response mechanisms. Emotional exhaustion is linked to workload regulation, supervision, and psychological recovery. Depersonalization is linked to reflective supervision, ethical support, and professional identity reinforcement. Secondary traumatization is linked to post-crisis debriefing and confidential counseling. Reduced professional effectiveness is linked to mentoring, professional development, and organizational support. Legal vulnerability is linked to the absence of formal norms on psycho-emotional safety and therefore requires amendments to internal regulations and labor protection standards.

This correspondence shows that the model is not limited to conceptual classification. Each risk category is connected with a measurable indicator, an assessment method, and an institutional action. Therefore, LERM can be used as an applied framework for diagnosing organizational readiness, designing burnout prevention programs, and evaluating whether social service institutions provide sufficient psycho-emotional protection for their staff.

On the basis of the legal analysis, comparative review, and case-oriented interpretation, the study proposes the Legal and Emotional Resilience Model (LERM). The model is not a general recommendation to provide psychological support. It is an attempt to structure burnout prevention as a sequence of legal, organizational, and psychological actions that can be introduced into social service institutions. The model links each psychological risk with a corresponding institutional response: emotional exhaustion requires workload regulation and supervision; depersonalization requires reflective practice and ethical support; reduced professional efficacy requires mentoring and professional development; secondary traumatization requires access to psychological counseling and debriefing. In this way,

LERM transforms a broad psychological problem into an operational framework for institutional decision-making.

The preceding analysis leads to the development of the Legal and Emotional Resilience Model. The literature review identifies burnout as a psychological and organizational phenomenon. The secondary empirical analysis shows the prevalence and professional significance of burnout manifestations. The case-based fragment demonstrates how these risks appear in everyday social work practice. The legal analysis reveals the absence of sufficient regulatory mechanisms. The comparative analysis identifies institutional elements that may be adapted to Kazakhstan. On this basis, the LERM model is proposed as the main integrative result of the study.

For the model to function as a scientific and applied framework, its components must be translated into observable indicators, assessment procedures, and institutional actions. In this study, the LERM model is operationalized through four domains: legal resilience, emotional resilience, organizational support, and socio-psychological safety. Each domain is linked to measurable indicators, sources of assessment, responsible actors, and expected institutional responses. This operational structure allows the model to be used not only as a conceptual scheme, but also as a practical tool for assessing the readiness of social service institutions to prevent emotional burnout.

To operationalize the proposed Legal and Emotional Resilience Model (LERM), its core components can be structured into four interrelated domains: legal resilience, emotional resilience, organizational support, and socio-psychological protection. Each domain comprises specific elements and implementation mechanisms that address the systemic, personal, and institutional factors contributing to professional burnout among social workers. The table below summarizes the key dimensions of the model and outlines practical strategies for its integration into the social protection system of Kazakhstan (Table 11).

To make the model applicable for institutional assessment, each LERM domain may be evaluated on a three-level scale: 0 points indicate the absence of a mechanism; 1 point indicates partial or informal implementation; 2 points indicate formalized and regularly applied practice. The score for each domain is calculated as the average value of its indicators. The overall LERM readiness score may then be determined as the mean score across the four domains (Table 12).

Table 11
Operational structure of the Legal and Emotional Resilience Model (LERM)

LERM domain	Operational indicators	Assessment method	Data source	Risk interpretation	Institutional response
Legal resilience	Presence of internal rules on psycho-emotional safety; formal access to psychological support; availability of supervision protocols; workload regulation in institutional documents	Legal and institutional document analysis	Labor contracts, internal regulations, job descriptions, occupational safety rules, institutional protocols	High risk if psycho-emotional safety is absent from internal documents and employer obligations are not specified	Amend internal regulations; include psycho-emotional safety in occupational protection; define employer obligations
Emotional resilience	Emotional exhaustion; reduced motivation; difficulty recovering after crisis cases; signs of emotional distancing	Anonymous staff screening using validated burnout tools such as CBI or MBI, supplemented by reflective self-assessment	Staff surveys, psychological screening forms, supervision notes	High risk if emotional exhaustion and reduced professional effectiveness are repeatedly reported	Provide counseling, debriefing, stress-management training, and individual support
Organizational support	Caseload volume; number of high-risk cases; frequency of overtime; access to supervision; availability of peer support	Workload audit and administrative monitoring	Case records, HR reports, supervision logs, workload schedules	High risk if complex cases are concentrated on individual workers without redistribution or supervision	Introduce caseload standards; redistribute complex cases; organize regular individual and group supervision
Socio-psychological safety	Confidential counseling; peer support; post-crisis debriefing; protection against secondary traumatization; support for professional identity	Institutional audit and staff feedback	Counseling records, debriefing logs, anonymous feedback forms, training reports	High risk if workers have no confidential channel for psychological support after emotionally difficult cases	Establish confidential counseling, post-crisis debriefing, peer support groups, and trauma-informed training

Table 12
LERM readiness scale

LERM readiness level	Score range	Interpretation
Low readiness	0–0.75	Psycho-emotional safety is not institutionalized; prevention depends mainly on the individual worker’s coping capacity
Moderate readiness	0.76–1.50	Some support mechanisms exist, but they are fragmented, irregular, or not legally закреплены in institutional procedures
High readiness	1.51–2.00	Psycho-emotional safety is formally recognized, regularly monitored, and supported through supervision, counseling, workload regulation, and employer responsibility

This scoring procedure does not replace clinical diagnosis or primary psychological assessment. Its function is institutional. It helps determine whether a social service organization has the legal, organizational, and psychological conditions necessary for preventing emotional burnout.

Thus, the model connects the theoretical, legal, comparative, and case-based parts of the study into a single analytical framework. It also prevents the recommendations from remaining abstract: each component corresponds to a specific institutional action that can be introduced into social service organizations (Table 13).

Table 13*Operational procedure for implementing the Legal and Emotional Resilience Model (LERM)*

Stage	Procedure	Assessment tool / method	Responsible actors	Output document	Frequency
1. Institutional audit	Review whether internal documents recognize psycho-emotional safety, supervision, counseling, and workload regulation	Legal and organizational document analysis	Management of social service institution; legal unit; HR department	Institutional audit report	Once a year
2. Burnout risk screening	Conduct anonymous assessment of emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, and secondary traumatization	CBI or MBI-based screening; anonymous staff questionnaire	HR department; psychologist; external specialist where available	Burnout risk profile	Twice a year
3. Workload and case complexity assessment	Identify the number of high-risk cases, overtime frequency, and unequal distribution of emotionally complex cases	Case-load audit; case complexity checklist; HR workload records	Social service managers; supervisors; local social protection departments	Workload and case-complexity report	Quarterly
4. Supervision and debriefing	Organize individual and group supervision, especially after crisis cases involving children, violence, neglect, or family dysfunction	Supervision log; debriefing protocol; reflective case discussion	Supervisors; psychologists; team leaders	Supervision and debriefing records	Monthly or after crisis cases
5. Psychological support pathway	Provide confidential counseling and referral options for workers showing signs of burnout risk	Confidential counseling request form; referral protocol	Institutional psychologist; external mental health provider; HR department	Psychological support pathway record	Ongoing
6. Training and professional recovery	Conduct training on emotional self-regulation, ethical boundaries, trauma-informed practice, and interagency communication	Training attendance records; pre/post self-assessment	Training providers; universities; professional associations	Training completion report	At least twice a year
7. Evaluation of LERM effectiveness	Compare LERM readiness scores, staff feedback, turnover, absenteeism, supervision coverage, and burnout-related complaints	LERM readiness scoring; HR indicators; anonymous staff feedback	Institution management; local executive bodies; Ministry of Labour and Social Protection	Annual LERM evaluation report	Once a year

The proposed procedure specifies how the LERM model can be implemented and evaluated. Each stage has a defined action, assessment method, responsible actor, output document, and frequency of application. This structure prevents the model from remaining declarative. It allows social service institutions to assess their current level of readiness, identify weak points in psycho-emotional protection, and monitor whether preventive measures are actually introduced into daily organizational practice.

The operational value of LERM lies in its ability to connect psychological indicators of burnout with concrete institutional decisions. For example, repeated emotional exhaustion should lead not only to individual counseling, but also to workload review and supervision. Depersonalization should

trigger reflective supervision and ethical case discussion. Secondary traumatization should require debriefing after crisis cases. Reduced professional effectiveness should be addressed through mentoring, professional development, and redistribution of complex cases. In this form, the model becomes an applied mechanism for institutional prevention rather than a general recommendation.

Conclusion

The study tested the analytical hypothesis that emotional burnout among social workers in Kazakhstan constitutes a legally relevant occupational risk. The verification of four research propositions supports this hypothesis. Secondary empirical evi-

dence confirms that burnout can be operationalized through emotional exhaustion, depersonalization, reduced professional effectiveness, secondary traumatization, and chronic occupational stress. Legal analysis shows that these risks are insufficiently reflected in the current framework of occupational safety and social regulation. Case-based interpretation demonstrates how burnout-related pressures arise in complex social work practice. Comparative analysis confirms that prevention becomes effective only when psychological support is connected with supervision, workload regulation, monitoring procedures, and employer responsibility.

These findings allow the article to move beyond a descriptive examination of the problem. The study does not merely state that social workers experience emotional burnout. It identifies the conditions under which burnout becomes a legally and institutionally significant risk, specifies the criteria used to analyze this risk, and proposes a model for its prevention. In this sense, the scientific task of the article is solved through the transition from description to analytical verification and applied model-building.

At the same time, the study has a methodological limitation. It does not contain original survey data collected from social workers in Kazakhstan. The conclusions are based on secondary empirical sources, legal analysis, comparative interpretation, and a practice-oriented case. This limitation does not eliminate the scientific value of the article, but it defines its scope: the study should be understood as an interdisciplinary conceptual and applied analysis that prepares the ground for future primary empirical research on burnout among social workers.

Future studies should test the proposed Legal and Emotional Resilience Model (LERM) through primary empirical research involving social workers from different regions of Kazakhstan. Such research should include a clearly defined sample, validated burnout measurement tools, information on workload and institutional support, and comparison between organizations with and without psychological support programs. This would make it possible to assess not only the prevalence of burnout, but also the effectiveness of specific legal and organizational prevention mechanisms.

The study's conclusions are based not only on a review of academic sources, but also on a structured secondary empirical analysis and case-based interpretation. This approach made it possible to relate burnout indicators to concrete legal and organizational deficiencies in Kazakhstani system of social protection. The main contribution of the

article is therefore analytical: it demonstrates how psychological evidence on professional exhaustion can be translated into the language of labor rights, employer obligations, supervision standards, and institutional prevention.

The analysis of Kazakhstani legislation reveals not merely the absence of separate provisions on burnout, but a deeper regulatory gap. The law does not yet connect psycho-emotional risks with the employer's duty to ensure safe working conditions. As a result, emotional exhaustion remains outside formal occupational safety mechanisms, although it is directly related to the content of social work. This creates a situation in which the worker carries the main burden of adaptation, while the institution is not clearly obliged to provide supervision, psychological counseling, debriefing after crisis cases, or systematic monitoring of burnout symptoms.

The comparative analysis demonstrates that effective prevention depends on the degree of institutionalization of support measures. In countries where burnout prevention is linked to labor protection, supervision, employee assistance programs, workload regulation, and confidential counseling, psycho-emotional safety becomes part of professional infrastructure. This finding is important for Kazakhstan because it shows that isolated psychological recommendations are insufficient. Burnout prevention requires a stable mechanism that combines legal norms, organizational procedures, and professional support.

The analytical value of the study lies in the integration of secondary empirical evidence, legal analysis, comparative findings, and case-based interpretation. Descriptive material is therefore subordinated to the main research task: to show how emotional burnout can be recognized as an occupational risk and translated into legal, organizational, and psychological mechanisms of prevention.

The article was revised to avoid excessive descriptive repetition. The case material is treated not as an independent narrative report, but as an analytical fragment demonstrating how burnout risks arise in practice. The main contribution of the study is concentrated in the LERM model, which integrates the literature review, legal analysis, comparative findings, and case-based interpretation into one applied framework.

Taking into account the identified problems and international experience, state social policy in Kazakhstan should move from general recognition of the problem to a clearly structured prevention mechanism. For this purpose, it is necessary to:

- amend the Labor Code of Kazakhstan by recognizing psycho-emotional safety as an element of occupational safety for professions exposed to sustained emotional strain;

- introduce provisions into legislation on special social services that oblige social service institutions to organize supervision, confidential psychological counseling, and post-crisis debriefing for employees;

- establish internal institutional protocols for the early detection of burnout symptoms, including anonymous staff assessment, referral procedures, and annual monitoring reports;

- regulate workload not only by the number of clients, but also by the complexity of cases, the presence of violence, neglect, disability, poverty, and other high-risk circumstances;

- create pilot LERM-based burnout prevention programs in state social service institutions, with subsequent evaluation of their effectiveness through staff well-being indicators, turnover rates, absenteeism, and service quality measures;

- include burnout prevention, emotional self-regulation, trauma-informed practice, and ethical boundary management in the professional development system for social workers.

The implementation of these measures should be evaluated through defined indicators rather than general institutional intentions. These indicators include the presence of internal rules on psycho-emotional safety, the proportion of workers covered by anonymous burnout screening, the frequency of supervision and debriefing sessions, average caseload per social worker, number of high-risk cases per specialist, staff participation in training, use of confidential counseling, staff turnover, absenteeism, and burnout-related complaints. Such indicators make it possible to assess whether the proposed model produces institutional change and whether social workers receive real, not merely declarative, psycho-emotional protection.

The scientific contribution of the article is not limited to the conceptual formulation of the LERM model. The model is operationalized through measurable indicators, assessment methods, implementation procedures, and monitoring criteria. Its domains are linked to specific institutional indicators: legal norms and employer obligations, burnout screening results, workload and case-complexity assessment, supervision coverage, availability

of confidential counseling, debriefing after crisis cases, and staff well-being monitoring. This operational structure allows LERM to be used as a tool for institutional audit, pilot prevention programs, and future empirical testing in social service organizations.

The main analytical contribution of the article is the formulation of a transition from descriptive recognition of burnout to its institutional regulation. The proposed LERM model reflects this transition. It links four dimensions: legal resilience, emotional resilience, organizational support, and socio-psychological safety. Each dimension responds to a specific gap identified in the study. Legal resilience addresses the absence of explicit norms on psycho-emotional protection. Emotional resilience responds to the need for professional recovery and self-regulation. Organizational support concerns supervision, workload distribution, and staff development. Socio-psychological safety covers confidential counseling, peer support, and prevention of secondary traumatization. In this form, the model transforms general conclusions about burnout into an applied framework for social service institutions.

Consequently, with a comprehensive legal, organizational and humanitarian approach, it is possible to ensure a stable, effective and professionally successful social service capable of responding to the challenges of modern society. The psycho-emotional safety of social workers should therefore be treated as a condition for the sustainability of social policy in Kazakhstan. Protecting the worker in this context means protecting the quality of assistance provided to vulnerable groups. This conclusion gives the issue of burnout a broader institutional meaning: it is not only a matter of individual well-being, but also a prerequisite for the reliability, continuity, and ethical integrity of the social protection system.

Contributor Roles

Ospanbek Nazira – Conceptualization, Methodology, Investigation, Formal Analysis, Writing – Original Draft, Visualization.

Kylyshbayeva Bibigul – Supervision, Validation, Resources, Writing – Review & Editing, Project Administration.

Zengin Oguzhan – Methodology, Formal Analysis, Validation, Writing – Review & Editing, Visualization.

References

- Ahola, K., Honkonen, T., Isometsä, E., Kalimo, R., Nykyri, E., Aromaa, A., & Lönnqvist, J. (2005). The relationship between job-related burnout and depressive disorders: Results from the Finnish Health 2000 Study. *Journal of Affective Disorders*, 88(1), 55–62. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2005.05.003>
- Bolatov, A. K., Seisembekov, T. Z., Smailova, D. S., & Hosseini, H. (2022). Burnout syndrome among medical students in Kazakhstan. *BMC Psychology*, 10, 193. <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00901-w>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Dulatkyzy, M. (2023). The result of emotional burnout syndrome in social workers as a factor leading to occupational risks. *Eurasian Science Review*, 1(1), 17. <https://doi.org/10.63034/esr-17>
- Hart, P. M., & Cooper, C. L. (2001). Occupational stress: Toward a more integrated framework. In N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil, & C. Viswesvaran (Eds.), *Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology*, 2, 93–114.
- Hernandez, E. (2021). Mindfulness and burnout among social workers [Master's thesis, California State University, San Bernardino]. ScholarWorks. <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/1034>
- Kamnev, A. N., Mikhailova, T. A., & Shilina, I. B. (2023). Emotional burnout and stress in social workers. *Journal of Modern Foreign Psychology*, 12(4), 145–156. <https://doi.org/10.17759/jmfp.2023120413>
- Kim, H., & Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy, and social support. *Administration in Social Work*, 32(3), 5–25. <https://doi.org/10.1080/03643100801922357>
- Kortikova, A. V. (2016). Socio-psychological technologies for overcoming emotional burnout in social workers. *Psychology and Pedagogy: Methods and Practical Application Problems*, 53, 15–23.
- Kristensen, T. S., Borritz, M., Villadsen, E., & Christensen, K. B. (2005). The Copenhagen Burnout Inventory: A new tool for the assessment of burnout. *Work & Stress*, 19(3), 192–207. <https://doi.org/10.1080/02678370500297720>
- Mák, K., Fejes, É., & Pohl, M. (2020). The prevalence of burnout among social workers. *Orvosi Hetilap*, 161(47), 1884–1890. <https://doi.org/10.1556/650.2020.31860>
- Marc, C., & Oşvat, C. (2013). Stress and burnout among social workers. *Social Work Review*, 3, 121–130.
- Maslach, C., Jackson, S. E., & Schwab, R. L. (1986). *Maslach Burnout Inventory manual*. Consulting Psychologists Press.
- Naisberg-Fennig, S., Fennig, S., Keinan, G., & Elizur, A. (1991). Personality characteristics and proneness to burnout: A study among psychiatrists. *Stress Medicine*, 7(3), 201–205. <https://doi.org/10.1002/smi.2460070310>
- Parshina, V. V. (2014). Emotional burnout syndrome in psychosocial work. *Modern Humanitarian Studies*, 1(56), 85–87.
- Raižienė, S., & Bakšytė, A. (2010). The relationship between the burnout of social service workers, social support, and self-efficacy. *Social Work*, 9, 119–126.
- Rienks, S. L. (2020). An exploration of child welfare caseworkers' experience of secondary trauma and strategies for coping. *Child Abuse & Neglect*, 104, 104355. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104355>
- Selamu, M., Thornicroft, G., Fekadu, A., & Hanlon, C. (2019). Burnout among primary healthcare workers during implementation of integrated mental healthcare in rural Ethiopia: A cohort study. *Human Resources for Health*, 17(1), 58. <https://doi.org/10.1186/s12960-019-0383-3>
- Vinnikov, D., Tulekov, Z., Akyzhanov, A., Dushpanova, A., & Romanova, Z. (2021). Occupational burnout in oncologists in Kazakhstan. *Occupational Medicine*, 71(8), 375–380. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqab121>

Information about the authors:

Ospanbek Nazira (corresponding-author) – PhD student of the Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nazira_0390@mail.ru).

Kylyshbayeva Bibigul – Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kbibigul10@gmail.com).

Zengin Oguzhan – PhD, School of Social Work, University of Alabama, Alabama, USA; Department of Social Work, Karabuk University (Karabuk, Türkiye, e-mail: oguzhanzengin@karabuk.edu.tr).

Авторлар туралы мәлімет:

Оспанбек Назира (корреспонденттік автор) – әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nazira_0390@mail.ru).

Кылышбаева Бибикуль Наурызовна – әлеуметтану ғылымдарының докторы, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының доценті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: kbibigul10@gmail.com).

Зенгин Огузхан – PhD, Алабама университеті, Әлеуметтік жұмыс мектебі, Алабама, АҚШ; Карабюк университеті, Әлеуметтік жұмыс кафедрасы (Карабюк, Түркия, e-mail: oguzhanzengin@karabuk.edu.tr).

Сведения об авторах:

Оспанбек Назира (автор-корреспондент) – докторант кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nazira_0390@mail.ru).

Кылышбаева Бибигуль Наурызовна – доктор социологических наук, доцент кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: kbibigul10@gmail.com).

Зенгин Огузхан – PhD, Школа социальной работы, Университет Алабамы, Алабама, США; кафедра социальной работы, Университет Карабюк (Карабюк, Турция, e-mail: oguzhangezgin@karabuk.edu.tr).

Келін түсті: 16 маусым 2025 жыл

Қабылданды: 12 мамыр 2026 жыл

V. Yenseyeva^{1*}, N. Shedenova¹, P. Finke²

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²University of Zurich, Zurich, Switzerland

*e-mail: venseeva@gmail.com

SOCIAL PRACTICES OF REPATRIATE INTEGRATION IN KAZAKHSTAN: THE CASE OF THE ZHETYSU REGION

The issue of repatriates' integration into society has become increasingly important in the context of global migration processes, demographic changes, and state policies aimed at supporting ethnic return migrants. The purpose of this study is to identify the main social practices influencing the integration of repatriates living in the Zhetysu Region of Kazakhstan and to determine the factors that facilitate or hinder their social adaptation. The methodological framework of the study is based on a quantitative sociological approach. Empirical data were collected through a structured survey of 787 repatriates permanently residing in different districts of the Zhetysu Region. The data were analyzed using descriptive statistics, correlation analysis, and tests of association between variables. The findings demonstrate that the social integration of repatriates is a complex and multidimensional process shaped by a combination of social, cultural, and institutional factors. The most significant predictors of a sense of belonging include stable social ties with local residents, understanding of cultural norms, and participation in everyday social interactions. The value of the study lies in providing large-scale empirical evidence on the everyday integration practices of repatriates within the regional context of Kazakhstan. The results expand current understanding of the mechanisms underlying social belonging and confirm the need to conceptualize integration as a multi-level process involving social relationships, cultural adaptation, and institutional interaction. The practical significance of the study lies in the potential use of its findings by regional authorities, non-governmental organizations, and social service providers for the development of targeted support measures for repatriates. The implementation of such measures may contribute to strengthening social cohesion, increasing repatriates' participation in local community life, and improving the overall effectiveness of social integration policies.

Keywords: repatriates, social integration, social practices, sense of belonging, Kazakhstan.

В.Т. Енсеева^{1*}, Н.У. Шеденова¹, П. Финке²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Цюрих университеті, Цюрих, Швейцария

*e-mail: venseeva@gmail.com

Қазақстандағы репатрианттардың интеграциясының әлеуметтік тәжірибелері: Жетісу өңірі мысалында

Репатрианттардың қоғамға интеграциялану мәселесі жаһандық көші-қон үдерістерімен, демографиялық өзгерістермен және көшіп келген этникалық қазақтарды қолдауға бағытталған мемлекеттік саясатпен байланысты ерекше өзектілікке ие болып отыр. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның Жетісу облысында тұратын репатрианттардың интеграциясына ықпал ететін негізгі әлеуметтік тәжірибелерді анықтау, сондай-ақ олардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін немесе кедергі келтіретін факторларды айқындау. Зерттеудің әдіснамалық негізін сандық әлеуметтанулық тәсіл құрады. Эмпирикалық деректер Жетісу облысының әртүрлі аудандарында тұрақты тұратын 787 репатриант арасында жүргізілген құрылымданған сауалнама нәтижесінде жинақталды. Деректерді өңдеуде сипаттамалық статистика, корреляциялық талдау және белгілердің өзара байланысын талдау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижелері репатрианттардың әлеуметтік интеграциясы әлеуметтік, мәдени және институционалдық факторлардың жиынтығына тәуелді күрделі әрі көпқырлы үдеріс екенін көрсетті. Жергілікті тұрғындармен тұрақты әлеуметтік байланыстардың болуы, мәдени нормаларды түсіну және күнделікті әлеуметтік өзара әрекеттестікке қатысу тиесілілік сезімінің қалыптасуына ең маңызды ықпал ететін факторлар ретінде анықталды. Зерттеудің құндылығы Қазақстанның өңірлік контекстіндегі репатрианттардың күнделікті интеграциялық тәжірибелері туралы ауқымды эмпирикалық деректер ұсынуында жатыр. Алынған нәтижелер әлеуметтік тиесілілік

түсініктерді кеңейтіп, интеграцияны әлеуметтік қатынастарды, мәдени бейімделуді және институционалдық өзара әрекеттестікті қамтитын көпдеңгейлі үдеріс ретінде қарастыру қажеттігін дәлелдейді. Зерттеудің практикалық маңызы оның нәтижелерін өңірлік мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар және әлеуметтік қызметтер тарапынан репатрианттарды қолдаудың нысаналы бағдарламаларын әзірлеуде қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Мұндай шараларды жүзеге асыру әлеуметтік бірлікті нығайтуға, репатрианттардың жергілікті қауымдастықтар өміріне қатысу деңгейін арттыруға және олардың әлеуметтік интеграциясының тиімді жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: оралмандар, әлеуметтік интеграция, әлеуметтік тәжірибелер, тиесілілік сезімі, Қазақстан.

В.Т. Енсеева^{1*}, Н.У. Шеденова², П. Финке³

^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³ Университета Цюриха, Швейцария

*e-mail: venseeva@gmail.com

Социальные практики интеграции репатриантов в Казахстане: на примере Жетысуского региона

Проблема интеграции репатриантов в общество приобрела особую актуальность в связи с глобальной миграцией, демографическими изменениями и государственной политикой в отношении возвращения мигрантов. Целью исследования является выявление основных социальных практик, влияющих на интеграцию репатриантов, проживающих в Жетысуской области Казахстана, а также определение факторов, способствующих или препятствующих их социальной адаптации. Методологическую основу исследования составил количественный социологический подход. Эмпирические данные были получены в результате структурированного опроса 787 репатриантов, постоянно проживающих в различных районах Жетысуской области. Для обработки данных использовались методы описательной статистики, корреляционного анализа и анализа сопряженности признаков. Результаты исследования показали, что социальная интеграция репатриантов представляет собой сложный и многомерный процесс, зависящий от совокупности социальных, культурных и институциональных факторов. Наиболее значимыми предикторами чувства принадлежности выступают наличие устойчивых социальных связей с местными жителями, понимание культурных норм и участие в повседневном социальном взаимодействии. Ценность проведенного исследования состоит в получении масштабных эмпирических данных о повседневных практиках интеграции репатриантов в региональном контексте Казахстана. Полученные результаты расширяют современные представления о механизмах формирования социальной принадлежности и подтверждают необходимость рассмотрения интеграции как многоуровневого процесса, включающего социальные отношения, культурную адаптацию и институциональное взаимодействие. Практическое значение работы заключается в возможности использования полученных результатов региональными органами власти, неправительственными организациями и социальными службами для разработки адресных мер поддержки репатриантов. Реализация таких мер может способствовать укреплению социальной сплоченности, повышению уровня участия репатриантов в жизни местных сообществ и созданию более эффективной системы их социальной интеграции.

Ключевые слова: репатрианты, социальная интеграция, социальные практики, чувство принадлежности, Казахстан.

Introduction

The study of the social integration practices of returnees is due to increased global migration, demographic changes and government programmes. Repatriates often find themselves in unique situations related to their ethnic origin, but they are also exposed to the social and cultural influence of the countries of previous residence, which creates complicated ways of adaptation (Barrett, 2013). Research shows that successful integration depends not only on structural conditions, such as employ-

ment, housing and education, but also on daily social activity, which contributes to the formation of a sense of belonging, recognition and participation in community life (Ager, 2008; Ryan, 2017). In the post-Soviet and Central Asian contexts, repatriation has become an important strategy of state-building and demographic change. In this context, government repatriation programmes have served as demographic and political instruments. Their aim is to address population decline, promote resettlement in key areas and help ethnic minorities who have returned home to join the nation-building efforts.

However, the mechanisms of support from state institutions are often inconsistent and applied unevenly (Zhanbossinova, 2019). Returnees often face language barriers, bureaucratic complexities and limited access to social networks, which makes their integration difficult despite the existence of formal citizenship rights (Diener, 2007). Analysis of everyday social practices such as community interaction, cultural participation, support networks and identity reconciliation provides important insights into how returnees adapt to the new social environment and form a sense of belonging. Given these factors it is important to understand the factors that promote or hinder the integration of returnees into contemporary societies. It complements broader discussions on migration, citizenship, social cohesion and the role of the state in creating an enabling environment for returning populations. By focusing on social practices, not just structural indicators, the study presents a detailed, human-centred perspective that is crucial for informed policy development and targeted social support programs.

Research hypotheses:

H₁: Returnees with wider social networks, such as relatives, neighbors and social groups, exhibit a higher level of integration.

H₂: The level of education and the degree of professional involvement are positively related to the overall level of social adaptation.

The results of the study provide valuable data to the regional authorities in Zhetysu, enabling them to improve integration programmes and address existing problems such as language adaptation, access to public services and uneven availability of support networks. Results can also help NGOs, social service providers and community organizations to design targeted interventions that reflect the real experiences of returnees and contribute to long-term social cohesion in the region.

Literature review

The problem of ethnic return migration to Kazakhstan has been widely studied in terms of its historical context, political framework and consequences for integration. Early studies of Kazakh diasporas highlight the diversity of historical paths that led to the formation of Kazakh communities abroad. Some groups have faced forced displacement, hunger or political repression, especially during the Soviet era. Others, such as the Kazakhs in Mongolia and parts of China, have experienced longer-term problems related to changes in imperial borders, resettlement

policies, and socio-economic marginalization rather than direct coercion (Amanzhol, 2014; Diener, 2007). Therefore, the Kazakh diasporas were formed in different historical contexts and developed unique social, cultural and linguistic characteristics. After Kazakhstan gained independence in 1991, the State repatriation policy was aimed at encouraging the return of ethnic Kazakhs, but reverse migration was selective, partial and uneven. Many diaspora communities have settled abroad for long periods, sometimes for generations, while others have engaged in cyclical or delayed migration rather than permanent return. In these circumstances, repatriation has served as an instrument of demographic and nation-building. Symbolically strengthened ethnic succession, increased the share of ethnic Kazakhs and supported the state's efforts to redefine national identity in the post-Soviet era rather than acting as a universal or mandatory process. However, the returnees faced considerable difficulties in adapting to the social, economic and cultural realities of their «historical homeland». A considerable amount of research is devoted to the institutional and political context of repatriation. A comparative study by Zeveleva (2014) conducted in Germany, Russia and Kazakhstan shows that repatriation programmes are only effective when they include practical support such as material assistance, legal status and demand in the labor market along with ideological narrative about statehood. In Kazakhstan, this view suggests that repatriation was presented as a way to correct past injustices and strengthen the indigenous nation. But it is also limited by changing economic priorities and migration policies.

Werner (2017) introduce the concept of «privileged exception» to describe the contradictory situation of returnees who enjoy legitimate rights and welcome, but still face language barriers, daily discrimination and incomplete belonging to post-Soviet society. In this broader context, a number of studies focused on adaptation and integration. Amanzhol (2014) documents the wave of Kazakh emigration and the extent of return after independence. They found that many returnees face bureaucratic obstacles, difficulties in recognizing their qualifications and finding housing and work even with official support. Zhapakov (2020) analyzes employment issues, arguing that unemployment and underemployment often force returnees into internal migration, making them a vulnerable part of Kazakhstan's labor force. The results highlight that citizenship alone is not sufficient for integration, access to stable employment and effective inclusion in local labour markets are crucial.

Other researchers stress the importance of civil society and community organizations in promoting integration. Kaiser (2020) explores membership-based returnee organizations providing services to NGOs established by returnees to facilitate settlement and social integration. He shows that these organizations provide legal assistance, language courses, cultural events and mutual support, which is very important for new arrivals. At the same time, the authors argue that these organizations are difficult to become effective collective voices and have limited ability to influence public policy or mobilize as a social movement for returnees (Bokayev, 2012). Recent studies are increasingly focusing on the experiences of young returnees and students. Taldybayeva (2021) studies the fate of young «kandastar», who came to Kazakhstan on state scholarships, and compares their hopes for a «historical homeland». Despite opportunities for education, young returnees still face barriers related to language, social networks and regional inequalities. This suggests that the state's initiative to attract young people from the diaspora has had mixed results for their long-term integration. Zharkynbekova et. al. (2024) discusses the socio-cultural integration of young returnees, showing that higher education and participation in areas such as construction, services, medicine and teaching, along with strong family ties, help them adapt. However, traditional attitudes and strong group bonds also form certain cultural bonds. Based on the concept of transnationalism Zharkynbekova et. al. (2024) study the role of the family in the adaptation of ethnic Kazakh students from Mongolia and China. Their study, conducted using mixed methods, shows that many young returnees maintain close transnational family ties that support their emotional health and allow them to focus on possible re-migration. Students from Mongolia, who often have more extensive family ties in Kazakhstan and communicate with relatives more frequently, adapt more smoothly than students from China, who often experience emotional distance from their families and are more likely to return home after graduation. The study refutes previous perceptions of return migration as a one-off event, showing that the lives of returnees are closely linked to ongoing cross-border social dynamics (Zhailybayev, 2020).

Comparative analysis also contributes to the understanding of identity and belonging among returnees. The study by Kość-Ryżko (2016) on Poles returning from Kazakhstan reveals serious «identity dilemmas» and a sense of estrangement. Although

many of them yearn to return home, in Poland they are often considered «too Soviet» and their claims of national identity are disputed. The results relate to the situation in Kazakhstan, where local residents may call returnees «Chinese» or «Mongols» which illustrates how ethnic backward migration can lead to new forms of isolation rather than direct acceptance. In general, the literature on returnees from Kazakhstan highlights several key aspects of integration: (1) the historical and political context of repatriation programs, (2) the conflict between legal-symbolic inclusiveness and socio-economic or cultural isolation, (3) the importance of employment, education and civil society organizations for adaptation, as well as (4) the unique vulnerabilities and resources of young returnees in transnational family networks. However, most existing studies are based on qualitative interviews, policy analysis or case studies focused on major cities and individual subgroups. There is a need for systematically collected quantitative data reflecting the daily practice of integration in regional settings and medium-sized cities. Focusing on repatriates living in the Zhaoyusy region and using a large-scale survey, this study addresses this gap and allows for a more detailed analysis of factors such as demographic characteristics, place of origin and local social conditions.

Materials and methods

Data were collected through a structured survey of returnees permanently residing in various parts of the Zhetysu region during the period from July to November 2025. The final sample included 787 reliable responses. The survey covered areas such as:

- demographic and socio-economic characteristics;
- country of origin;
- household composition;
- education, employment and material well-being;
- social integration indicators and everyday social practices.

The data were processed with SPSS Statistics using descriptive statistics, cross-tabulations and correlation analysis. The socio-demographic structure of the respondents shows a significant internal diversity in terms of age, education, employment and country of origin, which ensures representativeness of the data set for analysis of the integration patterns of returnees in the Zhetysu region (see Table 1).

Table 1
Socio-demographic characteristics of respondents (N = 787)

Characteristic	Category	N	%
Gender	Male	295	37.5
	Female	492	62.5
Age	18–24	41	5.2
	25–34	103	13.1
	35–44	333	42.3
	45–54	130	16.5
	55–64	158	20.1
	65+	22	2.8
	Place of residence	Taldykorgan (<i>urban – regional capital</i>)	219
Tekeli (<i>urban – city of regional significance</i>)		100	12.7
Panfilov district (Zharkent) (<i>semi-urban – district centre</i>)		40	5.1
Sarkand (<i>semi-urban – district centre</i>)		15	1.9
Alakol District (Usharal) (<i>semi-urban – district centre</i>)		50	6.4
Karatal District (Ushtobe) (<i>semi-urban – district centre</i>)		226	28.7
Aksu District (<i>rural</i>)		19	2.4
Eskeldi District (<i>rural</i>)		56	7.1
Kerbulak District (<i>rural</i>)		14	1.8
Koksu District (<i>rural</i>)		48	6.1
Marital status		Single (never married)	131
	Married	549	69.8
	Divorced	73	9.3
	Widowed	34	4.3
Children	1–2 children	234	29.7
	3–4 children	272	34.6
	More than 4 children	140	17.8
	No children	141	17.9
Education	Primary and general secondary education	91	11.6
	Secondary vocational education (college)	169	21.5
	Higher education (bachelor's degree)	426	54.1
	Postgraduate education (master's, doctoral)	84	10.7
	No formal education	17	2.2
Employment status	Employee in the public sector	237	30.1
	Employee in the private sector	74	9.4
	Entrepreneur	108	13.7
	Self-employed	52	6.6
	Student	138	17.5
	Homemaker	60	7.6
	Pensioner	29	3.7
	Unemployed	37	4.7
	Other	52	6.6

Continuation of the table

Characteristic	Category	N	%
Material situation	Insufficient even for food	40	5.1
	Enough for food, but buying clothes is difficult	91	11.6
	Enough for daily expenses, but large purchases are difficult	247	31.4
	Enough for all necessities, but cannot afford a car or housing	218	27.7
	Enough for everything, including expensive purchases (car, housing, etc.)	125	15.9
	Difficult to answer	66	8.4
Country of residence before migration	China (PRC)	568	72.2
	Uzbekistan	85	10.8
	Mongolia	50	6.4
	Russia	56	7.1
	Kyrgyzstan	20	2.5
	Turkmenistan	8	1.0

The study met standard ethical standards, participation was completely voluntary and anonymous. Respondents were aware of the purpose of the study, the anonymity of the data and their right to opt out at any time. No personal information was collected. The use of targeted sampling is suitable for hard-to-reach groups such as returnees, but it limits the generalizability of results beyond the Zhetysu region. Data reported by respondents may also be affected by social desirability bias. However, the large sample size ($N = 787$) and the coverage of several areas enhance the reliability of the dataset and enable meaningful comparisons.

Results and discussion

The analysis of the survey data began with an examination of the links between key socio-demographic characteristics of returnees and their sense of belonging to the local community. As belonging to a community is an important element of social integration, the identification of patterns among demographic groups helps to understand basic trends in integration. Table 2 presents an analysis of the distribution of responses by main categories, where the strongest links were found for age, place of residence, marital status and number of children, as well as sex, showed significant differences but they were comparatively weaker.

The results show that the sense of integration among returnees varies and changes systemati-

cally according to different demographic factors. Integration varies greatly between different age groups. Young respondents were more likely to express a positive sense of belonging, while older age groups were more likely to say «not at all» (46.2%) or «rather not» (44.3%) when asked about their sense of belonging to the local community. Young people may have better social mobility, a wider range of communication and greater involvement in work and education. The findings are consistent with previous studies which show that older migrants often face large structural and language barriers (Smarika, 2023). Problems hinder their ability to connect with host communities and feel part of them. Further, the place of residence proved to be an important factor determining the integration process, so that the returnees living in different parts of Zhetysu region reported significant differences in their sense of belonging, according to local conditions, urban or rural, access to social services and community openness. Similar results are corroborated by existing studies on the social integration of migrants, which highlight how social ties and resettlement conditions affect emotional and social attachment to new places. Studies on migrant integration and attachment to place show that building meaningful relationships and access to support networks greatly enhance the sense of belonging of migrants, regardless of economic factors or interaction with the majority population (Wessendorf, 2019; Bruhn, 2023).

Table 2

Association between socio-demographic characteristics and sense of belonging, N = 787

Socio-demographic factor	χ^2	df	p-value	Interpretation
Gender	22.14	4	<0.001	Significant but weak association
Age	475.47	20	<0.001	Strong association; younger groups report higher belonging
Place of residence	210.33	36	<0.001	Respondents living in urban areas (Taldykorgan, Tekeli) report higher levels of belonging compared to those residing in semi-urban district centres and predominantly rural districts.
Marital status	101.51	12	<0.001	Married respondents most integrated
Number of children	80.22	12	<0.001	Families with children report stronger belonging
Education	155.77	16	.406	Higher education linked to higher belonging
Employment status	187.94	28	<0.001	Students and public-sector workers most integrated
Material well-being	92.88	20	.152	Better-off households feel more included
Country of origin	160.65	20	<0.001	Significant differences in belonging are observed across countries of origin, with comparatively higher levels reported by respondents from China and Mongolia than by those from Uzbekistan and Russia.

Note: Sense of belonging is based on respondents' answers to the question "Do you feel yourself to be part of the local community?" (five-point Likert scale). Statistical significance was assessed using Pearson's chi-square test.

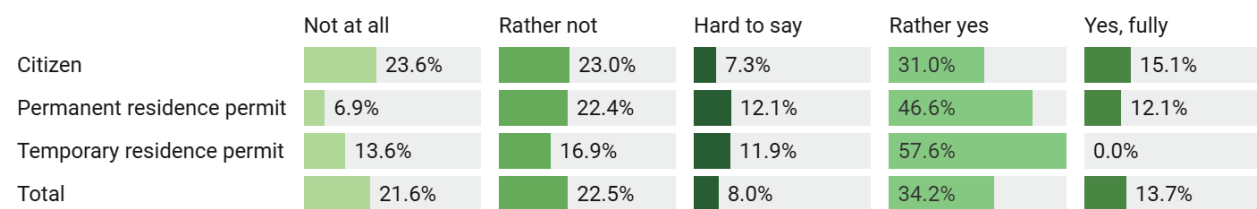
Further, family status and household structure also influenced the sense of belonging, so respondents who are married and have children, especially in large families, were more likely to feel strongly connected with their local communities. Trends confirm theories that emphasize the importance of family and kinship ties in promoting integration processes. Families often provide both emotional support and access to broader social networks, resulting in stronger connections and greater involvement in community life (Spitzer, 2018). Integration in this context is a complex process involving both objective circumstances and personal experience. It seems to be shaped by individual resources and local capacities, consistent with migration studies that emphasize the diversity

of migrants' integration and the need to take social relationships into account.

The analysis shows a link between the legal status of respondents and their sense of belonging to the local community. The answers show a clear and significant trend, so those returnees who have already obtained citizenship of Kazakhstan report the highest level of sense of belonging, followed by people with permanent residence. Furthermore, holders of temporary residence permits have the lowest sense of belonging (see Fig. 1). The pattern is consistent with existing studies that highlight how legal security, stable residence and access to rights have a significant impact on migrants' emotional connections and their participation in community life (Montes, 2025).

Figure 1

Distribution of sense of belonging by legal status, N = 787

The chi-square results show that these differences are highly significant ($\chi^2 = 35.48$, $df = 8$, $p < 0.001$), where it is shown that legal status plays an important role in subjectivity. The criterion for a plausible relationship gives a similar result (43.848, $df = 8$, $p < 0.001$), which confirms the force of the bond. Although the linear relation is not significant at the level of 0.05 ($p = 0.055$), this is not surprising since the legal status categories are not strictly ordinal, so they do not form a linear progression. However, the overall distribution clearly shows how legal instability affects integration outcomes. The results are consistent with international studies

showing that migrants with unstable or temporary legal status often experience weaker emotional attachment, less trust and more limited access to social institutions (Rottmann, 2020). Taken together, these factors have a negative impact on their subjective integration and studies on legal instability and the sense of belonging of migrants show similar trends in Europe and Asia (Platt, 2022; Fouka, 2022). Further correlation analysis of the internal structure of social integration between the sense of belonging of respondents showed that the sense of belonging is moderately and positively related to the main indicators of social integration (see table. 3).

Table 3
Correlations between sense of belonging and key indicators of social integration

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Do you feel that you are part of the local community?	1									
How many close friends do you have among local residents?	,368**	1								
How well do you understand local cultural norms and traditions?	,351**	,280**	1							
How often do you spend your free time with local residents?	,184**	,088*	,227**	1						
How often do you participate in local cultural events?	,013	,013	,197**	,287**	1					
Do you participate in the activities of local public or non-governmental organizations?	-,044	,037	,189**	,208**	,230**	1				
How do you assess the accessibility of government services?	,116**	-,015	,084*	,085*	,036	,053	1			
Have you experienced difficulties in completing administrative procedures or obtaining legal status?	,061	,010	,007	-,002	-,021	-,005	,301**	1		
Have you experienced discrimination because you are a repatriate?	,105**	,004	,022	,029	,008	,003	,308**	,324**	1	
How comfortable do you feel expressing your cultural identity?	,078*	-,045	,028	,038	,039	,011	,237**	,294**	,266**	1

***. Correlation is significant at the 0.01 level (two-tailed).*

**. Correlation is significant at the 0.05 level (two-tailed).*

The strongest relationship with a sense of belonging to the local community is found in the number of close local friends ($r = 0.368$, $p < 0.01$) and understanding of local cultural norms and traditions ($r = 0.351$, $p < 0.01$). The results point to a close relationship between belonging, social connections

and cultural knowledge among returning migrants. Stronger links with local residents and better understanding of cultural norms are associated with a higher level of perceived sense of belonging, although the direction of this relationship cannot be established in this study. There is a weaker, but still

significant positive relationship between sense of belonging and the frequency of free time with local residents ($r = 0.184$, $p < 0.01$), that informal daily interaction contributes to the formation of a sense of belonging, although not to such an extent, as stable social connections and cultural understanding. It is interesting that participation in local cultural events does not demonstrate a significant direct relationship with the sense of belonging ($r = 0.013$, $p = 0.707$). Occasional attendance at public events may not be enough to create a strong sense of belonging without constant personal interaction. Participation in local public or non-governmental organizations also does not demonstrate a significant direct connection ($r = -0.044$, $p = 0.214$). In this case, formal civic participation does not automatically lead to a sense of belonging, especially when such participation is limited or not accompanied by meaningful social interaction. Institutional factors show a different but more complex picture, so the sense of accessibility of public services is positively related to the sense of belonging ($r = 0.116$, $p < 0.01$) and may indicate that a sense of involvement in institutional affairs and administrative support contribute moderately to a sense of belonging. Perceived discrimination is weak but strongly related to sense of belonging ($r = 0.105$, $p < 0.01$), while administrative difficulties do not demonstrate a statistically significant direct connection ($r = 0.061$, $p = 0.089$). These findings suggest that negative institutional experiences related to discrimination may coincide with lower levels of belonging, although their overall impact is much smaller than the impact of interpersonal and cultural aspects. It is noteworthy that administrative difficulties and experiences of discrimination are strongly correlated with each other ($r = 0.301-0.324$, $p < 0.01$) and are also related to lower perceived accessibility of public services. Taken together, these correlations point to the pattern of institutional isolation, understood here as a combination of bureaucratic barriers and perceived discriminatory treatment that forms a negative perception by returnees of the institutional environment, rather than as a separate analytical cluster. Comfort in the expression of its cultural identity demonstrates a weak but statistically significant positive relationship with the sense of belonging ($r = 0.078$, $p < 0.05$). At the same time, this indicator is more strongly related to institutional factors and experiences of discrimination, suggesting that the expression of cultural identity among returnees depends not only on individual confidence, but also from perceived acceptance and security in the social and institutional context. The

analysis shows that the sense of belonging among returnees is largely determined by interpersonal and cultural factors rather than formal participation or individual events. Strong social ties with local people and a good understanding of cultural norms are the strongest predictors of belonging. At the same time, access to institutions and experiences of discrimination play a secondary but important role in this context. The results confirm the idea that integration is a relational, context-dependent and multidimensional process where regular social interaction and cultural exposure are more important than formal or sporadic participation.

Following the scheme introduced by Ager and Strang (2008), integration occurs at the intersection of social relations, cultural acquaintance, access to institutions and personal experience of belonging. Previous studies indicate that older migrants and returnees often face additional challenges related to language learning, access to work, and social mobility, resulting in reduced social connectivity and increased vulnerability (Barrett, 2013; KC et al., 2023). The current results support this view by showing that the sense of belonging of returnees diminishes with age. Also, integration policies should not be universal, but use age-appropriate strategies to meet the special needs of older returnees and develop a sense of belonging through daily interactions in specific local conditions, not only through national politics (Ryan, 2017; Wessendorf, 2019). Regional differences observed in the Zhetysu region indicate that differences in local infrastructure, social networks and openness of host communities affect the chances of meaningful participation. Family factors are also crucial for understanding integration dynamics. The relationship between family status, household structure and sense of belonging supports theories that consider family and kinship networks as essential for social integration. Previous studies show that families provide emotional support, help connect people to informal networks and encourage participation in public life, especially in post-Soviet and Central Asian contexts where family ties are vital (Spitzer, 2018; Zharkynbekova et al., 2024). For returnees, family networks appear to fill the gaps left by institutions and reduce the risk of social exclusion, reinforcing the idea that integration is deeply rooted in everyday public practice.

The results of the legal status study further clarify the discussion on symbolic and real integration. Although returnees are often seen as members of the core country and recipients of government support under the repatriation policy, the results show that

legal security is a key factor in forming a sense of belonging which confirms the concept «privileged exception», described by Werner et al. (2017), according to which the repatriates officially belong to the country but still face social distance and uncertainty. Studies from other countries also show that unstable or temporary legal status can harm the sense of belonging by limiting access to rights, services and stable positions (Rottmann et al., 2020; Platt et al., 2022). Thus, legal status is not simply a category of documents but a social factor of integration that affects daily interaction and how people perceive their own integration. Also, the relational and cultural aspects of integration are more associated with a sense of belonging than formal or episodic participation. According to the studies of differentiated inclusion by Ryan (2017) and relational affiliation by Bruhn & Gonzales, (2023) stable connections with local residents and understanding of cultural norms are the most powerful factors associated with belonging. By contrast, the weak link between belonging and formal participation in organizations or events suggests that symbolic participation alone is not sufficient for deep social integration without permanent, meaningful social interaction. The study shows that social integration among returnees is a multi-layered and coordinated process influenced by personal resources, family structures, local contexts and institutional frameworks. It deepens our understanding of how the sense of belonging is formed in practice. The conclusions are important for integration policy, suggesting that effective support to returnees should take into account not only legal and economic aspects but also social and interpersonal foundations of everyday integration.

Conclusion

The analysis shows that social integration among returnees is not a simple or automatic process after their return. The data obtained confirm the first hypothesis, which assumes that returnees with wider informal social networks experience a higher level of social integration. Key indicators related to personal relationships such as having close friends among the local population, regular communication with local residents and awareness of cultural norms

are crucial for a sense of belonging and show that informal relationships and deep connections are vital to the integration of returnees into local communities. Furthermore, the second hypothesis is partially confirmed because although education and employment are linked to the results of integration, their influence seems to be conditional. Higher education and labour force participation are conducive to integration, mainly in combination with the opportunities for social interaction, access to institutions and participation in community life, indicating that human capital alone does not guarantee integration, if it does not exist in a favourable social and institutional framework. The results also confirm the third hypothesis, showing that returnees from different countries of origin have different integration paths. Differences are due to differences in cultural distance, previous cultural experience, language adaptation and mobility models. The country of origin shapes not only structural capabilities, but also everyday social practices and a sense of belonging, emphasizing the need to take into account diversity within the returnee population. The study highlights the significant role of legal status as a key factor for integration. Legal security strengthens the sense of belonging, reducing uncertainty, providing access to institutions and strengthening a sense of recognition and inclusion. On the contrary, legal instability impedes integration by limiting everyday interaction and weakening emotional bonds with the host society. Overall, the results confirm the view of integration as a relational, context-dependent and complex process. Social connections, family networks, local environment and institutional experience all shape how returnees relate to belonging and participation in everyday life.

Author Contributions

Yenseyeva Venera – conceptualized the study, designed the research framework, conducted data collection and analysis, and drafted the manuscript.

Shedenova Nazym – contributed to the theoretical framework, supervised the research process, and critically revised the manuscript.

Finke Peter – contributed to the conceptual development of the study, interpretation of results, and final editing of the manuscript.

References

- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *J. Refugee Stud.*, 21, 166. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
- Amanzhol, K. & Egamberdiyev, M. (2014). Challenges of adaptation returnees in Kazakhstan. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 131, 124-129. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.090>
- Barrett, A., & Mosca, I. (2013). Social Isolation, Loneliness and Return Migration: Evidence from Older Irish Adults. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 1659–1677. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.833694>
- Bokayev, B., Zharkynbekova, S., Nurseitova, K., Bokayeva, A., Akzhigitova, A., & Nurgalieva, S. (2012). Ethnolinguistic Identification and Adaptation of Repatriates in Polycultural Kazakhstan. *Journal of Language, Identity & Education*, 11(5), 333–343. <https://doi.org/10.1080/15348458.2012.723579>
- Bruhn, S., & Gonzales, R. G. (2023). Geographies of belonging: Migrant youth and relational, community, and national opportunities for inclusion. *Social Sciences*, 12(3), 167. <https://doi.org/10.3390/socsci12030167>
- Diener, A. (2007). Negotiating Territorial Belonging: A Transnational Social Field Perspective on Mongolia's Kazakhs. *Geopolitics*, 12(3), 459–487. <https://doi.org/10.1080/14650040701305658>
- Fouka V., Mazumder S., Tabellini M. (2022). From immigrants to Americans: Race and assimilation during the Great Migration. *The Review of Economic Studies*. 89(2), 811-842. <https://doi.org/10.1093/restud/rdab038>
- Kaiser, M., & Beimenbetov, S. (2020). The role of repatriate organisations in the integration of Kazakhstan's Oralmandar. *Europe-Asia Studies*, 72(8), 1403-1425. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1779183>
- KC, S., Clarke, K., & Seppänen, M. (2023). A scoping review on ageing migrants in Finland through the lens of intersectionality and vulnerability. *Nordic Journal of Migration Research*, 13(3), 1-18. <https://doi.org/10.33134/njmr.561>
- Kośc-Ryzko K. (2016) Identity Dilemmas of Polish Repatriates from Kazakhstan—Between Fulfilment, Hope and Disappointment. *Ethnologia Polona*. 36, 209-236.
- Mena Montes, N., & Boland, C. (2025). In her multimedia words: Ukrainian women in the Netherlands, belonging and temporary protection status. *Social Sciences*, 14(7), 422. <https://doi.org/10.3390/socsci14070422>
- Platt L., Polavieja J., Radl J. (2022). Which integration policies work? The heterogeneous impact of national institutions on immigrants' labor market attainment in Europe. *International Migration Review*, 56(2), 344-375. <https://doi.org/10.1177/01979183211032677>
- Rottmann, S. B., Josipovic, I., & Reeger, U. (2020). Beyond Legal Status: Exploring Dimensions of Belonging among Forced Migrants in Istanbul and Vienna. *Social Inclusion*, 8(1), 241-251. <https://doi.org/10.17645/si.v8i1.2392>
- Ryan, L. (2017). Differentiated embedding: Polish migrants in London negotiating belonging over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 233–251. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341710>
- Spitzer, D. L. (2018). Family Oriented Migration Policies and Social Integration. In Contribution présentée au United Nations Expert Group Meeting on “Family Policies for Inclusive Societies.” New York, USA (15-16).
- Taldybayeva, D. (2021). Young repatriates in Kazakhstan: problems and solutions. *Young Repatriates in Kazakhstan: Problems and Solutions*.
- Werner, C. A., Emmelhainz, C., & Barcus, H. (2017). Privileged Exclusion in Post-Soviet Kazakhstan: Ethnic Return Migration, Citizenship, and the Politics of (Not) Belonging. *Europe-Asia Studies*, 69(10), 1557–1583. <https://doi.org/10.1080/09668136.2017.1401042>
- Wessendorf, S., & Phillimore, J. (2019). New migrants' social integration, embedding and emplacement in superdiverse contexts. *Sociology*, 53(1), 123-138. <https://doi.org/10.1177/0038038518771843>
- Zeveleva O. Political aspects of repatriation: Germany, Russia, Kazakhstan. A comparative analysis. *Nationalities Papers*. 2014;42(5):808-827. <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.916663>
- Zhailybayev, D. Z., Serikkaliyeva, A. E., & Taldybayeva, D. A. (2020). Some aspects of socio-cultural integration of young repatriants. *Journal of Oriental Studies*, 95(4), 15-20. <https://doi.org/10.26577/JOS.2020.v95.i4.02>
- Zhanbossinova, A. S., Karibaev, M., Atantayeva, B., Kulshanova, A., & Shaimerdenova, M. (2019). Socio-cultural adaptation of repatriates of East Kazakhstan and migration attitudes of the Kazakhs of Mongolia. *Space & Culture, India*, 7(1), 154-169. <https://doi.org/10.20896/saci.v7i1.414>
- Zhapakov, S. M., Omirzhanov, Y. T., Maulen, A., Omirtay, R., & Azhinurina, D. A. (2020). Problems of employment and adaptation of repatriates and their influence on the internal labor migration in Kazakhstan. *Human Systems Management*, 39(2), 141-154. <https://doi.org/10.3233/HSM-190626>
- Zharkynbekova, S., Tazhibayeva, S., Shakhputova, Z., Agabekova, Z., Azamatova, A., & Kuzar, Z. (2024). Transnational practices of Kazakh repatriates: the role of family in the adaptation of ethnic Kazakh students from Mongolia and China. *Frontiers in Sociology*, 9, 1452785. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1452785>

Information about the authors:

Yenseyeva Venera (corresponding-author) – PhD Doctoral Student in the Educational Program “8D03101 – Sociology”, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: venseeva@gmail.com).

Shedenova Nazym – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nshedenova@gmail.com).

Finke Peter – Professor of Social Anthropology, University of Zurich (Zurich, Switzerland, e-mail: peter.finke@uzh.ch).

Авторлар туралы мәлімет:

Енсейева Венера Тұрсынақыңқызы (корреспонденттік автор) – «8D03101 – Әлеуметтану» білім беру бағдарламасының PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: venseeva@gmail.com).

Шеденова Назым Утегалиевна – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nshedenova@gmail.com).

Финке Петер – әлеуметтік антропология профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария, e-mail: peter.finke@uzh.ch).

Сведения об авторах:

Енсейева Венера Тұрсынақыновна (автор-корреспондент) – докторант PhD специальности «8D03101 – Социология», Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: venseeva@gmail.com).

Шеденова Назым Утегалиевна – доктор социологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nshedenova@gmail.com).

Финке Петер – профессор социальной антропологии Университета Цюриха (Цюрих, Швейцария, e-mail: peter.finke@uzh.ch).

Келіп түсті: 03 қаңтар 2026 жыл

Қабылданды: 17 сәуір 2026 жыл

**Ғалым-психолог, педагог, бас редактор
ОЛЬГА ХАБИЖАНҚЫЗЫ АЙМАҒАНБЕТОВАНЫҢ
(25.04.1957 – 10.05.2026)
жарқын рухына арналады**

«Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы» журналының редакциялық алқасы психология ғылымдарының докторы, профессор, халықаралық психология ғылымдары академиясының академигі, журналдың бас редакторы Ольга (Альнара) Хабижанқызы Аймағанбетованың туған-туыстары мен жақындарына қайғыра көңіл айтады.

2026 жылғы 10 мамырда белгілі ғалым, психолог, педагог, тәлімгер, психология ғылымын ұйымдастырушы, Қазақстандағы заманауи ғылыми бағыттардың бірі – кросс-мәдени психологияның негізін қалаушы Альнара (Ольга) Хабижанқызы Аймағанбетова өмірден озды.

Оның өмір жолына көз жүгіртсек, Альнара Хабижанқызы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті) филология факультетін тәмамдаған. Ол ғылым жолында елеулі академиялық мектептерден өтіп, Ресей мен Украинаның ғылыми орталарымен тығыз байланыста болды. Мәскеу мемлекеттік университетінің психология факультетінің аспирантурасына түсіп, 1989 жылы педагогика ғылымдары бойынша кандидаттық диссертация қорғады. Еңбек жолында ҚазМУ-де, Қарағанды мемлекеттік университетінде және Біліктілікті арттыру институтында қызмет атқарды. 2007 жылы Киев қаласындағы Г.С. Костюк атындағы Психология институты базасында 19.00.05 – әлеуметтік психология және әлеуметтік жұмыс психологиясы мамандығы бойынша «Этносаралық қатынастар құрылымының кросс-мәдени зерттеулері» тақырыбында докторлық диссертациясын сәтті қорғады. 2007 жылы 19.00.05 мамандығы бойынша психология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін иеленіп, 2008 жылы профессор ғылыми атағына ие болды.

Альнара Хабижанқызы Аймағанбетова Қазақстандағы психология ғылымы мен білім беру саласының дамуына зор үлес қосты. Журнал құрылған күннен бастап ұзақ жылдар бойы редакциялық алқа мүшесі, бас редактордың орынбасары, ал соңғы жылдары «Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы» журналының бас редакторы қызметін атқарды. Ол журналдың халықаралық ғылыми кеңістіктегі беделін арттыруға және оны халықаралық Web of Science дерекқорына енгізуге бағытталған жұмыстарға көп күш жұмсады.

Көптеген жылдар бойы А.Х. Аймағанбетова «Тұран» университетіндегі PhD докторлық диссертацияларын қорғау жөніндегі диссертациялық кеңестің төрайымы қызметін атқарды. Сонымен қатар әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті және Қазақстан Республикасы мен ТМД елдеріндегі басқа да жоғары оқу орындарының диссертациялық кеңестерінің мүшесі ретінде ғылыми-педагогикалық қызмет атқарып, Қазақстандағы кәсіби психолог мамандарды даярлауға елеулі үлес қосты. Ол кросс-мәдени психология бағыты бойынша ғылыми мектеп қалыптастырды. Ғалымның ғылыми жетекшілігімен 5 кандидаттық, 2 докторлық және 3 PhD диссертациясы сәтті қорғалды.

Профессор А.Х. Аймағанбетова 300-ден астам ғылыми еңбектің авторы болды. Оның «Этнопсихология негіздері», «Этнопсихология», «Экономикалық психология» атты оқу құралдары республика көлемінде кеңінен танылып, Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі психолог мамандарды даярлау барысында пайдаланылып келеді. Ол халықаралық Scopus және Web of Science дерекқорларында жарияланған ғылыми еңбектердің авторы, Хирш индексі – 6.

Профессор көптеген жылдар бойы ғылыми гранттық жобалар конкурстарына белсенді қатысып, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі қаржыландырған ғылыми-зерттеу жобаларының, сондай-ақ халықаралық жобалардың (Оңтүстік Корея) ғылыми жетекшісі болды. Осы жобалардың нәтижесінде бірнеше іргелі ғылыми монографиялар жарық көрді.

Ол 2007 жылы «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы», «Қазақстан Республикасы ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» төсбелгісімен, 2009 жылы Ресей Федерациясының «Адам факторы» ғылыми жетістіктер медалімен, сондай-ақ психология ғылымының дамуына қосқан үлесі үшін Халықаралық психология ғылымдары академиясы Президиумының Құрмет грамотасымен екі мәрте (2009 және 2012 жылдары) марапатталған.

А.Х. Аймағанбетова өз ісінің нағыз кәсіби маманы, гуманист-психолог, қазақстандық зиялы қауымның көрнекті өкілі, жан жылуын аямайтын әріптес, жаңашыл ғалым, білікті педагог әрі қамқор тәлімгер болды. Интернет кеңістігі мен әлеуметтік желілерде оның шәкірттері, студенттері, магистранттары мен докторанттарының ұстаздың кәсіби шеберлігі мен адами қасиеттеріне қатысты көптеген жылы лебіздерін кездестіруге болады. Ол кейінгі ұрпақ зерттеп, тағылым алатын мол ғылыми-психологиялық мұра қалдырды.

Альнара Хабижанқызының жарқын бейнесі мен игі істері әріптестері мен шәкірттерінің жүрегінде мәңгі сақталады.

«ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы»
журналының редакциялық алқасы

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Материалдарды жариялау **Open Journal System (OJS)** – қолжазбаларды онлайн жіберу және рецензиялау платформасы арқылы жүзеге асырылады.

Корреспондент автор міндетті түрде ілеспе хат ұсынуы тиіс.

Қолжазба түпнұсқалық сипатта болуы, бұрын жарияланбауы және басқа басылымдарда қарастырылмауы керек. Барлық материалдар мәтіндік ұқсастыққа тексеріледі. Рецензиялауға дәйексөздері дұрыс рәсімделген және түпнұсқалық деңгейі 80%-дан төмен емес жұмыстар жіберіледі.

Міндетті метадеректер

Әр мақала үшін міндетті:

- авторлар туралы мәліметтер (аты-жөні, аффилиациясы, елі, байланыс деректері);
- хат алмасуға жауапты авторды көрсету.

Негізгі мәтіннің тіліне қарамастан, барлық мақалалар үшін атауы, аңдатпасы және түйінді сөздері қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылуы міндетті.

Аңдатпа құрылымы (міндетті бөлімдер)

Аңдатпа келесі элементтерді қамтуы тиіс:

- зерттеу тақырыбына кіріспе;
- зерттеудің мақсаты мен негізгі бағыттары;
- ғылыми және практикалық маңыздылығы;
- әдіснаманың қысқаша сипаттамасы;
- негізгі нәтижелер мен қорытындылар;
- зерттеудің ғылыми үлесі;
- практикалық мәні;
- 5-7 түйінді сөз (үш тілде).

Қабылданатын форматтар: .doc / .docx / .rtf

Бірінші беттің жоғарғы сол жақ бөлігінде FTAMA (МРНТИ) коды көрсетілуі тиіс. Рубрикатор: <http://grnti.ru/>.

Техникалық талаптар:

- қаріп – Times New Roman;
- кегль – 12 (аңдатпа, түйінді сөздер, әдебиеттер – 10; кесте мәтіні – 9–11);
- теңестіру – ені бойынша;
- жоларалық интервал – бір;
- абзацтық шегініс – 0,8 см;
- жиектер – барлық жағынан 2 см.

Суреттер мен кестелер мәтінде нөмірленіп, атауымен бірге беріледі (мысалы: *Сурет 1 – ... / Figure 1 – ...; Кесте 1 – ... / Table 1* –). Басқа дереккөздерден алынған материалдарға міндетті түрде сілтеме жасалуы тиіс.

Ұсынылатын мақала құрылымы

- Кіріспе
- Әдебиеттерге шолу
- Материалдар мен әдістер
- Нәтижелер және талқылау
- Қорытынды
- Әдебиеттер тізімі
- Авторлардың үлесі
- Авторлар туралы ақпарат

Әдебиеттер тізімі

Кемінде 30 дереккөз болуы тиіс, оның кемінде 50%-ы ағылшын тіліндегі жарияланымдардан тұруы қажет. Кириллицада жарияланған жұмыстар болған жағдайда, оларды қосымша романизацияланған (транслитерацияланған) нұсқада көрсету қажет.

Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда, әдебиеттер тізімін романизацияланған алфавитпен (транслитерация).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесі түрде қойылуы қажет: автор(-лар) (транслитерация) <http://www.translit.ru> →(жыл жақшада)→мақала атауы транслитерацияланған нұсқада [мақала атауын ағылшын тіліне квадрат жақшада аудару], орыс тілді дереккөздің атауы (транслитерация немесе ағылшын атауы – егер бар болса), шығу туралы деректер ағылшын тіліндегі белгілеуде.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011). *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, 5(4), 8–30.

Әдебиеттер алфавиттік тәртіппен рәсімделеді және тек мәтінде келтірілген дереккөздер енгізіледі.

Әлеуметтік-гуманитарлық бағыттар үшін әдебиеттердің, сондай-ақ ағылшын (басқа шет) тіліндегі дереккөздердің романизацияланған тізімін рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

Мәтінде дәйексөздер жақша ішінде автордың тегі, жарияланған жылы көрсетіле отырып рәсімделеді: (Залесский, 1991).

Ұсыныс:

- іргелі және өзекті шетелдік зерттеулерге сілтеме жасау;
- шамадан тыс өзіндік дәйексөзден аулақ болу;
- тек ТМД елдері жарияланымдарымен шектелмеу.

Авторлардың үлесі (CRediT таксономиясы)

Қолжазбаның соңында авторлар әрбір автордың ғылыми жұмысқа қосқан жеке үлесін сипаттайтын мәлімдеме ұсынуы тиіс. Бұл мәлімдеме **CRediT (Contributor Roles Taxonomy)** жүйесіне сәйкес рәсімделеді.

Бұл талап **екі немесе одан да көп авторы бар мақалалар үшін міндетті** болып табылады.

Әрбір автор бірнеше рөлге ие болуы мүмкін, сондай-ақ бір рөл бірнеше авторға берілуі мүмкін.

Авторлардың мүмкін болатын үлес түрлері:

- Концептуализация
- Деректерді жүйелеу (Data Curation)
- Формалды талдау
- Қаржыландыруды тарту
- Зерттеу жүргізу (Investigation)
- Әдіснама
- Жоба әкімшілігі
- Ресурстар
- Бағдарламалық қамтамасыз ету
- Ғылыми жетекшілік (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Мәтінді жазу – бастапқы нұсқа
- Мәтінді жазу – редакциялау және түзету

Жариялау жарнасы

Бір мақала үшін жариялау құны – 60 000 теңге.

Төлем мақала жариялауға қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады және редакциялық шешімге әсер етпейді. Төлем түбіртегі (PDF немесе JPEG) редакцияның электрондық поштасына жіберіледі.

Реквизиттер

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» КЕАҚ

050040, Алматы қ., Әл-Фараби даңғылы, 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «Қазақстан Халық Банкі»

ИИК KZ96018861000945341 (теңге)

БИК HSBKZZKX

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов осуществляется через систему **Open Journal System (OJS)** – платформу онлайн-подачи и рецензирования рукописей.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо.

Рукопись должна быть оригинальной, ранее не опубликованной и не находиться на рассмотрении в других изданиях. Все материалы проходят проверку на заимствования. К рецензированию принимаются рукописи с корректным цитированием и уровнем оригинальности не ниже 80%.

Обязательные метаданные

Для каждой статьи обязательны:

- сведения об авторах (ФИО, аффилиация, страна, контактные данные);
- указание автора для корреспонденции.

Независимо от языка основного текста, для всех статей обязательны: название; аннотация; ключевые слова на трех языках – казахском, русском и английском.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова – количеством 5–7 на русском, казахском и английском языках.

Допустимые форматы: .doc / .docx / .rtf.

В верхней части первой страницы слева автору следует указать код **МРНТИ**. Рубрикатор доступен онлайн: <http://grnti.ru/>. При необходимости код МРНТИ можно уточнить в библиотеке.

Технические параметры:

- шрифт – Times New Roman;
- кегль – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10; текст таблиц – 9–11);
- выравнивание – по ширине;
- межстрочный интервал – одинарный;
- абзацный отступ – 0,8 см;
- поля – 2 см со всех сторон.

Иллюстрации и таблицы размещаются в тексте с нумерацией и заголовками (например: *Рисунок 1 – ... / Figure 1 – ...; Таблица 1 – ... / Table 1 – ...*). Заимствованные материалы должны сопровождаться ссылкой на источник и соблюдением авторских прав.

Рекомендуемая структура статьи:

- Введение
- Обзор литературы
- Материалы и методы
- Результаты и обсуждение
- Заключение
- Список литературы
- Вклад каждого автора
- Информация об авторах

Список литературы

Библиографический список должен содержать не менее 30 источников, из которых не менее 50% – публикации на английском языке. Если в списке присутствуют работы, опубликованные на кириллице, необходимо дополнительно представить их в романизированном варианте (транслитерация).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) <http://www.translit.ru> → (год в круглых скобках) → название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Пример: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011). *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, 5(4), 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

Стиль оформления романизованного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

Список литературы оформляется в алфавитном порядке и включает только работы, цитируемые в тексте.

Ссылки на цитируемые работы в тексте даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания. Например, (Залесский, 1991).

Рекомендуется:

- цитировать фундаментальные и актуальные зарубежные исследования;
- избегать чрезмерного самоцитирования;
- не ограничиваться публикациями СНГ.

Вклад авторов (таксономия CRediT)

В конце рукописи авторы должны предоставить заявление, описывающее индивидуальный вклад каждого автора в соответствии с системой **CRediT (Contributor Roles Taxonomy)**.

Данное заявление **обязательно для рукописей, имеющих двух и более авторов**.

Каждый автор может выполнять несколько ролей, и одна и та же роль может быть назначена нескольким авторам.

Возможные роли участников включают:

- Концептуализация
- Курирование данных
- Формальный анализ
- Привлечение финансирования
- Исследование
- Методология
- Администрирование проекта
- Ресурсы
- Программное обеспечение
- Научное руководство (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Написание текста – первоначальный черновик
- Написание текста – рецензирование и редактирование

Публикационный взнос

Стоимость публикации – **60 000 тенге** за одну статью.

Оплата производится после принятия рукописи к публикации. Публикационный взнос не влияет на редакционное решение и не заменяет процедуру рецензирования. Подтверждение оплаты (PDF или JPEG) направляется на электронный адрес редакции.

Реквизиты

НАО «Казахский национальный университет имени аль-Фараби»

050040, г. Алматы, пр. Аль-Фараби, 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «Народный банк Казахстана»

ИИК KZ96018861000945341 (тенге)

БИК HSBKZZKX

INFORMATION FOR AUTHORS

Manuscripts are submitted via the **Open Journal System (OJS)**, an online submission and peer-review platform.

The corresponding author must provide a cover letter.

The manuscript must be original, previously unpublished, and not under consideration elsewhere. All submissions undergo plagiarism screening. Only manuscripts with proper citation and a minimum originality score of 80% are sent for peer review.

Mandatory Metadata

Each submission must include:

- author information (full name, affiliation, country, contact details);
- identification of the corresponding author.

Regardless of the manuscript language, the title, abstract, and keywords must be provided in Kazakh, Russian, and English.

Abstract Structure (Required Elements)

The abstract must contain:

- introduction to the research topic;
- research aim and main directions;
- scientific and practical significance;
- brief description of methodology;
- main findings and conclusions;
- scientific contribution;
- practical implications;
- 5-7 keywords (in three languages).

Accepted formats: .doc / .docx / .rtf

The IRSTI (MRNTI) code must be indicated at the top left of the first page. The classifier is available at: <http://grnti.ru/>.

Formatting requirements:

- Font: Times New Roman;
- Size: 12 pt (abstract, keywords, references – 10 pt; tables – 9–11 pt);
- Alignment: justified;
- Line spacing: single;
- Paragraph indent: 0.8 cm;
- Margins: 2 cm on all sides.

Figures and tables must be embedded in the text with numbering and captions (e.g., Figure 1 – ...; Table 1 – ...). Borrowed materials must include proper citation and respect copyright regulations.

Recommended Structure

- Introduction
- Literature Review
- Materials and Methods
- Results and Discussion
- Conclusion
- References
- Author Contributions
- Author Information

References

The reference list must include at least 30 sources, with at least 50% published in English.

If sources in Cyrillic are included, a romanized (transliterated) version must also be provided.

References must be arranged alphabetically and include only works cited in the text.

For social sciences and humanities, the required style is **APA** (<http://www.apastyle.org/>).

In-text citations should follow the format: (Author, Year).

Authors are encouraged to cite fundamental and internationally recognized research and to avoid excessive self-citation.

Авторлардың үлесі (CRedit таксономиясы)

Қолжазбаның соңында авторлар әрбір автордың ғылыми жұмысқа қосқан жеке үлесін сипаттайтын мәлімдеме ұсынуы тиіс. Бұл мәлімдеме **CRedit (Contributor Roles Taxonomy)** жүйесіне сәйкес рәсімделеді.

Бұл талап **екі немесе одан да көп авторы бар мақалалар үшін міндетті** болып табылады.

Әрбір автор бірнеше рөлге ие болуы мүмкін, сондай-ақ бір рөл бірнеше авторға берілуі мүмкін.

Авторлардың мүмкін болатын үлес түрлері:

- Концептуализация
- Деректерді жүйелеу (Data Curation)
- Формалды талдау
- Қаржыландыруды тарту
- Зерттеу жүргізу (Investigation)
- Әдіснама
- Жоба әкімшілігі
- Ресурстар
- Бағдарламалық қамтамасыз ету
- Ғылыми жетекшілік (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Мәтінді жазу – бастапқы нұсқа
- Мәтінді жазу – редакциялау және түзету

Publication Fee

The publication fee is 60,000 KZT per article.

Payment is made after acceptance and does not influence editorial decisions.

Proof of payment (PDF or JPEG) must be sent to the editorial office.

Bank Details

Non-profit Joint Stock Company
Al-Farabi Kazakh National University
71 Al-Farabi Ave., Almaty 050040, Kazakhstan
BIN 990140001154
KBE 16
Halyk Bank of Kazakhstan
IBAN: KZ96018861000945341 (KZT)
BIC: HSBKKZKX

МАЗМҰНЫ – CONTENT – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Психология	Section 1 Psychology	Раздел 1 Психология
Berkinbay R., Sakhiyeva F., Kukubayeva A., Berdibayeva S., Garber A. The relationship between personality impulsiveness and emotional distress during online shopping in the modern generation.....		4
Иргалиев А.С., Черняева Т.Н., Исмагулова Ж.С. ЖОО білім алушыларының цифрлық әлеуметтенуінің психологиялық корреляттары: бақылау локусы және копинг стратегиялары.....		14
Исаханова А.А., Белесова Н.А., Акназарова М., Нұрқанат А., Беркімбай А. Жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы және дене бітіміне қатынасы: өзара байланысын талдау		28
Kenenbaeva Z., Turkmenbaev A., Musaeva N., Orozaliev E. Psychological determinants of school disengagement.....		38
Мынбаева А.К., Аринова Б.А., Молдасан К.Ш., Шевелева Д.Д., Әсілбек Н. Студенттердің психологиялық капиталын диагностикалау: ағылшын және орыс тілдеріндегі сауалнамалардың қазақ тіліне бейімделуін салыстыру		49
Суюндықова Н., Тапалова О., Жиенбаева Н., Қудушева Н. Посттравмалық стресспен байланысты когнитивтік бұрмаланулар мен эмоциялық дисрегуляция гемблингтік мінез-құлықтың қалыптасу факторлары ретінде.....		62
2-бөлім Әлеуметтану	Section 2 Sociology	Раздел 2 Социология
Аргынбаева Ж., Адилова Ә., Кожабекова Д., Амуртаева К. Қазақстан жастарының көші-қон мобильділігі мен өзін-өзі жүзеге асыру стратегиялары.....		80
Бердібай С.О., Несипкалиев Д.Е., Мукажанова А.Ж., Забун Б. Z ұрпағының өміріндегі әлеуметтік желілердің цифрлық тәуелділік пен ресурстық функциялары		93
Karim Zh., Yaldiz F., Mukhambetova K. Role of the media in shaping social tensions: a discourse analysis		107
Nurlanova S., Kačerauskas T., Beissenova A. Professional values of crisis center staff.....		121
Ospanbek N., Kylyshbayeva B., Zengin O. Emotional burnout of social workers in Kazakhstan: legal analysis and current challenges		134
Yenseyeva V., Shedenova N., Finke P. Social practices of repatriate integration in Kazakhstan: the case of the Zhetysu region.....		155
Авторларға арналған ақпарат.....		169